Збірник наукових праць

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ В УКРАЇНІ: *причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка*

до 75-х роковин Голодомору

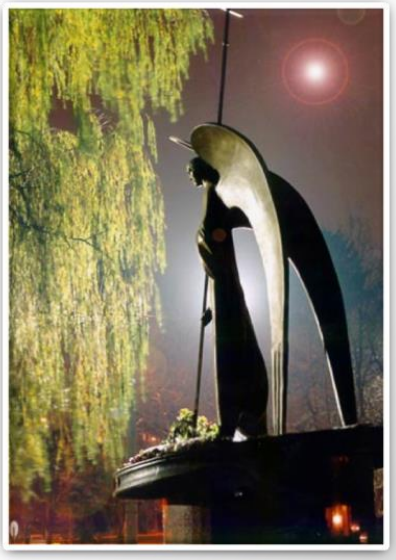

Випуск 3

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Митрополита Київського і всієї України,
Предстоятеля Української Православної Церкви Блаженнійшого Володимира
Міжрегіональної Академії управління персоналом
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
ХМЕЛЬНИЦЬКА МІСЬКА РАДА
Виконавчий комітет

Збірник наукових праць

Випуск 3

За матеріалами VII Регіональної науково-теоретичної конференції: "Голодомор 1932-1933 років в Україні: причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка"

до 75-х роковин Голодомору

Хмельницький, 2009

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4Укр) 622
З-41

Голова редакційної колегії:
Білий Л.Г., кандидат педагогічних наук

Редакційна колегія:
Слободянюк П.Я., кандидат історичних наук (співголова); ***Мельник С.І.*** (співголова); ***Авсієвич А.В.,*** доктор філософії в галузі права; ***Байдич В.Г.; Барабаш-Тимофієва О.П.***; ***Білошицький С.В.,*** кандидат історичних наук, доцент; ***Гундерук Л.М.,*** кандидат психологічних наук; ***Літвін Ю.І.,*** кандидат юридичних наук, доцент; ***Олійник М.П.,*** кандидат історичних наук, доцент; ***Парандій В.О.*** (відповідальна за випуск); ***Погорілець О.Г.***; ***Трембіцький А.М.,*** кандидат історичних наук.

Рецензенти:
Кабачинський М.І., доктор історичних наук, професор.
Поп Ю.І., доктор історичних наук, професор.
Телячий Ю.В., кандидат історичних наук, доцент.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол №6 від 9 лютого 2009 р.)

Голодомор 1932-1933 років в Україні: причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка. // Збірник наукових праць. Випуск 3. – Хмельницький: ХІ МАУП, 2009. – 286 с.

Збірник наукових праць містить матеріали VII Регіональної науково-теоретичної конференції: “Голодомор 1932-1933 років в Україні: причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка” (до 75-х роковин Голодомору), яка відбулася 20 листопада 2008 року у м. Хмельницькому на базі Хмельницького інституту МАУП.

Для науковців, викладачів, учителів, студентів та усіх, хто цікавиться вітчизняною історією та культурою.

Матеріали опубліковані в стилістичній та літературній редакції авторів. Зважаючи на свободу наукової думки редакційна колегія не редагувала матеріали. За зміст статей несуть відповідальність автори.

© Міжрегіональна Академія управління персоналом
Хмельницький інститут, 2009
© Автори статей

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО

Мельник С.……...…… 6

Білий Л.……. 8

І. ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ В УКРАЇНІ:
передумови, причини, наслідки

Слободянюк П. Правда про Голодомор…… 10

Високопреосвященніший АНТОНІЙ, Протоієрей О. Дацюк. Голодомор 1932-1933 років – страшна трагедія історії українського народу…… 14

Байдич В. Голодомор 1932-1933 років як наслідок політики "підкорення" на українському селі ……. 19

Вавринчук М. Голодомор 1932-1933 рр. на Хмельниччині: до історіографії питання……. 26

Пивоварова Є., Чабан К. Діяльність установ культури і мистецтва області з відзначення 75-х роковин та вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні……. 39

Єсюнін С. Музейна експозиція "Голодомор 1932-1933" у Меджибожі ……. 44

Маркова С. Хлібозаготівельна політика радянської влади: деградація села задля індустріального пафосу……. 46

Лисюк В. Аспекти Голодомору 1932-1933 років: потреба нового погляду……. 63

Романюк Т. До питання про причини Голодомору 1932-1933 рр. в Україні…… 67

Журавська Г. Голодомор 1932-1933 років: трагедія українського села…… 71

Павлюк Н. Голодомор 1932-1933 рр.: погляд з відстані часу..... 74

Дяченко М. Передумови та причини Голодомору 1932-1933 рр. в Україні……. 77

Одобецька О. Голод крізь призму листування

адміністративних органів (на прикладі Піщанського р-ну)…. 81
Бондарчук О. До питання про особливості та наслідки Голодомору 1932-1933 рр. в Україні……. 85
Протоієрей С. Причишин. Голодомор в Україні 1933 р., як трагічний апогей більшовицької практики голодоморів і селянських війн у Росії в 20-ті рр. XX ст…….. 90
Корлюга О. Доля людини після Голоду…… 98
Юшкевич В. Голодомор 1932-1933 років як глобальна соціопсихологічна катастрофа в історії людства……. 101
Осяк І. Соціальна та правова незахищеність селян в Голодомор 1932-1933 років…… 106
Авсієвич А. Правова оцінка процесу визнання подій Голодомору 1932-1933 рр. актом геноциду проти Українського народу…….. 111
Парандій В. Аналіз подій 1932-1933 рр. в Україні з позицій міжнародного права……. 119
Ковальчук О. Наслідки перетворень на селі кінця 20-х початку 30-х років XX століття ……. 126
Сушинський В. Соціально-економічне становище Вінниччини на поч. 30-х рр. XX століття……..… 135
Кошевіцька І. Становище селян Вінниччини у роки Голодомору…….. 142
Маланчук А. Липовецька голгофа: до питання Голодомору 1932-1933 років……... 144
Сердунич Л. Словесні свідки страшної епохи (український фольклор періоду Голодомору)……. 148
Трембіцький А. “Світле майбутнє” українського народу в пісенних творах мандрівних епічних співців…….. 160
Сердунич Л. “Прийшов Пухкутень, за ним – Капутень…” (словотвори доби Голодомору)…….. 176

ІІ. ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ В УКРАЇНІ: *спогади очевидців*

Яхницька С. Історія Голодомору 1932-33 років у спогадах очевидців…….. 182
Коцеруба А. Голодомор на Вінниччині……..... 190
Сердунич Л. Говорять очевидці Голодомору……... 197
Ходаківська Л. Зі спогадів очевидців Голодомору 1932-1933 рр. на Вінниччині……. 209
Безносюк Т. Свідчення жертв Голодомору 1932-1933 рр. на

Вінниччині…… 220
Блажко І. Голодомор 1932-1933 років очима очевидців (зі свідчень жителів Погребищенського району)…….. 222
Бондарчук О. Автобіографічні свідчення й уроки Голодомору 1932-1933 рр……... 226
Савкова Д. Спогади жителів села Вила – Ярузькі про Голодомор 1932 – 1933 рр…….. 228
Девдера К. Голодомор 1932-1933-го років у спогадах жителів с. Качківка Ямпільського району Вінницької області……..… 230
Івчук А. Свідчення про Голодомор 1932-33 рр. жителів Липовецького району……. 235
Лобода І. Спогади очевидців Голодомору 1932-1933 рр. села Ободівки Тростянецького району…… 242
Науменко А. Голод 1932-1933 рр.: на матеріалах Калинівщини…… 248
Осипенко О. Спогади про Голодомор 1932-1933 рр. жителів с. Метанівка, Теплицького р-ну…….. 251
Стаєна В. Спогади жителів м. Козятин про Голодомор 1932-1933 рр……. 256
Ялина-Дреліховська С. Свідчення очевидців Голодомору 1932-1933 рр. у Піщанському районі Вінницької області……..... 257
Франчук В. Зі слів своєї матері…….. 261
Свідчення очевидців Голодомору 1932-1933 рр.: Хмельницька область ***(спогади очевидців зібрані студентами Хмельницького інституту МАУП)*** …… 263

ВСТУПНЕ СЛОВО

Мельник Сергій Іванович
Хмельницький міський голова

Шановні учасники конференції!

Ми зібралися сьогодні для вшанування пам'яті жертв геноциду українського народу та у зв'язку з 75-роковинами Голодомору в Україні.

Правду про цей злочин, його масштаби і причини багато років намагалися приховувати від людей та світової громадськості. Але український народ зберіг свою історичну пам'ять, а сьогодні ми вшановуємо 75-ті роковини Голодомору 1932-1933 років в Україні.

За антиукраїнською спрямованістю та масштабністю застосування, Голодомор 1932-1933 років виявився найжахливішою зброєю масового знищення та соціального поневолення селянства, якою скористався тоталітарний режим в Україні.

Голодомор 1932-33-го років в Україні – це не фізіологічне явище, а цинічна форма політичного терору, проблемами якої повинні перейматися історики, соціологи, правники та політики. Наслідки та масштаби Голодомору в містах та селах України 1932-33 років засвідчують глобальну соціо-гуманітарну катастрофу в історії людства, а не лише українства.

Найбільш досконала статистика не спроможна передати глибини та масштабності соціально-економічних, політичних, морально-психологічних наслідків голодомору та жахливого свавілля владних структур.

Ця трагедія має дійсно планетарне значення, а ще страшніші причини, механізми її здійснення, наслідки, які даються взнаки і сьогодні. Щоб заволодіти Україною, необхідно було зруйнувати українську культуру та, в першу чергу, українське село. Справжню селянську культуру знищила радянська влада. Нині стає очевидним, що Голодомор 1932-1933 років в Україні був

результатом спланованих системних заходів та виступив одночасно інструментом знищення соціальної бази народного опору Радянській владі в Україні, застереженням українському радянському урядові проти намірів проводити порівняно самостійну політику.

Без глибокого осмислення трагічного періоду 30-х років важко зрозуміти проблеми нинішньої незалежної України та відшукати шляхи їх розв'язання. У Святому Письмі говориться: «Пізнайте правду, і правда визволить вас». Визнаючи українських селян жертвами геноциду, Україна не лише увічнює пам'ять про загиблих, а прагне постати справді державотворчою нацією, цивілізованою і гуманною, шанобливою і культурною, здатною до прозріння і спокути.

Вчені продовжують вивчати архівні джерела, з'ясовуючи абсолютні та відносні дані кількості жертв Голодомору. Але критерієм масштабності трагедії є не лише цифри, а й здатність кожної людини сприймати чуже горе як своє. Всеосяжність національної катастрофи 1932-33-го років можна збагнути лише глибиною внутрішнього потрясіння кожного, хто вважає себе цивілізованою людиною.

Український народ, зокрема молодь, мусить знати правдиву історію України, щоб ця трагедія не повторилась ніколи. Національне відродження можливе лише тоді, коли народ не втратив своєї історичної пам'яті.

Обмежитись простим переліком причин та висвітленням наслідків трагедії на сьогодні вже недостатньо. Політико-правова оцінка Голодомору 1932-33-го років вимагає нетрадиційних історико-політологічних методик з'ясування його специфіки. Саме такі завдання ставлять перед собою учасники VII Регіональної науково-теоретичної конференції "Голодомор 1932-1933 років в Україні: причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка".

Ми не повинні допустити, щоб пам'ять про Голодомор згасала. І я впевнений, що наші зусилля допоможуть уникнути подібних трагедій у майбутньому.

Дякую за увагу!

ВСТУПНЕ СЛОВО

Білий Леонід Григорович
Директор Хмельницького інституту МАУП
кандидат педагогічних наук

Шановні гості, колеги та студенти!

Донедавна, мало хто знав подробиці подій, які відбувалися в часи Голодомору і основні причини тяжкого життя людей у далеких 1932-1933-х роках. У цьому році виповнюється 75 років із дня величезної трагедії в історії України. Напевно, кожна родина має близьку людину, яка загинула у часи Голодомору, або була свідком цієї страшної події. Поступово предметом поглибленого вивчення стає дедалі ширше коло питань, пов'язаних із причинами, мотивами, обставинами, механізмами і наслідками Голодомору.

Вже сьомий рік поспіль у жалобні листопадові дні Хмельницький інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом збирає на своїй щорічній конференції з Голодомору людей небайдужих до цієї найжахливішої трагедії XX століття.

У листопаді 2002 року було проведено першу Регіональну наукову конференцію присвячену подіям 1932-1933 років. На цій конференції було висвітлено об'єктивну правду про Голодомор. З того часу в Інституті пройшло вже сім таких наукових конференцій, на які з'їжджалися науковці з усього регіону, що займаються проблемами Голодомору.

За цей час зусиллями XI МАУП було видано два томи матеріалів науково-теоретичних конференцій з проблем вивчення Голодомору, його причин та наслідків, його організаторів та виконавців. Також було надруковано окремими книжками та численними статтями дослідження різних авторів з цього найболіснішого питання української історії. Професорсько-викладацький склад та студенти Інституту щиро і чесно вкладають у цю справу свою працю, свої серця і душі. Вони робили і роблять це заради правди, заради пам'яті мільйонів своїх загиблих

співвітчизників та заради наших сучасників, яким надалі розбудовувати своє національне буття.

В цьому році проводяться різноманітні заходи присвячені 75-й річниці Голодомору в Україні. Небайдужі студенти Хмельницького інституту МАУП вже вкотре стали активними учасниками заходів щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору. 21 листопада – день пам'яті жертв Голодомору буде відзначатися в Міжрегіональній Академії управління персоналом вцілому. Цей день розпочнеться з мітингу-реквієму. Студентам буде надано честь покласти квіти до пам'ятника "Ангел скорботи". Крім того, в Інституті, традиційно проходить виставка видань присвячених Голодомору, Державний архів Хмельницької області завжди надає документальні матеріали зі своїх фондів.

Всі заходи завершаться 22 листопада президентською акцією "Запали свічку", яка відбудеться на Майдані Незалежності.

Головне, щоб кожен з нас не просто знайомився з трагічними сторінками нашої історії, не просто споглядав, дивився, а розумів ті страждання, яких зазнали наші предки. Потрібно, щоб кожна людина чітко сформулювала для себе такі основні питання і знала на них відповідь: чому сталася трагедія, хто винуватець таких подій і якими є наслідки для всього людства. Всі повинні знати правду про той страшний період нашої історії, щоб в майбутньому ніколи не сталося подібних випадків.

Дякую за увагу!

І. ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ В УКРАЇНІ:
передумови, причини, наслідки

Слободянюк Петро Якович
(м. Хмельницький)

ПРАВДА ПРО ГОЛОДОМОР

Архівні документи – справжнє правдиве джерело інформації про Голодомор 1932-1933 років в Україні, яке в умовах незалежності держави стало розсекреченим, загальнодоступним.

З кожним роком все менше залишається живих свідків страшного, штучно організованого масового людомору в Україні – небаченого в історії людства злочину проти мирйого населення. Але про цей жахливий злочин проти українства, вчинений сталінським компартійним режимом стверджують архівні документальні свідчення. Саме оригінальні архівні документи того часу дають обґрунтовані підстави визнати Голодомор 1932-1933 років в Україні геноцидом проти українського народу. Це дуже важливо. Адже, не дивлячись на те, що європарламент, ряд країн і український парламент розцінюють Голодомор 1932-1933 років геноцидом, ще є багато таких, що не визнають цього злочину, недооцінюють його страхітливих наслідків. А з іншої сторони, про Голодомор майже нічого не знає молодь, яка народилась і виросла у післявоєнний період.

Донести правду про Голодомор до наших сучасників – одне з головних завдань відновлення історичної справедливості і збереження національної пам'яті, необхідності вшанування жертв Голодомору, утвердження в суспільстві нетерпимості до будь-яких проявів насильства.

Одним з фундаментальних завдань у реалізації цієї державної політики є створення Національної Книги Пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років, яка складається із зведеного тому Національної Книги Пам'яті та обласних томів Національної Книги Пам'яті.

"Книгу Пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні: Хмельницька область" підготувала обласна редакційна колегія, створена розпорядженням облдержадміністрації від

29.02.2008 р. №96/2008-р., до складу якої входять 20 провідних держслужбовців, діячів науки і культури, зокрема: Гавчук І.К. (співголова редколегії), Гладуняк І.В. (співголова редколегії), Берека В.Є., Вавринчук М.П., Завальнюк О.М., Кузьміна Н.А., Маркова С.В., Михайлова С.Р., Олійник Ю.В., Олуйко В.М., Осадча Г.Г. (відповідальний редактор), Пивоварова Є.М., Сабій І.М., Синиця Н.М., Скиба М.Є., Слободянюк П.Я. (науковий редактор), Смоленюк П.С., Телячий Ю.В., Чайковський М.Є., Федоченко С.О.

Організаційно-творчі питання з підготовки до видання Книги Пам'яті розпорядженням Хмельницької облдержадміністрації від 15.02.2008 р. №68/2008-р доручено вирішувати робочій групі, до якої увійшли відомі фахівці гуманітарної сфери краю Вавринчук М.П. (керівник робочої групи), Слободянюк П.Я. (заступник керівника робочої групи), Філінюк А.Г., Брицька О.М., Вознюк С.В., Дунець О.Д., Кузьміна Н.А., Маркова С.В., Михайлова С.Р., Мосійчук Т.В., Олійник Ю.В., Осадча Г.Г., Паламарчук В.І., Піддубна О.В., Пивоварова Є.М., Сабій І.М., Синиця Н.М. Суходоля А.І., Таран В.І., Телячий Ю.В.

Але основні науково-методологічні і організаційно-підготовчі роботи з формування матеріалів обласної Книги Пам'яті виконані Державним архівом області та районними архівними установами.

Підготовкою матеріалів обласної Книги Пам'яті також займалися працівники райдержадміністрацій, міських, селищних і сільських рад, навчальних, культурно-освітніх, медичних закладів, управлінь внутрішньої політики, освіти і науки, культури, туризму і курортів.

Обласна Книга Пам'яті складається з двох томів і включає в себе надзвичайно важливі документально-фактологічні матеріали, які яскраво і всебічно характеризують політичні мотиви, причини, витоки, перебіг подій та наслідки Голодомору 1932-1933 років на Поділлі.

Для включення до Книги Пам'яті архівістами було виявлено понад 370 архівних документів про Голодомор 1932-1933 років, в т.ч.: 200 – у Держархіві Хмельницької області, 120 – у Центральних державних архівах вищих органів влади і архіві громадських об'єднань, 52 – в архівах СБУ.

Архівні дослідження, широкі опитування подолян засвідчують, що Голодомор 1932-1933 років був штучно

організований радянською владою шляхом примусової колективізації, знищення заможного селянства, хижацьких хлібозаготівель, непомірних натуральних і грошових штрафів, цілковитого позбавлення населення будь-яких продовольчих ресурсів для життя.

У Книзі Пам'яті вміщено постанови, рішення, накази, розпорядження та інші циркуляри вищих та місцевих партійних, радянських, каральних органів, господарських організацій, які засвідчують про злочинну державну політику здійснення Голодомору.

У Книзі Пам'яті подається список 835 населених пунктів Хмельниччини, які постраждали від Голодомору. Архівістами опрацьовано 103 метричні книги записів смертей за 1932-1933 роки, в яких виявлено 16385 померлих з причин голодування, 17962 померлих зафіксовано за результатами опитування в населених пунктах працівниками місцевих органів влади - всього зафіксовано 34345 осіб – жертв Голодомору 1932-1933 років. Зокрема, виявлена поіменна кількість померлих (жертв) Голодомору 1932-1933 рр. в містах і районах станом на 15.08.2008 р.: у районах Віньковецькому – 56, Волочиському – 1364, Городоцькому – 355, Деражнянському – 457, Дунаєвецькому – 1230, Ізяславському – 548, Кам'янець-Подільському – 2533, Красилівському – 1504, Летичівському – 1337, Новоушицькому – 1003, Полонському – 4779, Славутському – 1468, Старокостянтинівському – 5274, Старосинявському – 2271, Теофіпольському – 233, Хмельницькому – 4285, Чемеровецькому – 401, Шепетівському – 2321, Ярмолинецькому – 244, у містах Славуті – 47, Старокостянтинові – 1033, Кам'янці-Подільському – 585, Нетішині – 15, Проскурові – 886, Шепетівці – 11.

Зібрано та систематизовано в алфавітному порядку по районах і прізвищах очевидців – 1380 свідчень-спогадів. Завершується упорядкування, описування та юридичне оформлення свідчень-спогадів, а також передавання їх з районів та міст на постійне зберігання до Держархіву області.

У цьому фундаментальному меморіальному виданні важливе місце займають змістовні результати наукових досліджень політичних мотивів, причин, явищ, подій і наслідків Голодомору 1932-1933 рр. на Хмельниччині, а також голоду 1921-1922, 1946-1947 рр. у подільському краї.

Комплексно, всебічно аналізують трагічне становище голодуючого подільського села, передумови Голодомору 1932-

1933 рр., які створені масовою колективізацією сільського господарства, фізичним винищенням кращого селянського генофонду як класу куркульства, непомірними насильницькими державними хлібозаготівлями, а також масовими політичними репресіями, подавленням інакомислення і протистояння тоталітарному режимові, духовно-моральної деградації певної частини населення, приреченість на смерть селян внаслідок Голодомору, висвітлюють кандидат політичних наук М.П.Вавринчук та кандидат історичних наук С.В.Маркова.

Особливу увагу на хижацьку державну політику компартійного режиму щодо винищення українства Голодоморами у 1920-х, 1930-х, 1940-х роках звертають у своїх статтях до Книги Пам'яті доктор історичних наук П.П.Брицький і кандидат історичних наук П.Я.Слободянюк. Політичну оцінку подіям Голодомору 1932-1933 рр. обґрунтовано дає у вступному слові до книги-меморіалу голова Хмельницької облдержадміністрації І.К.Гавчук.

Та оскільки величезний масив документальної інформації не змогла вмістити обласна Книга пам'яті, найбільш характерні і найбільш значимі архівні відомості Державного архіву Хмельницької області про Голодомор вміщено у систематизованому вигляді у збірнику матеріалів і документів "Розіп'яте Голодомором Поділля".

До збірника увійшло 452 документально-фактологічних матеріалів. В числі перших вміщено постанови, рішення, накази, розпорядження та інші циркуляри вищих та місцевих партійних, радянських, каральних органів, господарських організацій, які засвідчують цілеспрямоване здійснення Голодомору 1932-1933 років. Зокрема, документи про плани хлібозаготівель, про шляхи і механізми насильницького вилучення продовольчих ресурсів, про подолання опору селян хижацькій політиці примусової колективізації і штучного голоду тощо.

Архівні установи проводять широку інформаційно-просвітницьку, роз'яснювальну роботу в системі заходів у зв'язку з 75-роковинами Голодомору в Україні. Доповнена для перевидання книга П.Слободянюка і Ю.Телячого "Чорна дошка" України". В її основі покладено щоденник подолянки О.М.Радченко про події 30-х років на Хмельниччині та інші документи.

Адже на Хмельниччині на "чорну дошку" владою було "занесено" 14 сіл, зокрема: села Мархлівка, Сирватинці,

Тростянець, колгоспи “Робків” і “Серп” Городоцького, с. Яблунівка Деражнянського, села Кривчик, Смотрич, колгоспи “Ворошилова” і “Нове життя” Дунаєвецького, с. Волосівці Летичівського, с. Олешківці Хмельницького, села Гриців і Рожична Шепетівського районів. Ці населені пункти повністю позбавлялися будь-яких продовольчих і промислових ресурсів, а їхнім мешканцям заборонялось відлучатися з місця проживання, що прирікало їх на голодну смерть.

В обласному архіві функціонує постійно діюча книжково-документальна виставка “Голодомор 1932-1933 рр. на Поділлі”, де регулярно проводяться уроки і екскурсії для учнів і студентів. В містах і районах організовуються виїзні виставки архіву, під час яких експонуються документальні джерела, що стосується конкретних населених пунктів.

В засобах масової інформації архівістами проводяться цикли передач, “круглих столів” про Голодомор, публікуються статті, читаються лекції для слухачів Інституту післядипломної освіти вчителів.

Передано великий масив копій архівних документів для створення першого в Україні музею Голодомору в смт Меджибіж.

Отже, діяльність архівних установ є важливою ланкою в системі загальнодержавної політики відновлення історичної правди про злочин тоталітарного компартійного режиму шляхом організації штучного Голодомору у 1932-1933 роках в Україні.

Високопреосвященніший АНТОНІЙ,
Митрополит Хмельницький і Старокостянтинівський,
Протоієрей Олександр Дацюк
(м. Хмельницький)

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ – СТРАШНА ТРАГЕДІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

75 років відділяє нас від однієї з найбільших трагедій в історії України та всього людства – Голодомору 1932-33 рр. Кількість жертв цієї трагедії, яка обчислюється 7-10 млн., вражає.

За даними досліджень інституту демографії Національної Академії Наук України, з березня по липень 1933 року на Україні загинуло стільки ж людей, скільки померло за останні 5 років [1].

Більше всього загинуло жителів Київської, Харківської, Винницької, Чернігівської, Одеської областей, а також Молдавії,

яка входила тоді у состав України. Не обминула ця трагедія і Хмельниччину.

Воістину вражає жорстокий і нелюдський спосіб знищення голодом, який був спланований та втілений в життя тогочасним більшовицьким керівництвом Радянського Союзу.

Протягом тривалого часу правда про цей злочин ретельно приховувалася. Партійний наказ змушував мовчати істориків. Але ніхто не змусить мовчати народну пам'ять. Ніхто не зможе прибрати безмовних свідків страшного злочину – братські могили жертв Голодомору, а такі могили є майже у всіх селах та містах України. Ці німі свідки вимагають і від кожного з нас піднести свій голос на захист правди.

У минулий вівторок, 11 листопада 2008 року, на засіданні Священного Синоду Української Православної Церкви, що відбулося під головуванням Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України ВОЛОДИМИРА у Києво-Печерській Лаврі, було ухвалено рішення стосовно відзначення 75-х роковин Голодомору в Україні.

22-23 листопада цього року в усіх єпархіях УПЦ буде проведено жалобні поминальні заходи по жертвах Голодомору.

За Божественною літургією та іншими заупокійними богослужіннями (панахиди, літії тощо) цими днями Священний Синод благословив у заупокійній єктенії додати слова «...о упокоении душ усопших рабов Божиих от глада и пагубы безбожною властию уморенных...» (Журнал № 87 засідання Священного Синоду від 11.11.08 р.).

З нагоди скорботної дати – 75-ї річниці Голодомору 1932-1933 років в Україні Священний Синод УПЦ прийняв звернення до Архіпастирів, пастирів та усього українського народу, у якому, зокрема, зазначалося:

«…У XX сторіччі український народ пережив одну з найстрашніших трагедій у своїй історії – голодомор. Україна, яка завжди годувала хлібом весь світ, зазнала масового голоду. Голодомор призвів до значних жертв, приніс багато горя. У нього були об'єктивні й суб'єктивні витоки і наслідки. Штучний голод 1932-1933 рр. було сплановано більшовиками з метою прискорення примусової колективізації, ліквідації "куркульства" як класу, знищення "ворожих елементів".

Але існує фактор, який об'єднує цей соціальний катаклізм і решту репресивних акцій тоталітарного радянського режиму. Це кардинальна революція світогляду – відречення від Христа і

християнської моралі й обрання нової віри – в людину-бога… Адепти цієї віри зажадали побудувати рай на землі, домогтися світлого майбуття для людства. Але майбуття без Бога. Їхнє світло насправді було темрявою. Їхній світогляд базувався на засадах вічної пітьми, бо тільки Бог є джерелом світла. Їхня ідеологія замість блага принесла зло, бо тільки Бог є Творцем усякого блага. Де без Бога будують рай, там з'являється пекло. Замість обіцяного райського життя опутаний радянською ідеологією народ прийняв пекельні муки.

Історія нашої Батьківщини зазнала багато важких часів. Стихійні біди, війни, соціально-політичні заворушення та інші негаразди спричинялися до різних кризових явищ, серед яких були "знищення, голод і меч"(Іс. 51: 19).

Але в 1930-ті роки Україна вперше пережила штучний голод, масове вбивство мільйонів своїх громадян, цинічне, цілеспрямоване, безжальне. Лише в богоненависницькому і людиноненависницькому середовищі міг відбутися подібний злочин. На щедрому українському чорноземі вмирали у страшних муках мільйони людей. Цей геноцид був намаганням знищити саму душу народу, привести її до повного духовного рабства. Він став знаряддям диявольської помсти за неспроможність викорінити зі свідомості нашого мудрого, сповненого високих чеснот народу синівську пам'ять про Бога, любов до Бога, вірність і віру в Бога. Цю віру можна було знищити лише через фізичну ліквідацію її носія. Тому богоборча влада, створивши духовний голод прирекла націю і на голод фізичний.

У людей відібрали хліб насущний, як перед цим намагалися відібрати хліб духовний. Родюча нива давала достатньо хліба сумлінним трударям. Але весь зрошений потом селянства хліб було вилучено. Забирали все, чим можна було підтримувати життя, – до останньої зернини. Тих, хто збирав колоски на полях розстрілювали. Агонія голоду була воістину пекельною. Мерців не встигали ховати. Багатьох закопували у спільні "могильники" ще живими. Особливо страждали діти. Молох більшовизму поглинав ці невинні жертви з диявольською бездушністю.

Україна втратила тоді мільйони своїх дітей. Усі вони зазнали тяжких мук і жахливої смерті. А ті, хто вижив, назавжди запам'ятали, що таке "рай на землі", коли він без Бога.

Церква сурово засуджує чинники, які призвели до цієї трагедії. Виправдання їм немає. Сама історія винесла вирок. Ніякі репресії не змогли врятувати державно-політичну систему, яка за

базис обрала гріх та богоборство, знехтувала ґрунтовними моральними принципами людства – вірою, надією і любов'ю. "Горе тим, що замислюють беззаконня"(Мих. 2: 1). Справа таких "діла протизаконні" (Пс. 100: 3). "Кінець їхній – погибель" (Флп. 3: 19) – свідчить Святе Письмо.

Церква застерігає від глибокої хибної та антигуманної ідеології, що зробила подібну трагедію, і закликає до покаяння тих, хто ще не прозрів і не зрікся богоборства в усіх його формах.

Церква закликає до відмови від екстремізму, нетерпимості, помсти, братоненависництва, розділення на своїх і чужих. У Бога чужих немає. Настав нарешті час духовного єднання народу України, повернення до споконвічних духовних цінностей. Історія виразно показала, до чого призводить зречення християнських засад. Лише свята віра, тверда надія та всеперемагаюча любов допоможуть побудувати гідне майбутнє і застережуть від помилок минулого.

Церква розкриває істину вічного життя тих, хто прийняв мученицьку кончину під час голодомору. Як любляча Мати, свята Українська Православна Церква молиться за їхнє упокоєння в оселях праведних і оголошує їм вічну пам'ять.

Душі їх во благих водворяться. І пам'ять їх – з роду в рід…» [3].

Пам'ять про трагедію Голодомору 1932-33 рр. об'єднує нас незалежно від політичних переконань. Згадуючи жертви Голодомору ми повинні віддати їм належну шану і піднести свою молитву, засвітити свічку пам'яті, яка нехай ніколи не згасає у наших серцях…

Дуже важливо, що сьогодні як у країні, так і на Хмельниччині робиться чимало для того, щоб належним чином віддати шану тим, хто безвинно загинув у ті страшні часи. У нашій країні в поточному році усі заходи по вшануванню пам'яті жертв Голодомору проходять на Державному рівні - відповідно до Наказу Президента України від 28.03.2007 № 250/2007 і Розпорядженню Кабінету міністрів України від 21.11.2007, № 1026-р. [2].

Так, у поточному році вийшла Книга пам'яті жертв Голодомору, яка стала результатом ретельної праці Голови і заступника Голови Хмельницької Облдержадміністрації, Голів районних адміністрацій, краєзнавців, директора і працівників обласного архіву, істориків, науковців, сільських активістів, волонтерів, тощо, у результаті на 1900 сторінках 2-томного

видання розмістилися наукові статті, більш 240 копій документів, 1300 свідчень учасників подій и список більш 39 тисяч померлих від голоду подолян. Мені відомо, що і на нашому зібранні присутні люди, які трудилися над Книгою пам'яті – низький Вам уклін за понесені труди, нехай Господь і надалі благословляє усі Ваші добрі справи та починання і дарує усе необхідне для життя і спасіння.

Цього року на Хмельниччині також, було відкрито музей Голодомору на території фортеці смт. Меджибіж.

У середніх та вищих навчальних закладах проходять уроки пам'яті, організовуються виставки документів. Мені відомо, що в пошукові загони, які здійснювали експедиції у селах Поділля входили і студенти Хмельницького інституту МАУП, вони провели значну роботу по пошуку свідків страшної трагедії 1932-1932 років, місць поховань, записів і розповідей про Голодомор, тощо.

Усе це не дає забути про жах тих років, несе велике просвітницьке, виховне значення і навчає, дивлячись у минуле, робити висновки та запобігати помилок заради прийдешніх поколінь…

Усім нам, зважаючи на трагедію 30-х років, необхідно міцно засвоїти цей урок історії і замислитися над тим, у чому ж таки полягає істинний сенс нашого буття, як не в людськості?

У той час, коли розум даремно намагається зрозуміти життя, любов нам доводить у чому є істинний сенс існування, а він: у несінні в світ світла, ім'я якому є «любов», від нього стає усе яснішим, світлішим, воістину осмисленим…

Ми у ці дні особливо посилюємо молитви за упокій тих, хто поліг безвинною жертвою у ті роки, а також просимо у Бога, щоб наша українська земля і наш народ ніколи більше у своїй історії не зазнавали подібних трагедій. І кожен нехай зробить для цього все необхідне. Слово правди про Голодомор та пам'ять про його жертви нехай допоможе нам у цьому!

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. http://www.ukrinform.ua/rus/order/?id=751900; 2. http://news.liga.net /news/N0861574.html; 3. Матеріали засідання Священного Синоду Української Православної церкви від 11.11.2008.

Байдич Віктор Григорович
(м. Хмельницький)

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ ЯК НАСЛІДОК ПОЛІТИКИ "ПІДКОРЕННЯ" НА УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ

На десятиліття можна засекретити архіви. Можна прикопати в глибинах спецсховищ викривальні документи. Можна замести сліди злочинів. Можна раз, і вдруге, і в третє переписувати історію – на догоду диктаторові чи скороминущому ідеологічному божкові. А з пам'яттю народу нічого не вдієш. Після заборон, утисків, принижень людської гідності вона оживає, відроджується, щоб там не було.

Минуло 75 років від часу Голодомору в Україні. Однак мученицька смерть мільйонів людей від голоду на теренах найродючіших чорноземів у період, коли не було ані війни, ані великої посухи, досі вражає і приголомшує кожну мислячу людину.

"Сова Мінерви вилітає в сутінки", – писав Гегель, маючи на увазі, що осмислення будь-яких подій починається лише після того, як вони вже відбулися.

Український народ у XX столітті тричі пережив страшні роки голоду. Це 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 роки, які забрали життя невинних мільйонів людей. Але найжахливішим з усіх став масовий Голодомор 1932-1933 років, який був наслідком не посухи, як це подавали комуністи, а це була глибоко продумана політика компартії, спрямована на підрив генофонду української нації, фізичне винищення народу, приборкання і підпорядкування України тоталітарній владі Москви.

Метою Голодомору було знищити вільнодумство, встановити безмірну покірність і страх серед українців. Тодішній режим вдався до низки термінових каральних заходів, аби придушити наростаюче невдоволення і виступи населення проти влади. Голод був спеціально спланований і організований Кремлем шляхом вилучення в селян зерна, продуктів харчування, конфіскації особистого майна, що позбавляло селянина будь-якої надії вижити.

Офіційного розслідування подій 1932-1933 років у радянські часи не було. Компартійна влада довгі роки не відкривала архівів для незалежних дослідників. Упровдовж 50-ти років про голод не можна було говорити. Тому і в радянській пресі, і в інших засобах масової інформації тема Голодомору офіційно замовчувалася.

Лише після здобуття Україною незалежності вчені отримали можливість неупереджено досліджувати ці події, встановлювати причини, масштаби та наслідки найглобальнішої катастрофи в історії українського народу, що на рівні держави визнана як геноцид.

У Конвенції ООН геноцид визначається як дії, здійснювані з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку. Представники СРСР свого часу домоглися вилучення із цього переліку категорії "соціальна група", тому що намір нищення класів лежав в основі радянської ідеологічної доктрини.

Маючи справу з "ампутованим" визначенням людських спільнот, що підпадають під дію Конвенції ООН про геноцид, дослідники проблеми Голодомору 1932-1933 р.р. потрапили в пастку. Адже вони мають довести, що українські селяни гинули лише через те, що були українцями, а не тому, що були селянами. Це не відповідає дійсності: вони гинули не тому що були українцями, і не через те, що були селянами. Вони гинули як українські селяни, які за півтора десятиріччя до цих подій боролися з усіма владами за землю і волю, а тепер відстоювали право на самостійне господарювання.

Основною причиною голоду стала продрозкладка, яку повторно запровадили в січні 1928 року, офіційно її називали хлібозаготівельним планом. Хлібозаготівлі супроводжувалися репресіями, фізичними та моральними знущаннями над селянами, яким поступово стало бракувати все більше хліба. Селяни чинили опір, почали ховати хліб на "чорний день".

Хлібозаготівельна кампанія з урожаю 1931 р., як і три попередніх, проводилася методом продрозкладка, стала прелюдією голоду двох наступних років. В результаті вилучення хлібних ресурсів взимку 1932-1933 років багато селян залишилося без продуктів харчування, бо питома вага "недоторканих" хлібозаготівель у зібраному врожаї сягала до 80%. Саме жахливе в Голодоморі 1932-1933 років те, що його можна було уникнути.

Особисто Сталін заявляв, що ніхто не може заперечувати: загальний урожай зерна 1932 р. перевищує 1931 р. Як відмічають Роберт Конквест і Богдан Кравченко, урожай 1932 р. всього лише на 12% був меншим середніх показників 1926 і 1930 р.р. Інакше кажучи, продуктів вистачало. Однак держава систематично вилучала велику їх частину для власних потреб. Незважаючи на прохання і попередження українських комуністів, Сталін підняв

завдання по хлібозаготівлях в Україні на 44%. Його рішення і та жорстокість, з якою воно виконувалося, прирекли мільйони людей на смерть від штучно створеного голоду. Щоб не залишатися без хліба зовсім, селяни-власники закопували його, ховали в лісах, далеких селах. Тому плани хлібоздачі по одноосібному сектору не виконувалися.

Колективізація викликала масовий опір в українському селі. На початку 30-х років, як свідчать архівні документи, по Україні прокотилася хвиля селянських виступів та збройних повстань. Тільки за даними ГПУ, від 20 лютого до 2 квітня 1930 року в Україні відбулося 1716 масових виступів, з яких 15 кваліфікувалися "як широкі збройні повстання проти радянської влади". Вони об'єднували до двох тисяч людей і відбувалися під гаслами: "Верніть нам Петлюру!", "Дайте другу державу!", "Хай живе самостійна Україна!", "Геть СРСР!", "Давайте завойовувати іншу свободу, геть комуну!". В ті часи люди організовувалися як могли. Були навіть кінні загони. Зброєю були вила, лопати, сокири. Натовпи селян зі співом "Ще не вмерла Україна" ліквідовували місцеві органи влади. Партійці і комсомольці втікали. Радянська влада переживала важкі часи. У Тульчинському, Вінницькому, Могилів-Подільському округах виступами були охоплені 343 села, в яких зареєстровано 81 збройний виступ. Незадоволення і опір сталінізмові на Поділлі проявлялися у формі відкритих виступів і в Полонському, Деражнянському, Летичівському, Шепетівському, Ляховецькому, Михампільському, Лянцкорунському, Ізяславському районах.

У жнива 1932 року держава позабирала хліб, вирощений не тільки на ланах колгоспів і радгоспів, але й на землі одноосібників та присадибних ділянках колгоспів. Під цинічним лозунгом "вилучення хлібних надлишків" екзекуційні бригади трусили садибу за садибою, чинили в кожному подільському селі безсудну розправу: розкуркулювали, кидали до в'язниці, виганяли із хати, били, штрафували. Десятки районів, сільрад, колгоспів, які не здали хліб, було занесено на "чорну дошку", тобто люди не мали змоги купити ані одягу, ані взуття, ані будь-якого краму, навіть солі та сірників. Планів хлібоздачі дотримувались навіть тоді, коли з'явилися перші повідомлення про опухання від голоду.

Валовий збір зернових в Україні 1932 року становив 147 млн. центнерів, тоді як план хлібозаготівель, за наполяганням Сталіна, в республіці становив 267 мільйонів центнерів. Але при жорсткості заходів та повсемістному повному вилученні зерна

такий план Україна змогла виконати на 1 листопада 1932 року лише на 50,9%. На Україні діяла комісія на чолі з Молотовим і Кагановичем, які викачували з республіки хлібні ресурси. Для посилення масового голодомору політбюро ЦК КП(б)У 19 листопада 1932 року прийняло постанову "Про заходи боротьби з куркульським впливом у колгоспах і сільських парторганізаціях". У ній сільським радам, райвиконкомам ставилися конкретні завдання щодо масового геноциду українського населення:

1. Встановити занесення на "чорну дошку" колгоспів, які злісно саботують здачу хліба по державному плану.
2. Провести чистку сільських парторганізацій. До 1 грудня організувати 1100 бригад активістів для викачки хліба.
3. Для посилення хлібозаготівель направити в села 600 випробуваних стійких більшовиків.
4. Заборонити видачу хліба на трудодні до виконання планів хлібозаготівлі.

Розповсюджуючись протягом всього 1932 року, голод досяг піку на початку 1933-го. Підрахунки показують, що на початку зими на середню селянську сім'ю з п'яти чоловік припадало біля 80 кг зерна до наступного врожаю. Іншими словами, кожний член сім'і отримував для виживання 1,7 кг зерна на місяць. Не зважаючи на те, що вимирали вже цілі села, партійні активісти продовжували відбирати зерно. Віктор Кравченко пізніше писав: "На полі битви люди вмирають швидко, їх підтримують товариші і почуття обов'язку. Тут я побачив людей, вмираючих в самотності, поступово, вмираючих жахливо, безцільно, без надії, що їх жертва оправдана. Вони попали в капкан і залишилися там вмирати від голоду, кожний в себе в будинку, за політичним рішенням, прийнятим десь в далекій столиці за столами нарад і банкетів. Не було навіть утіхи неминучості, щоб полегшити цей жах..."

З 1 листопада 1932 р. по 1 лютого 1933 р. молотовська комісія додатково "заготовила" в Україні всього 104,6 млн. пудів зерна. Загальна кількість хліба, вилученого державою з урожаю 1932 р., становила 260,7 млн. пудів.

Вже в грудні 1932 року люди почали вмирати з голоду. У багатьох опухали ноги, набрякали, чорніли обличчя. В квітні-серпні 1933 року померло від голоду в селах Деражнянського району: в Богданівцях 144 чол., Зіньківцях 86 чол., П.Коричинцях 43 чол., Мордіно 94 чол., Голенищеві 132 чол. Вимирали цілі сім'ї, зростала дитяча безпритульність.

Про те, що голод був організований компартійним режимом,

свідчить багато архівних документів. Зокрема, постанова ВЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 року "Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперацій та про зміцнення громадської (соціальної) власності" (в народі цю постанову називали "законом п'яти колосків"), згідно з якою за найменшу провину заарештовували і судили до 10 років ув'язнення у далеких таборах та до розстрілу.

Голодомор супроводжувався відкритими, закритими судовими і позасудовими кримінальними процесами, виїзними судовими сесіями, які розглядали справи "пасивних хліборобів", "нездатчиків", господарських, партійних і радянських працівників. Влада нещадно розправлялася з будь-якими опозиціонерами проти нелюдської політики хлібозаготівель, називаючи їх найбільшими ворогами партії, робітничого класу і колгоспного селянства.

Злиднів, страждань, хвороб та голоду зазнали не лише селяни, а й міське населення. Важким залишалося продовольче забезпечення міста Славути, в Кам'янці-Подільському перебувало багато селян, яких в офіційних документах називали "безпритульними". Сільське населення шукало порятунку у містах, влаштовуючись на будь-яку роботу, мріючи про притулок у гуртожитку та отримання продуктової картки. У доповідній записці обласної оздоровчої комісії про стан продовольчих труднощів у Вінницькій області від 17 травня 1933 року відзначається, що голодом охоплено 38 районів, 431 сільрада, 26895 господарств, потерпають від голоду 120903 людини.

Люди оцінювали колективізацію негативно, а політику хлібозаготівель – антиукраїнською, антинаціональною, терористичною. Селяни масово виходили з колгоспів, висловлювали незадоволення владою, процвітала апатія, зростали міграційні процеси. Так, в 1932 році заяви про вихід з колгоспів подали 2331 колгоспник у 59 господарствах 19 районів області. Селяни масово втікали за межі України у великі промислові центри, до Сибіру, Мурманська. Голод продовжувався, тому в 1934 році була запроваджена карткова система, за якою в містах до 1935 року щоденно видавали 400 грамів хліба на душу. Село ж було кинуте напризволяще.

Голод 1932-1933 років болісно вдарив по найнезахищеніших верствах населення – дітях. Діти на смітниках шукали чогось їстівного, не знаходили і йшли у мандри, з яких не поверталися. З початком 1933-го голод посилився. Гинули діти. Вмирали сім'ями, родинами, селами. Смертність дітей сягала за деякими неповними

підрахунками 50 і більше відсотків до загальної кількості померлих. Кількість учнів у початкових, неповносередніх, професійних школах, а також дітей у дошкільних закладах за три голодних роки зменшилася на 1 мільйон 71 тисячу чоловік. Стали пусткою сільські школи, бур'яном поросли дитячі майданчики, а відсутність учнівсько-педагогічного колективу сягала подекуди 96-98% попередніх років. Випадки голодування дітей зареєстровані майже в усіх селах Поділля.

В період голоду поширювались такі аморальні явища, як масові крадіжки колективного і особистого майна громадян – худоби, зерна, по ночах на полях з'являлись гурти витягачів з землі картоплі, буряків та іншої рослинності. Серед них були жінки і діти, люди похилого віку. У відповідь з'явилося ще ганебніше духовно-моральне явище, яке породжувало соціальну конфронтацію, міжсімейну та міжродову ненависть і ворожість – самосуди, які населення здійснювало над крадіями і злодіями.

Антилюдська політика народжувала антилюдську психологію, мораль та відповідну поведінку. Масові порушення людської психіки, доведення людей до крайніх меж людської подоби, до стану дикунства і повної духовно-моральної деградації ілюструються численними фактами людожерства.

Голодомор залишив в Україні не тільки мільйон безіменних поховань, не тільки заплановану і по-звірячому здійснену Сталіним стовідсоткову колективізацію, а й страшну духовну руїну.

В могилу, де лежать мільйони подільських селян, зійшли найкращі. Гинули працьовиті, самостійні господарі, яких звинувачували в "куркульському саботажі".

Відходили в небуття талановиті сільські майстри, яких ніколи не бракувало в Україні. Голод 1932-1933 років, без сумніву, був найстрашнішим злочином Сталіна і його оточення проти українського народу.

Розмах насильства над селянством в період 20-30-х років XX ст. був небаченим. Здійснення індустріалізації – будівництво нових міст, заводів і фабрик, шахт і комбінатів, залізниць і магістралей теж забезпечувались селянськими руками. Голодомор був засобом примусу селян до участі в індустріальному будівництві. Щоб знищити хлібороба і перетворити село у гігантського постачальника людських і матеріальних ресурсів для потреб прискореної індустріалізації, сталінський режим:

- по-перше, проводив широку ідеологічну кампанію щодо

підготовці суспільної і міжнародної думки на виправдання насильства і масових репресій, відомої як теорії загострення класової боротьби в період розгортання соціалістичного будівництва;

- - по-друге, щоб зруйнувати успадкований віками селянський уклад, що тримався на міцних одноосібних господарствах, їх розвиток в кінці 20-х років спочатку стримувався, а на початку 30-х років заможнє селянство було знищено, село позбавлене справжнього хлібороба, господаря землі;

- по-третє, щоб прискорити відтік селян до міста, на селі був організований 1932-1933 роках масовий Голодомор, від якого померло понад 7,5 млн. українських селян;

- по-четверте, мільйони селян примусово виселялись у необжиті райони чи тікали до міста. Завдяки цьому з 1926 по 1939 рр. у країні було зведено 214 нових міст, 234 селища міського типу в основному за рахунок селян, які поповнили чисельність міського населення з 26,3 млн. до 56,1 млн., тобто на 29,8 млн. чоловік;

- по-п'яте, великі армії селян-арештантів використовувались у віддалених районах Півночі і Півдня СРСР на будівництві в промисловості, гинули в таборах ГУТАБу.

Пам'ять про Голодомор має стати засторогою майбутнім поколінням українського народу.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. ДАХмО. Ф.Р. – 1061, оп.1, спр.79, арк. 6, 6 зв.; 2. ДАХмО. Ф.Р. – 6193, оп.1, спр.2833; 3. ДАХмО. Ф.П. – 401, оп. 1, спр.80; 4. ЦДАГО. Ф. 1, оп.ЗО, спр.5394; 5. ДАХмО. Ф.П. 166, оп. 1, спр.91 – Летичівський район.; 6. ДАХмО. Ф.П. – 112, оп.1, спр. 138; 7. ДАХмО .Ф.П. – 401, оп. 1, спр.8; 8. ДАХмО. Ф.П. – 115, оп.1, спр. 117; 9. ДАВО.Ф. 136, оп.3, спр.80; 10. ЦГАВОУ, Ф. 539, оп.14, спр.81; 11. ДАХмО. Ф.П. – 364, оп.1, спр.363; 12. ДАХмО. Ф.П. – 364, оп.1, спр.418; 13. ДАХмО. Ф.П. – 364, оп. 1, спр. 419; 14. Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки (матеріали республіканської науково-практичної конференції 20 жовтня 1993 року); 15. Рибак І.В. Наростання явищ голодомору у Подільських селах за повідомленнями місцевих партійних та державних органів. – Хмельницький, 1993; 16. Кундис М. Голод 1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки; 17. Коваленко-Маняк Л. Голод на Поділлі. – Кам'янець-Подільський, 1993; 18. Маркова С.В. Голодомор 1932-1933 років на Поділлі. – Київ, 2003; 19. Кардаш П. Злочин. – Київ, Мельбурн, 2003; 20. Шульга І.Г. Голод на Поділлі. – К., 2001; 21. Конквест Р. Терор голодом. – К., 1995; 22. Шаповал В. Сталінізм в Україні. – К., 1996; 23. Мацько В. Голод на Поділлі. – Львів,

2003; 24. Спогади про голодомор 1932-1933 рр. на Поділлі у Волочиському районі с. Куровечка; 25. www.vicipedia.com.ua.

Вавринчук Микола Пророкович
(м. Хмельницький)

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР. НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ: ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПИТАННЯ

Не маючи на меті докладно аналізувати великий масив теоретичних праць із проблем Голодомору 1932-1933 рр. в Україні, зупинимось на тих, які мали найбільше значення для написання даної роботи.

Будь-якого офіційного розслідування подій 1932-1933 рр. у радянські часи не було. Влада злочинно мовчала про найжахливішу трагедію Європи першої половини ХХ ст. й довгі роки не відкривала архівів для незалежних дослідників. Лише з кінця 80-х рр. ХХ ст. розпочалась активна робота з вивчення причин, перебігу, наслідків Голодомору 1932-1933 рр. українськими вченими та науковцями діаспори (у жовтні 1984 р. конгрес США проголосив 4 листопада 1984 р. Днем пам'яті про великий голод в Україні 1933 р. У грудні 1987 р. під тиском світової громадськості перший секретар ЦК КПУ В.Щербицький на урочистому засіданні на честь 70-річчя встановлення радянської влади в Україні змушений був говорити про голод в республіці 1932-1933 рр.).

Кінець ХХ – початок ХХІ століть розпочався із публічних кроків української влади щодо визнання Голодомору 1932-1933 рр. в Україні геноцидом та з'ясування науковцями його реальних масштабів та наслідків. У 1993 р. в Україні під патронатом першого Президента незалежної України Л.Кравчука вперше відзначали на державному рівні 60-річчя жахливої трагедії українського народу. У листопаді 1998 р. у Києві відбулось одне з найсерйозніших наукових зібрань – "Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків", що репрезентувало, окрім великого накопиченого фактичного матеріалу, ще й концептуальні положення із вивчення Голодомору. Голова Асоціації дослідників голодоморів в Україні, відомий дисидент та знаний політик Л.Лук'яненко на зібранні поставив питання визнання Голодомору

геноцидом та про відповідальність Росії, як правонаступниці СРСР, перед Україною.

70-річчя трагедії в Україні було широко відзначено як на державному, так і на місцевому рівнях. Було проведено Всеукраїнські конференції, понад 20 регіональних конференцій, інші наукові зібрання та заходи. До активної дослідницької роботи залучили краєзнавців, молодих науковців. До зібрання спогадів очевидців страшної трагедії долучилися школярі. Всеукраїнська конференція 2003 р. "Голодомор 1932-1933 років як величезна трагедія українського народу", що проходила у Києві, прийняла ряд звернень до ООН, з приводу визнання голоду 1932-1933 рр. геноцидом. У вересні 2003 р. Президент України Л.Кучма звернувся до Генеральної Асамблеї ООН із проханням підтримати Україну та визнати голод 1932-1933 рр. геноцидом. У листопаді 2003 р. на Генеральній Асамблеї ООН 36 країн публічно висловили співчуття українському народу, але голод геноцидом не визнали.

У 2005 р. Президент України Віктор Ющенко у своїй промові в ООН закликав визнати Голодомор в Україні геноцидом. 28 листопада 2006 р. Верховна Рада ухвалила Закон України "Про Голодомор 1932-1933 років в Україні", запропонований Президентом В.Ющенком. Віктор Ющенко слушно зауважив: "Це повернення історичного боргу перед мільйонами людей, заморених голодом" [1, с. 3]. Нині з'явлися фундаментальні академічні дослідження Голодомору-геноциду 1932-1933 рр. в Україні.

Наукову та науково-публіцистичну літературу з досліджуваної проблеми умовно можна поділити на дві групи. До першої віднесемо загальні праці з проблем передумов, перебігу та наслідків Голодомору 1932-1933 рр. в Україні загалом, до другої – на Хмельниччині зокрема.

Поштовхом для наукової розробки теми Голодомору в Україні та Хмельниччині, зокрема, стали оголошені у 1989 р. висновки Міжнародної комісії із числа провідних юристів світу про те, що в Україні упродовж 1932-1933 рр. вчинено акт геноциду. Комісія, як неурядовий орган, була створена з метою з'ясувати наявність, тривалість, причини Голодомору, його наслідки для України та назвати винуватців. У її висновках було записано: "Не підлягає сумніву, що Україна була важко уражена голодом у 1932-1933 рр. і що українська та радянська влада знали про страшну нестачу продуктів для населення. Також не підлягає

сумніву, що, знаючи про драматичне становище на Україні, радянська влада утрималась від будь-якої допомоги до літа 1933 р. Вона дозволила голоду охопити Україну… не проводились дії задля усунення важких наслідків... Усі факти, які були надані Комісії, засвідчують, що Й.Сталін та його прибічники намагались максимально використати голод і покінчили з ним, як тільки він прислужився. Комісія дотримується думки, що радянська влада добровільно використала голод для успіху своєї політики денаціоналізації… Найважчим періодом був період з жовтня 1932 р. до травня 1933. Найважчими місяцями березень та квітень 1933 року" [2].

В українській історичній науці одним із перших дослідженням Голодомору 1932-1933 рр. в Україні займався С.Кульчицький. Першими статтями професора, що з'явилися на сторінках "Українського історичного журналу" у 1988-1989 роках, були: "Трагедія, якої могло не бути", "Суцільна колективізація на Україні", "Голод 1932-1933 рр." [3; 4]. У цих статтях автор спробував науково проаналізувати причини Голодомору, що пізніше було систематизовано у статті "Причини трагедії 1933 року в Україні". Автор зауважує: "...науковий аналіз комуністичної доктрини і спроб її реалізації – основна запорука об'єктивності у дослідженні витоків голодомору" [5, с. 34]. Інтерес викликає праця "1933: трагедія голоду", що вийшла в 1989 р. [6]. У ній зроблено, одну із перших спроб, дати загальну характеристику здійснюваної на початку 30-х років сталінської соціально-економічної політики в Україні, складовою частиною якої була суцільна колективізація. "Партійно-державна верхівка прийняла холоднокровне рішення: вийти з кризи шляхом конфіскації наявних запасів зерна в хлібовиробній смузі," писав – С.Кульчицький [7, с. 33].

У книзі "Ціна великого перелому" чимало сторінок науковець відвів для аналізу причин Голодомору (слово голодомор з'являється не випадково й підкреслює штучність та організованість тогочасних процесів на селі), висвітлення діяльності конкретних виконавців волі "вождя всіх народів", наслідком якої було багатомільйонне винищення українців [8].У монографії "УРСР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.)" відомий науковець наголошує, що "…затвердження темпів, які набагато перевищували досягнуті у світовій практиці показники… свідчили про те, що державна партія відмовлялася від здобутого у 20-ті рр. досвіду господарського будівництва" [9, с.

202]. Протягом 2000-2007 рр. з'являються десятки публікацій С.Кульчицького, у яких розкриваються нові скорботні сторінки Голодомору [10], [11]. Своєрідним підсумком багаторічних досліджень є праця "Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення", у якій на підставі багатьох документів і свідчень автор встановив, що Голодомор 1932-1933 рр. в українському селі являв собою результат замаскованої під хлібозаготівлі каральної акції з вилучення у селян всього наявного у них продовольства [12].

Серед перших публікацій були статті: С.Діброової "Сталінський "великий перелом", "Найстрашніший злочин Сталіна", де автор на основі конкретних документів не тільки розкриває природу і причини голодомору, але й дає характеристику продовольчої ситуації, показуючи, що особливо гостра потреба у продуктах харчування була в Дніпропетровській, Київській, Донецькій та Вінницькій областях, чим засвідчує, що голод не оминув нашого, багатого хлібом, краю [13; с. 12]; М.Якименка "Хто може це спростувати?", "Голодомор в Україні – наслідок послідовної більшовицької політики" [14; 15]. Автор влучно зауважує: "...ніхто не знищив більше людей, ніж більшовицький режим, з вини якого у тридцять третьому матері їли своїх дітей. Хто може це спростувати?.." [16, с. 8]. Дану тематику продовжив О.Шевчук у статті "Лукавство кривди", давши оцінку політичного, економічного та соціального стану, в якому жило і працювало населення України [17].

Починаючи з 1989 р. з'являються праці одного із найвідоміших дослідників Голодомору 1932-1933 рр. в Україні В.Марочка у яких він аналізує причини трагедії, показує штучність Голодомору, наголошує на його національному забарвленні, визначає голод як геноцид [18].

Вагомим внеском у дослідження Голодомору 1932-1933 рр. стало видання збірника "Голод 1932-1933 на Україні: очима істориків, мовою документів." У ньому представлені наукові розвідки С.Кульчицького, М.Панчука, В.Савельєва та інших, в яких висвітлено соціально-економічні та моральні аспекти здійснення сталінської політики, колективізації та хлібозаготівель. Збірник представляє цінність ще й тим, що у ньому вперше оприлюднено унікальні розсекречені архівні документи, які показують істинні причини, хронологічний перебіг, масштаби та наслідки величезної народної трагедії, а понад двадцять документів безпосередньо стосуються Голодомору на Поділлі [19].

У нашому огляді ми не можемо оминути праці відомих зарубіжних вчених, які протягом тривалого періоду займалися дослідженням даної теми. Чималий внесок у висвітлення Голодомору в Україні 1932-1933 рр. зробив відомий західний дослідник радянської історії Р.Конквест. На основі документальних джерел автор розкриває жахливі картини колективізації та Голодомору 1929-1933 рр. у книзі "Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор". Р.Конквест вважав, що важливим завданням є: "...з'ясування соціально-економічного підґрунтя описуваних подій і змісту пов'язаних із ними внутрішньопартійних доктринальних дискусій…", на його думку: "Зловісна постать Сталіна маячить над усією людською трагедією 1930-1933 рр. Завдяки йому ця епоха позначена особливо виразним тавром лицемірства й підступності…" [20, с. 8; 10]. У книзі наводяться 14 фактичних матеріалів, що стосуються безпосередньо сучасної Хмельницької області.

Проблемами голоду в СРСР 1931-1933 рр. та українського Голодомору займається італійський вчений А.Граціозі. В одній із останніх статей "Голод у СРСР 1931-1933 рр. та український Голодомор: чи можлива нова інтерпретація?" автор зауважує: "Сталін вирішив скористатися з голоду аби дати урок селянам і Україні загалом. Унаслідок свідомих політичних рішень голод переріс у голодомор, а це дозволяє вживати термін геноцид" [21, с. 120]. У 1990 р. в Україну приїхав Дж. Мейс для виступу на міжнародному симпозіумі "Голодомор – 1933", що проходив в Києві. Після завершення наукового зібрання вперше серйозно заговорили про голод 1932-1933 рр. як геноцид. Беззаперечний інтерес викликають праці Дж. Мейса "Політичні причини голодомору в Україні, 1932-1933 рр." [22] та "Україна як постгеноцидна держава, або: як успадковані від СРСР структури блокують будь-які реальні реформи", у якій автор акцентує увагу на тому, що відбувся саме геноцид українського народу як політичної нації [23].

Велику цінність становлять свідчення нечисленних іноземних спостерігачів, здебільшого дипломатів, а також різнопланова інформація, переправлена дипломатичною поштою про економічне становище, викликане безуспішними сталінськими спробами розв'язати накреслені завдання методами воєнно-комуністичного штурму. Зарубіжні дослідники М.Царинник, Л.Луцюк, Б.Кордан, опрацювавши матеріали архіву Форін офіс, Британського Міністерства закордонних справ, підготували книгу

“Міністерство закордонних справ і голод. Британські документи про Україну і великий голод 1932-1933 рр.”, що вийшла у Кінгстоні (Онтаріо) 1988 р. Вибірково матеріал книги було опубліковано в літературно-мистецькому та громадсько-політичному щомісячнику “Всесвіт” (1989, № 11) [24]. Публікація привертає увагу передусім тим, що наводить документи-свідчення британських дипломатів про становище в Україні, Звернення Української Національної Ради в Канаді до Прем’єр-міністра Великобританії від 2 жовтня 1933 р. вжити необхідних заходів з метою термінового безстороннього розслідування ситуації, що склалася в республіці внаслідок голоду та організувати міжнародну допомогу потерпілому населенню: “...Українська Національна Рада в Канаді звертається до Вас, як до керівника великої цивілізованої нації, з настійливим проханням вдатися до необхідних заходів з метою організації безвідкладного розслідування обставин голоду в Україні, а також з метою забезпечити міжнародну допомогу постраждалому населенню. Будь-яка приватна акція навіть у найширшому масштабі була б недостатньою, враховуючи величезні розміри лиха. Якщо буде необхідно, ми готові передати Вам оригінальні документи та іншу інформацію з подробицями про голод на Україні” [25, с. 153]. Для подільських дослідників вона представляє інтерес ще й тому, що знайомить з картою України із зазначенням коефіцієнтів смертності у 1929-1933 рр., де Вінницька область зображена як регіон, в якому померло від голоду від 1 до 14,9 відсотка населення [26, с. 154].

Окремо варто зупинитися на збірнику документів і матеріалів “Колективізація і голод на Україні 1929-1933 рр.” [27]. У ньому мовою 403 документів, з яких понад 35 безпосередньо стосуються Вінницької області (до складу якої входила сучасна Хмельницька область), висвітлено процеси, що відбувалися в селах у ході здійснення насильницькими методами суцільної колективізації та призвели до Голодомору.

Беззаперечний інтерес викликає ґрунтовна праця провідних українських науковців “Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси”. Видання є підсумком великої роботи з пошуку нових архівних матеріалів, що проливають світло на проблему терору і тероризму в Україні та їх сучасного осмислення. Автори книги зазначають: “Історія терору і тероризму в Україні багатопланова. Але вона чітко поділяється на періоди. “Довге” XIX ст. – це в українській історії головним чином століття

тероризму, “коротке” ХХ ст. – століття терору… Масовий державний терор в СРСР тривав не одне десятиліття. З його припиненням почався поступовий розклад суспільно-економічної системи, заснованої на насиллі та залякуванні” [28, с. 4].

Отже, на сьогодні вже з’явилася велика кількість ґрунтовних наукових праць, які розкривають передумови, перебіг, наслідки жахливої трагедії українського народу, її масштаби та сучасне сприйняття Голодомору 1932-1933 рр.

До другої групи наукових праць ми віднесли праці, що безпосередньо стосуються Голодомору 1932-1933 рр. на Хмельниччині. Однак варто відразу зауважити, що більшість із праць розглядають не окремо Хмельниччину, а Подільський регіон у цілому. Ми зробили спробу виокремити роботи хмельницьких науковців та літераторів щодо вищезгаданих подій.

Першим узагальнюючим історичним довідником про трагедію Голодомору у подільських селах можна назвати літературно-художнє видання “Голод на Поділлі. Книга свідчень”, підготовлене членом Ради Всеукраїнської Асоціації “Голод – 33” В.Мацьком і видане у Кам’янці-Подільському у 1993 р. Важливо, що у збірнику наводяться не тільки десятки свідчень очевидців про страшне лихо, але й статті вчених О.Завальнюка, Г.Костюка, О.Мазуркевича, письменників В.Кравчука, К.Гриба [29].

Варто окремо зупинитися на ґрунтовних дослідженнях Голодомору 1932-1933 рр. видатного науковця із Вінниччини І.Шульги, який започаткував даний напрямок наукових досліджень на Поділлі. Саме він вперше оприлюднив великий обсяг матеріалів, що стосувалися безпосередньо Хмельницької області. У 1993 р. (рік смерті вченого) побачила світ і його книга “Голод на Поділлі” [30], а у 1997 р. за сприяння В.Задворного було видано книгу під назвою “Гірка правда” [31]. Найчастіше із сучасних територіальних одиниць Хмельницької області у книзі згадуються Кам’янець-Подільський, Проскурівський, Славутський, Старокостянтинівський райони [32, с.28; 35; 36; 46; 76; 77; 94].

Системними дослідженнями партійної політики розкуркулення, колективізації, хлібозаготівель, антиукраїнської політики проти Української православної віри та безпосередньо дослідженнями Голодомору 1932-1933 рр. на Хмельниччині займається знаний на Поділлі науковець П.Слободянюк. У періодичній пресі протягом останніх років з’явилося більше двадцяти публікацій автора з даної тематики. Спільно із

Ю.Телячим ними було підготовлено історико-документальний нарис "Чорна дошка" України (події 1930-х років). Дослідники у книзі роблять висновок про те, що "Голод був спеціально спланований і організований Москвою для винищення саме українського етносу, його кращого генофонду, що зберігся на селі" [33, с. 3].

Відомий подільський науковець І.Рибак та молодий дослідник А.Матвєєв у 2001 р. видали спільну працю "Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині", у якій дослідили історію колективізації та розкуркулення одноосібних господарств нашого регіону. У висновках слушно зауважено: "Завдяки масовій колективізації, розкуркуленню, голоду, тотальному терору утвердились соціально-економічні підвалини тоталітарного режиму. Самодіяльні подільські та волинські хлібороби перетворилися на колгоспників – кріпаків, які підневільно виконували державні замовлення і за свою важку працю на колгоспних ланах та фермах отримували символічну платню" [34, с.119].

У 2003 р. вийшла монографія С.Маркової "Голодомор 1932-1933 років на Поділлі", в якій робиться спроба дослідити передумови, перебіг та наслідки Голодомору 1932-1933 рр. на Поділля в контексті загальноукраїнських подій кінця 20-х – початку 30-х років XX століття [35].

Вперше на Хмельниччині було зроблено спробу комплексного розгляду Голодомору 1932-1933 рр. у регіоні на республіканській науково-практичній конференції "Голод 1932-1933 рр. на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки", що проходила в м. Хмельницькому 20 жовтня 1993 р. Вона викликала широкий резонанс серед громадськості, а виступи та тези виступів вийшли окремим збірником. Інтерес представляють вміщені у збірнику матеріали, зокрема, доповіді О.Завальнюка "Хлібозаготівлі і голод 1932-1933 рр. на Хмельниччині," у якій автор підсумовує: "Проведена державними і партійними органами конфіскація хліба викликала голод. У лютому-березні 1933 р. він, за офіційними даними, охопив 20 із 71 району Вінниччини. В середині квітня мова йшла вже про 37, у т.ч. 20 важких. Однак чимало районів, де становище було критичним, до статистики не потрапило. Це стосувалося і Теофіпольського району, в якому на початку березня 1933 р. голодували колгоспники не менш як у 20 селах" [36, с. 5]. Виступаючи на конференції, А.Філінюк у 1993 р. слушно зауважив: "...ще багато слід зробити для всебічного

вивчення проблеми. Зокрема, в наявних публікаціях немає узагальнюючих даних про втрати від голоду на Хмельниччині, в тому числі дітей, корінного населення і представників національних меншин. Відсутні досі праці про розкуркулення і репресії. Чекають на дослідження і такі проблеми, як продуктивні сили на селі, вихід селян з колгоспів, діяльність партійно-державних органів тощо" [37, с. 14].

23-24 червня 1999 р. у Хмельницькому було проведено Міжнародну наукову конференцію, за матеріалами якої видано збірник наукових праць "Поляки на Хмельниччині: погляд скрізь віки". У збірнику висвітлено питання функціонування національних меншин Хмельниччини у злиденні 30-ті р. Узагальнюючий матеріал по польських сільських Радах початку 30-х років подано у публікації Л.Місінкевича [38]. У 2001 р. вийшла монографія вищезгаданого автора "Єврейська і польська національні меншини Поділля (20–30-ті рр. XX століття)", у якій на основі широкого кола документальних матеріалів досліджується проблема соціально-економічного і культурного розвитку етнічних меншин Поділля в 20-30-х рр. XX століття. На широкому тлі суспільних змін простежено процес деформації національної політики, який в остаточному підсумку призвів до її згортання, масових депортацій та репресій [39].

Коли про трагедію 1932-1933 рр. наприкінці 80-х заговорили українські науковці, тема Голодомору в художній літературі стала набирати нового осмислення, висвітлюючи страшну катастрофу як одне із закономірних явищ тоталітарної доби з аморальними чинниками: жорстокістю, антилюдяністю, руйнацією духовності, ідеологічним фарисейством. У 1993 р. хмельничанин Г.Храпач видав повість-реквієм "Під хрестом," у якій від імені дитини дев'яти років оповідається про події 1933 р. [40], а у 2003 р. вийшла друком книга В.Горбатюка "Тенета 30-х" [41].

Окремо потрібно виділити надруковані матеріали про спогади очевидців голодних 30-тих. З кінця 80-х років XX ст. все частіше почали публікуватися спогади тих, хто пережив Голодомор. Серед тих, хто здійснював гірке воскресіння, стоять імена В.Маняка і Л.Коваленко [42]. Автори майбутньої книги-меморіалу звернулися через засоби масової інформації до народу України з проханням надсилати їм листи-спогади, фотографії. За кілька місяців вони отримали величезну кількість листів з усієї України, самі вони теж не один місяць власноручно записували свідчення очевидців у селах України. Л. Коваленко писала: "Перші

сотні свідчень очевидців голодомору ми зібрали не деінде, а саме тут – у селах Хмельниччини й Вінниччини. Не скрізь, до речі, нас приймали з розпростертими руками, йдеться, – звісно, про місцеву владу" [43, с.15]. Своєю книгою автори засвідчили велику любов і повагу до українського народу і рідного подільського краю, всебічне розуміння нашої минувшини, науковий і, разом з тим, глибоко аналітичний підхід до фактів жахливої доби.

У книзі хмельничанина П.Ящука "Портрет темряви: Свідчення, документи і матеріали у двох книгах" спогади очевидців теж нагадують про жахливу трагедію 1932-1933 рр. на Україні [44].

Починаючи з 2003 р. у м. Хмельницькому щорічно проводяться наукові зібрання, круглі столи, що дозволяють дослідникам, краєзнавцям, молодим науковцям відроджувати історичну пам'ять про ті страхітливі голодні роки на Хмельниччині. Державним архівом Хмельницької області, Центром дослідження історії Поділля інституту історії України НАН України, Хмельницьким інститутом МАУП з 2003 р. щорічно проводяться науково-практичні конференції, що об'єднують науковців, громадськість, студентів, учнів шкіл Хмельницької області, не байдужих до дослідження теми Голодомору 1932-1933 рр. За результатами роботи конференцій друкуються збірники наукових матеріалів. На особливу увагу заслуговують: "Трагічні події 30-х років XX століття як засіб формування тоталітарної системи в Україні (у зв'язку із 70-ми роковинами голодомору в Україні)" [45], "Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: соціально-демографічні та економіко-правові аспекти" [46].

Історіографічний огляд був би не повним без книги, що вийшла у Вінниці 2007 р. "Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів". Для хмельницьких дослідників вона цікава тим, що у ній публікуються нові архівні документи та матеріали, які розкривають трагічні сторінки історії рідного краю 20-х – 40-х рр. XX століття. Більшість документів уперше введена до наукового обігу. Вони є беззаперечними свідченнями того, що головною причиною голоду та голодомору була політика керівництва СРСР, яке вилучало більшість сільськогосподарської продукції з регіону [47]. У розділі книги "Голод 1932-1933 рр. в Україні: новітні інтерпретації та тенденції в українській історіографії" відомий дослідник селянського опору колективізації та розкуркулення в Україні та зокрема на Поділлі

В.Васильєв пише: “Попереду новий науковий пошук у дослідженнях голоду 1932-1933 рр., справжнє наукове подвижництво з метою довести всю масштабність та трагічність українського голодомору, його важливість для розуміння історичних процесів у Європі та світі в ХХ та ХХІ століттях” [48, с. 24].

Для дослідників Голодомору на Хмельниччині інтерес представляє книга “Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: документи і матеріали”, упорядником якої є автор багаточисельних наукових праць, відомий український науковець Р.Пиріг [49]. Частина фактичного матеріалу, що увійшла до книги, стосується й Хмельниччини.

У 2008 році до 75-річчя Голодомору в Україні Міжнародним благодійним фондом “Україна 3000” та Службою безпеки України було видано збірник розсекречених документів з Галузевого державного архіву Служби безпеки України, доступ до яких раніше було закрито. Документи розповідають про здійснення органами держбезпеки масових політичних репресій, у тому числі й з метою приховування правди про Голодомор. Майже 70 років документи зберігалися під грифом секретності і були недоступними для дослідників. Близько 30 матеріалів торкаються безпосередньо Хмельницької області [50].

2008 р. у Вінниці вийшла друком монографія В.Подоляна, В.Рекрута “Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах голодомору 30-х років ХХ століття” у якій досліджуються такі нові аспекти, як господарсько-фінансова діяльність кооперативних організацій Вінниччини у період Голодомору та заходи більшовиків щодо вилучення матеріальних і продовольчих ресурсів з Поділля у 1930-1935 роках. Велика кількість матеріалів представляє інтерес і для дослідників Хмельниччини [51].

Отже, починаючи з 1989 р., науковцями, краєзнавцями, публіцистами багато зроблено з дослідження Голодомору 1932-1933 рр. в Україні та на Хмельниччині зокрема. З кінця 80-х років вийшов ряд фундаментальних робіт, видано спогади безпосередніх свідків Голодомору, створено досить широку документальну базу. Чимало зроблено і з дослідження Голодомору на Хмельниччині. Проте дана робота не може бути завершеною доти, доки не буде опитано усіх очевидців жахливої трагедії та доки не буде опрацьовано увесь масив архівних документів.

ПРИМІТКИ:

1. Ярмощук Т. Верховна Рада визнала Голодомор 1932-33 років в Україні геноцидом. // Свобода сьогодні, 2006. – № 46. – С.3; 2. Міжнародна комісія з розслідування голоду на Україні 1932-1933 рр. (звітна доповідь). – Київ,1990. – 189 с; 3. Кульчицький С. Суцільна колективізація на Україні // Український історичний журнал. – 1989. – № 10. – С. 34-42; 4. Кульчицький С. Україна. Голод 1932-1933 рр. // Український історичний журнал. 1989. – № 11. – С. 12-26; 5. Кульчицький С. Причини трагедії 1933 р. в Україні // Золоті ворота. – 1993. – № 4. – С. 34- 42; 32; 6. Кульчицький С. 1933: Трагедія голоду. – К.: Знання, 1989. – С. 24-44; 7. Кульчицький С. 1933: Трагедія голоду. – К.: Знання, 1989. – С.33; 8. Кульчицький С. Ціна “великого перелому”. – К.: Україна, 1991. – 431 с.; 9. Кульчицький С. УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.). – Київ, 1995. – 202 с.; 10. Кульчицький С. Голод 1932 р. в затінку Голодомору 33. // Український історичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 79-80; 11. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933рр.: механізми сталінського терору. // Український історичний журнал. – 2007. – № 4. – С. 79-80; 12. Кульчицький С. Голодомор1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: Наш час, 2008. – 424 с.; 13. Діброва С. Перелом // Наука і суспільство. – 1989. – № 1. – С. 12; 14. Якименко М. Хто може це спростувати? // Золоті ворота. – 1993. - № 4. – С. 3-9; 15. Якименко М. Голодомор в Україні – наслідок послідовної більшовицької політики // Золоті ворота. – 1993. – № 4. – С. 9-13; 16. Якименко М. Хто може це спростувати? // Золоті ворота. – 1993. – № 4. – С. 8; 17. Шевчук О. Міжнародна комісія з розслідування голоду на Україні 1932-1933 рр. // Золоті ворота. – 1993. – № 4. – С. 20-30; 18. Марочко В. Голод на Україні (1931-1933 рр.): причини та наслідки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Респуб. міжвід. зб. наук. праць. – К., 1991. – Вип.1. – С. 59-65; 19. Голод 1932 - 1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів. – К.: Політична література України, 1990. – 605 с.; 20. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор – К.: Либідь, 1993. – 383 с.; 21. Граціозі А. Голод у СРСР 1931-1933 рр. та український Голодомор: чи можлива нова інтерпретація? // УІЖ. - №3, 2005. – 120-132; 22. Мейс Д. Політичні причини голодомору в Україні, 1932-1933 рр. // Український істор. журн. – 1995. - №1; 23. Мейс Д. Україна як постгеноцидна держава, або: Як успадковані від СРСР структури блокують будь-які реальні реформи // Геноцид українського народу: історична пам’ять та політико-правова оцінка. – К.; Нью-Йорк, 2003. – С. 246-267; 24. Міністерство закордонних справ і великий голод 1932-1933 рр. // Всесвіт. – 1989 – № 11 – С. 153-156; 25. Там само; 26. Там само; 27. Колективізація і голод на Україні 1929-1933 рр.: Збірник документів і матеріалів – К.: Наукова думка, 1992. – 734 с.; 28. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси/ Д.В.Архієрейський, О.Г.Бажан, Т.В.Бикова та ін. Відповід. ред. В.А.Смолій. – К.: Наук. Думка, 2002. – 952 с.; 29. Мацько

В. Голод на Поділлі: Книга свідчень. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 98 с.; 30. Шульга І. Голод на Поділлі (до 60-річчя голодомору 1933 р.) – Вінниця: Континент – Прим., 1993. – 220 с.; 31. Шульга І. Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства (1920-1932років). – Вінниця, 1997. – 152 с.; 32. Там само. – С. 28; 35; 36; 46; 76; 77; 94; 33. Слободенюк П., Телячий Ю. "Чорна дошка" України (події 1930-х років). – Хмельницький, 2001. – 126 с.; 34. Рибак І., Матвєєв А. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 140 с.; 35. Маркова С. Голодомор 1932-1933років на Поділлі: Монографія.- К., 2003. – 116 с.; 36. Завальнюк О. Хлібозаготівлі і голод 1932-1933 років на Хмельниччині // Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. Матеріали республіканської наук.-практ. конф. 20 жовтня 1933 р. – Хмельницький, 1933. – С.3-5; 37. Філінюк А. Голодомор 1932-1933 років на Хмельниччині у дослідженнях останнього періоду // Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. Матеріали республіканської наук.-практ. конф. 20 жовтня 1933 р. – Хмельницький, 1933. – С. 11-15; 38. Місінкевич Л. Польські сільські Ради на Поділлі в 1920 - 1930-ті роки // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Зб. наук. праць за матеріалами міжнародної наук. конф., 23-24 червня 1999 р. – Хмельницький, 1999. - С. 306-315; 39. Місінкевич Л. Єврейська і польська національні меншини Поділля (20-30–ті рр. XX століття). – К., 2001. – 254 с.; 40. Храпач Г. Під хрестом (повість-реквієм) // Хмельницький, 1993. – 39 с.; Великий терор на Хмельниччині. Історико-краєзнавчий збірник (свідчення та документи). – Х.: Літературна спілка "Поділля", 1997. – 270 с.; 41. Горбатюк В. Тенета 30-х: художньо-документальна проза. – Хмельницький, 2003. – 95 с.; 42. Коваленко Л. Маняк В. Голод 33. Народна книга-меморіал. – К.: Радянський письменник, 1991. – 583 с.; 43. Коваленко Л. Апокаліпсіс. 1933 // Людина і світ. – 1991. – № 1. – С.2-18; 44. Портрет темряви: Свідчення, документи і матеріали у двох кн./ Асоціація дослідників голодоморів в Україні; Авт.-упоряд.П.Ящук. – Київ – Нью-Йорк, 1999. – т.1 – 705 с., іл. т.2 – 611с.; 45. Трагічні події 30-х років XX століття як засіб формування тоталітарної системи в Україні (у зв'язку із 70-ми роковинами голодомору в Україні): Матеріали наук.-практ. конф. – Хмельницький, листопад 2003 р. Вип. 1., 2004 р. – 108 с.; 46. Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: соціально-демографічні та економіко-правові аспекти: Зб. наук.праць. – Хмельницький: ХІ МАУП, 2007. – 252 с.; 47. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна редколегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією" (голова І. Гамрецький, заступник голови В. Лациба, С. Нешик та ін.. / Автори-упорядники: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Лациба, І. Мельничук, В. Петренко. – Вінниця, 2007. – 704 с.; 48. Там само; 49. Голодомор 1932-1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд Р.Я. Пиріг. – К., 2007. – 1128 с.: фото.; 50. Розсекречена пам'ять:

Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 604 с.[64] арк. іл.; 51. В.Подолян, В.Рекрут Особливості діяльності споживчої кооперації Вінничини в умовах голодомору 30-х років ХХ століття. – Вінниця, 2008. – 420 с. іл.

Пивоварова Євгенія Миколаївна
Чабан Катерина Анатоліївна
(м. Хмельницький)

ДІЯЛЬНІСТЬ УСТАНОВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА ОБЛАСТІ З ВІДЗНАЧЕННЯ 75-Х РОКОВИН ТА ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ В УКРАЇНІ

Протягом 2007-2008 років було створено необхідну нормативну базу для забезпечення реалізації в області комплексу завдань, визначених у нормативно-правових актах Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства культури і туризму України щодо заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні. Зокрема, управлінням були розроблені накази, інструктивно-методичні листи на виконання розпоряджень голови облдержадміністрації від 25.04.2007 року №136/2007-р «Про обласні заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні», від 15 лютого 2008 року №68/2008-р «Про Книгу пам'яті про жертви Голодомору 1932-1933 років в Україні: Хмельницька область», від 29 лютого 2008 року №97/2008-р «Про організацію виготовлення першого тому двотомника «Книга пам'яті про жертви Голодомору 1932-1933 років в Україні: Хмельницька область», від 5 березня 2008 року №106/2008-р «Про забезпечення сприяння у діяльності Хмельницькому обласному добровільному, культурно-просвітницькому, правозахисному, благодійному осередку українського товариства «Меморіал» ім. Василя Стуса», від 2 квітня 2008 року №183/2008-р "Про проведення в області виставки "Ми звинувачуємо! Голодомор 1932-1933 років – геноцид Українського народу", від 24.07.2008 року № 390/2008-р «Про створення музейної експозиції на вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років», а також від 7 листопада 2008 року №556/2008-р «Про обласні заходи у зв'язку з Днем пам'яті жертв

голодоморів», на виконання якого визначені траурні заходи установ на 22 листопада 2008 року.

В зв'язку з вищезазначеним, установами культури і мистецтва області проведений значний обсяг пошукової, експозиційної та просвітницької роботи на виконання прийнятих документів. Зокрема, у бібліотеках області були оформлені і презентовані жителям книжкові виставки "Страшні роки. Голодна смерть. Пам'ять", "Великі твої жертви, Україно", "Страта Голодом", "Злочин, якому немає прощення", "Невиплакані сльози України", "Скорботна пам'ять 33-го", фотостенди "Забуттю не підлягає", "Розгойдані дзвони пам'яті", "Пам'ятаємо. Вшановуємо. Не забуваємо", "Колосок пам'яті" та інші.

На їх основі проведено перегляди літератури, бесіди за книгами В.Барки "Жовтий князь", В.Маняка „Голод 33-го", У.Самчука, В.Підмогильного, краєзнавчі конференції "Україна пам'ятає. Світ визнає", історичні години „Голодомор вустами очевидців", засідання за "круглим столом" "Голод 1932-1933 років – ненаситні жорна смерті", години історичної пам'яті "Стежками принижень, поневірянь, переслідувань", цикли уроків історичної правди "Очима болю, вустами гніву", огляди книг "Пам'ять скривдженого дитинства", газетних матеріалів "Той голодний 33-й", вечори-спогади та вечори-реквієми "Минувшини чорні рядки та пам'яті світла скорбота", зустрічі з очевидцями трагедії та інші просвітницькі заходи.

На виконання листа Секретаріату Президента України від 06.08.2008 року №44-02/842 управлінням проведена робота щодо організації придбання бібліотеками області книг американського журналіста Джеймса Мейса "Ваші мертві обрали мене..." та видання Олекси Волі "Мор", які були презентовані читачам на постійно діючих книжкових виставках.

Належну пошукову та просвітницьку діяльність було проведено музейними установами. Зокрема, в області було організовано експонування та відвідування обласної виставки плакатів "Ми звинувачуємо! Голодомор в Україні 1932-1933 років – геноцид українського народу". Матеріали виставки на цифрових носіях було розповсюджено серед закладів культури області для організації проведення на їх основі декад пам'яті. У обласному центрі виставка експонується на постійній основі в обласному художньому музеї. Створені обласним краєзнавчим музеєм стаціонарна та пересувна фотодокументальні виставки "Голод 1932-1933 років", „Голод на Поділлі" побували в багатьох

навчальних закладах та установах культури області. У районних краєзнавчих, історичних музеях були оформлені постійно діючі експозиції, тематичні куточки під назвами: “Голодомор 1932-1933 років”, “Зламаний колос 33-го”, “Свідчать очевидці Голодомору” та інші. У ряді музеїв, зокрема, державному історичному музеї-заповіднику “Кам’янець” було відкрито новий відділ “Історія Поділля та Кам’янця-Подільського в ХХ – ХХІ столітті”, в якому розміщена постійно діюча експозиція про події Голодомору 1932-1933 років. Науковими працівниками музеїв було забезпечено групове відвідування експозицій з екскурсіями, підготовлені лекції для учнів шкіл, інших навчальних закладів, проведені бесіди з окремими відвідувачами.

Здійснені заходи відчутно сприяли налагодженню роботи по збору серед жителів області речових свідчень трагедії Голодомору 1932-1933 років на території області, розробці ескізу, проекту та створення на базі державного історико-краєзнавчого заповідника “Межибіж” першого в Україні Музею пам’яті жертв Голодомору 1932-1933 років.

4 жовтня 2008 року музей особисто відкрив Президент України В.А.Ющенко за участю Міністра оборони України Ю.Єханурова, Міністра культури та туризму України В.Вовкуна, заступника глави Секретаріату Президента України Р.Безсмертного, в.о. голови Інституту національної пам’яті І.Юхновського, інших офіційних осіб, котрі дали високу оцінку роботі адміністрації та колективу авторів, серед яких заслужений художник України Микола Мазур. Документально-фактологічна частина Музею включає 124 архівні документи, близько 70 оригінальних документів, три дублікати (копії) метричних книг актових записів про смерть громадян у 1932-1933 роках, 20 свідчень, спогадів усної історії очевидців Голодомору.

Фахівцями навчальних закладів культури були організовані постійно діючі виставки студентських плакатів “А пам’ять вічно нас хвилює”, фотовиставки “Засвіти свічку”, книжкові виставки “Голодомор – духовна руїна нації”, створені тематичні папки інформаційних, методичних матеріалів на допомогу кураторам груп, які організовували проведення лекцій та бесід зі студентами.

У початкових мистецьких навчальних закладах відбулись конкурси на кращий дитячий малюнок на означену тематику, презентації виставок. Кращі роботи дітей та молоді були направлені у м. Київ для участі у відкритті Всеукраїнської виставки робіт учнів початкових спеціалізованих мистецьких

навчальних закладів з нагоди вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні.

В клубних установах працівниками культури області організовано проведення вечорів-свідчень "Чорна рілля 33-го", годин скорботи „Прости нас, пам'яте, прости», вечорів-реквіємів "Минувшини чорні рядки та пам'яті світла скорбота", вечорів смутку "Жнива скорботи", ряду інших поминальних та траурних заходів, пов'язаних з вшануванням пам'яті жертв трагедії, які супроводжувались демонстрацією документальних та художніх стрічок про Голод 1932-1933 роки.

Впродовж року до репертуару творчих колективів було включено нові хореографічні, літературні та музичні композиції. В рамках мистецької акції "Україна пам'ятає – світ визнає!" обласним симфонічним оркестром була презентована нова мистецька програма "75-і роки. Пам'ять жива. Голодомор в Україні 1932-1933 років", до якої увійшли твори визнаних геніїв музики Й. Баха, В.Моцарта, Дж. Пучіні, Т.Альбіноні, а також українських композиторів М.Березовського та М.Скорика.

Проведена значна пошукова робота по виявленню, запису та упорядкуванню спогадів живих свідків Голодомору 1932-1933 років для передачі їх до архівних установ області, в ході якої оформлені папки спогадів очевидців, списки мешканців району, які померли та постраждали від Голодомору 1932-1933 років. Організована також робота по виявленню одиночних та масових поховань жертв Голодомору, встановленню пам'ятників та пам'ятних знаків, проведення їх фотофіксації. Лише на Деражнянщині таких поховань виявлено 31. Усього в області кількість місць масових поховань жертв Голодомору 1932-1933 років становить понад 120 (з них найбільше – у Полонському, Летичівському, Старосинявському, Деражнянському, Хмельницькому районах області), вживаються заходи щодо їх упорядкування.

На відкриті пам'ятників та пам'ятних знаків по вшануванню пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років пройшли мітинги-реквієми. Протягом останніх 2 років на території Славутського району було встановлено 50 пам'ятних знаків та 1 пам'ятник у с. Лисиче, а у Деражнянському районі - 35 пам'ятних знаків. Останнім часом місцевими органами виконавчої влади організоване встановлення на території області 21 пам'ятного знаку жертвам Голодомору 1932-1933 років в Україні. Всього за 2-х річний період таких знаків було встановлено понад 850.

Проводиться робота по їх фотофіксації, опису на предмет віднесення до державного реєстру пам'яток.

В квітні поточного року оголошено обласний конкурс на виготовлення проекту пам'ятного знаку жертвам Голодомору 1932-1933 років в Україні, який має бути встановлений на межі Хмельницької та Тернопільської областей. Кращим із представлених на конкурс робіт визнано проект архітектора С.Козака та скульптора А.Гігаурі.

Проведено роботу з підготовки та друку окремих видань. Зокрема, обласними бібліотеками було видано перше та друге видання бібліографічного покажчика "Голодомор 1932-1933 років на Хмельниччині", коментований список літератури "Голодомор 1932-1933 років в художній літературі", вміщений у бюлетні "Методика, Пошук. Досвід"; рядом установ культури упорядковані та видані збірники методичних порад, сценарних матеріалів, коментовані та рекомендаційні списки літератури. Працівниками культури підготовлено та видано книги "Гірка пам'ять Славутчини (події 1930-років)", "І пам'яті свіча не згасне" (події голодомору 1932-1933 років на Віньковеччині), готується до видання книга про трагічні події на Кам'янеччині. Розповсюджено по бібліотеках книгу місцевих науковців М.П.Вавринчука та С.В.Маркової "Голодомор на Хмельниччині".

Забезпечено широке подання у місцеві засоби масової інформації матеріалів про відзначення в установах культури і мистецтва 75-х роковин Голодомору 1932-1933 років та вшанування пам'яті його безневинних жертв, нові документи та матеріали, зустрічі з живими свідками трагедії. У ряді районів області за поданням працівників культури області у місцевих газетах були надруковані списки репресованих та померлих від голодомору мешканців району. Обласним телебаченням здійснено запис та трансляцію вистави М.Куліша "97" у постановці обласного музично-драматичного театру, презентацію окремих просвітницьких заходів установ культури і мистецтва.

В області було забезпечено активну участь установ культури і мистецтва у проведенні акцій "33 хвилини", "Незгасима свічка", які були покликані відновити історичну правду, пробудити суспільну думку та вшанувати пам'ять безвинних жертв.

Єсюнін Сергій Миколайович
(м. Хмельницький)

МУЗЕЙНА ЕКСПОЗИЦІЯ "ГОЛОДОМОР 1932-1933" У МЕДЖИБОЖІ

Одним із найвидатніших проектів 2008 року в галузі суспільно-культурного життя Україні можна назвати створення музейної експозиції "Голодомор 1932-1933" у Державному історико-культурному заповіднику "Межибіж".

У червні 2008 р. за ініціативою Хмельницької обласної держадміністрації (голова І.К.Гавчук, заступник – М.П.Вавринчук) були організовані оргкомітет та робоча група по створенню музейної експозиції, присвяченої пам'яті жертв Голодомору 1932-33 років. Рішення про створення у Хмельницькій області подібної експозиції не було випадковим – регіон потрапив до тих територій України, населення яких сповна відчуло на себе трагічні голодні роки 30-х років XX ст. За підрахунками дослідників, серед мешканців області 39 тис. стали жертвами Голодомору 1932-33 рр. На сьогодні на Хмельниччині мешкає майже 91 тис. свідків тих жахливих років.

У липні 2008 р. розпочалися роботи по створенню експозиції, місцем для якої обрали Державний історико-культурний заповідник "Межибіж", розташований у смт. Меджибіж Летичівського району.

Масштабні роботи були завершені менш ніж за три місяці – 4 жовтня 2008 р. музейна експозиція "Голодомор 1932-33" у Меджибожі була відкрита. На відкритті був присутній Президент України Віктор Андрійович Ющенко.

Музейна експозиція присвячена пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років умовно поділяється на шість окремих розділів, кожен з яких насичений речовими експонатами, що відображають 20-ті – 30-ті роки XX століття, копіями архівних документів (використано близько 400 документів), фотоматеріалами. Всі розділи мають художньо-просторови композиції, які об'єднані у єдине ціле.

Початок експозиції переносить до радянської країни кінця 20-х – початку 30-х років XX століття та розкриває радянська політика насильницької колективізації, яка супроводжувалася примусовим записом селян до колгоспів, з одночасним вилученням майна та розкуркулюванням. Художньо-просторові композиції, насичені речовими експонатами (сільгосп. знаряддя,

предмети побуту та ін.) та документально-ілюстративними матеріалами. Зокрема, є копії державних постанов та рішень (“Колективізація у державі...”, “Рішення ЦІК...”, “Про норми вироботок...” та ін.).

Наступний експозиційний комплекс розкриває сутність тодішнього колгоспного устрою та організовані “зверху” непомірні хлібозаготівлі, що й стало причиною майбутнього голоду. Десятки архівних документів із різних регіонів нашого краю свідчать про це – заяви селян спочатку про вступ до колгоспів, згодом – про вихід із колгоспів, скарги селян про вилучення майна, описи майна, звіти про хід хлібозаготівель, “Постанова про хлібозаготівлі...”, “Звернення до партійних працівників...” тощо. Ключовою постановою, що призвела до загибелі цілих сіл стала “Про куркульський вплив...”, де вводилося поняття “чорної дошки”.

Головним інструментом реалізації політики насильницької колективізації стали репресії. Перш за все була введена нова паспортна система та проведене масове відселення заможних селян та тих виявляв будь-який супротив владі. Це підтверджують копії постанов по паспортній системі, справи про виселення до Сибіру й Казахстану та документи про відправлення до таборів тощо. В експозиції депортацію ілюструє художньо-просторова композиція.

Ще одним кроком, що призвів до масових репресивних заходів став так званий “закон про п’ять колосків” - Постанова про охорону державного майна 1932 року.

Репресії викликали масовий опір селянства, який був жорстоко придушений. Представлені копії документів свідчать про “Волинки” на Шепетівщині, Славутчині та Ляховецькому районі, про хвилювання серед селян Волочиського та Дунаєвецького районів, реакцію на цей опір органів ДПУ та ін.

Подібна сталінська політика призвела до масового зубожіння на селі та голоду 1932-33 рр. Повідомлення про продовольчі труднощі надходили майже з усіх куточків нашого краю, особливо Деражнянщини, Полонського, Красилівського, Летичівського, Старокостянтинівського та ін. районів. Документи свідчать про опухання людей, факти смерті та людоїдства, появу маси безпритульних дітей.

Кричущим підтвердженням жахливого голоду слугують метричні книги тих років. Представлені копії сторінок метричних книг лише двох сіл Красилівщини (сс. Орлинці та Рубянка)

фіксують десятки смертей селян від голоду. Такі підтвердження й у спогадах переживши голод людей. Пам'ять про трагедію підкреслює остання композиція виставки, яка носить символічну назву – "Молитва за Україну". Цей комплекс поєднує минулу трагедію голодомору із сьогоденням, коли через роки забуття вшанована пам'ять про жертви тих жахливих років.

Колектив, що працював над створенням експозиції об'єднав багатьох фахівців. Автор концепції, головний художник експозиції – Микола Мазур, автор скульптурних груп – Богдан Мазур, художники – Олександр Гуменчук та Олег Бобровський, комп'ютерна графіка та дизайн – Оксана Мазур. Наукові консультанти: директор Державного архіву Хмельницької області Петро Слободянюк, архівні спеціалісти Наталя Кузьмина та Юрій Олійник, співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею Сергій Єсюнін. Директори проекту – Галина Фурманчук та Володимир Микитюк. Великий обсяг робіт провели співробітники Меджибізького музею, працівники закладів культури області, робітники всіх задіяних у проекті установ та підприємств. Відзначимо, що з кожного району Хмельницької області для створення експозиції були передані експонати (речи, документи, фотографії, спогади), які допомогли повноцінно відтворити картину трагічних років Голодомору.

Майже одразу після відкриття експозиції Хмельницькою облдержадміністрацією та Президентом України була відзначена більшість членів робочої групи. Зокрема, Указом Президента від 14 жовтня 2008 автору концепції М.Мазуру було присвоєне звання Народний художник України.

Маркова Світлана Василівна
(м. Хмельницький)

ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ: ДЕГРАДАЦІЯ СЕЛА ЗАДЛЯ ІНДУСТРІАЛЬНОГО ПАФОСУ

Протягом 1927-1928 рр. державні (закупівельні) ціни на зерно в СРСР продовжували знижуватися, селяни відразу відреагували на нестабільність хлібного ринку скороченням добровільного продажу зерна. Після 1928 р. в радянській Україні хлібозаготівлі проходили важче рік від року і перетворилися на справжній грабунок селян. У 1928-1929 рр. заморозки, посуха й, найголовніше, недолуге керівництво сільським господарством

призвели до голодування сільського населення у ряді областей та районів України.

Не бажаючи переглядати цінову політику, керівництво радянської держави почало вирішувати проблеми аграрного сектору через застосування перевірених репресивно-каральних методів. Зокрема, протягом 1929-1931 рр. було згорнуто неп, відновлено продрозкладку, проведено кампанії із примусової колективізації, масового розкуркулення та грабіжницьких хлібозаготівель. Плани здачі зерна регулювалися виключно державою та не враховували об'єктивних та суб'єктивних чинників ведення сільського господарства: зменшення посівних площ, зниження продуктивності праці внаслідок втрати економічного стимулу до господарювання, зменшення кількісних показників врожайності, стихійні лиха та ін. "На допомогу" проведення хлібозаготівель в Україну компартійна верхівка відрядила тисячі активістів, надавши їм величезні повноваження. Питання хлібозаготівель бралося під особистий контроль Й.Сталіна.

На пленумі ЦК і ЦК ВКП(б) у квітні 1929 р**.** у промові Сталіна "Про правий ухил у ВКП(б)" було окреслено методи проведення хлібозаготівельних кампаній в контексті наступу на "правих": "Значення уральсько-сибірського методу заготівель, здійснюваного за принципом самообкладання, саме в тому й полягає, що він дає можливість мобілізувати трудящі верстви села проти куркульства для посилення заготівель. Досвід показав, що цей метод дає нам позитивні результати, які ми маємо в двох напрямах: по-перше, ми вилучаємо хлібні надлишки заможних верств населення, полегшуючи цим постачання країни; по-друге, ми мобілізуємо на цій справі бідняцько-середняцькі маси проти куркульства, освічуємо їх політично і організуємо з них свою могутню багатомільйонну політичну армію на селі… Правда, цей метод поєднується інколи з застосуванням надзвичайних заходів проти куркульства… А що в цьому поганого?" [1, с. 87-88]. Отже, Сталін вважав, що за допомогою насильства також можна розв'язувати хлібні питання. Запропоновані методи нагадували способи реквізицій зерна, продуктів харчування часів воєнного комунізму. Відкрито про згортання непу ще не говорили, але закрили хлібні ринки, кількість власного зерна, що обмолочувалось на млинах, звели до прожиткового мінімуму, примусове вилучення зерна носило масовий характер, до кожного

селянського двору довели планові завдання здачі хліба, м'яса, картоплі та інших продуктів харчування.

Відверто репресивна політика на селі навіть викликала дискусію в керівництві ВКП(б), яка мала продовження на зазначеному пленумі. Так, звертаючись до зібрання, генсек запитав: "Ну, як бути, коли все ж не вистачить товарного хліба?" [2, с. 61]. На його переконання, ні в якому разі не можна було пристати на пропозицію М.Бухаріна, який виступав за ввезення хліба з-за кордону і пом'якшення практики запровадження силових методів проти куркулів. Головне завдання поточного моменту керівник партії вбачав у продовженні курсу на інтенсивну індустріалізацію: "Валюта потрібна для того, щоб ввезти устаткування для індустрії… Щодо хлібозаготівельних утруднень в даний момент, то треба визнати допустимість тимчасових надзвичайних заходів, підкріплених громадською підтримкою середняцько-бідняцьких мас, як один із засобів зломити опір куркульства і взяти в нього максимально хлібні надлишки, необхідні для того, щоб обійтися без імпорту хліба і зберегти валюту для розвитку індустрії" [3, с. 62]. До речі, у 1929 р. "лідер правого опортунізму" М.Бухарін приїздив в Донбас, щоб заручитися підтримкою керівництва радянської України у протистоянні із Й.Сталіним, але зустрів нерозуміння у питаннях наслідків прискорених темпів індустріалізації та політики експлуатації селянства.

О.Риков намагався теж апелювати вождю у питаннях нереальності п'ятирічного плану, дійсних причин зменшення посівних площ та застосування надзвичайних заходів під час хлібозаготівель. Проте Сталін, котрий не сприймав критичних зауважень ні від кого, досить різко розкритикував опонента: "Риков лякав тут партію, запевняючи, що посівні площі мають тенденцію систематично скорочуватись. При цьому він кивав у бік партії, натякаючи на те, що в скороченні посівних площ винна політика партії. Він прямо не говорив, що справа йде у нас до деградації сільського господарства. Але враження від його промови складається таке, що ми маємо в наявності щось подібне до деградації… Риков повторює тепер помилки буржуазних економістів. Що ж тут особливого, якщо в результаті нашої ленінської політики, розрахованої на обмеження і подолання капіталістичних елементів на селі, куркулі починають частково скорочувати свої посіви?..." [4, с. 82; 84].

Наявність офіційної опозиції до сталінського курсу на селі поставило на порядок денний питання про подолання розколу у політбюро ЦК ВКП(б). Й.Сталін добре розумів, що без єдності у політбюро "надзвичайні заходи" буде важко трансформувати в офіційний курс. Саме тому він на пленумі запропонував: "… вжити заходів до того, щоб у виступах окремих членів і кандидатів Політбюро на зборах не допускались які б то не було відхилення від лінії партії, від рішень ЦК та його органів" [4, с. 106]. Вже до кінця року представники "правої опозиції" були зламані організаційно та дискредитовані ідейно. В партії зникла остання перешкода на шляху до "соціального зламу" села.

Враховуючи, що найскладнішою в Україні, була проблема реформування аграрного сектору (через структуру економіки та ментальні особливості населення), заздалегідь, ще в 1928 р., відбулося обмеження статусу Компартії України до рівня обласної партійної організації, що призвело з самого початку до диктату з боку російського партійного центру, поставило керівництво України у нерівні умови [5, с. 60]. На цей час кар'єра Л.Кагановича в Україні зазнала краху, на його місце було обрано С.Косіора.

У 1930 р. план у 7,7 млн. т. Україною було виконано [6, с. 30]. Його виконання йшло важко, а вилучене зерно позбавило селян частково насіннєвих фондів та майже повністю знищило резервні запаси одноосібних господарств. У 1931 р. не зважаючи на поганий врожай та кризу колгоспного ладу, план хлібозаготівель залишився сталим, проте його не було виконано. В України змогли вилучити лише 7 млн. тонн.

29 грудня 1931 р. було прийнято Постанову політбюро ЦК КП(б)У про заходи посилення хлібозаготівель, у якій наголошувалося на необхідності виконання Україною доведених планів. Усі райони розбивалися на шість груп районів: Харківську, Київську, Вінницьку, Запорізьку, Полтавську, Одеську [7, с. 219]. За кожною групою закріплювалися відповідальні із числа партапаратників. Кожний окремий район теж розбивався на ділянки. Наприклад, Ярмолинецький район сучасної Хмельницької області в 1931 р. було вирішено відповідно до постанов бюро Вінницького обкому КП(б)У "…для посилення оперативного керівництва хлібозаготівлями розбити на 4 ділянки, до кожної прикріпити членів бюро райпарткому, на яких покласти всю відповідальність за виконання плану хлібозаготівель…" [8, арк. 22]. Звітність від керівників груп надходила до ЦК ВКП(б) та ЦК

КП(б)У кожні п’ять днів. Особлива увага приділялася здачі населенням мірчука (натуральна оплата державі зерном чи борошном за змелене на млині зерно [9, с. 163]).

Хлібозаготівельний план у голодному 1932 р. зменшили лише на 1,1 млн. тонн після звернень українських керівників С.Косіора, М.Скрипника, П.Любченка на Всеукраїнській партійній конференції (6-9 липня 1932 р.) до офіційних представників Москви Л.Кагановича та В.Молотова [10, с. 30]. У 1932 р. з голодуючої України, внаслідок прямих конфіскацій ледве зібрали близько 4 млн. тон. Станом на 5 жовтня 1932 р. з 23270 колгоспів тільки 1403 виконали хлібозаготівельний план. 25 жовтня поточного року було зафіксовано виконання річного плану хлібозаготівель на 39% [11, с. 256-257].

Отже, починаючи з 1928 р. після закінчення чергової хлібозаготівельної кампанії місцеві органи влади, ДПУ, республіканські партійні органи влади та ін. фіксували не просто продовольчі труднощі, а випадки голодування населення у цілих селах та районах. Допоки у 1932-1933 рр. не спалахнув жахливий Голодомор.

У 1931 р. колгоспні та індивідуальні господарства Вінниччини (до складу якої входила сучасна Хмельницька область) повинні були здати відповідно до планів хлібоздачі 387 340 44 пуди, в 1932 р. – 33 620 703 пуди, 1933 р. – біля 40 млн. пудів збіжжя [12, с. 76]. Хлібозаготівлі з урожаю 1931 р. тривали аж до весни 1932 р., заготівельники “вимели” у селян абсолютно все, у 44 районах України розпочався повальний голод з чисельними смертельними випадками [13, с. 38].

29 липня 1932 р. було прийнято постанову №116 бюро Вінницького обкому КП(б)У про порайонний план хлібозаготівель. У *табл. 5.1* виокремлено райони сучасної Хмельницької області та їх хлібозаготівельний план [14, с. 322-323].

Таблиця № 5.1

Порайонний план хлібозаготівель станом на 1932 р. для ряду районів Хмельницької області

Назва району	План хлібозаготівель в тонах
Теофіпільський	22000
Проскурівський	19050
Антонінський	17900
Городоцький	14000

Старокостянтинівський	13300
Волочиський	13000
Кам’янецький	11500
Деражнянський	10900
Новоушицький	10900
Славутський	9300
Гриців ський	8800
Староушицький	8000
Чемеровецький	8000
Меджибізький	7700
Солобковецький	7700
Ярмолинецький	7600
Юринецький	7300
Дунаєвецький	7250
Шепетівський	5800

Селяни відчули реальну небезпеку з боку держави та намагалися рятуватися від голоду. У с. Куратин Новоушицького району селяни радили один одному “тримати хліб в себе, щоб не пропасти з голоду”. Середняк с. Слобідка-Гірчична Дунаєвецького району Копалієвський М. висловлювався перед односельцями: “При радянській владі селянам стало жити важче, крім непосильних податків душать хлібозаготівлями…” [15, арк. 5; 8].

Хлібозаготівельні плани для селян стали непомірним тягарем, вони розуміли неможливість їх виконання. Проте держава продовжувала на них тиснути. У стенограмі наради секретарів райкомів КП(б)У, директорів МТС та уповноважених обкому ЦК КП(б)У Вінницької області щодо проведення хлібозаготівель від 3 листопада 1932 р. очільник області Любченко зазначав: “План хлібозаготівель ми виконуємо не організовано… Ми в останні роки трохи розбалувані колгоспами. Ми знаємо, що колгосп соціалістичне господарство, пред’являєм йому наряд і коли він його не виконує, готові зняти голову. Думають, що так можна підійти до одноосібника. У нього інша політика щодо здачі хліба державі, для того, щоб у нього хліб взяти, треба з ним раз десять поговорити, переконати його, треба брати уміючи, і взяти більше з того, з кого треба, коли вимагається, то треба їх бити (безумовно, не в прямому розумінні цього слова). Тут сталість, систематичність, напор, якість роботи вирішує абсолютно все... ” [16, с. 345].

Для допомоги при проведенні хлібозаготівель постановою секретаріату Вінницького обкому КП(б)У було прийнято рішення про мобілізацію "… 200 комсомольців в рахунок 500 по постанові ЦК ЛСМ для зміцнення сільорганізації" [17, арк. 76]. У серпні місяці 1932 р. більшість районів області ще не розпочали хлібозаготівель. На кінець вересня середній показник хлібозаготівель коливався у межах 20%. Виконання вересневого плану 1932 р. по Вінницькій області становило: радгоспи – 15,8%, колгоспи – 22,4%, одноосібники – 9,5%. Загальне виконання плану 15,5%, річного – 20,1%. Наприклад, станом на 1 вересня 1932 р. у Деражнянському районі хлібозаготівельний план виконали на 25,9% місячного плану та 9,1% річного, одноосібний сектор виконав план на 3,8% річного плану [18, арк. 32]. У Полонському районі до вересня 1932 р. не могли розпочати хлібозаготівлі. У Дунаєвецькому районі план було виконано на 9,2%, Летичівському – 8,7%, Меджибізькому – 9,5%, Новоушицькому – 5,7%, Проскурівському – 8%, Солобковецькому – 10,6%. [19, арк. 6-7]. Отже, вересневий хлібозаготівельний план 1932 р. опинився під загрозою невиконання.

Наприкінці жовтня 1932 р. Й.Сталін виряджає в основні хлібовиробні райони країни надзвичайні хлібозаготівельні комісії. Комісію в Україну очолив голова Раднаркому СРСР В.Молотов.

Постанови, циркуляри, розпорядження 1929-1933 рр. передбачали силове вирішення проблем, що виникли у ході, колективізації, розкуркулення, хлібозаготівель та вели до голоду. Постанова ЦК КП(б)У "Про заходи до посилення хлібозаготівель" від 18 листопада та постанова РНК УРСР з аналогічною назвою від 20 листопада 1932 р. [20, с. 15-16] були підготовлені під безпосереднім керівництвом Й.Сталіна та підпорядкованому йому В.Молотова (який працював в Україні до 23 листопада 1932 р.).

Державою було санкціоновано проведення масових обшуків у селян та накладання натуральних штрафів (у розмірі 15-місячної норми м'ясоздавання). Постанова "Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі і в Західній області" від 14 грудня 1932 р. надавала право облвиконкомам і райкомам призупиняти забезпечення товарами найбільш відстаючі села до повного виконання ними хлібозаготівельного плану.

Відомий дослідник Голодомору С.Кульчицький слушно зауважує, що: "…Переростання здійснюваних силовими засобами хлібозаготівель у терор голодом під виглядом заготівель відбувався поступово. Процес переростання має бути ретельно

відстежений (за період від грудня 1932 р. до лютого 1933р.) при аналізі дій заготівельників, які керувалися як вказаними постановами, так і усними інструкціями. Але вже тут треба зафіксувати найголовніший результат діяльності надзвичайної хлібозаготівельної комісії під керівництвом Молотова в УРСР: створення законодавчої основи для терору голодом, тобто геноциду [21, с. 17].

Тисячі невинних людей було засуджено до різних термінів ув'язнення, вислано за межі України, направлено на примусові роботи, пограбовано державою лише за те, що вони не могли виконати нереальні плани хлібозаготівель. У Волочиському районі: наприклад кількість засуджених у 1931 році склала 516 чоловік, а в 1932 р. вже 922 чоловіки [22, с. 17]. За березень місяць 1931 р. у Ярмолинецькому районі було розглянуто 44 справи, 37 з яких кваліфікувалися як карні. До примусової праці було засуджено 25 осіб, до сплати штрафу – 4, позбавлено волі – 8, "до інших заходів соцоборони 14". Переважно підсудних класифікували, як куркулів, одноосібників, середняків, а карали за невиконання м'ясозаготівель, хлібозаготівель, опір колективізації, "агітацію проти політико-господарських кампаній". Службовців найчастіше карали за "байдужість до проведення політико-господарських кампаній, викривлення класової лінії, правий опортунізм, ліві заскоки" [23, арк. 30].

Ворогами партії ставали комуністи, підпорядковані села та райони яких не виконували хлібозаготівельні плани. До них застосовували найсуворіші репресії, ув'язнення терміном від 5 до 10 років або розстріл. Найбільше покарань комуністів станом на початок січня 1933 р. припало на такі райони сучасної Хмельницької області: Солобковецький, загальна кількість людей в парторганізаціях 146 осіб, покарано – 58 (39,7%), Деражнянський, загальна кількість партійців 627, покарано – 184 (29,3%), Антонівський – 507, покарано – 125 (24,6%) [24, с. 356].

В результаті тиску з боку карних органів, застосування репресій, примусового вилучення зерна на кінець 1932 р. два райони – Ляховецький і Городоцький – виконали план по одноосібному сектору на 100% і майже повністю розрахувалися з державою. Проскурівський район в загальному виконав план на 97,8%, колгоспи – 99,8%, одноосібний сектор – 98%, заможні селяни – 58,4%. Проте більшість районів не справились з хлібозаготівельним планом і на половину, а Полонський район здав лише п'яту частину від запланованого [25, с. 4]. Найбільше

відставання в Кам'янець-Подільському районі органи суду зафіксували у селах: Вітківці – 26%, Зіньківці – 24,8% (щодо річного плану). Судові справи, щодо невиконання хлібозаготівель першочергово розглядалися, до селян вживали рішучих заходів, голів сільрад виключали з лав партії [26, арк. 33]. Проте були й такі у керівництві, що вимагали виконання та перевиконання планів, застосовували фізичну силу, вдавалися до зведення особистих рахунків. Так, на засіданні бюро Летичівського РПК від 23 серпня 1932 року було прийнято рішення "по-більшовицьки виконати це бойове завдання, ліквідувавши насіннєві фонди та запаси селян" [27, арк. 21].

Характерною була скарга мешканця с. Печеськи Проскурівського району Кухара, який писав: "У мене сільрада забрала хліба в кількості 25 пудів. Маючи 440 трудоднів, на які мною отримано 28 пудів різного хліба в аванс, не знаю, на якій підставі вони забрали цей хліб в мене… і цей хліб зараз же відправили на зсипний пункт. І я зараз залишився голодний, і моя сім'я не має ні шматочка хліба. Крім цього іще вони забрали 66 пудів картоплі, котру я мав на своєму городі, хоч виконав контраакцію, котра була на мене покладена в кількості 27 пудів" [28, с. 8]. Анонімний автор з с.Зінькова повідомляв: "Сільрада збирає весь хліб, не лишаючи навіть на посів. Забирають насіння до зернини. Чим будемо сіяти – не знаю, бригада каже, що це не їх діло, коли їм кажуть, що це незаконно, то вони відповідають, що вони самі закони і самі влада. Забирають мішанину, сіно, ярину, а селяни випродують або нищать скотину. Наш селянин не боїться праці, але нас хочуть голодом примусити іти у колгосп. А в колгоспах рядові селяни голодують. Свавілля панує. У нас буде те, що було по других районах. Себто голод і смерть від голоду" [29, с.4].

Обласне керівництво один за одним надсилали на місця директиви, циркуляри, розпорядження, листи, щодо необхідності виконання державних кампаній місцевим керівництвом. Вінницький окрвиконком звертався до всіх районних керівників із закликом: "скерувати всі зусилля на повне і своєчасне виконання директив партії. За неуспіх хлібозаготівель, говорилося в листі, навіть в разі вжиття всіх організаційних заходів, якщо не досягнуто буде належних наслідків, застосовуватимуться організаційні санкції, аж до зняття з роботи. Також, пропонувалося вилучити зерно з приватних млинів, розриваючи через суд орендні

договори, дозволяючи кожному господарству молотити в млині не більше 15 пудів збіжжя" [30, арк. 231].

Селяни Хмельниччини віддавали останні крихти, які могли ще врятувати їх від голоду. До такої кількості вилученого зерна не були готові заготприймальники. Здавачам доводилося чекати по 4-5 діб. Зерносховища були переповнені, хліб скидали на землю, або він сам висипався із зерносховищ. Так, у Славутському насиппункті, який розраховано на 2400 тонн, було навалено 4000 т., в Деражні замість 3730 т. складувалося 5900 т., часто траплялися випадки, коли хліб без повітря починав горіти. На Ізяславському заготівельному пункті згоріло 4 вагони жита, 3 вагони ячменю, тому що температура досягла 65 градусів [31, арк. 81].

Сталінське компартійне керівництво, не зупиняючись ні перед чим, винайшло черговий спосіб впливу на селян – занесення на "чорну дошку". Вираз "чорна дошка" – пише С.Кульчицький уперше ми зустрічаємо в щоденнику Кагановича під час його поїздки на Північний Кавказ. У листі Сталіну від 8 грудня Косіор повідомляв, що області занесли на "чорну дошку" близько 400 сіл. Однак український генсек був невисокої думки про ефективність такої репресії: блокада сіл мало впливала на хід заготівель. Навпаки, натуральні штрафи він вважав ефективним засобом "стимулювання" заготівель. У листі це підкреслювалося кілька разів: "найбільший результат дає застосування натуральних штрафів, за корову і свиню тепер колгоспник і навіть одноосібник міцно тримаються"; "найбільш добрі результати з репресій дають натуральні штрафи і позбавлення присадибної землі" [32, с. 17-18]. Це означало тотальне знищення вікових засад ведення сільського господарства, повне руйнування кращих селянських господарств, примус та приниження українського хлібороба та його фізичне винищення.

Постанова РНК УСРР "Про занесення на чорну дошку сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі" від 6 грудня 1932 р. декларувала: "Щоб подолати куркульський опір хлібозаготівлі, встановити занесення на чорну дошку колгоспів, що злісно саботують здачу (продаж) хліба за державним планом. До колгоспів, занесених на чорну дошку, вживати таких заходів. Негайно припинити цілковитий довіз краму, кооперативну та державну торгівлю. Припинення торгівлі провести в спосіб цілковитого вивозу з відповідних крамниць усього наявного краму. Цілковито заборонити колгоспну торгівлю як для

колгоспів, так і для одноосібників. Припинити всіляке кредитування та дотерміново стягнути раніше видані кредити і інші фінансові зобов'язання цих колгоспів, колгоспників та одноосібників. Провести перевірку складу колгоспів та очищення їх від контрреволюційних елементів, організаторів зриву хлібозаготівель" [33, с. 9]. Десятки сіл і колгоспів, як "саботажники" хлібозаготівель, з подання місцевих органів влади, попали на "чорні дошки", опинившись у блокаді, з їхніх крамниць вивозили увесь товар, а поїхати за межі населеного пункту, щоб придбати необхідні речі, було неможливо.

Виконуючи партійні рішення, президія Вінницького облвиконкому постановила: "райони, села, колгоспи, одноосібні господарства сіл, що під впливом глитайських та рвацьких елементів стали на шлях саботування хлібозаготівель, невиконання свого обов'язку перед пролетарською державою та Червоною Армією, занести на чорну дошку" [34, с. 84]. Облспоживспілка зобов'язувалась вивезти із крамниць сіл занесених на "чорну дошку", всі наявні там товари, таких було більше п'ятдесяти господарств.

У 1932 р. подвірні обшуки у селян набули масового характеру. Для пошуку зерна створювалися "буксирні бригади", що використовували спеціально виготовлені для них знаряддя – сталеві прути товщиною в 1,5 – 2 см і довжиною в 1,5 – 3 м, з ручкою на одному кінці та гострим наконечником або чимось на зразок свердла – на іншому. Ось досить типова розповідь селянина Ягоцького Д. з с.Шурівка: "…ці бригади складалися з таких осіб: одного члена виконкому сільради або просто будь-якого члена сільради, двох-трьох комсомольців, одного комуніста та одного вчителя школи. Часто туди входили голова або ж один із членів правління колгоспу, а під час літніх канікул і кілька учнів" [35, с. 258]. Ось, як діяла комісія сприяння хлібозаготівлі на Хмельниччині: "Зайшовши до середняків почала обшук, не знайшовши відповідної кількості хліба, забрала приготовлене до посіву насіння", інший випадок "Зайшовши до середнячки, коли її не було вдома знайшли декілька фунтів масла, сала та ковбаси. Все це забрала, її звинуватила в спекуляції" [36, арк. 27].

Проте деяких активістів становище спонукало до відкритої непокори. На бюро Кам'янець-Подільського РПК від 3 грудня 1932 р. розглядались "неприпустимі прояви куркульського опору в справі виконання хлібозаготівельного плану з боку окремих голів колгоспів, членів партії: Кубачевського, Слободяна, Сокола,

Остяка, які лояльно ставилися до куркульської агентури та колгоспників-твердоздатчиків" [37, арк. 223]. Їхні справи були передані органам ДПУ. Так, молодого активіста В.Бузька направили до с.Кадиївка Ярмолинецького району для контролю м'ясозаготівель. Через деякий час він зателефонував своєму керівництву, доповівши, що зможе виконати державний план заготівлі м'яса тільки ціною людських трупів, після чого утік з села [38, арк. 196; 201].

У Волочиському районі (с.Маслове) голова сільради Барбалюк на комсомольських зборах відкрито говорив, що "план хлібозаготівель нереальний, але, якщо його не виконати пришиють саботаж", голова колгоспу Кубик констатував "цього року прийдеться сидіти на лаві підсудних, адже план виконати не зможемо" [39, с. 254]. У Проскурівському районі (с.Мартинівка) голова колгоспу, секретар парторганізації Мороз пророчо говорив "Дурний той, хто видумав колгоспи, вони знищать селянство. З організацією колгоспів земля втрачає родючість, в подальшому, якщо ситуація не зміниться, всім прийдеться загинути" [40, с. 255].

Отже, логічним наслідком більшовицьких експериментів на селі кінця 20-х – початку 30-х рр. став повний занепад, дезорганізація сільськогосподарського виробництва. Особливо негативні наслідки дали про себе знати при проведенні посівної кампанії 1932 р. Не було кому і чим сіяти, бо майже все посівне зерно було вилучене. Знесилені голодом люди не могли працювати. Земля заростала бур'яном. Наприклад, у Деражнянському районі через невчасний обробіток землі загинуло 469 га, через пошкодження шкідниками 650 га буряку (36% загальної площі посіву) [41, арк. 98].

Із аналізу протоколів Зеленецької сільради 1932 р., дізнаємось, що "…виходи на роботу погані, в середньому на бригаді працюють 10-15 чоловік, а той менше. План по цукрових буряках виконали лише на 20%, по м'ясу на 30%, молоці – 20%". Головну причину незадовільного стану місцеве керівництво вбачало "в кулацькій політиці про вихід з колгоспів" [42, арк. 2]. На засіданні сільради було прийнято такі рішення: "членів сільради, які не приймають участі в роботі, притягти до судової відповідальності, у спекулянтів, які їздять до Києва та Одеси відібрати документи та заставити їх працювати" [43, арк. 3].

Проявом кризи стало масове "розбазарювння" хліба, якщо вжити термін, що був тоді в ходу. Селяни не могли почувати себе господарями у власному колгоспі, тому що вироблена

колективною працею продукція не ставала власністю колективу. З іншого боку, вони усвідомлювали, що колгоспи утворені шляхом об'єднання їхніх власних засобів виробництва. Колізія розв'язувалася просто: щоб уникнути голодування, люди починали приховувати продукцію, вироблену в громадському господарстві, від обліку. Наприклад, залишали зерно в соломі і в полові під час обмолоту. Зерно йшло з поля на елеватори, а солома і полова діставалися колгоспу [44, с. 374].

Окремо, варто зупинитися на законі, який поставив селян перед фактом їх неминучої загибелі. 7 серпня 1932 р. ВЦВК і РНК СРСР прийняли постанову "Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності", написаний, як вважають деякі вчені, власноручно Сталіним. В народі цю постанову називають "законом про п'ять колосків". По суті вона дозволяла карати селян, як кримінальних злочинців, за "пів кишені недозрілих колосків" можна було отримати 10 років концтаборів, а той бути страченим. На полях встановлювалися сторожові вежі. Колгоспна власність проголошувалася державною та недоторканою.

Як тільки почали достигати жито, пшениця, ячмінь, горох тощо колгоспники, одноосібники, особливо жінки й діти, масово виходили в поле зрізати колоски, лущити стручки гороху. Люди йшли до ланів переважно вночі, щоб уникнути покарання. Проте там де були сторожові вежі, з вартовими, зробити це було дуже важко. В другій половині липня 1932 р. все частіше з'являються повідомлення міліції про затримку так званих "перукарів".

Так, у с.Підлісному-Мукарові Кушлінська М. та Колісник А. зрізали на колгоспному полі 20 кілограм колосків. Кушлінську було ув'язнено на 10 років в далеких таборах, Колісника – на 8 років. Червінний М. – вижав на колгоспному полі 0,06 га за що отримав 10 років далеких таборів. У с.Корначівці – Ніколаєва Л. вижала 0,03 га й була засуджена до 8 років. У с.Томашівці – Стаднік М. знищив посів на площі 0,75 га його засудили до розстрілу [45, арк. 41; 43].

З кінця грудня 1932 р. на Хмельниччині розпочалась додаткова заготівля хліба, яка привела до втрати більшістю господарств хлібних запасів. Наприкінці 1932 року розпочали формування насіннєвого фонду, в ході якого зерно одноосібників насильно звозилося до сільських крамниць [46, с. 5]. Крім хліба селяни повинні були здавати картоплю, м'ясо, яйця, шкіру та іншу продукцію. 25 серпня 1932 р. план заготівель яєць у Вінницькій

області становив – 9,6% до річного плану, птиці 17,1%. Найнижчі показники були у Полонському, Затонському, Антонінському районах середні цифри виконання плану ледь досягли 1% [47, арк. 107].

У постанові бюро Вінницького обкому КП(б)У від 3 серпня 1932 р. "Про скотозаготівлі" відмічалося, що "завдання ІІІ кварталу виконано лише на 5,8% від плану" [48, арк. 107]. Кількість худоби знижувалась швидкими темпами, м'ясозаготівлі носили безсистемний характер. Селяни скаржилися, що "їх примушували здавати на рік по декілька штук худоби, що впливає на подальше розмноження та веде до її знищення" [49, арк. 29].

В 1932 р. у важких умовах розпочалася і проходила весняна сівба. Офіційні представники влади, партійних органів, оперуповноважені ДПУ надсилали на початку травня 1932 р. повідомлення, що в багатьох колгоспах продукти вичерпуються. Про недоїдання і зростаючу апатію селян почали говорити у своїх виступах М.Скрипник, Г.Петровський, Р.Терехов, О.Шліхтер. Надсилав інформацію до Києва і секретар Вінницького обкому КП(б)У В.Чернявський.

Люди намагалися тікати у промислові міста. Громадянка Луценко писала до голови РВК, як вона добиралася до місця роботи: "… всі потяги завантажені настільки, що на кожній станції я сиділа по дві доби, людей на залізницях просто дуже багато, ціле море…" [50, арк. 208].

Проте тогочасні газети "Комуніст", "Правда", "Вісті", "Більшовик", "За соціалістичну перебудову" тощо не надрукували жодної публікації, яка б поставила під сумнів рішення та дії партії у 1932-1933 рр. Вони писали про: "квітуче й щасливе життя в СРСР", "трудовий підйом мас", "відданість партії" тощо. На фотографіях були усміхнені колгоспниці та щасливі діти. Селяни ж віддавали останні харчові запаси та прирікалися на голод.

У постанові РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 6 травня 1932 р. зазначалося: "Виконання плану хлібозаготівель із урожаю 1932 р. закінчити не пізніше як 1-го січня 1933 р." [51, арк. 2]. Зменшений державний план хлібозаготівель для України на 78 млн. пудів (без мірчука) відповідно до вищезгаданої постанови вже не міг врятувати, вмираючих від голоду селян. Архівні матеріали засвідчують, що на Хмельниччині вже у першій половині 1932 р. існували не просто продовольчі труднощі, а лютував справжній голод.

Як могло статися, що аграрна республіка Україна, яка має найкращі в світі чорноземи і яка до Жовтневої революції завжди забезпечувала себе власним хлібом, у 30-тих роках залишилася без хліба і страшенно голодувала? Що це – трагічна випадковість чи заздалегідь спланована акція?

Ретельне вивчення великої кількості архівних джерел, особливо документів про діяльність Політбюро ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У та союзного і республіканського урядів, дає усі підстави для висновку, що голод в Україні не був причиною розбурханої природної стихії – це був штучно створений Голодомор, свідомою акцією імперських сил проти українською селянства.

Так, ставленик Сталіна Мендель Хатаєвич, один із керівників хлібозаготівельної компанії на Україні в 1933 р., відверто і цинічно писав: "Між селянами і нашою владою точиться жорстока боротьба. Це боротьба на смерть. Цей рік став випробуванням нашої сили і їхньої витривалості. Голод довів їм, хто тут господар. Він коштував мільйонів життів, але колгоспна система існуватиме завжди. Ми виграли війну" [52, с. 510].

Наприкінці 1932 року сталінські поплічники Молотов, Каганович, Постишев, Балицький будуть "розпинати" голодуючу Україну, шукаючи саботажників хлібозаготівель, осінньої посівкампанії, ворогів колективізації. На гору систематично будуть подаватися статистичні звіти про викриття контрреволюційних організацій, петлюрівських угрупувань у сільському господарстві, арешти стануть масовими. Харчова блокада кордонів України 1932-1933 рр. не дозволить селянським родинам врятуватися від голоду та смерті.

У листі до Сталіна 15 березня 1933 року С.Косіор дозволив собі жахливу констатацію, мовляв, "голодування не навчило ще дуже багатьох колгоспників уму-розуму" [53, с. 55].

Таким чином:

- наприкінці 20-х – початку 30-х років керівництво радянської держави і комуністичної партії продовжили політику подальшої надексплуатації українського села, розглядаючи його, як сировинну та матеріальну базу проголошеної індустріалізації;
- враховуючи, що найскладнішою проблемою залишалося реформування аграрного сектору, в 1928 р. московським керівництвом було вирішено обмежити статус Компартії України до рівня обласної партійної організації, щоб зменшити вплив українських комуністів на соціально-економічну та політичну ситуацію на селі;

• у 1929 році під керівництвом Й.Сталіна було завершено організаційний розгром та ідейну дискредитацію "правої опозиції" в політбюро ЦК партії, яка виступала за обмеження практики застосування карально-репресивних заходів при проведенні хлібозаготівельних кампаній;

• хлібозаготівельні плани (1928-1933 рр.) стали непомірним тягарем для українських селян. Закони, постанови, циркуляри, розпорядження передбачали лише силове вирішення проблем. Масові обшуки, накладання натуральних та грошових штрафів, позбавлення присадибних ділянок, занесення на "чорні дошки", тиск з боку карних органів, побиття, приниження селян місцевими "горе керівниками", додаткова заготівля хліба у 1932 р., формування насіннєвого фонду, у який конфісковували власне зерно хліборобів – все це зруйнувало мотиваційне підґрунтя добросовісного ведення селянського господарства, призвело до жахливого Голодомору 1932-1933 рр.

ПРИМІТКИ:

1. Й.Сталін. Про правий ухил у ВКП(б). Промова на пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) у квітні 1929 р. // Повне зібрання творів. – Т. 12 – С. 1-108; 2. Там само; 3. Там само; 4. Там само; 5.Лозицький В.С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918-1991). – К.: Генеза, 2005. – 368 с.; 6. Международная комиссия по расследованию голода на Украине 1932-1933 годов. Итоговий отчет 1990 год. – Киев, 1992. – 191с.; 7. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна редколегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією" (голова І. Гамрецький, заступник голови В. Лациба, С. Нешик та ін.. / Автори-упорядники: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Лациба, І. Мельничук, В. Петренко. – Вінниця, 2007. – 704 с.; 8. ДАХмО. – Ф.П. 478. – Оп. 1. – Спр. 57. – 35 арк.; 9. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна редколегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією" (голова І. Гамрецький, заступник голови В. Лациба, С. Нешик та ін.. / Автори-упорядники: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Лациба, І. Мельничук, В. Петренко. – 704 с.; 10. Международная комиссия по расследованию голода на Украине 1932-1933 годов. Итоговий отчет 1990 год. – 191с.; 11. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К., 2007. – 424 с.; 12. Шульга І. Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства (1920-1932 років). – Вінниця, 1997. – 152 с.; 13. Кульчицький С. Причини трагедії 1933 р. в Україні // Золоті ворота. – 1993. - № 4. – С. 34-42; 14. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна редколегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією" (голова І. Гамрецький, заступник голови В.

Лациба, С. Нешик та ін.. / Автори-упорядники: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Лациба, І. Мельничук, В. Петренко. – 704 с.; 15. ДАХмО. – Ф.П. 3. – Оп. 1. – Спр. 287. – Арк. 5-8.; 16. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна редколегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією" (голова І. Гамрецький, заступник голови В. Лациба, С. Нешик та ін.. / Автори-упорядники: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Лациба, І. Мельничук, В. Петренко. – 704 с.; 17. ДАХмО. – Ф.П. 478. – Оп. 1. – Спр. 66. – 166 арк.; 18. Там само.; 19. ДАХмО. – Ф.П. 3. – Оп. 1. – Спр. 287. – Арк. 5-8; 20. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр.: механізми сталінського терору. // Український історичний журнал. – №4, 2007. – С. 4-26; 21. Там само; 22. Слободянюк П., Телячий Ю. "Чорна дошка" України (події 1930-х років). – Хмельницький, 2001. – 126 с.; 23. ДАХмО. – Ф.П. 478. – Оп. 1. – Спр. 57. – 35 арк.; 24. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна редколегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією" (голова І. Гамрецький, заступник голови В. Лациба, С. Нешик та ін.. / Автори-упорядники: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Лациба, І. Мельничук, В. Петренко. – 704 с.; 25. Завальнюк О. Хлібозаготівлі і голод 1932-1933 років на Хмельниччині // Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. Матеріали республ. наук.-практ. конф. – Хмельницький, 1994. – С. 3-5; 26. ДАХмО. – Ф.П. 301. – Оп.1. - Спр.63. – 301 арк.; 27. ДАХмО. – Ф.П. 301. – Оп.1. - Спр.96. – 169 арк.; 28. ДАХмО. – Ф.П. 401. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 41.; 29. Завальнюк О. Хлібозаготівлі і голод 1932-1933 років на Хмельниччині // Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. Матеріали республ. наук.-практ. конф. – С. 3-5.; 30. ДАХмО. – Ф.П. 301. – Оп.1. – Спр. 327. – Арк. 21-234; 31. Там само; 32. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр.: механізми сталінського терору // Український історичний журнал. – №4, 2007. – С. 4-26; 33. Слободянюк П., Телячий Ю. "Чорна дошка" України (події 1930-х років). – 126 с.; 34. Шульга І. Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства (1920-1932років). – Вінниця, 1997. – 152 с.; 35. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор – К.: Либідь, 1993. – 383 с.; 36. ДАХмО. – Ф.П. 478. – Оп. 1. – Спр. 57. – 166 арк.; 37. ДАХмО. – Ф.П 12. – Оп.1. – Спр.46. – Арк. 128-223; 38. Там само; 39. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – 604 с.[64] арк. іл.; 40. Там само; 41. ДАХмО. – Ф.П. 478. – Оп. 1. – Спр. 66. – 166 арк.; 42. ДАХмО. – Ф.Р. 1042. – Оп. 1. – Спр. 95. – Арк. 2; 43. Там само; 44. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін. відповід. ред. В.А. Смолій. – К., 2002. – 944 с.; 45. ДАХмО. – Ф.П. 401. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 41; 43; 46. Завальнюк О. Хлібозаготівлі і голод 1932 - 1933 років на Хмельниччині // Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. Матеріали республ. наук.-практ. конф. – Хмельницький, 1994. – С. 3-6;

47. ДАХмО. – Ф.П. 478. – Оп. 1. – Спр. 66. – 166 арк.; 48. Там само; 49. ДАХмО. – Ф.П. 478. – Оп. 1. – Спр. 57. – 166 арк.; 50. ДАХмО. – Ф.Р. 1042. – Оп. 1. – Спр. 94. – Арк. 208; 51. ДАХмО. – Ф.Р. 1250. – Оп. 1. – Спр. 2385. – Арк. 2; 52. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1993. – С. 510; 53. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – 604 с.[64] арк. іл.

Лисюк Володимир
(м. Вінниця)

АСПЕКТИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ: ПОТРЕБА НОВОГО ПОГЛЯДУ

На сьогоднішній день постала проблема української нації самоутвердитися у світі і колосальна праця лягає на відновлення історичної правди, що була прихована та істотно вплинула на проблеми, які ми маємо на даний час. Тема Голодомору 1932-1933 років, на жаль, до цих пір перебуває під гострим політичним впливом.

Актуальність даної теми не потребує доведення, оскільки нація ніколи не стане великою, якщо не навчиться поважати себе. Метою даної статті є висвітлення окремих аспектів голодомору в Україні 1932-1933 років і їх оцінка на фоні політичних пріоритетів в сучасного світу.

Історіографія даної проблеми почала розвиватися на початку 90-х ХХ століття, після того, як у СРСР почалася перебудова, а українська діаспора в США і Канаді широко відзначила 50-ту річницю голодомору. Лише з 1988 року українські вчені отримали змогу вивчати документи, пов'язані із вказаною проблемою.

Серед праць, які побачили світ на початку 90-х рр. ХХ ст. і зберігають наукове значення щодо досліджуваного питання, потрібно виділити колективну монографію В.Даниленка, Г.Касьянова і С.Кульчицького «Сталінізм на Україні (30-ті роки)» [1], працю останнього «Ціна «великого перелому» [2], «33-й: голод: Народна книга-меморіал» (упорядники - Л.Коваленко, В.Маняк) [3], М.Мухіної «Упокорення голодом: 36 документів» [4], М.Дорош «Зламані колоски: публіцистика і документи» [5] та деяких інших. Загальне бачення тодішньої ситуації має відбиток у таких працях: І.Овсій «Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року)» [6], А.Протопопов «История международных отношений и внешней политики России (1648 – 2005)» [7], В.Бушуєв «Свет и тени: от Ленина до Путина» [8], І.Кірілін

«История международных отношений и внешней политики СССР» [9], Елен Каррер Д'Анкосс «Евразийская империя. История Российской империи с 1552г. до наших дней» [10], П.Мірчук «Нарис історії ОУН» [11].

У 1932-1933 роках світ був стривожений звістками про голодомор в Україні. Як і на початку 20-х років, була запропонована допомога. Але Сталін навідріз відмовився від неї, мотивуючи це тим, що ніякого голоду немає. СРСР у ті роки не лише не скоротив експорту хліба, а й з року в рік нарощував його. Ось динаміка цього експорту: 1928 року вивезено 1 мільйон пудів, 1929-13, 1930-48,3, 1931-51,8, 1932-18,1, 1933 року – 10 мільйонів пудів. Але й ввезли в СРСР 1931 року 30% світового виробництва машин і обладнання (без автомобілів), а 1932 року – 50%. Хоча абсолютні цифри могли бути й невеликі, бо тоді панувала світова економічна криза 1929-1933 років, але відносні вражають уяву [12]. Натомість в роботі російського історика А.Протопопова про історію міжнародних відносин Росії зовсім не вказані «злочинні» об'єми експорту і суть торгових взаємовідносин з Францією та іншими країнами Заходу. [13]

Як бачимо, те, що було вирощено важкою працею наших прадідів, все пішло на експорт, людям (чомусь особливо українським) не залишили нічого, більше того, просто забирали все і доводили людей до стану, де втрачається «логіка виживання». Ще з початком колективізації українці були поставлені в такі умови, що їм залишалось лише сподіватись на якесь новітнє чудо: «…Селяни, вступивши в колгоспи, надіялися на допомогу машин. І дійсно, восени 1930 року з'являються перші МТС. До 1933 року по Вінницькій області їх нараховувалось майже 30. Та машини були недосконалі, бракувало пального, запасних частин. Тому станції працювали вкрай незадовільно. Досвіду роботи в трактористів не було, техніка в більшості простоювала. Вмілих механіків не вистачало. Курси трактористів давали слабкі знання.» Їх просто перетворили знову на кріпаків, які не мали ні прав, ні свобод. Так, запровадження у грудні 1932 року паспортного режиму позбавило колгоспників права вільного пересування країною. З сільського населення паспорти одержали працівники радгоспів та МТС, а решта селян, які мешкали на селі, паспортів не мали. [14]

Ви ніколи не задумувались, звідки в наших батьків, дідусів і бабусь є такі поняття-аксіоми як «треба» або «не можна»? Люди, які пережили голод в дитячому і шкільному віці, назавжди

запам’ятають ті роки, адже їхнє дитинство було перетворено на суцільний жах, породжений «сталінською машиною». Про відвідування школи в ті роки майже не йшлось. Рідко в якому селі вона ще сяк-так діяла. В основному в школах розміщувались годівниці, де давали мисочку якоїсь баланди з сочевиці, напівгнилої сої, гнилої смердючої капусти чи огірків. Старожил Воронівець Євген Протор’єв згадував: «Навчання в школі припинилося. Сюди приводили, приносили дітей незалежно від віку, щоб хоча би щось вкинути на голодний шлунок. Більш дорослі і живучіші ловили в Сниводі жаб, равликів, черепах. В їжу йшли горобці, ворони, ховрахи і хом’яки – правильніше сказати все, що лазило й літало. Були непоодинокі випадки канібалізму в селі. Підозрілих вивозили до Бердичева (ми тоді належали до Бердичівської округи). Дуже всі раділи, коли почав наливатись хліб, хоча посівів було дуже мало. Щодня нам біля школи оголошували наказ Сталіна, що зрізаний колосок – смерть. Але ми її не боялися, вона нам була зовсім не страшна. Надивились...» [15].

Цікаво, що коли відкриваєш радянську книжку, яка стосується, в даному випадку, міжнародних відносин СРСР періоду 1932-1933 років, можна наштовхнутися на такі рядки: «Мировой экономический кризис 1929-1933 годов с огромной силой обрушился на слаборазвитые в экономическом плане страны Латинской Америки. Резко сократились производство и внешняя торговля. Образовалась огромная армия безработных. Трудящиеся голодали, а не находившие сбыта пшеница, кофе и другие экспортные товары уничтожались. Почти все правительства были вынуждены прекратить выплату иностранных долгов или объявить частичные моратории. В странах региона обострились классовые противоречия и усилилась политическая неустойчивость. В 1930-1934 годах в 12 республиках произошли государственные перевороты…» [16]. То нічого, що зараз чомусь ту кризу не пов’язують з голодом. В «Совєтскому» Союзі не було а ні кризи, а ні, тим паче, голоду ніколи. Тільки зараз осягаєш логікою ті масштаби «звірячої» брехні. В сучасній російській літературі вже навіть можна зустріти аж (!!!) абзац про голод, що був притаманний всій державі, а причини пов’язані тільки з жорстокістю сталінського режиму. [17] Навіщо копати там, де можна собі яму викопати. Досить дивним є той факт, що в «московському» перекладі книги Елена Карерра Д’анкосса не прибрали рядків про геноцид України: «Уничтожение Сталиным

Украины в 1933 году, когда уже нечего было реквизировать, а население умирало, – не только часть общей картины истребления крестьянства, но и, по сути, геноцид целой нации. Украинцы сохранили об этом память, о чем свидетельствует литература, сначала подпольная, затем официальная, и их поведение в 1941 году во время начала немецкой оккупации и после 1990 года, когда определялось будущее Украины» [18]. До речі, на сайті світового конгресу українців є посилання на відеокадри часів німецької окупації, де ще по свіжих слідах тогочасної архівної відеоплівки можна побачити реалії геноциду нашого народу. [19]

Доволі важко знайти в сучасних посібниках і підручниках дані про намагання ОУН звернути увагу Заходу на українські проблеми. Герої України йшли на злочин, незважаючи на можливість покарання, лише задля виступу з даного питання у суді. Судова справа по 18-річному Миколі Лемику, який вбив «большевицьку шишку» «урядовця консулята» Маїлова [20], яскраве тому підтвердження. Його слова в суді: «На приказ ОУН я прийшов до консулату з метою вбити представника московської влади, яка силою загарбала українську державу, нищить українську культуру і терором та голодом нищить українську націю» [21].

Попри стислий огляд даної проблеми, зрозуміло одне, що вона потребує жорстких політичних рішень для засудження на міжнародному рівні геноциду щодо наших дідів і прадідів. Незважаючи на велику кількість праць з даної тематики, окремі аспекти залишаються заплямованими. На сучасному етапі важливо зібрати свідчення тих, хто пережив ці події, бо їх залишається з кожним роком все менше і менше.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С. Сталінізм на Україні (20-30-ті роки). – К.: Либідь, 1991. – С 313; 2. Кульчицький С. Ціна «великого перелому». – К.: Україна, 1991. – С.431; 3. 33-й: Голод: Народна книга-меморіал / Упоряд. Л.Б.Коваленко, В.А.Маняк. – К.: Рад. письменник, 1991. – С.584; 4. Мухіна М. Упокорення голодом: 36. документів / АН України, Інститут української археографії. – К.: Інститут української археографії АН України, 1993. – С.312; ; 5. Дорош М. Зламані колоски: публіцистика і документи – Вінниця: Велес, 2003 – С 18; 6. Овсій І. Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року). – 2-ге вид. – Київ: Либідь, 2002. – С. 240; 7. Протопопов А. История международных отношений и внешней политики России (1648 – 2005) – 2-е изд. – М., 2006. – С. 230-231; 8.Кирилин И. История международных отношений и внешней политики СССР. В трех томах. – М., 1986. – Т.1. –

С. 109; 9. Бушуев В. Свет и тени: от Ленина до Путина. – М.,2006. – С. 127-128; 10. Элен Каррер Д'Анкосс. Евразийская империя. История Российской империи с 1552г. до наших дней. – М., 2007. – С. 249; 11.Мірчук П. Нарис історії ОУН. В двох томах. – Львів, 2003. – Т.1. – С. 339; 12. Овсій І. Вказана праця. – С. 240; 13. Протопопов А. Вказана праця. – С. 230-231; 14. Дорош М. Вказана праця. – С. 18; 15. Там само. – С. 32; 16. Кирилин И. Вказана праця. – С. 109; 17 Бушуев В. Вказана праця. – С. 127 – 128; 18. Элен Каррер Д'Анкосс. Вказана праця. – С.249; 19. http://www.ukrainianworldcongress.org/Holodomor/index_ua.html; 20. Мірчук П. Вказана праця. – С.339; 21 Там само. – С. 342.

Романюк Тетяна
(м. Вінниця)

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЧИНИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР. В УКРАЇНІ

У 1932-1933 рр. український народ, особливо селянство, відчули на собі, мабуть, один з найтрагічніших результатів колективізації – голодомор. Його витоки, як уже зазначалося, слід шукати в аграрній політиці радянської влади. Плани хлібозаготівель, зокрема, ніколи не були економічно обґрунтованими, вони по суті означали продовольчу диктатуру. В українських хліборобів вилучали майже дві третини валового збору зерна, переважну більшість тваринницької продукції. Крім того, колгоспи власними силами утримували машинно-тракторні станції, і продукції для достатньої оплати праці хліборобів у них уже не залишалося.

Уважне вивчення документів, багато з яких тільки нещодавно були розсекречені, дає можливість усвідомити: голодомор планувався з Москви, а українські більшовики були слухняними виконавцями вказівок Кремля. Це підписи тих, кого нам представляли жертвами сталінізму, стоять на постановах про знищення України голодом.

Навіть у першій декаді лютого 1933 року продовжувалися хлібозаготівлі, коли селяни почали гинути від голоду. Практично на всій території України в сільській місцевості тоді вже не існувало скільки-небудь великих запасів продовольства.

Повна безвихідь ситуації змусила на Дніпропетровщині звернутися до абсолютно неморального засобу – нагороди за донос. Кожний, хто вказував, де сусід ховає зерно, одержував від 10 до 15% виявленого як премію. 17 лютого цей "досвід"

поширився на всю республіку у формі спеціальної урядової постанови.

Насіннєва проблема відійшла на другий план після того, як секретар ЦК ВКП (б) Постишев добився прийняття 25 лютого постанови РНК СРСР і ЦК ВКП (б) про виділення Україні позички в розмірі 20 млн. пудів зерна. Фактично, телеграфний дозвіл на використання розміщених у республіці державних запасів хліба для харчування голодуючих у розмірі 3млн пудів надійшов 19 лютого. Всього до кінця квітня республіка одержала 22,9 млн. пудів насіннєвої позички, 6,3 млн. пудів фуражної позички, 4,7 млн. пуді продовольчої позички і 400 тисяч пудів продовольчої допомоги.

Про те, що на селі відбувається щось страхітливе, знали всі. Біженці заповнювали міста і вмирали сотнями просто на вулицях. Інформація про голод проникала й за кордон. Намагаючись врятувати від голодної смерті дітей, селяни везли їх до міст і залишали в установах, лікарнях, просто на вулицях. Лавина голодних смертей наростала з місяця в місяць аж до початку літа. Така інформація ретельно приховувалася від народу. Сталін говорив про успіхи міжз'їздівського періоду, з підкресленим натиском відзначав, у контексті з цифрами про зростання національного доходу і промислової продукції. Включення до традиційного переліку успіхів нового елемента – даних про зростання населення – мало на меті покласти край різного роду чутки у країні і за кордоном про величезні втрати людей від голоду.

Аналіз даних демографічної статистики 30-х рр. свідчить, що прямі втрати населення України від голоду 1932 р. становили близько 150 тисяч чоловік. 1933р. голодною смертю загинуло від 3 до 3,5 млн. чоловік. Повні демографічні втрати, включаючи зниження народжуваності, сягали в 1932-1934 рр. 5млн чоловік. Не менше мільйона загинуло на Кубані. Голод у 1933р. був наслідком спроби здійснювати соціалістичне будівництво воєнно-комуністичними методами. Проте примусова колективізація і накладена на колгоспи продрозкладка призвели до глибокої деградації сільського виробництва, яка так дорого, так боляче і невідшкодована обійшлася країні й народові.

Те, що відбулося на Україні у 1933 р., не знайшло адекватного висвітлення в архівних джерелах. Причина в тому, що генсек наказав ставитися до голодомору як до неіснуючого явища. Особливо дивне враження справляють стенографічні звіти

пленумів і протоколи політбюро ЦК КП(б)У часів голодомору. В них відображено відчайдушну боротьбу з окремими конкретними проявами голоду, але не згадується саме слово «голод».

Заборона на це слово не викликалася, зрозуміло, побоюваннями за просочування негативної інформації. По-перше, голод різної інтенсивності охопив мало не всю хлібовиробну смугу країни і не становив таємниці. По-друге, документація партійних органів завжди мала гриф «цілком таємно». Сталін насправді не бажав обговорення проблеми голоду. Воно означало б визнання факту економічної катастрофи, в яку потрапила країна внаслідок авантюристичної політики «наступу соціалізму по всьому фронту». Більше того, воно означало б дозвіл оцінювати рішення, негласно прийняті на найвищому рівні з метою виходу з катастрофи. А саме ці рішення й призвели до голодомору.

Очолюване Сталіним партійно-державне керівництво змушене було в 1932 р. відновити в правах торгівлю, що стало єдиним нововведенням у взаємовідносинах між містом і селом, це був дозвіл торгівлі для колгоспів, колгоспників та одноосібників за цінами вільного ринку. Зроблена з воєнно-комуністичних позицій спроба налагодити плановий продуктообмін між містом і селом була офіційно визнана неспроможною. Проте на поточну ситуацію постанова не вплинула. Адже торгівля хлібом дозволялася тільки після виконання заготівельного плану, з 15 січня 1933 року. Тим самим визнавалася безперспективність подальших спроб будувати без ринкову воєнно-комуністичну економіку. Селянська торгівля за цінами попиту і пропонування дозволялася, починаючи з травня 1932 р. Вона дістала благозвучну назву колгоспної, хоч брати участь в ній могли всі бажаючі. Однак торгівля хлібом могла відновитися тільки з середини січня 1933 р., після виконання хлібозаготівельного плану а урожаю 1932 р. Державну комерційну торгівлю розпочато без прийняття спеціального закону.

У січні 1933 р. безрозмірну продрозкладку, яка спричинила колапс сільського господарства, було скасовано. Замість неї запроваджувалися обов'язкові поставки хліба державі колгоспами та одноосібниками. Цим поставкам було надано характер додаткових зобов'язань. Всім зерном, виробленим понад твердо зафіксований податок, селяни діставали змогу вільно розпоряджатися, в тому числі реалізувати лишки по каналах колгоспної торгівлі. Цим у них створювалася заінтересованість в розвиткові громадського господарства колгоспів. Місцевим органам влади заборонялося давати колгоспам зустрічні плани або

накладати на них зобов'язання здавати зерно в кількостях, що перевищували погектарні норми, визначені в законі про обов'язкові поставки.

Значення нових законів не треба переоцінювати. Відмовившись від продрозкладки, Сталін до непу не повернувся. Ринок відродився лише у вигляді роздрібної колгоспної торгівлі. Державний продовольчий фонд, як і раніше, формувався по закупками з ринку, а шляхом примусу, через обов'язкові поставки, що зберігали натуральну форму, їх розміри й ціни, як і ціни на промислову продукцію, що постачалася селу, визначалися державою. Отже, нееквівалентність обміну між містом і селом зберігалася, хоч і не в такому потворному вигляді, як у 1929-1932 рр.

Чи можна вважати, що декларовані в 1932-1933 рр. фундаментальні зміни у виробничих відносинах сприяли перетворенню колгоспів на соціалістичні підприємства? Ні в якому разі. Запровадження з грудня 1932 р. паспортного режиму та інституту прописки для населення міст і новобудов адміністративно закріплювало селян у колгоспах. Одночасно до мінімуму було скорочено присадибні ділянки колгоспників, щоб вони могли забезпечувати свій прожитковий мінімум лише працею в громадському господарстві. Скасування продрозкладки, яка загнала сільське господарство в глухий кут, можна вважати визнанням безперспективності праці, продукт якої належав державі цілком, тобто за змістом праці рабської. На зміну їй приходила система виробничих відносин, яка будувалася на примусовому поділі продукту праці в його натуральній формі між працівником і державою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Історія України: нове бачення. Т2/В.Ф.Верстюк, О.В. Гарань, В.М. Даниленко та ін. – 1996. – 494 с.; 2. Кульчицький С. В. Трагедія голоду 1933. – К., 1989; Кульчицький С.В., Котляр М. Довідник з історії України. – К., 1996; 3. Крип'якевич І. Історія України. – Львів, 1991. – С. 343-364; 4. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991. – С. 355-362; 5. Кульчицький С., Курносов Ю., Коваль М. Історія України: Пробний підручник для 10-11 класів. – Частина 1. – К., 1993. – С. 187-195; 6. Журнал "Слово і час", 1993, №10 – С. 68-71.

Журавська Ганна
(м. Хмельницький)

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ: ТРАГЕДІЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

Що ж відбувалося на селі? Пряму відповідь на це в історичних матеріалах, на жаль, не часто можна знайти. Однак посередніх свідчень про трагедію українського села досить багато. Одне з них – проблема дитячої безпритульності, що наростала протягом 1931-1933 рр.

Діти залишалися без догляду, коли вмирали батьки, хоч, як правило, кістлява рука голоду торкалася дитячого організму раніше. Значно більше поширювалася бездоглядність при живих батьках. Не в силах дивитися на те, як вгасає дитина, батьки везли її до найближчого міста і там залишали – в установах, лікарнях, на вокзалах, просто на вулиці. Десятки тисяч підкидьків створили серйозну проблему, якою з ініціативі. П.П. Постишева зайнялося політбюро ЦК КП(б)У. Держава виділила певні кошти, щоб терміново створити дитячі притулки. Частково розв'язання цієї проблеми переклали на колгоспи, де організовувався патронаж. Було звернуто особливу увагу на своєчасне підбирання бездоглядних дітей силами міліції. В умовах, коли поширився канібалізм, життю беззахисної дитини кожного дня загрожувала смертельна небезпека.

Уважне вивчення географічних карт показує, що наприкінці 30-х рр. у кожній області України зникли численні сільські населені пункти, що існували до 1933 р. Причини цього явища могли бути "різними, але безсумнівно, що найголовнішу роль тут відіграв голодомор. Інколи повністю вимирало населення навіть великих сіл. В цих випадках організовувалося переселення, в тому числі з-за меж України. У збірнику друкується документ з Центрального державного архіву народного господарства СРСР – підсумкові дані про переселення на Україну селян з Росії та Білорусії у 1933 р.

Одне з безпосередніх свідчень голоду – смертні книги й статистичні картки про природний рух народонаселення, які велися в сільрадах. Документи Центрального управління народногосподарського обліку при Держплані СРСР, з яких наприкінці 1989 р. вперше знято гриф над секретності, свідчать про те, що реєстраторам ЗАГСів давалися негласні інструкції не фіксувати дійсну причину смерті. Проте не всі службовці

додержувалися інструкцій. У підбірці статистичних карток з трьох сільрад Вінницького району відтворено дійсну картину голодомору, яка показує й те, що діти інколи бували жертвами власних батьків-канібалів.

Десятки документів характеризують методи хлібозаготівель взимку 1932-1933 рр. Те, що при заготівлях 1929-1931 рр. вважалося перегином, – знущання над селянами, подвірні обшуки з ключками й щупами, конфіскація зерна, одержаного на трудодні та ін., тепер стало звичним явищем. У норму перетворилося й те, що раніше не спостерігалося навіть у формі "перегину" – конфіскація не хліба, а будь-яких продуктів (картоплі, м'яса, сала тощо), заготовлених селянами до нового врожаю. У постанові РНК УСРР за підписом В. Я. Чубаря «Про заходи до посилення хлібозаготівель» від 20 листопада 1932 р., яка стала програмою дій для заготівельників, передбачалося застосування "натуральних штрафів". Йшлося про штрафування м'ясом колгоспів, "що припустили розкрадання колгоспного хліба і злісно зривають план хлібозаготівель". Штрафи мали стягатися як за рахунок усуспільненої худоби, так і худоби колгоспників. Санкцію на них в кожному окремому випадку повинен був давати облвиконком. Сам по собі цей пункт урядової постанови – страхітливе свідчення варваризації тоталітарної держави в екстремальних умовах економічної катастрофи. І все-таки постанова не санкціонувала запровадження подвірних обшуків з конфіскацією всього їстівного. У розпорядженні Наркомюсту УСРР від 25 листопада 1932 р., де йшлося про організацію виконання постанови, навіть підкреслювалася небажаність "масових трусів". Та архівні документи й тогочасна преса свідчать, що такі обшуки були поширені в усіх місцевостях, крім прикордонних. Конфіскація була свідомо спрямована на повільне фізичне винищення селян. Неможливо довести документально, хто віддавав такі накази і з якою метою. Тут відчувається, однак, тиск невидимої, але могутньої сили – надзвичайної хлібозаготівельної комісії Молотова.

У 1932-1933 роках, коли бракувало в Україні хліба, більшовицька влада не припиняла його експорту: його вивезено відповідно 1,72 і 1,68 мільйона тонн. Можна погодитись з тією думкою, що цей експорт практикувався не тільки для того, щоб придбати необхідні машини чи матеріали, а й з метою справити за кордоном враження про достатню кількість хліба в Радянському Союзі. Одначе, як тільки минув голод, експорт хліба одразу ж

різко зменшився – 770 тисяч тонн у 1934 році, тобто більш як у два рази менше. А хто добивався, аби опухлі українські селяни виконували в повному обсязі всі продовольчі поставки Москві, Ленінграду, Криму (він тоді був у складі Росії), іншим регіонам СРСР, організовуючи навіть спеціальні "червоні обози"? Пропоновані архівні матеріали чітко називають нам цих "героїв" системи, людям, як правило, з нижчою освітою. Саме ці так звані вожді, намагалися замовчати перед світом страхіття голодомору в Україні. На жаль, повторювали вслід за ними казки про заможне життя в Україні і Ромен Ролан, Анрі Барбюс, Бернард Шоу. Кричала криком лише українська діаспора. Представник уряду УНР екзині проф. Олександр Шульгін, змалювавши жахливу картину голоду в Україні, звертався з таким проханням по Хлібної комісії, яка була створена Лондонською економічною конференцією: "В час, коли дорадчий комітет має встановити кількість збіжжя, яке СРСР має вивезти за кордон, ми просимо вас в ім'я гуманності заперечувати проти будь-якого вивезення їстівних продуктів і особливо хліба з СРСР. Цей хліб по праву належить тим, хто його сіяв і хто нині вмирає з голоду - селянам України і Кубані. З свого боку ми рішуче протестуємо проти такого вивозу, який ми не можемо інакше кваліфікувати як злочинним". Та світ лишався глухим. І вмирали мільйони українців. Як і болгари, греки, молдавани, німці (грошову допомогу останнім з Німеччини влада змушувала останніх передавати у фонд Міжнародної організації пролетаріату), поляки, росіяни, чехи, шведи... Скільки українського народу прийняла наша земля в 1932-1937 рр. Уже, мабуть, ніхто точно і не скаже. В будь-якому селі спроби встановити кілька жертв голодомору за спогадами літніх людей, стають безуспішними, пам'ять уже підводить тих небагатьох старожилів, що вижили в той страшний час. Але ми мусимо пам'ятати про кожного, кого змусили загинути страшною смертю...

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Компартія України в революціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1976. – Т.2. – С. 124; 2. Олійник М.П. Альтернативи виходу із світової економічної кризи 1929-1933 років: досвід і уроки / Вісник Технологічного університету Поділля №6, 2000 / Ч. І, С 18 – 20; 3. Валовой Д.В. Экономика: взгляды разных лет (становление, развитие и перестройка хозяйственного механизма). – М.: Наука, 1989. – 454 с.; 4. История политической экономики социализма / Науч. ред. Д.Е.Трифонов, Л.Д.Широкорад. – Л.: Из-во Ленинградского ун-та, 1983. – 606 с.

Павлюк Наталія
(м. Вінниця)

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР.: ПОГЛЯД З ВІДСТАНІ ЧАСУ

Історія багатостраждального українського народу перенасичена трагічними сторінками минулих століть. Проте є одна з них, яка ніколи з плином часу не буде поглинута мороком небуття. Це події голоду 1932-1933 р.р. І по сьогоднішній день, коли всі ми живемо в новому столітті і тисячолітті, витоки цієї трагедії так і не осмисленні належним чином і не зроблено ні вченими, ні політиками та державними діячами належних висновків.

Проблематика голоду, що охоплював різні суспільства протягом існування цивілізації, завжди є складною для істориків. З наукової точки зору вона невичерпна, адже голод завжди руйнував засади людського буття, кардинально впливав на покоління, яке пережило голод, та прийдешні, які намагалися осмислити його причини та наслідки. Якщо голод переживали країни, де панували тоталітарні режими, дослідження ускладнювалися спробами влади приховати факт голоду.

Як доведено, безпосередньою причиною голоду 1932-1933 рр. стала примусова, з широким застосуванням репресій, колективізація, її витвором був колгосп, який, по суті, моделював на селі табірну (тотально контрольовану) форму організації праці, притаманну комунорадянській тоталітарній системі. Вона характеризувалася відчуженням селян від землі та інших засобів виробництва, нівелюванням результатів праці і знеособленням особистості, згасанням прагнення до сумлінної праці, впровадженням примусових заходів тощо. Загнані в колгоспні табори селяни не бажали працювати за мізерні трудодні. Стихійний саботаж селянами колгоспів призвів до різкого падіння хлібозаготівлі.

Голодомор 1932-33 років – це трагедія, яка забрали життя мільйонів мешканців однієї з найбагатших сільськогосподарських житниць колишнього Радянського Союзу. Трагедія, що викликала непоодинокі випадки канібалізму та дітоїдства. Трагедія, яка була створена штучно, жорстокою політикою сталінського терору та прагненням до «великого перелому».

Взагалі з початку 20-х і до кінця 40-х років Україна пережила 3 голоди: 1925 р., 1932-33 р.р. та 1947 р. Але саме голод 1932-22 р.р. отримав жахливу назву «Людомор».

Жодна із країн світу, крім Німеччини та Італії, не знала про те, що роблять «сталінські соколи» в Україні.

Найстрашнішим у цього голоду було те. Що його можна було уникнути. Сам Сталін зазначав: «Ніхто не може заперечити того, що загальний урожай зерна 1932 лише на 12% був меншим середнього показника 1926-1930 р.р.». Інакше кажучи, харчів не бракувало. Але держава систематично конфісковувала практично все зерно для власного вжитку на потреби Червоної Армії та на експорт. Ігноруючи заклики та прохання українських комуністів (що на той час було ледь не самогубством), Сталін піднімає план заготівлі зерна у 1932 р. ще на 44%, тоді як Україна потерпала від голоду.

Голод 1932-33 р.р. надовго залишиться в пам'яті народній. Однак, це не було стихійним лихом. Для Сталіна це був засіб придушення селянського бунтарського руху, спрямованого не лише проти колективізації, а й проти всієї адміністративно-командної системи. Сталін все більше переконувався, що саме голод найкраще руйнує свідомість людини, робить її слухняною і покірною, відбиває у неї бажання брати участь в громадському і політичному житті, руйнує основи селянської громади.

«Ситий голодному не товариш», – каже народна мудрість. І за спеціальною директивною ЦК ВКП(б) на користь партійних та державних працівників – «приводних пасів» партії, як їх називав Сталін, виділявся спеціальний пайок досить ситних розмірів.

Наразі постає питання: чому в ті жахливі роки не було великих збройних повстань проти кровожерливої політики радянської влади, яка кинула на жахливу, безглузду смерть від голоду мільйони працелюбних і волелюбних селян-українців? Чому цілий народ змушений був довгими роками голодувати, збирати падаль, їсти солому? Невже ніхто не міг цього припинити?

Остаточної і вичерпної відповіді на це немає і досі. Але хіба можуть голодні, морально зламані, ошукані колективізацією та залякані «червоним терором» люди без зброї в руках чинити опір ситим, озброєним та добре екіпірованим представникам влади?

Багатостраждальний український народ, що має героїчну і водночас трагічну історію, заслуговує шани і поваги. Відповідальність за ті злочини, які творились над ним в ті криваві і жахливо голодні роки повністю лягає на тих, хто своїми руками видавав та здійснював нелюдські директиви: починаючи від «вождя всіх народів» і закінчуючи «приводними пасами» і «червоними мітлами», яких гірким словом згадують ще й тепер у

всіх українських селах. І щоб ніколи такого жаху більше не повторилось, слід пам'ятати про пережите, шанувати рідну землю і всіх, хто дає їй раду, працею і мудрістю зміцнюючи нашу незалежну Україну.

В українській і світовій літературі в різні часи з'явилося немало творів, у яких знайшли відображення трагічні картини голоду 1933 року. Грунтовно розробляли цю тему письменники української діаспори Улас Самчук, Василь Барка, Тодось Осьмачка.

За дуже короткий час відбулося «перевдягнення душ». Ревнителі «відновлення» історичної правди публікують праці американських, діаспорних, вітчизняних дослідників про голодомори 20-х, 30-х, 40-х років. Трагічним минулим не тільки спекулюють у прикритті власної безпорадності, а й завуальовують глибинні причини національних катастроф.

Попередження і застереження класиків, на жаль, ігноруються. Історія ще раз підтверджує, що вона нічому не навчила. Забуваючи трагічні сторінки минулого, їхні справжні причини і наслідки, ми стоїмо перед небезпекою повторити їх знову.

Таким чином, головною причиною штучного голодомору на у 1932-33 роках стало стійке протистояння національно свідомого українського селянства більшовистській тоталітарній системі, яке в повній мірі проявилося під час проведення масової насильницької колективізації, розпочатої у 1929 році.

Мор людей, який розпочався в більшості районів України ще в кінці 1931 року і продовжувався у 1932, 1933, 1934 роках (за неповними даними сектору «особий» Вінницького обкому КП(б)У в 1934 році жертвами голодомору на Поділлі стали 58 тис. 885 чоловік)1, старанно приховувався більшовистською владою.

Наслідки голодомору жахливі. Крім очевидних людських втрат та величезного морального удару, голод позначився на українській ментальності (соціально-психологічний та духовний світогляд людини, здатність відчувати та сприймати світ). З'явились почуття страху, байдужості, недовіри, пасивності.

Відірваність від землі окреслила духовну підкореність і рабську направленість.

Американський політолог, професор Гарвардського університету Р. Шпорлюк ще довго до визнання факту голодомору українськими вченими зазначав: «Демографічна катастрофа 1932-

1933 років буде з українським народом, може навіть століття. Знищено біологічний потенціал народу».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Граціозні А. Усвідомлювання голодомору. //Критика. 2003. грудень. № 12. – С. 18-20; 10-13; 2. Жахлива правда тоталітарного режиму.// Українське слово. 14 листопада. 2002 р. – С. 8; 3. Вакулишин С. Жнива скорботи. //Самостійна Україна. 3 грудня. – С. 4-5; 4. Король В. Трагедія голоду.// Історія в школі. – 2003. – № 11-12. – С.27-33; 5. Виморення голодом. Документи свідчать.//Березіль. – 1993. – №9-12. – С. 18-79; 6. Голод на Україні. // Український історичний журнал. – 1990. – №1; 7. Хандрос Б. Смертельні листи// Юність. – 1990. – № 12. – С. 15-32; 8. Яремчик А. //Український історичний журнал. – 1993. – №5-6. – С. 104-112; 9. Воронцов М. Кучар А. Подільські діти 1933-го. – Вінниця, 1996; 10. Васильєв В.К. Командири великого голоду. – К., 2001; 11. Веселова О. Голодомори в Україні. – К., 2000; 12. Гальчак С.Д. «Білі плями» скорботи. – Вінниця, 1999; 13. Куліш А.Ф. Геноцид. Голод 1932 -1933 р.р. – Х., 2000; 14. Маркова С.В. Голодомор 1932-1933 р.р. на Поділлі. – К., 2003; 15. Михайличенко К. Колективізація і голод на Україні. – К., 1992; 16. Міщенко О.В. Безкровна війна. – К., 1991.

Дяченко Максим
(м. Вінниця)

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИЧИНИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР. В УКРАЇНІ

Багатовікова історія українського народу – це, насамперед, літопис великомученика. Майже кожне століття позначене голодними роками, епідеміями, спустошливими війнами, чужоземними навалами. Проте, найбільших втрат зазнала Україна саме у ХХ столітті. Тернистим видався її шлях до незалежності. Багато безіменних могил залишилося від того часу, коли долю народу вирішували новоявлені комуністичні ідеологи.

Найважливішим злочином тоталітарної системи проти народу став штучний голодомор 1932-1933 років. Наслідки, без сумніву, дають право вважати голодомор однією з найтрагічніших подій в історії українського народу. Його можна порівняти зі злочинами, вчиненими фашистами в роки Другої світової війни. Голод 1932-1933 рр. живе у пам’яті очевидців, нестерпним болем відчувається як у їхніх серцях, так і в серцях нинішніх поколінь українців. [1]

Нині є актуальним продовження досліджень і дискусій з проблеми голодомору, оскільки тут йдеться не тільки про дослідження історичного аспекту, але й про вивчення на цій основі "феномена" тоталітаризму, що зневажає людські права і народжує нетерпимість і переслідування, а також проявів ксенофобії, расової та етнічної нерівності, які й досі спостерігаються в різних країнах світу і з якими людство вступило в третє тисячоліття.

Про це зауважив керівник Української Греко-католицької церкви Любомир Гузар: "Пам'ять про голодомор – це націєтворчий елемент". Вона, за Гузирем, виявляє собою "фундаментальну цінність, що поєднує суспільство, що зв'язує нас з минулим, без якого не може сформуватись єдиний державний організм ні зараз, ні в майбутньому". [2]

Для розуміння причин і наслідків голодомору цінними є документальні видання, які з'явились у 90-х роках: "Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів", "33-й: голод. Народна Книга-Меморіал", "Упокорення голодом". Свій внесок зробили і С.В. Кульчицький [3], І.Г.Шульга [4] та ін.

Плідно працюють над проблемою і викладачі Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського: І.М. Романюк, Ю.А. Зінько, П.С. Григорчук та ін.

Витоки голоду 1932-1933 рр. в Україні можна побачити ще у 1922 р., коли обраний у квітні генеральним секретарем ЦКРКП(б) Й. Сталін поклав край відступові більшовиків від комуністичної доктрини. Найбільше сталінське керівництво боялося зовнішнього нападу. Світ визнавав СРСР демонстративно неохоче, грав, як кажуть, м'язами погрожував агресією. Так, у березні 1926 р. за активного сприяння Англії і прихильного ставлення Франції було поновлено антирадянський польсько-румунський договір. Серйозну загрозу становила сусідня Польща, що межувала з Поділлям. Незважаючи на свою економічну відсталість, вона мала другу за величиною армію в Європі, а її керівництво мріяло про створення "великої Польщі від моря до моря". Загроза нової інтервенції особливо зросла у зв'язку із загостренням англо-радянських відносин у 1927 р. Антирадянські дії уряду Великобританії активно підтримувалися американцями, котрі посилено фінансували та озброювали Польщу й інші прикордонні з СРСР держави. В тих умовах, у сталінського керівництва зародилось відчуття необхідності термінових і радикальних заходів для відведення існуючої загрози, порятунку революції та здійснення пов'язаних із нею сподівань. А між тим, країна була

економічно слабкою, відсталою. Щоб виробляти танки, літаки, іншу необхідну зброю для захисту, потрібно було її індустріалізувати. При чому, у найкоротші строки. Будь-якою ціною. Такий підхід (досягнення мети будь-якою ціною) виявився одним із наріжних каменів майбутнього голодомору [5]. А перед нестримним бажанням Сталіна необмеженої влади знецінювалося життя сотень тисяч людей.

Вихід із становища Сталін та його оточення знайшли у безмірній експлуатації сільськогосподарського сектору економіки, вірніше, у цілеспрямованому систематичному пограбуванні власного селянства, хоч гасла революції проголошували рівність між ними [6].

Здійснюючи розроблену Й. Сталіним програму нового закріпачення селянства, партія на п'ятнадцятому з'їзді ВКП(б) у грудні 1927 р. взяла курс на колективізацію сільського господарства. Посилювалися репресії проти сільськогосподарських підприємців та заможних господарів, яких більшовики називали куркулями. Відповідним чином діяли і в Україні. У серпні 1929 р. Раднарком УСРР прийняв постанову "Про ознаки куркульських господарств, на які ширяться правила Кодексу законів про працю УСРР".

Якщо до літа 1929 р. насильно заганяли в колгоспи переважно бідняцькі господарства, то з другої половини – й середняцькі, що мовою партійних резолюцій означало "корінний перелом в ході колективізації". Невдовзі комуністична держава перейшла до суцільної колективізації, що передбачала не лише збільшення відсотку колективних господарств по відношенню до одноосібних селянських дворів, а й усуспільнення наявних у селянина засобів виробництва, тобто конфіскацією землі, худоби, реманенту. Продрозкладка покладалася в основному на колгоспи, які перетворилися на засіб хлібозаготівлі до союзної комори [7].

Однак отримані кошти не можна було використати для забезпечення великих закупок імпортної техніки, устаткування і промислових товарів. Для цього годилося лише золото і валюта. Цією "валютою" став стрімко зростаючий експорт сировини. Особливо, зерна. Хліб перетворився у винятковий стратегічний продукт. Він був потрібний як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках – не лише як "розмінна монета" із зарубіжжям, але й як невід'ємний продукт харчування зростаючого населення міст.

Взяти ж хліб держава могла, лише, в головного його виробника – селянина. У першу чергу – українського. Адже саме Україна була основною житницею СРСР. Так валовий збір зернових культур у 1922 р. тут становив 10,5, у 1923 р. – 15, у 1924р. – 10,4, у 1925 р. – 16,8, у 1926 р. – 16,4, у 1927 р. – 17,4 млн. тонн [8].

У цій ситуації, щоб не зменшувати експортних поставок зерна за кордон, Сталін у значній мірі використав недоторканість стратегічних зернових запасів країни, які належало негайно поновити. За таких умов потреба у зерні різко зросла. Перед Сталіним та його оточенням постало питання термінового пошуку нових форм і методів прискорення хлібозаготівель та збільшення зерновиробництва, а іншими словами – приборкання селянства [9].

Тому Сталінське керівництво вирішило не церемонитись із селянством. Вже в 1928 р. воно запровадило випробувану в часи громадянської війни продрозкладку, офіційно названою хлібозаготівельним планом. Вона супроводжувалася репресивними заходами. За невиконання так званого "твердого завдання" селян позбавляли власного помешкання, худоби, землі... За невиконання обсягів хлібозаготівель їх судили, ніби кримінальних злочинців. Така система хлібозаготівель виснажувала кожне селянське господарство, викликала справжній переляк у селян, що означала кінець НЕПу, котрий відіграв позитивну роль у відродженні повоєнного села [10].

У резолюції першої конференції КП(б)У зазначалося, що план хлібозаготівель 1931 р. було «розверстано на райони і колгоспи, й проводили його неорганізованим порядком, а за «принципом» зрівнялівки, проводили механічно, незважаючи на стан кожного окремого району, кожного окремого колгоспу. Делегати говорили й про катастрофічне становище з харчами, однак генеральний секретар ЦККП(б)У С. Косіор заявив: «Селянин приймає нову тактику. Він відмовляється збирати врожай. Він хоче згноїти зерно, щоб задушити Радянський уряд кістлявою рукою голоду. Але ворог прорахувався, ми покажемо йому, що таке голод. Ваше завдання покінчити з куркулянським саботажем урожаю. Ви мусите зібрати його до останньої зернини і відразу відправити на заготівельний пункт… Ми повинні примусити їх відкрити свої ями» [11].

Звичайно, свій внесок у страхітливий голод зробила й посуха 1933 р., що охопила значну частину України і спричинила недорід зернових. Це стихійне лихо завдало великої шкоди розореному

хлібоздачами сільському господарству. На півдні і у багатьох селах центрального регіону через відсутність дощів попересихали джерела прісної води, тому її доводилося завозити з інших місць. З Дону й Кубані дули суховії, зриваючи верхні шари гумусної маси. Від спеки висохли не лише сільськогосподарські культури, а й листя дерев та рослин на луках, вибалках…

І все-таки несприятливі природні умови не були головною причиною голодної смерті мільйонів українців. Вирішальними чинниками тут виступають, насамперед, жорстоке вилучення врожаю 1932 р. і вивезення його за межі України, конфіскація у кожній селянській родині усіх продуктів харчування. І це сьогодні визнається на офіційному рівні12. «Вперше в історії людства конфіскація продовольства, - наголошується у Зверненні до українського народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України щодо вшанування пам′яті жертв голодомору 1932-1933 років, - була застосована державою як зброя масового знищення її власного населення з політичною метою».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Маркова С. Голодомор 1932-1933 років на Поділлі. – К., 2003. – с.3; 2. Голод 33-го: танці на кістках // Народна опозиція. – 2006. – 21 січ. – с.4; 3. “1933: Трагедія голодомору”, “Втрати населення України від голодомору 1933 р.”; 4. “Голод на Поділлі”, “Діти голодомору: На архівних матеріалах Поділля.”; 5. Гальчак С. Передумови та причини голодомору 1932-1933 рр. На Поділлі // Голодомор як засіб політичного терору. – Вінниця, 2004. – С.16; 6. Там же. – С.17; 7. Смертю смерть подолали. Голодомор в Україні 1932-1933р. – К., 2003. – С.24; 8. Гальчак С. “білі плями” скорботи. – Вінниця, 1999. – С.14; 9. Гальчак С. Передумови та причини голодомору 1932-1933 рр. На Поділлі // Голодомор як засіб політичного терору. – Вінниця, 2004. – С.19; 10. Там само. – С.18-19; 11. Смертю смерть подолали. Голодомор в Україні 1932-1933р. – К., 2003. – С.29; 12. Там само. – С.35.

Одобецька Олеся
(м. Вінниця)

ГОЛОД КРІЗЬ ПРИМЗУ ЛИСТУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ОРГАНІВ **(на прикладі Піщанського р-ну)**

ХХ століття принесло людському суспільству безліч катастроф та випробувань. Пережиті дві світові війни дали людству великий і страшний урок, проте ними не вичерпується

перелік страждань і втрат, особливо для населення Радянського Союзу.

На сьогоднішньому етапі розвитку українського суспільства гостро дискутується питання про голод 1932-1933 років. В останні роки увага до цієї проблеми посилилась ще й завдяки постійному наголосі Президента на вазі даного питання. Гостро відчувається і політично визначена позиція Російської Федерації і окремих проросійських політичних сил в Україні.

Існують різні погляди на характер походження голоду в 1932-1933 роках. Дві основних версії зводяться до наступного: голодомор – спланована акція радянської влади проти українського народу. Серед українських вчених вперше цю думку чітко проголосив нині покійний Шульга І.Г. який працював у нашому вузі і останні роки свого життя активно займався даною темою. Інша версія полягає у тому, що через неврожайне літо 1932 року, голодна зима стала катастрофою для великої кількості українського населення. Останні дослідження та численні публікації архівних матеріалів і спогадів очевидців переконливо свідчать на користь першого підходу.

У світлі сучасних політичних подій постало питання про дослідження даної проблеми з більш відкритих позицій і в іншому ракурсі ніж вона розглядалася в Радянському Союзі.

1932-1933 роки для Вінницької області як і для інших областей України були досить складними. З спецповідомлення Вінницького облвідділу ДПУ про політичні настрої в селах Піщанського району 3 квітня 1932 року дізнаємося, що «Настроение колхозников пораженческое. Отсутствие хлеба у колхозников поясняется тем, что по выполнении плана хлебозаготовок колхозы сдавали хлеб государству по встречному плану» далі в повідомлені говориться проте, що колгоспники висловлюються досить різко на рахунок влади: краще б дали хліба ніж показують кіно бо вже немає сил працювати. І вже 5 травня 1932 року була видана постанова політбюро ЦК КП(б)У про продовольчу та насіннєву допомогу районам Вінницької та Київської областей, в якій йшлося про те що в «найбільш важкі райони Вінницьке обласне бюро командирує постійних уповноважених на яких покласти обов'язок – вжиття на місті заходів до того аби насіннєва і продовольча допомога, що її надано цим районам, була використана для допомоги селам, які найбільше нуждаються, з максимальною ефективністю, надаючи в потрібних випадках допомогу і індивідуальним господарствам.». Проте вже

на початку травня Вінницький обласний відділ ДПУ обкому відправ доповідну записку про факти голоду і випадки смерті в Тростянецькому районі. Матеріали зібрані по районі сигналізують про збільшення голодуючих з відповідними наслідками опухання і смертності. Наприклад, в селі Тростянчик голодує 40 сімей, здебільшого бідняки, серед них 15 дітей лежать опухші. Цілий ряд по одиничних випадків голодування проявляється і в інших районах даної області. З повідомлення Вінницького облвідділу про голод в Піщанському районі випливає, що майже в майже кожному колгоспі голодують 5-10 сімей, поряд з тим що у всіх близько по200 трудоднів. Фактично голодували ті хто постійно був занятий в колгоспах. Для підтримки сільського і міського населення було видано відповідні постанови 16 травня 1932року: «Постанова політбюро ЦК ВКП(б) про завіз зерна на Україну» та «про постачання бурякових колгоспів на Україні». Проте навіть тривожні сигнали про поширення голодування, смертність по районах не змінили основної політики радянського уряду: 19 грудня 1932 року було видано Постанову ЦК ВКП(б) та РНК СРСР про хлібозаготівлі на Україні. Перед вищими органами влади в Україні було поставлено завдання прийняти всі необхідні міри організаційного і адміністративного порядку аби виконати план по хлібозаготівлі. В постанові указано що українські робітники халатно ставляться до виконання поставлених перед ними завданнями партії і уряду. Ставлення уряду до ситуації на Україні показали, що насправді ніхто не переймався проблемою голоду на даній території і важливо було піднімати радянський союз, де спрацьовувало правило «Ми за ціною не постоїмо».

Проте ситуація в Україні погіршувалася: «Лист Вінницького обкому КП(б)У центральному комітету КП(б)У про розширення масштабів захворювання та смертності від голодування в області та заходи надання допомоги населенню» від 17 лютого 1933 року. В ньому йшлося про те, що випадки голодування та смертності збільшуються, цю інформацію перевірено і підтверджено. Така ситуація спостерігається як серед декласованих так і серед робітників. Збільшується чисельність підкинутих дітей, відбувається різке збільшення дітей у дитячих будинках, а також збільшується дитяча безпритульність.

Отже на початку 1933 року Вінницька область дуже потерпала від голоду. Почалося масове голодування в сільському секторі. Все частіше надходили тривожні звістки з місцевих органів влади до обласного відділу про прояви смертності від

голоду, а також про випадки канібалізму. В доповідній записці Вінницького обласного відділу ДПУ голові ДПУ СРСР про тяжкий продовольчий стан, смертність населення в окремих районах та необхідність надання допомоги голодуючим від 11 березня 1933 року йшлося про те, що на початку лютого відділом зафіксовано тяжкий продовольчий стан в окремих районах: Тростянецькому, Брацлавському, Калиновському, Піщанському та ін. В селах даних районів зафіксовано голодуючих сімей більше 1000, а також схожа кількість голодних і без сімей-одинаків. В відомості про охоплення продовольчими труднощами окремих районів Вінницької області за станом на 15 травня 1933 року , що найбільше постраждали Станіславческький район де від голоду загинуло 2000 осіб, Махновський – 1280 осіб, Немирівський – 1080 осіб. А, наприклад, в Піщанському районі смертності до 15 травня в документах не зафіксовано, хоча по словам очевидців, ще під кінець 1932 року в селах пухли і помирали люди від голоду. На жаль документально з місцевих органів влади такі факти підтверджені не були.

Після посівної компанії 1933 року на місця було направлено допоміжні кадри спостерігачів в сільські господарства для нагляду за посівними площами. Щоб хлібозаготівельна компанія пройшла успішно збільшили охорону полів, голодуючих людей яких застали на полі, що зрізали колоски – арештовували, коли старих мізерних запасів вже не було, до полів в селах категорично не підпускали. А до збору урожаю було ще далеко. Про таку складну ситуацію повідомляє секретар ЦК КП(б)У Косіор Сталіна та говорить про необхідність виділення додаткової продовольчої позики окремим областям УРСР. До таких областей відносяться Одеська, Донецька, Вінницька. Разом з тим було запропоновано посилити репресії до куркулів, та антирадянських елементів.

25 липня 1933 року секретар Піщанського райкому партії відправив інформаційного листа В.І. Чернявському про смертність від голоду у селах району. В ньому йшлося про збільшення смертності на ґрунті голоду: в с.Городище за 5 місяців загинуло 150 чоловік, з них 146 чоловік – лише за червень місяць. В с.Рудницьке за цей час померло 296 чоловік. За останні два тижні було два випадки канібалізму. Отже, вже на середину 1933 року становище сільського населення було плачевним: смертність населення не давала змоги стабільно працювати в колгоспах, що більше за все тривожило радянську владу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ф. Винокурова. Голод 1932-1933 рр. Вінницька обл.: документи і матеріали. – Вінниця, 1998; 2. ДАВО ф. п –оп. 3, спр. 174. – 8. оригінал. машинопис.; 3. Голод в Україні: документи. – К., 2000.

Бондарчук Олена
(м. Вінниця)

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ТА НАСЛІДКИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР. В УКРАЇНІ

Голодомор 1932-1933 років став найчорнішою сторінкою тривалої боротьби тоталітарного режиму СРСР проти визвольних намагань українського народу.

Ця страшна трагедія забрала життя мільйонів людей. Вони стали жертвами політики сталінського тоталітаризму проти українського народу – убивства голодною смертю понад 5 мільйонів дорослих і дітей всіх національностей та віросповідань, які мешкали на території України.

Упродовж десятиріч інформацію про ці криваві сторінки свідомо приховували. Лише після набуття Україною державної незалежності почали оприлюднювати жахливі факти цієї трагедії. Верховна Рада України 28 листопада 2006 року визнала Голодомор 1932-1933 років актом геноциду Українського народу.

Голодомор 1932-1933 років в Україні назавжди залишиться в пам'яті українців однією з найстрашніших сторінок нашого минулого. Ця сторінка сприймається суспільством передусім на емоційному рівні. Але в той же час Голодомор – це історичне явище, яке відбувалося у конкретний час, у конкретному місці і є наслідком дій конкретних осіб.

Очевидці цих страшних подій з слізьми на очах розповідають про події тих років, років коли вони були ладні їсти все що повзає та літає. За словами Олени Каїтановни – це був страшний час, її дитинство пройшло в злиднях та голоді. Близькі їй люди помирали але ніхто не міг зарадити. Її старша сестра захворіла, а згодом і померла, болісно розповідала вісімдесятичотирьох літня Олена Каїтанівна яка за своє дитинство не бачила ні однієї цукерочки чи мармеладки. Кепкуючи вона говорить що – " Зараз коти та собаки краще їдять ніж ми за роки голодомору".

Для більш чіткого розуміння, чим же був Голодомор, слід акцентувати такі факти:

1. Коли дослідники говорять про Голодомор 1932-1933 рр., то вони одностайні в тому, що стосується ходу подій: масштабний голод розпочався наприкінці літа 1932 року, досяг свого піку до початку весни 1933 року та завершився на початку літа 1933 року. Саме за цей менш ніж календарний рік в Україні загинули мільйони людей.

2. Нині є очевидним, що Голодомор 1932-1933 років в Україні був результатом спланованих системних заходів та виступив одночасно інструментом знищення соціальної бази народного опору Радянській владі в Україні, всесоюзної індустріалізації, застереженням Українському радянському урядові проти намірів проводити порівняно самостійну політику.

3. Кількість прямих та непрямих жертв Голодомору точно встановити на сьогодні досить важко. Між істориками тривають дискусії, скільки саме людей загинуло: 5, 7, 9 чи 10 мільйонів? Але так чи інакше йдеться про МІЛЬЙОНИ безвинних жертв. Для порівняння: сучасне населення Данії складає 5,2 млн. осіб, Австрії – 8 млн.; Болгарії – 8,5 млн.; Бельгії – 10 млн.; Угорщини – 10,3 млн. Тобто, під час Голодомору зникла ціла європейська країна.

За даними вчених, найбільш постраждали від голоду тодішні Харківська і Київська області (теперішні Полтавська, Сумська, Харківська, Черкаська, Київська, Житомирська). На них припадає 52,8% загиблих. Смертність населення тут перевищувала середній рівень у 8-9 і більше разів. У нинішніх Вінницькій, Одеській, Дніпропетровській областях рівень смертності був вищий у 5-6 разів, у Донбасі – у 3-4 рази. Фактично голод охопив весь Центр, Південь, Північ та Схід сучасної України.

4. Під час аналізу тих подій рано чи пізно виникає питання про причини та винуватців трагедії. Безумовно, головною причиною Голодомору стала політика тоталітарного сталінського режиму – безвідповідальні експерименти з метою побудови щастя «в окремо взятій країні», які передбачали, зокрема, злиття усіх націй і народностей СРСР в єдиний «радянський народ» з уніфікованою свідомістю та здійснення швидкого «індустріального стрибка» шляхом «мобілізації» внутрішніх ресурсів.

На практиці це означало фізичне винищення усіх класових та національних «ворогів» сталінського режиму, тобто людей, які мали свою думку щодо розбудови «світлого майбутнього».

Головним аргументом здійснення цієї політики нерідко ставав терор, зокрема, терор голодом. А Україна була головним полігоном «вирішення національного питання» та проведення індустріалізації...

Для зміцнення своєї влади тоталітарний режим знищував усіх, хто міг хоч якось порушити монополію тоталітарної держави на право вирішувати, як має жити держава. Українська нація, яка була другою за чисельністю в СРСР, мала величезний культурно-історичний спадок, власні славетні традиції державотворення, досвід національно-визвольної боротьби, а тому становила серйозну загрозу для цього імперського утворення, його геополітичних намірів. З огляду на це сталінський режим вдався до відкритої війни проти українців.

5. Про те, що дії більшовиків були свідомими, свідчить ще один характерний факт. Восени 1932 – взимку 1933 року, коли вже всі зрозуміли, що в Україні справжній голод, тоталітарна влада не лише не припинила примусове відбирання їжі або хоча б прийняла допомогу інших країн, а навпаки, всі сили кинула на те, щоб ізолювати голодуючі райони. Армія, загони НКВС оточили українські міста та залізничні станції. Мешканцям сіл забороняли виїжджати в інші регіони СРСР. Цьому сприяло запровадження паспортної системи, яка фактично вдруге закріпачила українських селян. Спеціальними розпорядженнями було заборонено продаж залізничних квитків для них. Такі дії важко пояснити якимось збігом обставин.

Отже, аналіз фактів доводить, що тоталітарний сталінський режим діяв свідомо і за чітким планом. Хліб вилучався, продавався до інших країн за валюту, яку спрямовували на закупівлю верстатів та іншого обладнання для промислових підприємств. Всіх невдоволених знищували: розкуркулювали, висилали, просто страчували за вироком «трійок» буз суду і слідства.

Голодомор 1932–1933 років як явище геноциду народу підпадає під означення геноциду, поданого в Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про попередження злочину геноциду і покарання за нього». Так, стаття 2 цієї конвенції визначає геноцид «як будь-яке з діянь, які вчиняються з наміром знищити повністю або частково яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу, а саме:

– вбивство членів групи;

– заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам групи;

– умисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її;

– заходи, розраховані на недопущення дітонароджування в середовищі групи;

– насильницька передача дітей з однієї групи до іншої».

Голодомор 1932-1933 років відповідає ознакам геноциду згідно з цією статтею, передусім з її третім пунктом.

Голодомор було спричинено навмисними діями тоталітарного радянського режиму. Суть злочинних дій влади полягала в:

1. Жорстокому придушенні устремлінь Українського народу мати незалежну державу.

2. Знищенні існуючої структури сільського господарства шляхом:

– масового «розкуркулювання» селян;

– насильницького впровадження колективізації селянських господарств;

– накладання на райони України, окремі селянські двори непомірно високих планів хлібоздачі.

1 січня 1933 р. Сталін надіслав селянам України телеграму, в якій попереджав: «Щодо колгоспників, колгоспів та одноосібників, які вперто продовжують приховувати розкрадений і прихований від обліку хліб, застосовуватимуться найсуворіші заходи покарання, передбачені постановою ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р.) Це означало, по-перше, що до боржників по хлібозаготівлях, у яких виявили хліб, мали застосовуватися найбільш суворі санкції («закон про п’ять колосків» передбачав розстріл або десятирічне ув’язнення). Це означало, по-друге, проведення подвірних обшуків, тому що тільки таким способом можна було знайти хліб. Сталін не вказував, які санкції чекали тих, у кого хліб не знайшли. У цьому не було й потреби, оскільки прийняті під його диктовку листопадові постанови ЦК КП(б)У і РНК УСРР передбачали натуральне штрафування у випадку відсутності хліба. Але селяни штрафувалися не лише м’ясом і картоплею. Сотні свідків голоду в один голос твердять, що у січні і в першій половині лютого на території України у селян забирали все продовольство, прирікаючи їх на голодну смерть.

3. Ізоляції великих територій в сільській місцевості у низці областей України шляхом:

– позбавлення селян права мати паспорт громадянина СРСР;

– заборони селянам права виїзду з їхніх місць проживання (заборона продажу залізничних квитків);

– наказів про арешти селян, що виїхали самовільно з сіл;

– оточення озброєними загонами каральних органів СРСР цілих територій;

– заборони листування і поширення інформації про фактичне становище.

22 січня 1933 р. Сталін власноручно (автограф зберігся) написав директивного листа ЦК ВКП(б) і РНК СРСР (підпис голови уряду Молотова з'явився у передрукованому примірнику): «До ЦК ВКП і Раднаркому дійшли відомості, що на Кубані і Україні почався масовий виїзд селян «за хлібом» в ЦЧО, на Волгу, Московську обл., Західну обл., Білорусію». В листі вимагалося негайно заблокувати Україну і Кубань. Відповідно до цієї директиви продаж селянам проїзних квитків на залізничних і водних шляхах припинявся.

На початку квітня 1933 р. в містах була відновлена вільна торгівля хлібом за підвищеними цінами, що розглядалася як додатковий канал постачання робітників і службовців. Ті з голодуючих селян, які ще могли пересуватися, приїжджали в найближчі міста і вистоювали у велетенських чергах довгі ночі, щоб купити 1 кг хліба (більше не давали в одні руки). 10 квітня з'явилася постанова Київського обкому, яка регулювала порядок комерційної торгівлі. В ній зазначалося: «З метою охорони міста від занесення інфекційних хвороб, зокрема, висипного тифу, вважати необхідним запровадити продаж квитків винятково за посвідченням по залізниці від станцій: Миронівки, Козятина, Бердичева, Фастова, Коростеня, Яготина, Умані, Гребінки, а також проміжних, до Києва» .

4. Намаганні приховати причини і масштаби трагедії: зокрема, осіб, відповідальних за виявлення в ході перепису 1939 року фактів дискримінації українського населення та його високу смертність, було розстріляно.

Теза про замовчування голоду не потребує документальних підтверджень внаслідок своєї очевидності. Навіть у суворо секретному діловодстві партійних комітетів тему голоду дозволялося порушувати тільки в «особливих папках» з особливим режимом зберігання. Це робилося, цілком зрозуміло, не з метою приховування інформації, а для того, щоб виключити можливість допомоги тим, кого влада прирекла на повільну смерть.

Наслідком таких спланованих дій став страшний Голодомор 1932-1933 років.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. «Колективізація і голод на Україні 1929-1933. – К., 1992. – С.549; Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С.250-251; 2. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – С.284, 286; Командири великого голоду. – К., 2002. – С.317; 3. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – С. 308; 4. Трагедия советской деревни. – Т.3. – М., 2001. – С.32, 635, 637; 5. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – С.486.

Протоієрей ***Сергій Причишин***
(м. Хмельницький)

ГОЛОДОМОР В УКРАЇНІ 1933 Р., ЯК ТРАГІЧНИЙ АПОГЕЙ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПРАКТИКИ ГОЛОДОМОРІВ І СЕЛЯНСЬКИХ ВІЙН У РОСІЇ В 20-ТІ РР. XX СТ.

Сьогодні, на початку XXI ст. тема причин і наслідків голодомору 1933 р. знову озвучена в незалежній Україні завдяки процесам демократизації у новому українському суспільстві, тому як, у радянський період вона якщо і не замовчувалася, то подавалася поверхнево, як лише один з т.з. “перегибів” партійної верхівки. Тема голодомору в Україні значно глибше досліджується останніми роками. Широкому колу читачів адресовані численні монографії, збірки матеріалів наукових конференцій попередніх років: “Трагічні події 30-х років XX ст. як засіб формування тоталітарної системи в Україні”, присвячені 70-тим роковинам голодомору в Україні, куди ввійшли праці видатних українських істориків сучасності. Збірка видана XI МАУП. Також збірку науково-історичних матеріалів: “Піст від диявола” – спогад, свідчень антихристиянської сутності голодомору зібраною за сприяння співробітництва УПЦ з науковцями світських ВУЗ-ів України. Але з розвитком досліджень у новітній історії як в Україні, так і по за її межами, відкритим доступом до історичних джерел даної епохи, ми маємо конкретну загальну картину зв’язку голодоморів 20-х років у Росії, з масштабним голодомором в Україні 1932-1933 рр. В обох випадках на лице штучне походження голодоморів, як практики підкори цілих народів, що населяли СРСР колективізаційній політиці більшовицької влади.

Спробуємо заглянути у корінь проблеми українських голодоморів, як засобу терору проти власного народу, починаючи з громадянської війни. Як відомо з багатьох міжнародних документів, в той воєнний час ні “білі”, ні “червоні”, ні “жовто-блакитні” не блищали гуманізмом. Так у фундаментальній праці А.І. Денікіна “Очерки русской смуты”, є розділ: “Моральный облик армии. Черные страницы,” – “Армии понемногу погрязали в больших и малых грехах, набросивших густую тень на светлый облик освободительного движения” – з жалю свідчив генерал Денікін [9]. Саме тому, як бачимо, між більшовицьким терором, і “чорними сторінками” білих є величезна різниця. Отже, як “добровольцям”, так і “петлюрівцям” була притаманна жорстокість, властива любій громадянській війні (згадати історію США). Якщо ж ця жорстокість, та поодинокі випадки кривавих розправ не присікалися вищим військовим командуванням і цивільними політиками, то усякому разі вони носили характер інцидентів. Так під назвою “білого терору” виступає обмежена, суперечлива інформація про звірячість білих проти цивільного населення: селян, робочих, ремісників, яка зустрічалась у більшовицький пресі, але часто не підтримувалася достовірними джерелами [9]. Тому в якості “білого терору” за звичай більшовики представляли знущання і криваві розправи з тими, що потрапили у полон до антибільшовицьких формувань будучи партійними активістами, червоноармійцями, командирами, й т.п. В той ж час, “добровольці” ніколи не створювали на контрольованих ними територіях органів, подібних до “ВЧК”, рев. трибуналів, концтаборів та ін. Їх керівники, хоча б той ж Денікін, ніколи не призивали до масових розстрілів, терору по класовій належності, до взяття заручників та їх страті, в разі не виконання вимог «диктатури пролетаріату». Білі не бачили у масовому терорі ідеологічної і практичної необхідності, тому як воювали не проти свого народу і його певних соціальних прошарків, а проти невеликої, хоча й постійно зростаючої у чисельності партії, яка незаконно захопила владу, майстерно використавши соціально-економічну та політичну ситуацію [9].

Вже в середині 1918 р., після розпуску Всеросійського Помісного Собору 1917-1918 рр., передчуваючи неладне, Собор доручив Патріарху Тихону обрати кілька кандидатур на випадок насильницької смерті Патріарха, або неможливості Патріархом керувати Руською Церквою, в випадках можливих арештів, або інших перешкод з боку червоного режиму. Цією ж постановою

Патріарху надано було право керувати Церквою власноруч, якщо не буде можливості збирати Синод або Вищу Церковну Раду. Тим не менш, будучи владою духовною, Собор і патріарх до ворогуючих сторін у громадянській війні намагалися бути нейтральними, в той ж час визнаючи уряд і існуючу владу за реальність. Так під час постання юнкерів у Московському Кремлі 15 листопаду собор двічі звернувся до обох воюючих сторін бути милостивими до переможених. Вже 24 листопаду Собор постановив відспівати по-церковному жертв обох сторін. Приймаючи соборне рішення служити панахиду по розстріляній царській сім'ї, як синам Православної Церкви, патріарх в той ж час відмовився дати таємне благословення керманичам білого руху, тому як Церква не може благословляти міжусобицю і ділити паству на білих і червоних [2, с. 142, 307].

Так, 8 жовтня 1919 р. Патріарх і його Синод у посланні заявили про громадянську лояльність Церкви до нової влади, це сталося саме в момент максимального успіху денікінців, які підійшли до Тули. Це окружне послання забороняло духовенству зустрічати білих церковними дзвонами і подячними молебнями. Вказуючи, що радянським декретом Церква відділена від держави, її керівництво не несе ніякої відповідальності за громадянський вибір окремих священиків і мирян, Патріарх нагадував, що немає влади "Аще не от Бога", та попереджував про недоцільність боротьби проти нової влади: "Ніщо не збереже Росію...поки народ не відродиться духовно в нову людину". Так за час громадянської війни Патріарх Тихон зробив чотири заяви, які в тій чи інший мірі засуджували комуністичну владу. Перше – це його анафемствування 19 січня 1918 р. всіх, хто проливає невинну кров. В ньому немає згадки про радянську владу, але є заклик створювати союзи і братва захисту Церкви – фізичній силі протиставляти духовну силу і віру. Це анафемствування адресувалося не тільки більшовикам, тому як випадки звірячого насильства були і з боку різних антибільшовицьких сил у воєнний час [4, с. 226, 227].

Друга заява – це осуд укладеного більшовиками "брестського миру". Третє – послання Леніну до першої річниці радянської влади: "Ви розділили весь народ на ворогуючі між собою стани і кинули його у небувале по жорстокості братовбивство. Любов Христову ви відкрито замінили ненавистю... всі живуть під постійним страхом обшуку, пограбування, виселення, арешту, розстрілу...

...З початку ви грабували людей заможних, потім, під ім'м кулаків, стали вже грабувати... працелюбних селян, примножуючи убогих; ...розоренням великої кількості... громадян знищується добробут і розорюється сама країна.

Спокусивши... простий народ можливістю легкої наживи, ви заглушили у ньому самоусвідомлення гріха...

Ви обіцяли свободу... Але... усі прояви як істинної громадянської, так і вищої духовної свободи людства придушені вами безжалісно. Чи це свобода, коли ніхто без особливого дозволу не може провезти собі харчування... Чи це свобода, коли ніхто не може вимовити відкрито свою думку? Де свобода слова і друку, де свобода церковної проповіді? Вже заплатили своєю кров'ю... чимало сміливих проповідників..."

Далі в заяві говориться про знущання над вірою і віруючими, публічне богохульство, брехню на Церкву у радянській пресі; і закінчується наступним: "Не наша справа судити про земну владу...Нині ж до вас... простягаємо ми наше слово примирення: відсвяткуйте річницю свого перебування при владі звільненням ув'язнених, зупиненням кровопролиття, насильства, розорення, утиснення віри; ...дайте народу відпочинок від міжусобної брані. А інакше стягнеться з вас усяка кров праведна... і від меча загинете ви самі, ті, що взяли меч". Також у маловідомому посланні Патріарха Тихона від 21 липня 1919 р., у якому поруч із повторним засудженням більшовицького інституту взяття заручників і "гір трупів", рішуче засуджуються єврейські погроми, які, як відомо, проходили на територіях, зайнятих білими і петлюрівцями, часто при прямій участі чи тих , чи інших, що є прямим свідченням того, що у своєму посланні від 19 січня 1918 р. Патріарх мав на увазі не тільки більшовиків. Погроми Святєйший Тихон називав "жахом... побиттям племені... коли озлоблена людина... зливає у своїй свідомості свої нещастя зі злою для нього діяльністю якій-небудь партії і з деяких переносить свою розлюченість на всіх. Православна Русь! Не дай ворогу Христа, дияволу заманити тебе пристрастю помсти...".

В усіх цих посланнях він визнає радянську владу прямо чи алегорично "нашою владою" і користується тільки традиційним правом патріаршого жалування [4, с. 227, 228].

Таким чином, в епоху "військового комунізму" духовенство було при числено до вигнанців, тобто обрікалося на голодну смерть, якби не союзи віруючих. В столицях і містах в них вступало по кілька десятків тисяч людей, які забезпечували

духовенству харчування, житло, неозброєну охорону, хоча і безсилу перед ЧК [4, с. 227, 228]. Отже, політика т.з. "військового комунізму" могла існувати не інакше, як на засадах різного типу терору: економічного, фінансового, психологічного та ін. Так на думку доктора історичних наук С.І. Білоконь, серед типів терору, спрямованих на безпосереднє знищення населення, що відповідав до історичних періодів та безпосередніх завдань поділявся на кілька видів, а також індивідуальний терор на протязі всього історичного відрізку існування СРСР. Власне масовий терор змінив класову структуру суспільства, тому став рушійною силою соціальної революції. Так з самого початку більшовицька пропаганда висунула гасло знищення класів. З свого боку, населення СРСР його чудово засвоїло. Так радянський розвідник і культуролог В. Петров пояснює це гасло: "В провідні свої постанови, в тези: "знищення класів" і побудови "безкласового суспільства" більшовизм вносив не просвітницький або економічний сенс, а буквальний, конкретний сенс фізичного знищення. Тобто знищення розумілося в усій нещадній і лютій наготі цього слова [1, с. 91]. Соціальна політика більшовиків носила антисоціальний характер. Дещо пізніше, до цієї думки прийшов і О. Солженіцин: "Можно было бы поверить, что уничтожаются классы, но люди из этих классов вроде должны были бы остаться?.. "

Масовий терор тривав кілька періодів розвитку – від імпульсивного й приголомшливого ленінського до планомірного сталінського, спрямованого вже на конкретних осіб. Обидва види масового терору мали виразний соціальний характер. Ленінський терор був спрямований проти елітарних класів – переважно великої буржуазії, національної аристократії та дворянства. Одним із головних завдань, поставлених перед владою, була ліквідація колишніх військових, які становили пряму загрозу новому режиму.

Про це свідчать розстріляні справи 287 офіцерів у Феодосії, засуджених на засіданнях надзвичайної трійки 1920 р. [6, с. 1-3]. Також кримінальна справа єпископа Кам'янець - Подільського і Брацлавського Амвросія (Полянського) теж пов'язана із звинуваченням в начебто приховуванні колишніх царських офіцерів через хіротонію у священний сан, хоча ці люди на той час давно звільнилися з лав армії і працювали вчителями [3, с. 443].

Один із хибних кроків сучасної історіографії полягає у тенденції максимально локалізувати всі злочини більшовизму,

пов'язавши їх лише з однією особою – Сталіним. Проте як видно із вищевказаних архіпастирських послань Патріарха Тихона, які були своєрідною реакцією проти того революційного беззаконня, можна розташувати епізоди терору у хронологічній послідовності, з чого з'ясовується, що корені терору починаються безпосередньо із марксистсько-ленінської ідеології, а прямим попередником Сталіна, як відомо, був все-таки Ленін.

Історіософія часів перебудови вбачала причини Великого Терору Сталіна 1937- 1938 рр. в передусім поганій вдачі Сталіна. Вважається, що якби був при владі хтось з інших більшовицьких лідерів, наприклад Троїцький, Бухарін або Кіров, або якби прожив довше Ленін, то доля "світлого майбутнього давно б посміхнулася нам" [1, с. 92]. Тому звідси походять такі хибні видові форми – "Сталінські репресії", "сталінська система".

Саме про хибність такої думки свідчать тисячі закатованих православних кліриків і простих мирян по справі вилучення церковних цінностей 1921-1922 рр. На скільки звірячим був "неподкупный образ Ильича" можна побачити із секретного листа з приводу подій у м. Шуї від 19 березня 1922 р Гол. Совнаркома В.І. Леніна на ім'я членів політбюро, яке було надіслано через секретаря ЦК РКП (б) Молотова: "Именно теперь и только теперь, когда в голодных местах едят людей, и на дорогах валяются сотни, если не тысячи трупов, мы можем (и поэтому должны) провести изъятие церковных ценностей с самой бешенной и беспощадной энергией, не останавливаясь перед подавлением какого угодно сопротивления. Именно теперь и только теперь громадное количество крестьянской массы будет либо за нас, либо, во всяком случае, будет не в состоянии поддержать сколько ни-будь ту горстку черносотенного духовенства и реакционного городского мещанства, которые могут и хотят испытать политику насильственного сопротивления советскому декрету …Без этого никакая государственная работа вообще, никакая хозяйственная работа в частности, и никакое отстаивание своей позиции в Генуе в особенности, – совершенно не мыслимы. Взять в свои руки фонд в несколько сотен миллионов золотых рублей (а может быть и несколько миллиардов) мы должны, во чтобы то не стало. Все соображения указывают нам на то, что позже сделать это нам не удастся, ибо никакой иной момент, кроме отчаянного голода, не даст нам такого настроения широких крестьянских масс, либо обеспечил нам нейтрализование этих масс в том смысле, что

победа с изъятием ценностей останется безусловно на нашей стороне.

Один умный писатель по государственным вопросам справедливо сказал, что если необходимо для осуществления известной политической цели пойти наряд жестокостей, то надо осуществить их самым энергичным образом и в самый короткий срок, ибо длительного применения жестокостей народные массы не вынесут…" [7, с. 171, 172].

Вже сьогодні апологети комунізму пишуть, що у терорі повинні його жертви, що начебто, якби Леніну ніхто не чинив опір, то й терору не було б. Насправді, терор був початий до того, як з іншого боку почався широкій опір, тому цей терор і був агресивним, а не захисним. З вищезазначених "писаній" Леніна видно, що його ціллю було знищення небажаних соціальних верст, навіть, якби вони не були би ворожими (напр. Церква, яка не благословила Білого руху, соціалісти, які не бажали кровопролиття, частина інтелігенції та буржуазії, яка була готова йти на компроміс). Тому якби Ленін хотів запобігти опору і терору, він с самого початку йшов би до влади по іншому – в узгодженні із радами, соціалістами і "Учредительным Собранием", але це вже не був би Ленін.

Так першими "ягідками" – "квіточок" військового комунізму на весні 1921 р. став голод на Поволжі. Приводом цього була засуха, а причиною – знесилення російського села ленінською політикою "вилучення надлишків". Але впродовж 5 місяців по приказу Леніна всі свідчення про цей голод були засекречені! Тільки у липні він дозволив створити "Громадський комітет допомоги голодуючим". Коли ж зі свого боку президент Гувер запропонував допомогу американської гуманітарної організації АРА, комітет було розігнано, а його членів заарештовано [8]. На боротьбу з голодом АРА витратила 62 млн. $ USA! (Ця сума становить на сьогодні вище пів млрд. $ USA, за нинішнім курсом!) Так АРА годувало до 11млн. людей в день, але вимушена була звернути допомогу, взнавши, що у 1923 р., радянський уряд одночасно з тим закуповував у Німеччині зброю за золото і пропонував зерно на експорт. Кількість жертв цього штучного голодомору на Волзі оцінюють по-різному, але в вочевидь те, що у 1920-1922 рр. населення РФ зменшилося на 1-2 мільйона у цілому! Таким чином, за першу радянську п'ятирічку сталася найбільша у Європі демографічна катастрофа з часів "чорної смерті" – повальної епідемії чуми в 1347-1351 рр.!

Нечувана кровожерливість і ненаситність проти власного народу збоку радянської влади проти власного народу підняла російське селянство на збройну боротьбу проти експропріації зерна і сільгосппродуктів. Дуже часто в селян вилучалося навіть посівне зерно і навіть продукти з домашнього столу! Так із джерел одного з керівників ЧК Лациса, за 15 місяців 1918-1919 рр. у Росії відбулося 344 повстання, у яких загинуло 1150 радянських робітників, та мабуть десятки тисяч селян!

Але найкривавіша селянська війна проти більшовиків сталася у 1920-1921 рр. Вона відома під іменем Тамбовського повстання під проводом А.С. Антонова, який очолив цілу партизанську армію з селян. В придушенні цього повстання Тухачевський використовував професійних шпигунів для складання списків підозрюваних, заарештовував цілі родини у якості заручників, спалював будинки, висилав цілі села, використовував проти власного російського народу бронетехніку, хімічну зброю і авіацію.

Це повстання було далеко не поодиноким – одночасно кипіли масштабні повстання в Західному Сибіру, на Уралі та Поволжі. Згідно з даними розсекречених джерел, у війні зі власним селянством загинуло 238 000 червоноармійців, а втрати мало озброєних селян сягають як мінімум у 4-5 раз більше [8].

Таким чином, безкарність дій радянського уряду з боку світової спільноти, а деколи навіть й "загравання" з "совєтами" з боку деяких західних країн сприяло тому, що партійна верхівка дуже рано відчула себе переможницею власного народу. Отже, як відомо, «переможців» не судять. Тому логічним висновком буде те, що вже нічого не заважало "ленінсько-сталінському" режиму експортувати політику репресій, штучних голодоморів, як карних засобів проти інших народів світу взагалі, через ідеї "Міжнародного Комінтерну" під терміном "совєтізації", так проти України зокрема, про що свідчить марно звісний лист Сталіна до Кагановича, в якому Йосип Віссаріонович цинічно пояснює призначення Постишева секретарем ЦК КП(б)У. А самому Постишеву в іронічній формі прямо пояснює, що він призначається в ролі "главгола", тобто "главкомом по голоду" в Україні. Дата цього страшного листа 11вересня 1932р. [5, с. 56].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Білокінь С.І. Голодомор та інші механізми терору. Голодомор 1932-1933 років як величезна трагедія українського народу. /Матеріали наукової конференції 15 листопада 2002/.– К., 2003. – С. 91-98 – 277 арк.;

2. Губонин М. Е.. Акты Святейшего Патриарха Тихона и позднейшие документы о преемстве высшей церковной власти 1917-1943. Сборник в 2-х частях. Приложения 2. – М. : ПСТБГИ. Братство во имя Всемилостивого Спаса, 1994. – 1063 с.; 3. Орловский (Игум. Дамаскин). Мученики, исповедники и подвижники благочестия Русской Православной Церкви XX столетия. – Т.5. – Тверь: ООО «Изд. дом «Булат», 2001. – 479 с.; 4. Поспеловский Д. Православная Церковь в истории Руси, России и СССР. – М.: ББИ Св. Ап. Андрея, 1996. – 408 с.; 5. Серафима ігум. Піст від диявола. Видав. "Мистецтво". – К., 2003. – 97 арк.; ЦДГО України. – № 4933 ФП / кор. 44. –3 арк.; 6. Цыпин Прот. В. Русская Церковь 1917-1925 – М.: Изд. Сретенского м-ря, 1996. – 35с.; 7. Пушкарев Б.С. Коммунистический режим и народное сопротивление в России 1917-1991 гг. – http: //www.posev.ru/files/el_books/rpk. html – juli/1998.; 8. Фельштинский. Красный террор. – http: // www. Lib. ru./HISTORY/ FELSHTINSKIY/krasniyterror1.txt. – 4.01/2004.

Корлюга Ольга
(м. Вінниця)

ДОЛЯ ЛЮДИНИ ПІСЛЯ ГОЛОДУ

Доки влада залишала людини без крихти хліба, світ не стояв на місці. Народжувалось нове молоде покоління, яке не знало, що влада залишає їх без будь-якої надії на майбутнє. Покоління, яке росло сірим, голодним дитинством.

Таке дитинство було і у моєї бабусі Шпорт Ніни Григорівни. Родом вона з Вінницької області Калинівського району села Хомутинці. Батьків своїх дуже смутно пригадує, але найкраще всього живе в її спогадах нянька Віра, її старша сестра. Ще в бабки був середущий брат Павло. Батьки її працювати мусили де прийдеться, виїжджали в сусідні села, щоб заробити на своє прожиття, тому (розповідає бабуся) ми мусили лишатися самі дома на довгий час. Постійне відчуття голоду не залишало малечу і тому довгими прогулянками в пошуках хоч якої-небудь їжі проходили дні..., тижні.

Коли бабуся про це розповідала ,то слова її настільки вразили мене, що довгі паузи між спогадами малювали в моїй уяві жахливі картини життя людей того часу.

Розповідала вона і про те, як в мерзлій землі порпалася в пошуках яких-небудь залишків від рослин, гнилої бараболі, залишків зерна. Блукала за сестрою лісом коли втомлювалися, там

і залишалися на відпочинок. На кілька годин засинали, а потім далі йшли шукати хоч що небудь їстівне.

Батьки померли від голоду, приблизно (зі слів материної сестри Славки) в віці 35-40 років. Матусю моєї бабки звали Доміаною, а батька – Григорієм. Залишились вони круглими сиротами. Як могли, в ті важкі часи їх підтримували і підгодовували сусіди і родичі до тих пір, поки не померла старша сестра Віра. Тоді брата Павла, на той час йому було приблизно 14 років, забрала тітка на утримання, адже він був дорослим і міг працювати і заробляти собі на прожиття, а моя бабка на той час була ще мала, і зайву дитину ніхто не хотів годувати і опікуватися нею. Багато життів забрав голодомор, не жаліючи ні старих, ні малих. Виснажена голодом і хворобами, моя бабуся за рішенням влади опинилася в дитячому будинку. При реєстрації в неї не було ні документів ,ні свідків які могли б назвати її вік. До сьогодні у неї немає точної дати народження.

Крім вінницького, вона побувала у різних дитячих будинках. З початком Великої Вітчизняної війни дітей з дитячих будинків евакуювали на Урал. Разом з військовими їх перевозили різними шляхами на пароплавах, конях, потягах. Вона пригадала, коли їх переправляли річкою, то пароплав попав під обстріл німців. Налякані діти і дорослі розбігалися в різні боки, вона бачила своїми дитячими очками масову загибель своїх товаришів та вихователів. До цих пір цю подію бабуся згадує з сльозами на очах, вона каже, що той страх досі присутній в її серці. Минув той страшний день, і вони з тими, хто залишився в живих продовжували свій шлях до місця розташування дитячого будинку. Найяскравіше враження, пригадує вона, коли прибули на Урал в місто Салікамськ (Боровськ) вона вперше побачила яскраво білі величезні кучугури снігу і відчула дику тишу, адже відгуки війни ще не дійшли до тих місць. Так опинилась моя бабуся за тисячі кілометрів від рідної землі.

Пристосовуючись до тамтешнього життя, вона стала звикати до всіх причуд і дивин місцевих краєвидів, тайги та клімату. Суворі зими, короткі теплі дні – минав час. За умови воєнного часу, пішла працювати в одинадцять років на військовий завод допомагати дорослим виготовляти снаряди. Важка, не дитяча праця на заводі загартовувала характер усіх дітей, які могли працювати, наближаючи перемогу над ворогом. Вона згадує, що одні думки про те, що їхня допомога – це допомога фронту – піднімала дитячі сили, щоб працювати. Важко уявити, як у

змучених працею дорослих і дітей вистачало мужності боротися з кількома ворогами – втомленістю, голодом, болячками і вошами.

Зранку діти навчалися, а пообіді знову до праці. Навіть у таких умовах моя бабуся закінчила п'ять класів школи. Після війни не було можливості навчатися далі, вона продовжувала працювати на заводі, але вже продукція, яку вони виробляли ,спрямовувалася для мирних цілей ,для нового світлого життя без війни, голоду, страждань. Бабуся розповідала, що у ті часи бажання жити і надія на щастя були для них великою силою ,яка рухала ними. Великий дух тих мужніх людей – є перемогою над всіма труднощами життя того часу.

Йшли роки. Молода гарна жінка Шпорт Ніна, сповнена надій на краще життя, працювала на заводі, отримала маленьку кімнату в бараці де мешкало ще майже 30 сімей, мали свою невеличку ділянку землі, на якій садили городину, яка могла рости в тих сурових природних умовах. А картопля була великим скарбом, і заощаджували її, як могли. Садили тільки лушпайки від неї, росла дрібна ,але своя. Бабуся пригадує, що меблів не було, в кімнаті стояло одне маленьке ліжечко і скриня для речей, простирадла шила сама з старого одягу, подушка була набита тирсою з сіном, маленька газова плитка (лампа). Так і жила. Але пам'ять і бажання повернутися на свою рідну землю ніколи її не залишало. Післявоєнні роки всі займались пошуками своїх рідних, близьких людей. Пошуки були тяжкими через повоєнну розруху, багато архівних документів не збереглося. Пройде ще багато років, поки бабуся знайде небагато інформації про своїх родичів. Село, де народилася і проживала деякий час, було спалене, як і багато міст і сіл у воєнні роки. Свідків, які могли розповісти їй про батьків, родичів, братів і сестер майже нікого не залишилось. Вона не втрачала надії, шукала хоч кого-небудь з рідних. В1949 році прабабуся Ніна познайомилась з майбутнім батьком моєї бабусі Валі. Але життя з ним не склалося. В 1951 році народилася моя бабуся Валя. Жили вони разом у своїй маленькій кімнатці. Прабабка мала багато працювала ,тому свою доньку віддавала у садочок на всю добу. Тяжко самій було піднімати на ноги і виховувати доньку. Життя тривало і ,не дивлячись на труднощі ,жили й працювали.

В 1966 році відгукнувся брат бабусі – Павло. Він жив і працював в Україні. У 1967 році бабуся разом із донькою приїхала в гості до брата, їм вдалося розшукати сестру і брата покійного батька моєї прабабки. Згодом вони повернулися до міста

Солікамськ. А в 1970 році моя бабуся Валя (донька прабабуся Ніна) самостійно приїхала в Україну до м. Вінниці. Винайняла квартиру, знайшла роботу. Вийшла заміж в 1971 р., влаштувала своє життя, народила мою Маму Наталю і в 1973 році моя прабабка переїхала на постійне місце проживання в м. Вінницю. Через три місяці влаштувалася працювати на "45-й завод" – штамповщицею в Ій цех за Ію категорією шкідливості. В 1977 році пішла на пенсію. Особисте життя не вдалося. Після виходу на пенсію влаштувалася працювати у Вінницький технікум залізничного транспорту, де пропрацювала до 1993 року.

За своє нелегке життя зуміла виростити доньку, двох онуків і трьох правнуків. Важкі умови життя і праці вплинули на її старість. Через хворобу цукровим діабетом залишилась без правої ноги, має І групу інвалідності. Вона завжди повторює такі слова: "Если бы не те тяжелые условия жизни в сталинские времена, если бы не тот страшный голод , который забрал жизни людей, моих родителей, кто знает , может, вся жизнь сложилась бы иначе...

И не дай Бог вам узнать, что такое голод, война, разруха. Цените жизнь и здоровье своих родных, цените каждую минуту своей жизни..."

Юшкевич Вікторія Олександрівна
(м. Хмельницький)

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ ЯК ГЛОБАЛЬНА СОЦІОПСИХОЛОГІЧНА КАТАСТРОФА В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Голодомор 1932-1933 років став найбільшою трагедією українського народу за всю її багатотисячну історію, трагедією, яка не має аналогів у світі. Здійснений більшовицькою владою проти непокірного свободолюбивого українського народу, даний голодомор – це особлива форма геноциду – етноцид, вбивство народу за етнічною ознакою.

На Поділлі від голодомору загинуло від 781 тис. 574 чоловіки до 1 млн. 127 тис. 761 чоловік. Архівні джерела містять суперечливу інформацію. Населення Поділля становило на той час 4 млн. 726 тис. 97 чоловік. Майже така ж кількість населення Поділля (до Голодомору) дається у довіднику з основних статистично-економічних показників господарства районів

Вінницької області, який був виданий на початку 1933 року – 4 млн. 726 тис. 400 чоловік.

Вістря цього жахливого нелюдського апокаліпсису було спрямоване в першу чергу проти українського селянства. Не змігши ні економічними, ні політичними важелями (серед них і розкуркулення: виселення та розстріли сотень тисяч українських хліборобів, так званих "куркулів") примусити селянство змінити свій світогляд, який формувався протягом сотень років, а також методи господарювання, яке вони вели з діда – прадіда, сталінський тоталітарний режим таким дикунським методом перетворив волелюбних, економічно незалежних селян – землевласників (тих, хто вижив) на покірливих наймитів в одержавлених колгоспах.

Наслідки голодомору жахливі. Крім очевидних людських втрат та величезного морального удару, голод позначився на українській ментальності (соціально-психологічний та духовний світогляд людини, здатність відчувати та сприймати світ). З'явились почуття страху, байдужості, недовіри, пасивності. Відірваність від землі окреслила духовну підкореність і рабську направленість.

Американський політолог, професор Гарвардського університету Р.Шпорлюк ще задовго до визнання факту голодомору українськими вченими зазначав: «Демографічна катастрофа 1932-1933 років буде з українським народом, може, навіть століття. Знищено біологічний потенціал народу».

Терором було розмито український етнос, знищено культурний генофонд української нації, що полегшило справу закабалення України.

Проблема соціально-психологічних наслідків Голодомору має кілька аспектів. Один із них – особистісний. Якщо йдеться про об'єктивну реєстрацію того горя, то найперше ми повинні говорити про демографічну ситуацію. Необхідно пам'ятати, що немає не лише тих, хто помер від голодомору, але й тих, хто не народився і хто вже ніколи не народиться. Все це – демографічні втрати українського народу. Це на тлі того, що ті втрати були не першими і, на жаль, не останніми в нашій історії. Їх соціально-психологічні наслідки є дуже суттєвими.

Що хотів зробити в Російській імперії такий її відомий діяч, як Петро Столипін? Він хотів зробити нещасного, замордованого, лінивого російського селянина, який жив «в міру» і не мав жодної соціальної особистої ініціативи, таким, якими були українські

селяни. Бо, маючи маєток в Україні, Столипін добре знав, як живе українське селянство. Що потім зробив Сталін? Він зробив усе навпаки. Заможного, самостійного, самодостатнього, чесного, працьовитого українського селянина він перетворив на такого самого люмпена, яким була переважна більшість російських селян. Українському селянинові найперше було – що про нього скажуть люди. Після того як людина або мусила вмерти, або з'їсти дитину , а випадки людожерства були, або йти красти, мораль упала. Це була та непоправна шкода українському селянству, а відтак, і всьому українському народові, до якої спричинився голодомор разом із колективізацією.

Результати усього цього є суттєвою складовою нашого теперішнього менталітету. Того менталітету, який є головною перешкодою до дійсно незалежної та дійсно успішної держави.

Другим наслідком голодомору, як зазначає д.ф.н. Є. Головаха, можна вважати знищення волі до опору режимові. Не вперше в історії найжорстокішими репресіями домагалися саме такого результату. Більшість сьогоднішнього українського населення генетично – вихідці з селян (у першому або другому поколінні), оскільки міська інтелігенція була практично докорінно знищена в Україні. Вони і є основою нашого безвільного суспільства. Це безвілля виявляється в тому, що, приміром, за даними наших соцдосліджень, за майже десять років, коли вже немає тоталітарної ідеології, кількісь тих, хто висловлює бажання і здатність чинити опір зневаженню своїх законних прав та інтересів, перебуває на рівні 5 – 7% щодо центральної влади і 8% – щодо місцевої влади. Цей соціально-психологічний феномен у соціології визначається як «вивчена безпорадність». Вивчена – бо її виробило найжорстокіше переслідування за висловлення будь-якої форми протесту. Безпорадність – бо превентивно людина готова скласти руки у будь-якому випадку порушення її прав. Через це ми страждаємо як суспільство загалом.

Є й ще важливий соціально-психологічний наслідок голодомору. У народі про тих, хто збагачується, говорять : „Не може наїстися". Це в деякій мірі так і є, тому що голод сидить у підсвідомості нашого народу, і коли є можливість здобути все більше і більше для свого блага, людини зупинитися не може. До цього можна ставитися іронічно, але це глобальніше продовження феномена, коли люди, які пережили голод, часто вмирали від переїдання. Вони не могли зупинитися, і якщо була можливість щось їсти необмежено, просто вмирали від переїдання.

Радянське суспільство формувалося методом насилля і терору. Відтак постало суспільство, засноване на підозріливості й страхові. А це є атавістичні почуття або ж, якщо вже зовсім відверто, печерні інстинкти: виживання індивіда було прив'язане до смерті інших індивідів. В моральному сенсі комунізм, по суті, відкинув людину на тисячоліття назад, вивільнив у ній найгіршу її частину – фізичний інстинкт виживання, відчужений від культурно-релігійних етосів тих народів, які поглинула тоталітарна Система. Радянський режим занурив цілі народи у моральне небуття, знищуючи і/чи маргіналізуючи тих, хто опирався цьому насильницькому сценарію. Ось тому інерційна дифузія корупції, брехливості, компромісності, беззаконня, які запанували в пострадянський період, попри початкові ілюзії й надії, що постали на руїнах Берлінського Муру, – це не що інше, як хворий спадок тоталітаризму, його тяжка і зловісна помста за свій безславний фінал.

Пострадянське суспільство вивчається в політичних, економічних, соціальних, демографічних, медичних та будь-яких інших аспектах. Однак не в аспектах психологічних, а саме ці аспекти є чи не найпроблематичнішою частиною радянського спадку.

Голодомор – це був крайній ступінь насилля над людиною, в якої було відібрано одну з її основних життєвих потреб. Після їжі залишалося відібрати лише повітря: і стався Чорнобиль. Тому забути Голодомор, не примусити російську владу просити прощення в нашої країни означало – і означає – запрошення до нового насилля і до нового приниження

В роки радянської влади про голод не згадували, померлих не поминали, пам'ятних знаків, хрестів не встановлювали. Їх і досі немає у більшості сіл України, хоч у 1990-тих роках в окремих селах були встановлені символічні хрести чи пам'ятники. Але хіба ми маємо право забути про такий страшний, свідомо спланований злочин проти українських селян? Про це повинен знати весь світ, помолитися за ті мільйони невинно убієнних душ. Документи і свідчення усної історії тільки можуть підтвердити сплановане масове вбивство більшовицькою владою Росії українських селян через засоби блокади, насилля, штучного голоду. Але розум відмовляється розуміти таку нечувану жорстокість. Відбувалася фізична, психологічна, морально-етична руйнація українського етносу. Щоб людство ніколи більше не могло зустрітися з

подібним фактом страдницького вмирання людей необхідно, щоб люди знали про це в усіх країнах світу.

Під час голодомору – геноциду були порушені всі традиційні обряди, що стосувалися поховання і поминання померлих. Вмирали цілі села й родини, і не було кому пом'янути, помолитися за невинні душі, замучені голодом. Спільні ями на сільських цвинтарях, в садках, городах і біля хат, в ярах, лісах стали останнім пристанищем для мільйонів селян.

Щодо наслідків, то використання голоду допомогло подолати "опір селян", гарантувало перемогу диктатора, навколо якого почав формуватися культ, заснований на страхові, відчинило двері терору 1937-1938 років, дозволило через упокорення найважливішої республіки перетворити радянську федерацію на деспотичну імперію.

Аграрний експеримент, що супроводжувався голодомором, був водночас зухвалим наступом на основи самого буття українського етносу, спричинивши глибокі етнодемографічні, соціальні та національні зміни в структурі українського суспільства.

Історики і демографи ще й досі сперечаються навколо кількості жертв голодомору, виголошуючи різні дані – від 3 до 10 мільйонів. Найбільш досконала статистика не спроможна передати глибини та масштабності соціально-економічних, політичних та морально-психологічних наслідків голодомору, жахливого свавілля владних структур і масових випадків ганебного для людини явища – канібалізму. Голодне лихоліття, яке охопило адміністративні райони з населенням понад 40 млн. осіб і тривало майже два роки, явище не стихійне, а цілком рукотворне.

За антиукраїнською спрямованістю та масштабністю застосування, голод 1932-1933 років виявився найжахливішою зброєю масового знищення та соціального поневолення селянства, якою скористався тоталітарний режим в Україні. Навіть найдосконаліша статистика не здатна передати глибину і масштабність соціально-економічних, політичних і морально-психологічних наслідків Голодомору, вражаючої жорстокості і свавілля влади.

Відходять у небуття очевидці голоду, а відтак може згаснути і народна пам'ять про жахливий злочин. Тому сьогодні про минуле треба говорити задля майбутнього, бо безпам'ятство породжує бездуховність, яка, як злоякісна пухлина, роз'їдає тіло і душу

суспільства – перекреслює історію, паплюжить традиції, руйнує соціокультурну самобутність народу.

Голодомор на багато поколінь паралізував національну свідомість українців, що дуже відчувається і сьогодні, в часи розбудови незалежної української держави. Громадянський обов'язок кожного нині сущого – продовжувати розпочату справу, берегти пам'ять про безвинно убієнних рукотворним голодомором наших земляків – українських хліборобів. Робити це маємо не лише заради об'єктивного відтворення історичної пам'яті, а передусім для загального прозріння, зцілення свідомості співвітчизників від страшного шоку, заподіяного масовими репресіями, осмислення свого минулого.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Биков Л.Є. Страшний 33-й: Прогрес. – 1992. – С.54-55; 2. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1990. – 605 с.; 3. Григорець П.В., Лірун Г.М. Таємниці XX століття. – Москва: Мир книги. – 2001. – С. 78-79; 4. Остролуцька Л. Жива історія – міст між минулим і майбутнім // Урядовий кур'єр // 5 лютого 2000 р. - №22. – С.3; 5. Миронов Г.П., Станов А.Ю. Геноцид і Україна. – Кам'янець-Подільський. – 1999. – С.9-13; 6. Мейс Д. Висновки та перспективи дослідження голодомору 1933 року // Сучасність. – 1993. - №4. –С.150-154.

Осяк Ірина Олександрівна
(м. Хмельницький)

СОЦІАЛЬНА ТА ПРАВОВА НЕЗАХИЩЕНІСТЬ СЕЛЯН В ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ

У ті роки великої руїни
Такий рясний нечуваний врожай
Послав Господь нещасній Україні,
Якого доти ще не бачив край
(Юрій Клен)

Виповнюється скорботна річниця національної трагедії українського народу – 75 років штучного голодомору 1932-1933 років, заподіяного насильницькою масовою колективізацією, сталінською політикою розкуркулювання горезвісними хлібозаготівлями, "чорними дошками" і "червоним терором". Фізичне винищення українських селян голодомором – свідома і цілеспрямована терористична акція більшовицького режиму в Україні, стратегія і тактика якої виношувалися та

впроваджувалися протягом 1929-1933 рр. Для Москви з її антилюдськими соціальними експериментами та прагнення зберегти під новою, комуністичною, приправою Російську імперію українське село було могутньою перешкодою. Заважала його національна самобутність як хранителя українських звичаїв, мови моральних цінностей, як джерела українського національного відродження.

Голодомор – не історична минувшина, а глибока демографічна і духовна рана, яка нестерпним болем пронизує пам'ять його очевидців і жертв. Українців позбавляли Батьківщини, мови, винищували родовід, обкрадали духовно, морили голодом, вбивали і примушували мовчати, позбавляли права на життя, засуджували, знущались…

Українське селянство було повністю незахищене, держава гнобила і винищувала простий селянський люд за те , що вони маючи своє маленьке господарство не хотіли підкорятись повністю владі. Економічна самостійність більшості селян перешкоджала швидкій реалізації сталінських планів, тому постала ідея суцільної колективізації селянських господарств та масового створення колгоспів – сталінських "фабрик зерна". Такі фабрики мали працювати бездоганно, відтак колгоспників обмежували в громадянських правах, тобто перетворювали на новітніх кріпаків.

Тодішня влада позбавила людей основних, невід'ємних прав, таких, як право на житло, право на недоторканість житла, право на власність, право на свободу світогляду і віросповідання, право на життя, право на захист своїх прав, право на соціальний захист, право на мітинги і страйки, право на освіту тощо. Так ще навіть до більшовицької влади, у Конституції Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) у розділі II Права громадян України, пункті 12 зазначалось, що "Громадяне в УНР рівні в своїх громадських і політичних правах. Уродженість, віра, національність, освіта, майно, оподаткування не дають ніяких привілеїв в них. Ніякі титули в актах у діловодстві УНР вжитися не можуть" – тобто всі рівні у своїх правах без виключення. Нажаль більшовицька партія мала поділ людей і на їх думку середній клас – куркулі були ворогами народу. Українські селяни стали основним "класовим ворогом", і Сталін вдався до "політики ліквідації куркульства як класу" на основі масової колективізації.

Розкуркулювання, тобто позбавлення селянського господарства землі, реманенту, худоби, майна, ліквідовувало заможну частину селянства, яка не сприйняла ідеї колективізації та методів хлібозаготівлі. Влітку 1929 р. місцеві органи влади розпочали "наступ на куркуля", застосовуючи "експертне оподаткування сільськогосподарським податком", штраф, позбавлення майна.

У червні 1930р., виступаючи на з'їзді партії, Сталін визнає репресії "потрібним елементом наступу". Він публічно закликав до насильства. "Можете заарештувати і заслати десятки і сотні тисяч куркулів, - наголошував він, - але коли водночас з цим не зробите всього потрібного, щоб прискорити будівництво нових форм господарства, замінити новими формами господарства старі, капіталістичні форми, підірвати і заліквідувати виробничі джерела економічного існування й розвитку капіталістичних елементів села, - куркульство все одно відродиться і буде зростати ".

Українські селяни, які звикли працювати на власній землі, цуралися колгоспів, вдаючись до активних і пасивних форм опору. На сьогодні відомо про близько 2 тис. масових виступів селян проти колективізації, політики оподаткування, хлібозаготівель, розкуркулювання. Для боротьби з повстанцями було організовано оперативний штаб, а райони селянських заворушень поділено на сектори ГПУ. З 1 лютого по 15 березня 1930 р. ГПУ вдалося арештувати 25 тис. "заколотників", викрити та ліквідувати 36 "контрреволюційних" організацій, 256 "контрреволюційних куркульських і терористичних груп", розстріляти 656 осіб, відправити до таборів 3673 чоловік, висилити "адмінпорядком" 5580 повстанців. Всього впродовж місяця було виселено17602 "куркульських" сімей, всього 88657 осіб. Вже за два роки до голодомору люди були позбавлені основних прав – право на життя, право на мітинг…

Люди ні на що не мали права навіть на основні продукти харчування, більшовики "вимітали" все до останьої крупинки, у людей забирали житло, і все інше, що у них було у власності. Одними із головних відомостей, про страшний голодомор і обкрадання людей були і є факти очевидців, так наприклад в одному із джерел про страшний голодомор 32-33 рр. написано низка свідчень, історій які були занотовані на початку 90 –х рр. від людей які пережили ті тяжкі муки голоду. Наприклад один із фактів: "Голод в пам'ятки. Таке не забудеться до смерті. Ходила бригада з "червоною ммітлою" вимітала все чисто із хати, навіть

забрали останню торбинку борошна”(Марія Березніцька). Незастраховані були і люди які вже вступили в колгоспи, в них так само забирали хати, забрали останні продукти харчування.

Люди помирали все більше і більше, їсти було нічого, так весною на початку літа 1933 р. було зафіксовано найбільше фактів канібалізму за весь період голодомору. Поїдання людей було зафіксовано в усіх областях УСРР. Так, у с. Бай дівка Старобільського району Донецької області 37-річна жінка харчувалася трупом її померлого чоловіка. Небіжчика нікому було поховати, а в неї не вистачало фізичних сил “вирити могилу”.5 травня 1933 року в с. Бойки Решетилівського району Харківської області жінка разом з дорослою донькою, яка мала немовля, задушила його і зварила. В Охтирському районі 20 травня того ж року чоловік з дружиною заманили до хати бездомну 8-річну дівчинку, яку зарізали. Жінка людоїдка зізналася: “Я та мій чоловік З.К. заманили до себе в хату дівчинку років восьми В.М., затягнули їй на шию мотузок і зашморгнули, а потім мій чоловік перерізав дівчинці шию, для того, щоб зійшла кров, після чого м’ясо варили та їли ”

Голодний психоз і тривале недоїдання спричинили мутацію моралі. Селяни –канібали втратили людський облік. Їх судили , що вони вчинили моральний і кримінальний злочин, але чи були вони злочинцями? Що спонукало їх до людоїдства? ГОЛОДОМОР! Вампіри ХХ століття були не селяни, а Сталін, Молотов, Косіор, Постишев. Вони запровадили систему масового фізичного винищення українського народу, в генетичній пам’яті якого людоїдство завжди належало до найтяжчих гріхів. І знову порушувався факт порушення права на життя - канібалізм.

Також великих репресій зазнало духовно релігійне життя Українського народу і позбавило його права на свободу світогляду і віросповідання. Голодомор 1932-1933 рр. і жахливі репресії призвели до викорінення не лише національних традицій українців, а й до знецінення психологічної активності людини, до перелому в мислені. Влада, завдяки проведеним заходам, викувала для себе покоління психологічно неповноцінних, але покірних рабів, а православ’я, яке фактично було багато століть психологічною опорою для людей, обернула на маріонетку в руках комуністичної влади, і можливості його були обмежені до такого рівня, щоб воно не змогло впливати на характер мислення населення. А в 1936 році взагалі була ліквідована Українська Автокефальна Православна Церква. Таким чином, початок 30 –х

років характерний не тільки голодом, економічним і національним занепадом України, а й ідеологічним диктатом і терором. Знаючи, що останнім у пошуках виходу важкого становища для кожної людини залишається релігія, яка завжди є рятівним поясом для свідомості віруючих, влада це пояс відібрала.

Страшні роки голодомору давно пройшли , але пам'ять про те лихо закарбувалася в нашій історії надовго. Дякуючи Богу, громадяни які живуть на теренах нашої держави – України (на сьогоднішній день) , з правової сторони – документально мають захист своїх прав, які вони можуть відстоювати у суспільному житті, захищати у судовому порядку.

Так, основні права громадянина України законстатовані в Основному Законі держави – Конституції України (від 28 червня 1996 року)! Розділ ІІ повністю призначений правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина. Також права людини мають правову основу в таких документах як:

- Конвенція про захист прав людини і основних соціальних свобод 1950 р. (статті 2- 17);
- Загальна декларація прав людини 1948 р. (статті 1-30);
- Інші нормативно-правові документи, в яких засвідчується права і свободи людини і громадянина.

Нажаль у 30 –х рр.. минулого століття, люди насильно були позбавлені своїх прав і свобод, вони стали жертвами більшовицької влади, вони не мали жодної "цінності" зі сторони влади. Влада використовувала їх як рабів, скотів, які не мали права на елементарні радості свого життя, які були підневільні політичним думкам, політичним гнобленням і політичним репресіям.

Звернення Українського громадського комітету допомоги України до Українського народу

25 липня 1933 року

Биймо у великий дзвін на трівогу!

Український народе!

Велика Україна, Твій материк, цей найбагатший край в Європі, корчиться нині в голодових муках і болях і терпить невиносний національний гнет.

Російські комуністи-більшовики, що вогнем і мечем знищили Українську державу над Дніпром, що багнетами насадили свою диктатуру на нашій землі, розпинають тепер український нарід. Вони нищать найкращих його синів

розстрілами, мучать тюрмами і засланнями і масово вигороджують усе населення на Україні.

Це не поголоски і не сплітки, це найчистіша правда! Про цю страшну правду говорить нині голосно світ, про цю болючу правду кажуть наші тамошні брати у численних листах до свояків і знайомих, про цю жахливу правду оповідають і численні втікачі з більшовицької неволі. Проте цю трагічну правду закривають комуністи. З усіх листів наших нещасних братів і з усіх оповідань утікачів чуємо розпачливий крик: "Рятуйте, бо загибаємо від насильства й голоду!"

28 листопада 2006 року Верховна Рада України (за поданням Президента України) прийняла Закон України "Про Голодомор 1932-1933 років в Україні". У статті 1 зазначається, що Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом Українського народу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Голодомор 1932-1933 років в Україні: документи і матеріали/ Г61 Упоряд. Р.Я. Пиріг; НАН України. Ін-т історії України. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1128 с.; 2. Серія: "Голодомори" Марочко Василь. Голодомор 1932-1933рр. –Київ 2007. – 64 с.; 3. Український голок ост 1932-193.Свідчення тих, хто вижив / Упор. Ю. Мисик. – Київ, 2994. – Т.1; 4. Голод 1932-1933 років в Україні: причини і наслідки Київ, 2003; 5. Конституції України (від 28 червня 1996 року); 6. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) – 09.01 1918 р. / Інфодиск; 7. Конвенція про захист прав людини і основних соціальних свобод 1950 р. / Інфодиск; 8. Загальна декларація прав людини 1948 р. / Інфодиск.

Авсієвич Алла Валеріївна
(м. Хмельницький)

ПРАВОВА ОЦІНКА ПРОЦЕСУ ВИЗНАННЯ ПОДІЙ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР. АКТОМ ГЕНОЦИДУ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Прийняття 28 листопада 2006 року Закону України "Про Голодомор 1932-1933 років в Україні" має надзвичайно важливе суспільно-політичне та морально-політичне значення, особливо напередодні 75-х роковин Голодомору 1932-1933 років, сприятиме відновленню історичної справедливості, глибокому усвідомленню громадянами причин і наслідків геноциду Українського народу, консолідації Українського народу навколо ідеї утвердження у

суспільстві нетерпимості до будь-яких проявів насильства, підвищенню авторитету України у світі.

Тема українських голодоморів почала відкрито звучати у суспільстві з часів демократизації і перебудови в СРСР. Вона вже тоді виступила потужним об'єднавчим чинником, завдяки якому у відкритті правди про Голодомор 1932-1933 років об'єднали свої зусилля і національно-демократичні сили, і навіть частина Компартії України. Першим кроком офіційної влади у цьому питанні стала Постанова ЦК Компартії України 26 січня 1990 року "Про голод 1932-1933 років на Україні та публікацію пов'язаних з ним архівних матеріалів", у якій було визнано факт Голодомору.

Після здобуття державної незалежності українська влада на підтримку ініціатив громадськості прийняла низку рішень щодо вшанування пам'яті жертв голодоморів та, зокрема, визнання Голодомору 1932-1933 років геноцидом.

Виступ Президента України Л. Кравчука на міжнародній науковій конференції, що відбулася у зв'язку з 60-ми роковинами Голодомору: „Я цілком погоджуюсь з тим, що це була спланована акція, що це був геноцид проти власного народу. Але я тут не ставив би крапку. Так, проти власного народу, але за директивою з іншого центру. Очевидно, саме так слід трактувати цю страхітливу сторінку нашої історії".

Звернення Президента України Л. Кучми до Українського народу у зв'язку з Днем пам'яті жертв Голодомору та політичних репресій 24 листопада 2002 року. Глава держави у Зверненні визнав Голодомор 1932-1933 років геноцидом Українського народу, висловився за встановлення величного Меморіалу пам'яті його жертвам у м. Києві та закликав міжнародне співтовариство кваліфікувати Голодомор як геноцид Українського народу та злочин проти людства.

Постанова Верховної Ради України від 28 листопада 2002 р. № 258-IV „Про 70-ті роковини голодомору в Україні" засудила „політику геноциду, що проводилася на державному рівні керівниками тоталітарного радянського режиму проти громадян України, національного духу, менталітету та генетичного фонду Українського народу", передбачила проведення конкурсу на кращий проект Меморіалу жертвам Голодомору в Україні 1932-1933 років для його спорудження у м.Києві, забезпечення спорудження пам'ятників жертвам Голодомору, зокрема й за кордоном у співробітництві з українською діаспорою, рекомендацію Міністерству закордонних справ України здійснити

міжнародні заходи, спрямовані на визнання Голодомору в Україні 1932-1933 років державною політикою геноциду Українського народу, ініціювати визнання міжнародним співтовариством Голодомору 1932-1933 років в Україні актом геноциду Українського народу, запропонувати Генеральній Асамблеї ООН вшанувати пам'ять жертв Голодомору в Україні 1932-1933 років хвилиною мовчання перед початком одного з її засідань, сприяти створенню міжнародного музею Голодомору під егідою ООН.

У Розпорядженні Президента України Л.Кучми від 6.12.2002 №393 "Про додаткові заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Голодомору в Україні", яким українському Уряду доручалося розпочати проектування та спорудження Меморіального комплексу жертвам Голодомору 1932-1933 років, запровадити церемонію покладання вінків главами іноземних держав, главами парламентів, главами урядів іноземних держав під час їхніх візитів в Україну до Пам'ятного знака "Жертвам голодомору 1932-1933 років" та до Меморіалу пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій після його спорудження, Міністерству закордонних справ доручалося розпочати діяльність з міжнародного визнання Голодомору як геноциду Українського народу та злочину проти людства.

У Рекомендаціях парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років, схвалених Постановою Верховної Ради України від 6 березня 2003 року № 607-IV, зафіксовано визнання Верховною Радою України Голодомору 1932-1933 років в Україні як акту геноциду Українського народу. Учасники парламентських слухань наголосили також на відсутності у законодавстві України будь-яких положень стосовно подолання наслідків Голодомору 1932-1933 років чи інших пов'язаних з ним питань.

Учасники парламентських слухань висловили низку побажань, зокрема: Верховній Раді України – разом з Кабінетом Міністрів України порушити у встановленому порядку питання перед ООН про визнання Голодомору 1932-1933 років геноцидом Українського народу, прийняти в установленому порядку Закону України про визнання факту геноциду української нації у 1932-1933 роках, разом з Кабінетом Міністрів України забезпечити відповідно до законодавства передачу до Національного архівного фонду матеріалів Комісії Конгресу Сполучених Штатів Америки з розслідування Голодомору 1932-1933 років.

Від імені Уряду України на Слуханнях у Верховній Раді України щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років 12 лютого 2003 року та на Спеціальному засіданні Верховної Ради України 14 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років виступав з доповідями Віце-прем'єр-міністр України Д.Табачник, який у своїх виступах однозначно кваліфікував Голодомор як геноцид Українського народу.

За результатами Спеціального засідання Верховної Ради України 14 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років було прийнято Постанову від 15 травня 2003 року № 789-IV, яка схвалила Звернення до Українського народу із зазначенням характеру Голодомору 1932–1933 років як геноциду. Зокрема, у зазначеному Зверненні висловлювалося переконання, що в офіційному оприлюдненні правди про Голодомор 1932-1933 років провідна роль в умовах незалежності України відводиться державі; свідомо організований сталінським режимом Голодомор повинен бути публічно засуджений українським суспільством та міжнародним співтовариством як один з найбільших за кількістю жертв у світовій історії факт геноциду; надання політико-правової оцінки Голодомору 1932-1933 років є певною мірою виконанням громадянського, патріотичного обов'язку перед пам'яттю мільйонів людей, перед підростаючим поколінням.

Указ Президента України В.Ющенка від 11.07.2005 №1087 „Про додаткові заходи щодо увічнення пам'яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні", окрім інших важливих положень, містить доручення Уряду створити Український інститут національної пам'яті, а також підготувати і внести в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України законопроект щодо політико-правової оцінки голодоморів в історії Українського народу.

Указ Президента України В.Ющенка від 4.11.2005 №1544 „Про вшанування жертв та постраждалих від голодоморів в Україні" передбачив створення Оргкомітету на чолі з Прем'єр-міністром України з відзначення 75-х роковин Голодомору 1932-1933 років в Україні та проведення низки інших заходів, зокрема прискорення підготовки та подання законопроекту щодо політико-правової оцінки голодоморів в історії Українського народу, здійснення додаткових заходів щодо визнання міжнародною спільнотою Голодомору 1932-1933 років в Україні як геноциду Українського народу та однієї з найбільших трагедій в історії

людства, вирішення питання щодо спорудження в м. Києві Меморіалу пам'яті жертв голодоморів в Україні, прискорення утворення Українського інституту національної пам'яті.

Указ Президента України В.Ющенка від 12.10.2006 № 868 "Про відзначення у 2006 році Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій" затвердив Оргкомітет з відзначення у 2006 році Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій, передбачив 25 листопада 2006 року приспущення Державного Прапора на території країни, оголошення Загальнонаціональної Хвилини мовчання та низку інших заходів, зокрема прискорення проектування та спорудження Меморіального комплексу пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років, активізацію роботи з визнання міжнародною спільнотою Голодомору 1932-1933 років в Україні як геноциду Українського народу та однієї з найбільших трагедій в історії людства.

Голодомор 1932–1933 років як явище геноциду народу підпадає під означення геноциду, поданого в Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року "Про попередження злочину геноциду і покарання за нього". Так, стаття 2 цієї конвенції визначає геноцид „як будь-яке з діянь, які вчиняються з наміром знищити повністю або частково яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу, а саме:

• вбивство членів групи;

• заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам групи;

• умисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її;

• заходи, розраховані на недопущення дітонароджування в середовищі групи;

• насильницька передача дітей з однієї групи до іншої".

Голодомор 1932-1933 років відповідає ознакам геноциду згідно з цією статтею, передусім з її третім пунктом.

Голодомор було спричинено навмисними діями тоталітарного радянського режиму. Суть злочинних дій влади полягала в:

1. Жорстокому придушенні устремлінь Українського народу мати незалежну державу.

2. Знищенні існуючої структури сільського господарства шляхом:

• масового „розкуркулювання" селян;

• насильницького впровадження колективізації селянських господарств;

• накладання на райони України, окремі селянські двори непомірно високих планів хлібоздачі.

3. Ізоляції великих територій в сільській місцевості у низці областей України шляхом:

• позбавлення селян права мати паспорт громадянина СРСР;

• заборони селянам права виїзду з їхніх місць проживання (заборона продажу залізничних квитків);

• наказів про арешти селян, що виїхали самовільно з сіл;

• оточення озброєними загонами каральних органів СРСР цілих територій;

• заборони листування і поширення інформації про фактичне становище.

4. Впровадженні особливого режиму проживання, зокрема режиму „чорних дошок", що полягав у:

• вивезенні з цілих територій усіх товарів та засобів проживання, що знаходились на складах та в магазинах;

• насильницькій реквізиції у селян усіх запасів продовольства і навіть одягу;

• забороні будь-якої торгівлі та ввезення будь-яких засобів для існування;

• забороні будь-якого кредитування та насильницькому поверненні усіх кредитів.

5. Намаганні приховати причини і масштаби трагедії: зокрема, осіб, відповідальних за виявлення в ході перепису 1939 року фактів дискримінації українського населення та його високу смертність, було розстріляно.

Історичний факт Голодомору 1932-1933 років в Україні визнали близько 70 країн світу, у тому числі парламенти 10 країн визнали його актом геноциду (США, Канади, Естонії, Аргентини, Австралії, Італії, Угорщини, Литви, Грузії, Польщі). Своє ставлення до цієї трагедії висловили також Іоанн Павло ІІ та Генеральний директор ЮНЕСКО К.Мацуура, які у 2003 році надіслали на адресу Українського народу відповідні послання у зв'язку з 70-ми роковинами Голодомору.

Пам'ятники або пам'ятні знаки жертвам голодоморів в Україні встановлено у низці країн світу – Австралії, Австрії, Аргентині, Бельгії, Естонії, Казахстані, Канаді, Росії (Тюмень), США (Вашингтон Чикаго, Клівленд), у процесі встановлення – пам'ятні знаки на території Канади, США та Угорщини.

Важливим у політичному плані результатом проведеної роботи стало ухвалення 58-ю сесією ГА ООН „Спільної заяви з нагоди 70-х роковин Голодомору – Великого голоду 1932-1933 років в Україні", яку було розповсюджено як офіційний документ 58-ї сесії ГА ООН. Співавторами Спільної заяви (а по суті – Декларації) стали 36 держав-членів ООН, 15 країн - членів ЄС та 10 країн – нових членів ЄС. При цьому жодна з решти країн-членів ООН не висловилася проти. Вперше в історії ООН визначила Голодомор 1932-1933 років як національну трагедію українського народу, висловила співчуття його жертвам та закликала всі держави-члени Організації, її спеціалізовані установи, міжнародні та регіональні організації, неурядові організації, фонди і асоціації віддати данину пам'яті тим, хто загинув у цей трагічний період історії.

Важливим також є те, що співавтором заяви виступила Російська Федерація, яка, по суті, вперше на державному рівні визнала факт Голодомору, його масштаби та наслідки для Українського народу.

Надзвичайно важливими для міжнародного визнання Голодомору геноцидом стали Висновки Спеціальної комісії Конгресу США з питань дослідження Голодомору 1932-1933 років в Україні, ухвалені ще 1988 року.

Найважливішими з них є такі:

"1. Немає сумнівів, що велика кількість населення Української РСР та Північної території Кавказу померли від голоду протягом 1932-33 років через Голодомор, спонуканий людьми шляхом конфіскації врожаю 1932 року Радянською владою.

2. Жертви українського Голодомору налічують мільйони осіб..."

Основним положенням Закону України "Про Голодомор 1932 – 1933 років в Україні" є визнання Голодомору 1932 – 1933 років в Україні актом геноциду Українського народу.

Закон складається із преамбули та 5 статей.

У преамбулі Закону обґрунтовується необхідність його прийняття, зокрема надається інформація про міжнародну підтримку України у засудженні Голодомору 1932 – 1933 років, зазначаються національні та міжнародні правові акти з цього питання.

Закон:

Стаття . Голодомор 1932–1933 років в Україні є геноцидом Українського народу.

Стаття 2. Публічне заперечення Голодомору 1932–1933 років в Україні визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу і є протиправним.

Стаття 3. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень зобов'язані:

брати участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;

сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості та культури, поширенню інформації про Голодомор 1932–1933 років в Україні серед громадян України та світової громадськості, забезпечувати вивчення трагедії Голодомору в навчальних закладах України;

вживати заходів щодо увічнення пам'яті жертв та постраждалих від Голодомору 1932–1933 років в Україні, в тому числі спорудження у населених пунктах меморіалів пам'яті та встановлення пам'ятних знаків жертвам Голодомору;

забезпечувати в установленому порядку доступ наукових та громадських установ і організацій, вчених, окремих громадян, які досліджують проблеми Голодомору 1932–1933 років в Україні та його наслідки, до архівних та інших матеріалів з питань, що стосуються Голодомору.

Стаття 4. Держава забезпечує умови для проведення досліджень та здійснення заходів з увічнення пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні на основі відповідної загальнодержавної програми, кошти на виконання якої щорічно передбачаються в Державному бюджеті України.

Стаття 5. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України:

1) визначити статус і функції Українського інституту національної пам'яті та забезпечити його утримання за рахунок коштів державного бюджету як спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;

2) у тримісячний термін з дня набрання чинності цим Законом:

подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів України у відповідність із цим Законом;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити перегляд і скасування органами виконавчої влади прийнятих ними нормативно-правових актів, що не відповідають цьому Закону;

3) вирішити в установленому порядку за участю Київської міської державної адміністрації питання щодо спорудження у м. Києві до 75-х роковин Голодомору 1932 – 1933 років в Україні Меморіалу пам'яті жертв голодоморів в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: прийнята 28.06.1996 р., зі змінами від 08.12.2004 р. – К.: Знання, 2008. – 48 с.; 2. Резолюція Європейського Парламенту щодо відзначення Голодомору - штучного голоду в Україні 1932-1933 років від 23 жовтня 2008 року // www.rada.gov.ua; 3. Закон України «Про Голодомор 1932 – 1933 років в Україні» від 28.11.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. - № 50. – С. 504; 4. Указ Президента України «Про схвалення Концепції загальнодержавної програми національно-культурної програми дослідження Голодомору 1932-1933 років в Україні та увічнення пам'яті його жертв на період до 2012 року» від 27.02.2008 р. № 36 // www.rada.gov.ua; 5. Звернення Президента України Л.Д.Кучми до Українського народу у зв'язку з Днем пам'яті жертв Голодомору та політичних репресій 24 листопада 2002 р. // www.president.org.ua; 6. Україна: Геноцид культури - геноцид народу / Під ред. А.Денисенка, С.Грабара // Пам'ять століть. – 2003. - №3; 7. Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Упорядник Юрій Мицик. Академія, 2003. - 296 с.; 8. Роберт Конквест Жнива скорботи: радянська колективізація та голодомор // New York, Oxford. Oxford University Press, 1986.

Парандій Валентина Олександрівна
(м. Хмельницький)

АНАЛІЗ ПОДІЙ 1932-1933 РР. В УКРАЇНІ З ПОЗИЦІЙ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Голодомор 1932-1933 років в Україні – не історичне минуле, а трагічна реальність, яка не має терміну давності і забуття. Вона була і залишається незагоєною раною генетичної пам'яті українського народу. Мільйони українців заморили штучним

голодом для досягнення злочинної політичної мети: ослаблення та винищення українського народу.

Відходять у небуття свідки злочину, залишаючи по собі письмові докази, згасає історична пам'ять, а натомість залишаються лише безіменні кам'яні плити та дерев'яні хрести. Тому, досить актуально звучать слова Президента України Віктора Ющенка, виголошені в ООН у вересні 2005 р., про те, що „світ має знати правду про всі злочини проти людства. Тільки таким чином ми всі будемо впевнені, що байдужість більше ніколи не заохочуватиме злочинців".

У цьому році виповнюється 75 років трагедії Голодомору. Упродовж цих років, починаючи від звернення голови УНР на чужині Олександра Шульгина до Ліги Націй влітку 1933 року, світова українська громада домагається його належної політико-правової оцінки. У 1988 р. за ініціативою Світового Конгресу Вільних Українців, запропонованою ще у 1984 р., почала свою роботу Міжнародна комісія з розслідування причин та наслідків голоду 1932-1933 років в Україні, головою якої був професор Стокгольмського університету Якоб Сундберг.

Проголошення державної незалежності України активізувало не лише вивчення Голодомору, а також його політичне та юридичне тлумачення у світі. Парламенти десяти країн (США, Канади, Естонії, Аргентини, Австралії, Італії, Угорщини, Литви, Грузії, Польщі) визнали Голодомор 1932-1933 рр. геноцидом українського народу, висловивши у такий спосіб свою політико-правову оцінку цьому ганебному злочину [8]. 10 листопада 2003 року в Генеральній Асамблеї ООН була оприлюднена Спільна заява 36 країн, в якій висловлювалося співчуття українському народу. Спільна заява вперше включила до міжнародного політичного словника термін "Голодомор", засвідчивши у такий спосіб історичний факт національної трагедії українського народу.

Трохи раніше, 20 жовтня, Конгрес США прийняв коротку резолюцію з точним визначенням природи трагедії й висновком такого змісту: "Голодомор був спланований та втілений радянським режимом як зумисний акт терору та масового вбивства, скерованого проти українського народу". Однак ні в Спільній заяві 36 країн, ні в Резолюції Конгресу США немає головного: визнання голоду 1932-1933 рр. актом геноциду проти українського народу.

Геноцид є категорією міжнародного права. Відповідно до "Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього" від 9 грудня 1948 року міжнародне співтовариство зобов'язується притягати до відповідальності за цей злочин осіб, які були в своїй країні наділені за конституцією вищою владою.

Конвенція ООН від 9.12.1948 року "Про запобігання злочину геноциду і покарання за нього" (вступила в дію 12.01.1951 р.) визначає геноцид як діяння, які вчинюються з наміром "знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу, а саме:

- вбивство членів групи;
- заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам групи;
- умисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її;
- заходи, розраховані на запобігання дітонародженню в середовищі групи;
- насильницька передача дітей з однієї групи до іншої".

Виходячи з норм Конвенції, був притягнутий до відповідальності колишній сербський лідер Слободан Мілошевич. Нам не треба притягати до відповідальності винних за голод-геноцид. Винні в могилі. Йдеться про інше: чому? Треба, щоб наше суспільство і весь світ знали, що відбулося насправді.

Президент України Віктор Ющенко закликає міжнародне співтовариство, ООН визнати голодомор 1932-1933 років геноцидом проти українського народу і просить українських політиків і дипломатів зробити все необхідне для цього.

"Я звертаюся до всієї світової спільноти, країн-членів ООН визнати голодомор 1932-1933 років геноцидом проти українського народу. Я просив би українські політичні і громадські організації активізувати і продовжити роботу в цьому напрямі. Світ повинен знати про цю трагедію", – заявив В.Ющенко в Києві під час церемонії відкриття художньо-документальної виставки "Розгойдані дзвони пам'яті", присвяченої жертвам голодоморів і політичних репресій.

"Я даю доручення українським дипломатам з сьогоднішнього дня до 75-ї річниці цю роботу продовжити ще серед країн Організації Об'єднаних Націй. Ми повинні отримати світове визнання цієї величезної трагедії", – наголосив В.Ющенко.

Президент України своїм указом від 4 листопада 2005 року утворив Організаційний комітет з підготовки та проведення

заходів у зв'язку з 75-ою річницею Голодомору. Який, в свою чергу, повинен був так організувати свою діяльність, щоб ООН у 2008 році визнала Голодомор геноцидом.

Чи були у нас шанси добитися цього від міжнародного співтовариства? Ця стаття має своїм завданням оцінити реальну ситуацію.

Чи є геноцидом будь-який злочин проти людства, вирішує тільки міжнародне співтовариство, тобто, парламенти інших країн. Остаточний вердикт проголошує Організація Об'єднаних Націй. Кваліфікація злочину як геноциду – справа серйозна, і міжнародне співтовариство підходить до нього з особливою відповідальністю.

Визнання голоду 1932-1933 рр. в Україні геноцидом не може тягнути за собою конкретних дій з боку Ради Безпеки ООН. Трагічна подія відділена від сучасності на довжину людського життя. Проте ця обставина мало допомагає успішному розв'язанню проблеми. Історія міцно пов'язана з політикою, а тому часто політизується. Не уникла політизації й проблема голоду. Її треба деполітизувати, зробити абсолютно прозорою й забезпечити переконливими обґрунтуваннями.

У першу чергу міжнародній громадськості треба пояснити, чому народ, проти якого була застосована зброя голоду-геноциду, не виказує яскраво вираженого й одностайного бажання вважати цей злочин дією, спрямованою на припинення його існування в організаційних, тобто державницьких формах.

Усі ми разом узяті, є постгеноцидною людською спільністю, як твердив уже покійний професор Джеймс Мейс, у минулому – виконавчий директор комісії Конгресу США з голоду 1932-1933 рр. в Україні. Постгеноцидне суспільство не усвідомлює здійсненого проти нього насильства. Те, що жертвою такого насильства є вже неіснуюче покоління, ще більше ускладнює справу.[7]

Треба пояснити, чому кілька складів обраного цим народом на вільних виборах парламенту уникали розгляду питання про голод-геноцид. Можливо, вся справа в тому, що рана від геноциду торкнулася не тільки фізичного тіла українського народу, але й також історичної свідомості?

Українські вчені та краєзнавці спромоглися донести до свідомості свого народу зовнішній вигляд Голодомору. Це зроблено з деталями, від яких перехоплює подих. Але вони, можливо, не були такі переконливі в розкритті логіки подій, що

розгорталися в селі від початку суцільної колективізації сільського господарства.[10]

У світі офіційно, на рівні ООН, геноцидом визнано винищення євреїв у роки Другої світової війни (Голокост), етнічні чистки в Руанді і Бурунді в 90-х рр. минулого століття, а також злочини режиму "червоних кхмерів" у Камбоджі (70-80-ті рр. XX ст.). Навіть винищення турками 1,5 мільйона вірменів у 1915 році під час Першої світової війни (доведене незаперечними фактами) так і не визнане геноцидом на світовому рівні. На жаль, маємо констатувати, що світова спільнота й сьогодні використовує політику подвійних стандартів. Хай як прикро, але позиція Росії (постійного члена Ради Безпеки ООН) щодо визнання геноцидом Голодомору 1932-1933 років в Україні вельми нагадує реакцію Туреччини на спроби визнати геноцидом різанину, влаштовану щодо вірменів у Східній Туреччині. Так, речник МЗС РФ Михайло Каминін заявив: "Такого роду питання мають розглядатися істориками-фахівцями в рамках наявних двосторонніх відповідних механізмів, і це питання не треба політизувати".[6]

Колишній міністр закордонних справ Борис Тарасюк вважає важливим визнання Голодомору 1932-1933 років актом геноциду проти українського народу країнами, що входили до складу Радянського Союзу. 21 квітня 2006 року він виступив на засіданні ради міністрів закордонних справ країн-учасниць співдружності незалежних держав, та порушив питання про визнання голодомору актом геноциду. Росія сприйняла це без ентузіазму.

"Абсолютно правильною є порушення цього питання перед країнами, які раніше становили єдиний Радянський Союз", – сказав Тарасюк.

Одним з аргументів противників визнання Голодомору є припущення, що в геноциді Українського народу звинуватять сьогоднішню Росію. Понад те, сама Росія провокує таку думку через заяви МЗС.

У квітні посол Російської Федерації в Україні Віктор Черномирдін під час візиту до Львова заявив, що Росія не має наміру просити вибачення за голодомор і геноцид українського народу в 1930-1940 роках. За його словами, з вини Йосипа Сталіна росіяни зазнали не менше лих, ніж українці, і запропонував у зв'язку з цим висунути претензії до Грузії. Чи не є це просто невдалим жартом, а не виваженою політичною позицією?

20 листопада МЗС РФ назвала Голодомор 1932-1933 рр. "так называемым". Кремль наполягає на тому, що "при всем трагизме

тогдашних событий нет оснований определять случившееся как геноцид по этническому признаку". Українське МЗС запитує Москву: "Як розуміти лапки, в які взято слова Голодомор і геноцид?"

У 2003 році Росія хоч і приєдналася до Спільної заяви ООН, щодо визнання факту Голодомору 1932-1933 років на території України, але чинила опір продовженню Україною роботи щодо міжнародного визнання Голодомору актом геноциду. Зважаючи на те, що прийняті у 1995-97 рр. рішення Держдуми Росії щодо визнання геноцидів інших народів (курдів, сербів, вірменів) трактувалися в першу чергу як політичні, російське керівництво сприймає такий акт України як недружній крок. [5]

Всім відомий вислів "суто англійське вбивство'. Скориставшись аналогією, С. Кульчицький називає Голодомор-33 – суто радянським народовбивством[4]. І підкреслює: не російським, а радянським. То чому ж Російська сторона так комплексує кожного разу, коли піднімаються питання колишньої спільної радянської історії?

Давно вже немає тих політиків, які кинули Україну у вир жахливих репресій. Із 1991 року не існує тоталітарної держави, вищі політичні інститути якої відповідальні за Голодомор. Ми чекаємо від світової громадськості визнання цього злочину геноцидом. Передусім ми чекаємо цього від Російської Федерації, населення якої теж дуже постраждало від дій кремлівських експериментаторів [2].

Під час вшанування пам'яті жертв Голодомору 25 листопада 2006 року Віктор Ющенко наголосив: "Сьогодні – з Михайлівського майдану в центрі Києва – я, насамперед, закликаю Російську Федерацію стати поруч з нами і через державне вшанування Голодомору продемонструвати високий, належний Російському народові приклад людського співпереживання".

Він також звернувся до всіх націй, які постраждали від комуністичного режиму "спільно очиститися від минулого зла", а також подякував тим націям, які законодавчо визнали Голодомор актом геноциду проти українського народу. "Вірю, що у 75-ту річницю трагедії це одностайно здійснить Організація Об'єднаних Націй", – додав Президент.

Голод був наслідком не лише примусового знищення хлібних запасів у той період, але й наслідком повного вилучення продовольства у всіх регіонах СРСР, населення яких на 2/3 складали українці. Терор голодом, депортації, масові репресії

індивідуального характеру були скеровані проти України як національної республіки.[9]

Протягом ХХ століття Україна пережила три голодомори: 1921-1923 рр., 1932-1933 рр., 1946-1947 рр., однак другий голодомор був наймасовішим і найжорстокішим. За даними істориків, у 1932-33 роках жертвами голоду, що виник унаслідок адміністративних заходів радянської влади, в Україні, за різними оцінками, стали від 7 до 10 млн. людей. Це означає, що в ті трагічні роки Україна не дорахувалася від 10 до 25% свого населення, втрачаючи щодня 25 тисяч людей, тисячу – за годину, 17 – щохвилини. Як стверджують фахівці, якби Україна не пережила голодомори, її населення сьогодні нараховувало б до 100 млн. людей.[1], [3]

Окрім очевидних людських втрат та величезного морального удару, голод завдав невиправної шкоди українському національному життю. Він практично знищив старе українське село з його багатими народними традиціями. Замість нього з'явилося колгоспне село, яке вже ніколи не повстало проти радянської влади. На декілька поколінь наперед Голодомор 1933-1933 років імплантував у свідомість селянства соціальний страх, політичну апатію і пасивність. Голод перервав тяглість поколінь у розвитку української національної еліти.[11]

Отже, Голодомор 1932-1933 років став апофеозом зла, яке на довгі роки і десятиліття підірвало генетичні, інтелектуальні, творчі сили нації. Правда про нього пробила собі дорогу крізь товщу часу, лукавого замовчування і підступних міфів, щоб відтепер і назавжди залишитися пам'ятником безвинно загиблим і нагадуванням й застереженням для живих.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Веселова О., Марочко В., Мовчан О. Голодомори в Україні. 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. – К.; Нью-Йорк, 2000; 2. Єгорова В. Політично-правові аспекти трагедії українського народу – голодомору 1932-1933 років. // Голодомор 1932-1933 років як величезна трагедія українського народу: Матер. Всеукр. наук. конф. – К., 2003. – С. 216-219; 3. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. – К., 1993; 4. Кульчицький С. Голодомор – 33: Чому і як? // Обозреватель, 25 листопада, 2006 р.; 5. Лук'яненко Л. У листопадові жалобні дні. // Голодомор 1932-1933 років як величезна трагедія українського народу: Матер. Всеукр. наук. конф. – К., 2003. – С. 10-18; 6. Мейс Д. Політичні причини голодомору в Україні, 1932-1933 рр. // Український істор. журн. – 1995. - №1.; 7. Мейс Д. Соціально-генетична спадщина геноциду і тоталітаризму в Україні та шляхи її подолання // Політологія. Етнологія.

Соціологія: Доповіді та повідомлення ІІІ Міжнародного конгресу україністів. – Харків, 1996.; 8. Мейс Д. Україна як постгеноцидна держава, або: Як успадковані від СРСР структури блокують будь-які реальні реформи // Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка. – К.; Нью-Йорк, 2003 – С. 246-267.; 9. Мейс Д. Це потрібно живим. Історія: Голодомор-33 // Голос України. – 1993. – 21 грудня.; 10. Міщенко О. Безкровна війна. – К., 1993; 11. Наніїв П. Українська Голгофа // Голодомори в під радянській Україні. – К.; Львів; Нью-Йорк, 2003. – С.5-22.

Ковальчук Оксана Леонідівна
(м. Хмельницький)

НАСЛІДКИ ПЕРЕТВОРЕНЬ НА СЕЛІ КІНЦЯ 20-Х ПОЧАТКУ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Перетворення на селі в період 30-х років минулого століття були драматичними і радикальними. Тут "друга революція" супроводжувалася такою жорстокістю й страхіттям, що її можна назвати не інакше, як війною режиму проти селянства. По суті, не буде перебільшенням сказати, що колективізація з її спустошливими наслідками стала одною з найжахливіших подій в українській історії.

Більшовики завжди доводили, що рано чи пізно колективне сільське господарство має замінити дрібні селянські господарства. Вони усвідомлювали, що переконати селян погодитися з таким поглядом буде процесом довгим і нелегким, особливо після тих поступок, що їх за непу отримали селяни. Реакція селян на створення в 1920-х роках колгоспів та радгоспів була малообнадійливою – до них вступило лише 3% усіх сільськогосподарських робітників СРСР. Тому, опрацьовуючи лише перший п'ятирічний план, більшовики розраховували, що в кращому разі вони зможуть колективізувати 20% селянських дворів. Зосередивши увагу на індустріалізації, радянське керівництво, очевидно, вирішило не брати на себе величезний тягар, пов'язаний із докорінним перетворенням сільського господарства.

Проте незабаром стало ясно, що індустріалізація вимагає широкої колективізації. Сталін дійшов до цього висновку, під час кризи зернозаготівель 1927-1928 рр. Радянські плани розвитку промисловості спиралися на те, що держава зможе дешево купувати зерно у селян. Це дало б змогу як забезпечувати хлібом

зростаючу робочу силу у містах, так і продавати його за кордон, прибутки з чого йтимуть на фінансування індустріалізації. Але селяни вважали запропоновані державою ціни надто низькими і відмовилися продавати збіжжя. Тоді Сталін вирішує, що для виконання п'ятирічки над селянством необхідно поставити, як соціально-економічний, так і політичний контроль. Відтак він наказує розпочати "суцільну колективізацію".

"Всеосяжна колективізація" замислювалася для того, щоб забезпечити нееквівалентний обмін між містом і селом, полегшувати викачування селянських ресурсів у державний бюджет. Вступаючи в колгосп, селянин, так би мовити, делегував свої права на розпорядження виробленою продукцією адміністратору.

Лозунг "суцільної колективізації" офіційно проголосив листопадовий (1929 р.) пленум ЦК ВКП(б). На пленумі було окремо заслухано доповідь генерального секретаря ЦК КП(б)У С.Косіора "Про сільське господарство в Україні про роботу на селі". У постанові на доповідь відзначалося, що Україна має розвинуту матеріально-технічну базу для перетворень у сільському господарстві. ЦК КП(б)У пропонувалося посилити темпи колективізації. В Україні колективізацію планувалося закінчити восени 1931 або навесні 1932 р.

Сталін називав колективізацію "революцією зверху". Селяни-власники не виявляли навіть найменшої готовності відмовитися від своїх господарств і робили це тільки під загрозою їх неминучої ліквідації. Темпи колективізації спускалися зверху у вигляді контрольних цифр. 24 лютого 1930 р. С.Косіор підписав інструктивний лист ЦК КП(б)У до місцевих парторганізацій з настійною вимогою: "Степ треба цілком колективізувати за час весняної посівної компанії, а всю Україну – до осені 30 року!" Отже встановлені раніше строки скорочувалися на рік-півтора.

Суцільна колективізація була задумана, як комунізація. Офіційно в опублікованих документах йшлося про артільну форму, але в різних інструкціях, якими вони супроводжувалися, артель мала вигляд комуни.

Починаючи з 1930 р., фактично заборонялася вільна торгівля, уся товарна продукція колгоспів повинна була надходити у розпорядження держави. Однак за умов відсутності ринку саме поняття "товарна продукція" стало невизначеним.

Розуміючи, що найзапекліший опір чинитимуть заможні селяни, Сталін закликав до "ліквідації куркульства, як класу". Ця

класична тактика за принципом “поділяй та володарюй” була розрахована на те, щоб ізолювати, найзаможніших хазяїв від маси бідних селян. Проте визначити, хто саме був куркуль було не просто. Вважалося, що куркулі мають більше засобів виробництва, ніж середняки і використовують найману працю. Підрахували, що вони склали близько 5% селян.

Що ж фактично означала “ліквідація куркульства, як класу”? Тих, хто чинив найупертіший опір, розстрілювали або масово вивозили в табори примусової праці на Північ чи до Сибіру. Решту позбавляли всієї їхньої власності (включаючи хату і особисті речі), не приймали до колгоспів, лишаючи їх на призволяще. Розкуркулювання сягнуло апогею взимку 1929/1930 рр. Найпоширенішою його формою стала депортація. Сотні тисяч селян виганяли разом із сім’ями з домівок, садили у товарні потяги і вивозили за тисячі колі метрів на Північ, де їх скидали серед арктичної пустелі, нерідко без їжі та притулку.

З понад мільйона українських селян, експропрійованих радянським режимом на початку 1930-х років, близько 850 тис. депортували на Північ, де багато з них, особливо дітей, загинуло. Деякі депортовані, зокрема молодь, втікали із заслання. Разом з тим, кому пощастило уникнути депортації, вони нишком приєднувалися до міської робочої сили (приймати на заводи куркулів заборонялося). Так перестала існувати велика частина найбільш працездатних і продуктивних господарів на Україні. Як зауважив один радянський письменник, “ніхто з них ні в чому не був винний, але вони належали до класу, що був винен в усьому”.

Щоб реалізувати свої наміри, режим потребував допомоги, та для цього на селі відчутно бракувало комуністів. Спочатку уряд поклав надії на відновлені комітети незаможних селян, гадаючи, що їм немає чого втрачати від розкуркулювання та колективізації. Але незабаром стало ясно, що для селян бідність ще не означала готовності брати участь у знищенні своїх заможніших сусідів. Тому уряд для проведення своєї політики вирядив на село тисячі міських робітників, нерідко російських та єврейських комуністів та комсомольців.

Восени 1929 р. в українські села було направлено 15 тис. робітників, у січні 1930 р. – близько 47 тис. Водночас для проведення компанії розкуркулення та керівництва щойно утвореними колгоспами на Україну прибули так звані 25-тисячники. Ці чужі люди забезпечували проведення політики уряду з іще більшою жорстокістю.

Громлячи куркулів, Сталін повів наступ проти селянства взагалі. Партійні активісти отримали вказівку негайно почати суцільну колективізацію. Накази Сталіна, нерідко туманні щодо того, як саме здійснювати ці масові перетворення, зате були цілком зрозумілими в одному: їх належало проводити швидко, незважаючи ні на які протести, труднощі й кошти. Як правило, це відбувалося так: на село налітали партійні робітники, скликали збори, на яких погрозами кількох селян змушували створити колгосп. Від усіх мешканців села вимагали передати колгоспу свою землю й худобу.

Ці заходи викликали на селі бурю гніву. Селяни нерідко били, а то й вбивали чиновників. Особливо поширилися "бабські бунти" – повстання жінок, які вимагали повернення відібраної власності. У випадках великих повстань озброєних селян уряд посилав на їх придушення регулярні війська та підрозділи ОДПУ. Найпоширеніша форма протесту зводилася до того, що селяни стали різати домашню худобу, не бажаючи віддавати її властям. Це явище набрало приголомшуючих масштабів: між 1928 і 1932 рр. Україна втратила близько половини поголів'я худоби. Багато селян утікали з колгоспів і шукали праці в містах. На велике розчарування радянських чиновників, бідняки та середняки, що поліпшили своє становище за непу, часто були найзапеклішими їхніми супротивниками.

На підсилення чиновників режим посилав представників ОДПУ, що проводили арешти найбільш затятих опонентів і депортували їх до Сибіру. До березня 1930 р. близько 3,2 млн. селянських господарств України відступили перед загарбниками свої сіл і понуро вступали до колгоспів, чекаючи дальшої долі.

Не можна сказати, що страшні спустошення сільської економіки не стурбувало Сталіна. Несподівано 3 березня 1930 р. він опублікував статтю "Запаморочення з успіхів". Сталін проголошував в ній: "поворот до соціалізму на селі можна вважати забезпеченим". Він давав партійним активістам зрозуміти, що слід на деякий час послабити темпи колективізації.

Сприйнявши заяву Сталіна, як відступ від політики колективізації, селяни зреагували відповідним чином і почали цілими натовпами виходити з колгоспів. За три місяці майже вся колективізована частина селян в Україні повернулась до індивідуального господарювання.

Відступ Сталіна дав змогу стабілізувати становище на селі. Однак незабаром стало ясно, що це був лиш тимчасовий маневр і

що режим мав намір продовжувати насильницьку колективізацію, але застосовуючи іншу тактику. Новий підхід полягав у тому, щоб економічно унеможливити індивідуальне господарювання. Селянам, що виходили з колгоспів, часто не віддавали їхній реманент і ту худобу, що вціліла. Вони отримували вбогі наділи, які тяжко піддавалися обробці, в той час, як за колгоспниками зберігали найкращі землі. Оподаткування індивідуальних господарств збільшили у два-три рази, а колгоспників звільняли від податків. До того ж і далі існувала загроза, що найбільш упертих і непокірних могли оголосити куркулями й вивезти. Внаслідок усього цього багатьом селянам не лишалося нічого іншого, як вступити до колгоспів. До 1940 р. майже всі селяни України перебували у колгоспах, яких налічувалося 28 тис.

Хоч теоретично колгоспи належали селянам, вони були зобов'язані поставляти державі визначену кількість продуктів і підлягали державним чиновникам. Лише після того, як колгосп виконає повинність перед державою, його членам дозволялося розподіляти решту продуктів між собою. Іншим засобом примусу селян служила державна монополія на трактори та іншу сільськогосподарську техніку. Власне, вся ця система будувалася таким чином, щоб дати режимові не лише економічну, а й політичну владу над сільським господарством і тими, хто працював у ньому.

Великий знавець насильницьких методів, Сталін був навдивовижу безпорадним, коли йшлося про обробку землі. Часто партійні активісти, що очолювали колгоспи, наказували сіяти не прийняті для даної місцевості культури. Через відсутність відповідних транспортних засобів велика частина збіжжя псувалася. Ще відчутнішою була нестача тяглових тварин, багато яких зарізали раніше. У зв'язку з тим, що виробництво тракторів дуже відставало від плану, майже третина врожаю 1931 р. була витрачена під час жнив. До 1932 р. площа посівів в Україні зменшилася на одну п'яту. Усі ці чинники призводили до невпинного погіршення становища. Але вирішальним із них була безжальна сталінська політика зерно заготівель. Нагально потребуючи зерна для фінансування індустріалізації, режим продовжував, незважаючи на скрутні умови, нав'язувати селянам великі плани заготівель.

Щоб забезпечити збір необхідного зерна, Сталін вирядив свої перших заступників В.Молотова і Л.Кагановича для нагляду за зернозаготівлею на Україні. Знову для конфіскації збіжжя

мобілізували партійних активістів. Очевидно, багатьом із них забракло духу на таку справу, оскільки в цей час було звільнено близько третини працівників, які перебували на відповідальних посадах у колгоспах. Експропріювали навіть насінне зерно, необхідне для сівби наступного року.

Голод 1932-1933 р. став для українців тим, чим був голокост для євреїв і різанина 1915 р. для вірменів. Як трагедія, масштаби якої неможливо збагнути, голод травмував націю, залишивши на її тілі глибокі соціальні, психологічні та демографічні шрами, які вона носить до сьогодні. Кинув він і чорну тінь на методи й досягнення радянської системи.

Найважливішим у трагедії голоду є те, що багато чого можна було уникнути. Інакше кажучи, харчів не бракувало. Проте держава систематично конфісковувала більшу їх частину для власного вжитку. Ігноруючи заклики й попередження українських комуністів, Сталін підняв план заготівлі зерна у 32 р. на 44%. Це рішення й та жорстокість, із якою режим виконував його накази, прирекли мільйони людей на смерть від голоду, який можна назвати не інакше, як штучний.

Про байдужість режиму до людських страждань, ціною яких здійснювалася його політики, свідчив ряд заходів, проведених у 1932 р. В серпні партійні активісти отримували право конфіскації зерна у колгоспах, того ж місяця в дію було введено ганебний закон, що передбачав смертну кару за розкрадання “соціалістичної власності”. За пом’яшкуючих обставин такі “антидержавні злочини” каралися 10 роками виснажливої праці. Для того, щоб не дати селянам кидати колгоспи у пошуках їжі, була впровадження система внутрішніх паспортів. У листопаді Москва видала закон, що забороняв давати селянам колгоспне зерно, доки не буде виконано план державних заготівель. Партійні активісти у пошуках зерна нишпорили в кожній хаті, зривали підлоги, залазили в колодязі. Навіть тим, хто вже пухнув з голоду не дозволяли залишати собі зерно.

Голод, який поширювався протягом 1932 р. набув найстрашнішої сили на початку 1933 р. Сталін та його помічники, звичайно, дивилися на все інакше. Один із соратників Сталіна, що керував компанію зерно заготівель, із гордістю заявляв: “Між селянами і нашою владою точиться жорстока боротьба. Це боротьба на смерть. Цей рік став випробуванням нашої сили і їхньої витривалості. Голод довів їм, хто тут господар. Він

коштував мільйони життів, але колгоспна система існуватиме завжди".

Остаточно визначити кількість померлих під час голодомору важко. За підрахунками, що спираються на методи демографічної екстраполяції, число його жертв на Україні коливається в межах 7-10 млн. чоловік.

Смерть від голоду почалася вже в перший місяць діяльності молотовської комісії. З березня 1933 р. вона стала масовою. Прагнучи врятувати від голодної смерті хоч дітей, селяни везли їх у міста і залишали в установах, лікарнях, на вулиці. Проте Сталін в ці трагічні місяці небаченого в історії голодомору спромігся визнати публічно тільки "харчові труднощі в ряді колгоспів".

Один із письменників, уже за часів хрущовської "відлиги" зміг розповісти про те, який "у 1933 році був жахливий голод. Цілі родини вмирали, хати розвалювалися на шматки, сільські вулиці порожніли". Якби це відбувалося якийсь тиждень чи місяць, але ж місяцями більшість родин не мала чого покласти на стіл. Начисто підмели все, що було в підвалах, жодної курки не лишилося в селі: навіть бурякове насіння пішло на поживу...

Першими вмирали від голоду чоловіки. Пізніше діти. І останніми жінки. Але перед тим, як умерти, люди часто втрачали розум і переставали бути людьми.

Найжахливіше виглядали малі діти, зі скелетними кінцівками, що звисали з роздутих животів. Голодування стерло з їхніх облич будь-які сліди молодості, обернувши їх на вимучених потвор; лише в їхніх очах теплилися залишки дитинства. Скрізь знаходилися чоловіки і жінки, що лежали ниць, з розпухлими обличчями та животами, з очима, позбавленими будь-якого виразу.

Життя поступово завмирало. Ще взимку малеча перестала ходити до школи; залишилися тільки учні старших класів. А навесні школи взагалі почали закриватися. Голодні вчителі подалися в міста. Сільські фельдшери теж – адже ліками голод не вилікуєш.

Доведені до відчаю селяни прагнули будь-що дістатися до міст, але знаходили там мало допомоги. Так було у Дніпропетровську, в Донбасі, в інших місцях, де майже половина прибулих уже доживала свої останні дні. Аби потрапити до Києва, уникаючи перекритих шляхів, селяни продиралися скрізь ліси та болота. Інколи виживав один на кілька тисяч, але щастя його було не довгим: у місті йому все одно судилося помирати.

На вулицях міста можна було бачити моторошні сцени. Люди, як звичайно, поспішали у своїх справах, а поміж ними, на землі, повзали діти та дорослі, знесилені голодом. Досить часто на них майже не звертали уваги. Проте траплялися й інші випадки. Деякі кияни допомагали селянам переховуватися від міліції. А ось що повідомляє харків'янка: "Я бачила жінку, опухлу від голоду, що лежала на кінній площі. Хробаки буквально поїдали її живцем. Уздовж тротуару ішли люди, які клали маленькі шматки хліба поруч з нею, але бідолаха була вже надто близька до смерті, щоб їсти їх. Вона лише плакала і просила медичної допомоги...".

В одній українській родині, пише ще один свідок, де деякі лежали ледве дихаючи, а інші зовсім не дихали, "дочка господаря лежала на підлозі в якомусь приступі божевілля, гризучи ніжку стільця... Коли вона почула, як ми входимо, вона не повернулася, а загарчала, точно як гарчить собака, якщо підійти близько, коли він гризе свою кістку".

Голод породжував згубні психічні симптоми, які декому важко було подолати. Люди писали анонімні доноси на своїх сусідів, що ті приховують зерно. Частим явищем стали вбивства, подібні до цього: "у селі Білки Денис Іщенко вбив свою сестру, зятя, та їхню 16-ти річну дочку, щоб взяти собі 12 кілограмів борошна, яке вони мали. Він же вбив свого приятеля, коли той ніс 4 хлібини, які дістав у місті". Отож, засліплені голодом, люди подекуди втрачали людську подобу.

Існують численні повідомлення про самогубство, майже завжди повішання. Але найстрашнішим фактом було інше: "деякі божеволіли... Були такі, що різали та варили трупи, що вбивали власних дітей та поїдали їх". Моторошний випадок стався в селі Каламазівці на Одещині, коли по всьому селі шукали вкрадену свиню, а знайшли зварені дитячі трупи.

Ще дивовижніший аспект психопатії сталінізму можна побачити в тому, ані слова про голод не дозволялося промовляти у пресі чи деінде. Спочатку в хід пускалося твердження, що ніякого голоду немає. Його поширювали за кордоном радянські дипломати, західні журналісти та інші, яких ошукав або розбещив радянський режим. Усередині країни радянська преса просто ігнорувала катастрофу, час до часу вміщуючи гнівні заперечення чергового закордонного "наклепу". Будь-яка згадка про голод стала злочином - за одне те слово карали навіть самих голодуючих. А нагорі Сталін поводився так, наче нічого не було.

І навіть зростання рівня смертності, які сталися, мовляв, через упертість селян, котрі відмовилися належно сіяти та збирати врожай. Поміж усім це було рівнозначне визнанню того, що існувало певне явище, яке дехто, може, й називав голодом, але радянський уряд не був винний у тому, і взагалі все було не так серйозно, як іноді показувала злісна буржуазна пропаганда.

У промові на організованому партапаратом Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників 19 лютого 1933 р. Сталін цинічно, заспокійливо заявив: "В усякому разі порівняно з тими труднощами, що їх пережили робітники років 10-15 тому, ваші нинішні труднощі, товариші колгоспники, здаються дитячою іграшкою".

Історики вважають, що для Сталіна голод був засобом послаблення українського націоналізму. Сталін казав, що "селянське питання було основою національного питання... По суті, національне питання є селянським питанням". Спеціальне завдання колективізації на Україні полягає в тому, щоб знищити соціальну базу українського націоналізму. Тому можна дійти висновку, що у кращому випадку Сталін вважав смерть мільйонів людей необхідною ціною індустріалізації. В гіршому ж він свідомо дозволяв голодові змітати всякий опір у цій особливо неспокійній частині його імперії.

Вартим уваги аспектом голоду є намагання викреслити його з суспільної свідомості. Влада довго забороняла відкрито говорити про голод в СРСР.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко О.Д. Історія України. – К.:Академвидав, 2003. – С. 395-401; 2. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні. 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. – К.; Нью-Йорк, 2000. – С. 82-151; 3. Іванченко Р.П. Історія без міфів. – К.: МАУП, 2006. – С. 362-373; 4. Конквест Р. Жнива скорботи. – К.: 1993. – С. 173-174; 5. Крип'якевич І. Історія України. – Львів: "Фенікс", 1991. – С. 343-364; 6. Кульчицький С.В. Голод – геноцид 1933 року в Україні // Голодомор 1932-1933 років: основні дійові особи і механізми здійснення : Матеріали Другої Міжнар. наук. конф. Київ, 28 листопада 2003 р. – К.: МАУП, 2004 – С.43-62; 7. Кульчицький С.В. Сторінки історії України: XX століття. – К.: Освіта, 1992. – С. 83-92; 8. Субтельний О. Україна: історія. – Київ: "Либідь", 1991. – С. 355-362.

Сушинський Владислав
(м. Вінниця)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ВІННИЧЧИНИ НА ПОЧ. 30-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ

Головним завданням даної статті є висвітлення соціально-економічного становища у Вінницькій області на передодні і під час голодомору та вплив посівної і хлібозаготівель на початок голодомору 1932-1933 років і виникаючі крадіжки під час голоду. Всі проаналізовані архівні джерела знаходилися під грифом цілком таємно.

Голод 1932-1933 років спричинили, насамперед, політичні чинники. Потрібно було винищити численний прошарок заможних і незалежних від держави селян-підприємців.

Масове фізичне винищення українських хліборобів штучним голодом було свідомим терористичним актом політичної системи проти мирних людей, внаслідок чого зникали цілі покоління землеробів, було зруйновано соціальні основи нації, її традиції, духовну культуру та самобутність. Архівні дані засвідчують факти свідомого створення таких умов життя для сільського населення, дві третини якого становили етнічні українці, що призвело до їх відвертого фізичного винищення. Голодомор 1932-1933 років – це свідомо заподіяна акція. Як свідчать документальні джерела, хліб в Україні був, але хліб з України забрали. Сталін присилає Кагановича, за участі якого 29 грудня цього ж року відбувається засідання Політбюро ЦК КПБУ, на якому ухвалюється рішення забрати з України все, в тому числі й посівний матеріал з колгоспів.

Восени 1932 року організовувалися з України так звані зелені ешелони для забезпечення промислових центрів Росії продуктами харчування до жовтневих свят. З України вивозили навіть квашені огірки, капусту та помідори. Таким чином, ті люди, котрі вирощували цю продукцію, залишалися приреченими на голодну смерть.

За розпорядженнями уряду, заборонялась будь-яка торгівля в сільській місцевості, призупинялося продовольче постачання сіл, переслідувалося та каралося на 10 років ув’язнення і розстріл за будь-яке використання хліба на трудодні в колгоспах та районах, що не виконали хлібозаготівельних планів, запроваджувалася система масового вилучення насіннєвих фондів та “незаконно” розданого хліба колгоспникам, натуральних штрафів, товарних

репресій. Голодомор 1933-го року, таким чином, спричиняли також непосильні плани хлібозаготівель з мізерного врожаю попереднього року.

Вилучення посівних фондів для весінньої посівної кампанії на 15 березня 1932 року по колгоспам проводилися повільно. По індивідуальному сектору по вилученню у людей зерна проходило «як писалося органами ГПУ» – «недопустимо повільно». Звинувачували «кулацький і антирадянський елемент», що ті користуються слабкістю зі сторони партійних і радянських організацій і ведуть пропаганду серед індивідуальних господарств простих селян, щоб ті не здавали посівні фонди для посіву. Це свідчить про переслідування радянською владою тих «кулацьких» елементів і знищення їх. Ці «небажані елементи» переслідувалися, бо вони розуміли на той день картину подій, що відбувалися, і що могло бути і надалі, ділилися з цією інформацією з іншими людьми, що зривало плани вилучення зерна. Жива (кінна) тяглова сила була в негативному стані, через те що майно, корми і засоби по утриманню тяглової сили використовувалися непередбачено і необдумано, можливе було і розкрадання сільськогосподарського майна через низький прожитковий рівень селянства.

Більша частина сільськогосподарського реманенту була не придатною через злам. На селі серед всіх верств населення зростало незадоволення, через те, що вищі прошарки селян підбурювали нищі прошарки проти радянської влади і організованою нею колективізацію. Заходами вилучення зерна в селян навіть були незадоволена сільська інтелігенція – агрономи, вчителі, медперсонал в яких також були труднощі з рівнем життя – складалася соціально складна ситуація. В селі Семенки Брацлавського району, колгосп ім. Шевченка повинно бути засіяно 56 га фондових земель, а в селі колгосп має 25 га, що значить 31 га треба вилучити в «кулацького елементу», що свідчить про розкуркулення. В селі Гриненки того ж Брацлавського району уповноважений РИК по підрахунках семфонду агроном Литвинський виявив наявність фонду 50 центнер, а записав 57 центнер, що запропонував письмово підтвердити члену Правління і коли останній почав відмовлятися, то Литвинський зауважив: «це нічого не означає Ви підпишете, а 7 цих центнер де небуть дістанете». По даним Райапаратів станом на 10 березня 1932 року тракторний МТС був в доброму стані, але були відсутні запчастини і виконаний на швидкоруч ремонту підлягали 435 тракторів, з них по радгоспам – 56, МТС – 416 і колгоспам – 23

ремонт яких проводився. З 540 замовлених тракторів з заводу прибуло 252 трактора. По агентурним даним було відомо, що в Немирівському районі не дивлячись по заявам адміністрації МТС про готовність тракторного парку до посівної ремонт був проведений погано, при перевірці ці дані підтвердилися, і стало відомо, що з 23 відремонтованих тракторів, до роботи були готові тільки 8 шт., а інші були відремонтовані незадовільно. Переоблік інвентарю не вівся по фактичній наявності, а дані бралися за попередній рік і вписувалися на сьогоденнішній рік, в ряді деяких сіл переоблік зовсім не вівся, загалом, в Теплицькому, Джулинському, Брацлавському, Затонському, Подонському, Немирівському, Барському, Крижопільському та ряду інших районів. Тяглова кінна сила вмирала через поганий догляд і годівлю Так, в селі Дзеленець Проскурівського району, серед колгоспників поширювалося незадоволення, в зв'язку з продовольчими труднощами. Кожного дня в канцелярію колгоспу приходили робітники і вимагали видачі хліба, не виходили на роботу, внаслідок чого коні і худоба були не кормлені, конюшні були погано утеплені – це Полонський, Теплицький Немирівський, Жмеринський, Літинський, Брацлавський, Станіславський, Липовецький, Барський райони. Відбувалося зменшення норм видачі хліба по картках було знято з утримання безробітних, відбувалося незадоволення серед працюючих, заяви про звільнення, все це відбувалося в антирадянських формах. Відбувалося призупинення роботи через антирадянську агітацію. Так, технік Чуднівського радгоспу Доля Андрій серед працюючих говорив: «Воювали за революцію, тепер треба воювати за другу. Не було правди і не буде. Керівництво переживає тільки за себе. Були дворянські титули і зараз вони зосталися. Треба змести це болото. Я нічого не хочу тільки дай війни. Було зафіксовано що також Доля Андрій розповсюджував чутки, що ніби в місті Бердичеві на підставі голоду, робочі розбили магазин ЦРК і розібрали хліб, втрутившись в цю ситуацію співробітник міліції був убитий. Доля був взятий на контроль органами ГПУ, можливо був засланий або розстріляний як тисячі інших українців. Це свідчить про складну, напружену ситуацію серед суспільства, люди дійсно відчували нестачу продовольства, як на селі так і в місті. Селяни опиралися колективізації не виходили на роботу, не здавали посівний фонд і залишки прихованого зерна, землі, які в них відбиралися насильно, по селах їздили підводами озброєні загони і вилучали зерно не обминаючи жодного подвір'я.

Островський Олексій з села Барбаровки виголошував незадоволення, що в нього немає хліба говорячи: «У нас забрали хліб і інвентар і все, що було. Тепер ще заберуть і останню будівлю і доведеться пропадати не тільки без хліба, але й без житла». Це також свідчило насильницьке вилучення зерна і також висилання «куркулів» з їх хат на заслання – розкуркулення в їх колишніх житлах посиляли інших людей – «більшовицьких активістів», що сприяли політиці радянської влади на Україні. [1]

Станом на 1 листопада 1932 року після так званого «нажима на селян» з 25 жовтня по 31 жовтня 1932 року річний план хлібозаготівлі збільшився на 2,3%, місячний на 5,1% за останню п'ятидвірку по заготівлі хліба, насильницька хлібоздача давала свій результат, що селяни не ховали зерна і не продавали його на базарі. Активно хліб почали здавати у Вороновицькому, Дунаєвецькому, Барському, Бершадському. Партійні верхівки в селах жили заможніше по видачі допомоги ніж робочі і селяни. Цей «нажим» чітко прослідковувався в селах Клокотинці і Михайлівка Шаргородського району де насильно вривалися в домівки і забирали зерно. В деяких колгоспах був незібраний хліб, що згнив – в Любарському районі с. Коростки, також в Антонівському і Ямпільському районах, де цифра сягала 1000 пудів озимого хліба. Також розповсюджувалися слухи, що скоро буде війна і не треба спішити здавати хліб, в Гайсинському, Тульчинському, Бердичівському. Не здавали хліб, а закопували його в городі, за хатою, в сараї, в 23 селах в кожного знаходили і відбирали від 10 до 23 пудів хліба в кожному подвір'ї. Знаходили зерно яке майже згнивало і не було придатним. В селі Ніконовка Бердичівського району було виявлено 40 господарств, що чинили опір хлібоздачі, де органи ГПУ вели, згодом, серед цього населення відповідну роботу.

Відбувалися крадіжки зерна під час обмолу хліба і під час його перевезення з місця молотьби до колгоспів, що проходили при участі активістів і керівників сільських організацій (Волочиський, Піщанський, Гайсинський, Іллінецький). Простежувалися повстанські тенденції, що відмічені в селі Рудницькому, Бабчинці Піщанського району. Зафіксовані були три факти терористичного характеру (Антонінському, Крижопільському, Проскурівському) районах, де ситуація серед замордованого населення більшовиками мала критичний характер. В Томашпільському районі було притягнуто до відповідальності 6 чол. за хования хліба – рахівник, завідувач господарством та інші.

В Бердичівському по 8 селах – 67 чол. з кулаків 10, заможних середняків 31, бідняків 3, колгоспників 4 за не здачу хліба і пропаганду непокорі хлібоздачі. Цих людей розстрілювали або висиляли в табори ГУЛАГу, Колими. [2]

Станом на 3 квітня 1932 року зафіксовано пограбування в районах Вінницької області невеликими групами (3-5 чол.) сховищ посівного матеріалу в колгоспах і радгоспах (Гайсинський, Томашпільський, Теплицький, Брацлавський, Крижопільський, Козятинський райони). На винокурних заводах Чуднівському і Теплицькому, кукурудзу, що була під відкритим небом від 50 до 150 чоловік розбирало, для запобігання цьому було встановлено загони міліції. В Гайсинському районі в ніч з 25 на 26 березня група озброєних в кількості 3 чоловік пограбували в селі Бубнівки продуктовий магазин захвативши 7 мішків ячменю і пшениці і зникли в невідомому напрямі, сторож Філіп Задильний в цей час був в себе в дома і спав. В Крижопільському районі в селі Купиче колектив колгоспу «Жовтнева революція» розібрав 150 пудів картоплі, що було допущено сторожем Цимбалюком Філіпом, який також страждав від нестачі їжі. В Ілінецькому районі в Кандалінському радгоспі 26 березня громадянками села Фукінець зроблений наліт на мотичний буряк, що був в 2-х км від села, 150 особами, де більшість були жінки, що свідчило про сильну кризу в сім'ях і нестачу їжі серед населення.

Можна сказати, що ці випадки крадіжок були зумовлені: складною ситуацією з продуктами харчування; ростом активності виступів селян; видність посівного фонду на відкритому місці під відкритим небом, де він псувався і провокував селян до крадіжок і так в напруженій соціальній і економічній ситуації; відсутністю роботи, особливо серед жінок; слабка охорона сховищ з посівним матеріалом; халатність відношення посадовців, адміністрації радгоспів до цієї проблеми. [3]

По підготовці МТС до осінньої посівної кампанії і в ході такої станом на 31 серпня 1932 року було створено два плани без належної підготовки і забезпеченню машинами і інвентарем, зерном. Хліб сіяли в ручну через недостатність сівалок, сіючи чистосортними і сортно-товарним зерном, останнє призначалося для продажу і годівлі тварин. Непрофесіоналізм професійних кадрів, агрономів повинні були направляти на курси підвищення кваліфікації, оснащати їх інструкціями для покращення проведення посівної. Всього цього Облтрактор не зробив, також не вели перепис інвентарю. Відбувалася тяганина з направленнями

серед відділів, не ремонтували не доріг не мостів, що негативно впливало на перевезення хліба на пункти хлібоздачі. Загалом по області до посіву пшениці приступили окремі МТС, застій техніки був на 40%. Початок посівної розпочався 25 серпня закінчився 10 вересня 1932 року. Посів рапсу був зірваний через те, що сіяли не раціонально, а після нього сіяти вже було не можна. Багато МТС не справилися з оранкою (Чуднівський 6%, Ямпільський 8% площі по районам було зорано). МТС не отримували нових возів, ремонт, яких був виконаний на 60,4%, не вистачало втулок і шинного заліза. План ремонту доріг був виконаний лише на 28,4%, мостів на 50,7%. В Хмільницькій МТС плани складені лише в 11 з 29 колгоспів. З 26 тракторів, 12 були в ремонті, на оранці було тільки 5 тракторів на сіянні 9 тракторів. Ремонт затримувався на 40-45 днів. По області 20% тракторів були в ремонті. [4]

Хід осінньої посівної кампанії в Вінницькій області станом на 15 жовтня 1932 року повідомлялося Секретарю обкому КПБУ про затяжний характер посівів і їх недосів посівних площ по поставленим планам, відсутністю насіння, підміною одної посівної культури іншою (Літинський район), погане управління МТС, невихід на роботу (Любомирський, Могилів-Подільський райони), а в цей час вже йшов голод, «косив людей по селах». Знову ж таки поганий догляд за тягловою силою (Муровано-Куриловецький). Погана кваліфікація трактористів, відсутність запасних частин, відбувалися простої тракторів. В термін 2 місяців людям не платили зарплати, не видавався теплий одяг і взуття, погане постачання продуктів, було зафіксовано, що деякі працівники МТС втрачали свідомість через погане харчування, що впливало на виконання роботи (Гайсинський, Жмеринський райони). Відбувалося скорочення посівних площ в Тульчинському та Муровано-Куриловецькому районах. Психологічна криза серед працівників, що стан самих людей, як писали, може призвести до зриву посівної. Серед селян деякі виходили з колгоспів (Тульчинський, Гайсинський, Муровано-Куриловецький, Могилів-Подільський райони та ряд інших). На секторі індивідуального господарства сіяли тільки, щоб вистачало для себе, що призводило до збільшення вилучення зерна (Меджибіжський, Жмеринський райони). Присутнє було незадоволення селянства і антирадянські виступи через розкуркулення і вилучення зерна для посівної. Поширювалися чутки про зміну влади з боку так званого «небажаного елементу». Ситуація з весни до осені накалялася, був напружений стан в суспільстві, відбувалися випадки смерті через

голод, але ті, хто був на боці більшовицького терору проти українського селянства – голоду як такого не зазнавали. Під цими справами підписувалися – зам. начальника Віноблвідділу ГПУ УССР Рахліс, начальник Віноблвідділу ГПУ УССР Левоцький, зам. начальника Віноблвідділу ГПУ УССР Ізвенков, начальник СПО Осипін та інші особи партійного керівництва. [5]

Оперативне керівництво чинів – посівом, хлібозаготівлею, організація роботи на суспільних засадах було не якісне і погано справлялося зі своєю роботою. Становище було затжно-критичним за 1932 рік, що прямими наслідками в пливало на наростаючу критичну ситуацію голоду. Історики і демографи сперечаються навколо кількості жертв голодомору, виголошуючи різні дані від 3 до 10 мільйонів. Найвірогідніше, враховуючи матеріали перепису населення 1937-го року, втрати населення внаслідок повного фізичного виснаження, тифу, кишково-шлункових отруєнь, канібалізму, репресій, самогубств на ґрунті розладу психіки та соціального колапсу, жертви становили близько 7 мільйонів чоловік на теренах України. За антиукраїнською спрямованістю та масштабністю застосування, голод 1933-го року виявився найжахливішою зброєю масового знищення та соціального поневолення селянства, якою скористався тоталітарний режим в Україні. Голодною смертністю вирізнялися села і райони, які мали економічну зумовленість, тобто впиралися в обсяги, терміни та методи хлібозаготівель. Найбільш досконала статистика не спроможна передати глибини та масштабності соціально-економічних, політичних та морально-психологічних наслідків голодомору, жахливого свавілля владних структур і масових випадків ганебного для людини явища – канібалізму. Але душа України і українців не вмирали – вчитель села Чорна гребля Джулинського району Рибаловський Василь Антонович заявив: «Я щирий українець, але Україну люблю по українському, а не по більшовицькому!», що було відразу зареєстровано органами ГПУ.

Голодне лихоліття тривало майже два роки, явище не стихійне, а цілком рукотворне.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. ДАВО. – Ф. П. – 136, оп. 3, спр. 16. – Арк. 56-74.; 2. ДАВО. – Ф. П. – 136, оп. 3, спр. 14. – Арк. 300-302.; 3. ДАВО. – Ф. П. – 136, оп. 3, спр. 8. – Арк. 65-71.; 4. ДАВО. – Ф. П. – 136, оп. 3, спр. 16. – Арк. 388-393.; 5. ДАВО. – Ф. П. – 136, оп. 3, спр. 16. – Арк. 431-433.

Кошевіцька Ірина
(м. Вінниця)

СТАНОВИЩЕ СЕЛЯН ВІННИЧЧИНИ У РОКИ ГОЛОДОМОРУ

Витоки Голодомору 1932-1933 рр. в Україні, як засвідчують архівні джерела, започатковані колективізацією сільського господарства 1928 р., і з цього часу він тільки посилювався, з року в рік набираючи все більше масштабів. Спричинила голод економічна політика більшовицького партійно-державного керівництва, яке спрямувало всі зусилля на експропріацію власності в українському селі: вилучення грошових коштів у селян, задіяння репресивних хлібозаготівель, відбір іншої сільськогосподарської продукції. Метою даної публікації є розкрити становище селян на Вінниччині в роки голоду.

Крім архівних джерел у статті використані збірники документів і матеріалів «Колективізація і голод на Україні 1932-1933» [1], «Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр.» [2], народна книга-меморіал підготовлена Коваленком Л. і Маняком В. [3]

Директивні постанови від 1928 р. засвідчують про остаточний відхід від політики Непу. Влада повернулася до насильницької продовольчої розкладки в українському селі. Вводилися нові хлібозаготівельні методи.

У листі до Й. В. Сталіна від комсомольця Пастушенка з с. Полонисте Бабанського р-ну на Вінниччині про вивіз хліба й голодування колгоспників від 10 лютого 1932 р., повідомляється: «Маса населення підбурена проти радвлади, немає ніякої культроботи, одна хлібозаготівля й годі, сільбуд закритий, ніхто не йде, чекаючи з дня на день смерті» [4].

Голод є жахливою сторінкою історії нашого народу. Кожен день для простих людей мав єдину мету, яка полягала в тому, щоб не померти від голоду. Кожен добивався цього різними методами. Так, секретарю обкома КП(б)У цілком таємно повідомлялося, що по Вінницькій області нема продуктів, а крадіжки носять масовий характер. Детально описано становище кожного району, а також яким чином люди намагаються вижити і врятувати свої сім'ї. Наприклад, «В с. Щуринці (Немирівський район) член колгоспу Мосейчук Марія довгий час ходила по селу і кричала «Ми здихаємо з голоду», бачачи, що ніхто їй не допомагає, вона привела своїх чотирьох дітей у канцелярію колективу, залишила

там дітей, йдучи сказала: «Їсти в мене нічого, я сама також здихаю з голоду, корміть ви їх» [5]. Дітям все-таки видали по шматку хліба, і мати їх забрала. В повідомленні йшлося і про те, що в Деражнянському районі в інтернаті за останні десять днів видача хліба припинилася зовсім, а медичним оглядом встановлено жахливе зморення і туберкульозний стан дітей [6].

Існували й інші методи, щоб вижити в таких умовах. Так, в одному із спеціальних повідомлень йшлося про те, що в Немирівському районі в с. Сітківці 7 травня 1932 р. – розкрито вбивство здійснене 2 травня 1932 р: «У вбивці знайдено значна кількість м'яса вбитої(жінка віком 23 років) і три пляшки людського сала», а вбивцею виявилася колгоспниця, сім'я якої 2-3 дні споживала м'ясо, а сало продавала на базарі під виглядом гусинного [7]. Вбивство було здійснено на ґрунті голоду.

У доповідній записці секретарю Вінницького МПК – товаришу Левінзону від секретаря колгоспної партячейки с. Сосонки повідомлялося: «По селу Сосонка було виявлено контрреволюційну організацію, яка різала людей не тільки з метою харчування, але й, згідно доказів, з метою наживи – продажу людського м'яса» [8]. Таких випадків було безліч. Але перед лицем голоду людина просто втрачає здоровий глузд.

Влада створювала всі умови для поширення голоду. Із свідчень селянки Шпички А. М. «…А як настали жнива – ми з сестрою ходили збирати колосся…Об'їждчики ганялись за нами на конях, били нас, відбирали мішки…» [9].

Інше джерело повідомляє: «Селянство голодувало, місто жило своїм життям. Селяни не мали чого продати, не мали за що купити. Якщо хтось і спромігся купити буханку хліба, то в ній була шапка-будьонівка чи якась ганчірка, обмащена шаром тіста. Падали селяни як солома» [10].

Від голоду кожного дня гинула значна кількість людей, зокрема лише в Любарському районі: «…В середньому по селам (майже у всіх) вмирає в день 5 чоловік. Є села де вмирає від 15 до 20 чоловік» [11].

Значна кількість архівних джерел підтверджують голод на Поділлі і в 1934-1935 рр. Так, про важке економічне становище селянства Поділля у січні 1935 р. інформував Сталіна секретар Вінницького обкому КП(б)У Р. Бегайло: «Цілком таємно…Обком вважає за необхідне інформувати ЦК про те, що велика кількість колгоспів області вже в даний період, в результаті низької видачі хліба на трудодень, відчувають серйозні продовольчі труднощі. Із

3634 колгоспів області нами вивчений стан у 3346 колгоспах. З цієї кількості 436 колгоспи видали на один трудодень менше 0,5 кг усіх зернових, у 803 колгоспах – від 0,5 до 1 кг, 649 колгоспів – від 1 до 1,5 кг…» [12]. Такі звернення були непоодинокі.

За підрахунками англійського вченого С. Віткрофта, який досліджував дану проблему, населення Вінницької області у 1933 р. зменшилося на 568 тис. чол13. Ця цифра не є точним показником, тому що на підрахунки впливали різні чинники, пов'язані з методиками демографічної статистики. Зрозуміло одне – голодомор забрав життя сотень тисяч вінничан.

Вищезазначені архівні джерела засвідчують організацію більшовицькою владою штучного голоду в Україні, який, безперечно, мав ознаки геноциду.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Колективізація і голод на Україні 1929 – 1933: збірник документів і матеріалів. – К., 1992; 2. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів. – Вінниця, 2007; 3. 33-й: Голод: Народна книга-меморіал / Впоряд.: Коваленко Л., Маняк В. – К., 1991; 4. Колективізація і голод на Україні… – С. 415; 5. ДАВО. – Ф. - № 136. Оп. 3, спр. 10. – Арк.40. Машинопис.; 6. ДАВО. – Ф. - № 136. Оп. 3, спр. 10. – Арк.41. Машинопис.; 7. ДАВО. – Ф. - .№ 136. Оп. 3, спр. 10. – Арк.52. Машинопис.; 8. ДАВО. – Ф. - № 136. Оп. 3, спр. 80. – Арк.102. Машинопис.; 9. 33-й: Голод… – С. 53; 10.Там само – С. 73; 11. ДАВО. – Ф. – № 136. Оп. 3, спр. 80. – Арк..104. Машинопис.; 12. Голод та голодомор на Поділлі… – С. 461.; 14. Там само. – С. 162.

Маланчук Аліна
(м. Вінниця)

ЛИПОВЕЦЬКА ГОЛГОФА: ДО ПИТАННЯ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ

Історія українського народу знала чимало трагічних подій. Але те, що сталося в Україні – "житниці Європи" в 1932-1933 рр. не має аналогів в історії цивілізованого людства. Без війни, без стихійного лиха, без епідемій на своїй родючій землі загинули від голоду – штучного голоду – мільйони ні в чому не винних людей.

Актуальність даної проблеми обгрунтовується необхідністю привернення уваги до голодомору 1932-1933 років не лише усіх громадян України, але й міжнародної спільноти, потребою пробудження історичної пам'яті народу, адже кількість свідків цієї трагедії з кожним роком зменшується в геометричній прогресії. Це

одна з ключових тем новітньої історії України. Встановлення історичної правди має розпочинатися, перш за все, з регіонального рівня. Тому метою даного дослідження є висвітлення подій голодомору 1932-1933 років у Липовецькому районі крізь призму сучасності та з'ясування окремих аспектів офіційної лінії тодішнього керівництва району.

Звертаючись до історіографічної бази, слід відзначити грунтовність праці Кульчицького С. "Голод в Україні як геноцид" [1], яка створює чітке загальне бачення проблеми і Конквеста Р. "Жнива скорботи: радянська колективізація і голодомор" [2]. Окремі публікації про Голодомор 1932-1933 років саме в Липовецькому районі належать місцевому краєзнавцю Роговому О., які носять дещо фрагментарний характер, але зберігають наукове значення щодо досліджуваного питання.

Хіба можна уявити, що народ-хлібороб помирає на своїх чорноземах від голоду? Точне число жертв голодомору 1932-1933 років невідоме й досі, адже свій небачений в історії злочин сталінська кліка намагалася максимально утаємничити. Так, звіти про масштаби жертв голоду писалися езоповою мовою на кшталт : "за пятидневку… месяца было заготовлено… голов скота. Болеет по району ящуром… голов" [3]. Так маскували жертв голоду, а під ящуром – канібалізм.

Липовецький район першим у Вінницькій області закінчив суцільну колективізацію. Це призвело до деградації сільського господарства. Так, протягом 1929-1933 років поголів'я великої рогатої худоби скоротилося на 47,4%. Недовиконання завдань по ярових культурах у 1932 році становило 26,4%, по цукрових буряках – 35% [4].

На Липовеччині, як і по всій Україні, колективізація була доведена до абсурду. Загнані насильно в колгоспи, селяни чинили опір. Так, на Бершадщині селянка Задорожна оголосила себе диктатором району, розпустила колгоспи та ради. На Липовеччині ж у 1929 році в Псярівці був убитий голова комнезаму, а в Старій Прилуці – голова сільської ради. Почався масовий вихід з колгоспів. Ще 13 липня 1932 року в районі подали 149 заяв про це. Сталось катастрофічне падіння виробництва. Навіть аналітична служба ДПУ зробила у 1932 році висновок: "Серед районів Вінницької області є частина таких, яка в останні два – три роки по основних своїх показниках дала різкі негативні результати. До такої частини відноситься і Липовецький район". Якими методами впроваджувались нові форми видно із доповідної записки

облвідділу державного політичного управління від 28 червня 1932 року : “В Липовецькому районі під час хлібозаготівлі замість встановлених наркомпостачем 540 господарств-твердоздатчиків фактично було встановлено 940, із них розпродано повністю 291 господарство і частково 148, осуджено 120; в це число входить значна кількість середняків і бідняків, точних даних у районних органах про кількість розпроданих в результаті викривлень – немає” [5]. Під час хлібозаготівельних компаній в людей забирали навіть посівний матеріал. Але при всіх потугах хлібозаготівлю вдалось виконати “лише” на 90% і район занесли на “чорну дошку”.

Такий вигляд мав сталінський геноцид у Липовецькому районі. По дворах жителів Липовця і сіл району ходили зі шпичками і забирали останні зернини. У Турбові уповноважений Мінько майже сто сімей наказав вивести за межі району і залишити на полі просто неба [6]. А з ініціативи обласного уповноваженого Сідлецького лінія жорстокого тиску на тих, хто не здавав хліба, привела у Брицькому до закопування людей живими та інших знущань, аж поки не втрутився сам голова Раднаркому України [7]. Уже з початку літа 1932 року зафіксовані перші голодні смерті у Зозові і Війтівцях, а потім і в інших селах. Голодні люди кинулись на поля, але їм притиснув страждаючі пальці драконівський закон про “п’ять колосків”. В області припускали, що голодує близько 50 % населення.

На всю Вінничину прогримів заклик людей із Старої Прилуки про організацію “голодного походу”. В березні 1932 року у листівках про це писалось: “…розгонимо правління колгоспу, з голоду пропадати не хочемо, а всі підемо в голодний похід” [8]. В сусідніх районах заговорили про повстання. Проте репресії не забарились, і в червні 1932 року ДПУ нібито ліквідували велику контрреволюційну повстанську організацію, якій приписали намір замінити Ради народними управами.

Ще в лютому 1932 року Вінницький обком партії у листі в Центральний комітет поставив Липовецький район на другу позицію по смертності і повідомив про жорстокий випадок: одноосібник із-за миски муки зарубав двох дітей. Ще більші страждання принесла весна, адже в людей закінчились останні харчі. В їжу пішла гнила картопля, омеляс, білий цвіт акації, буряки, собаки, коти, жаби. Людей довели до такого стану, що вони почали їсти власних дітей. Так, в лютому 1933 року одноосібниця зарізала свою 4-річну доньку [9]. У неї було засіяно

півгектара озимини, але за типовим сценарієм весь хліб просто відібрали. Про масштаби смертності можна судити з того, що лише за один день – 10 квітня 1933 року – у Вахнівці померло 37 чоловік [10]. Секретар райпарткому партії Груздьов писав в область: "… по дорогах, йдучи від села до села, вмирають. Трупи підбираємо щоденно" [11]. І сьогодні кров зупиняється в жилах від розповідей про те, як в Липовці, Зозові, Росоші підводи, які підбирали мертвих, звозили до спільних ям знесилених, але ще живих людей, щоб другий раз не повертатись за ними. Показовою є статистика: якщо на початку 1932 року на Липовеччині проживало 105 304 жителів, то в 1933 році залишилось 74 965 осіб [12]. Незважаючи на замовчування, в області відомою стала інформація начальника політвідділу Липовецької МТС Дашкевича про те, що робітники масово втрачають свідомість і відмовляються працювати [13]. Але справжній переполох здійснився після листа робітника Михайлова самому Сталіну про трупи на вулицях Липовця. Серед кореспонденції Сталіна зберігся до наших днів і відкритий лист від селян Вінницької області.

В цілому, за приблизними підрахунками, втрати Липовеччини протягом 1932-1933 років становили близько 30 тисяч осіб. Це вже обвинувачувальний вирок злочинному режиму, засторога для сучасників та нащадків: злочини проти власного народу, яку мотивацію для них не вигадували б, непрощенні і не мають строку давності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1.Кульчицький С. Голод в Україні як геноцид. – К., 2005. – 220 с.; 2. Конквест Р. Жнива скорботи: радянська колективізація і голодомор. – К., 1993.–384 с.; 3. Асаулюк О. Липовець 1932-1933рр.: бій за життя // Нове життя. – 1994. – 27 серпня. – С.4; 4. Скоцький О. Липовецький район: історія та сучасність. – Липовець, 2005. – С.11; 5. Роговий О. Липовецька голгофа. // Нове життя. – 1994. – 5 січня. – С. 2; 6. Вінницький обласний державний архів. – ЦАМО. – м.Подольськ. – Ф.229. – Оп.161. – Спр.112.; 7. Роговий О. Відгомін планетарної трагедії // Липовецькі вісті. – 2004. – 23 червня . – С. 3; 8. Степанюк О. Непрощенний злочин. //Нове життя. – 1994. – 16 березня. – С. 2; 9.Роговий О. Голодний 1933 р.: цифри, факти //Липовецькі вісті. – 2006. – 19 липня. – С 2; 10. Шульга І. Голод на Поділлі. – Вінниця, 1993; 11.Скоцький О. Такого не знала історія//Липовецькі вісті. – 2005. – 15 вересня. – С.4.; 12. Крикун Г. Нам партквитки дорожчі, ніж твої діти //Липовецькі вісті. – 2003. – 22 жовтня. – С 2; 13. Марценюк В. Повернення правди (нові матеріали про голод 1933 – 1933 років на Липовеччині) // Липовецькі вісті. – 2002. – 5 квітня. – С.3.

Сердунич Любов
(смт. Стара Синява Хмельницької області)

СЛОВЕСНІ СВІДКИ СТРАШНОЇ ЕПОХИ (УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР ПЕРІОДУ ГОЛОДОМОРУ)

«На Поділлі хліб на кіллі, ковбасами пліт городять», - так образно здавна говорив народ про щедрість подільської землі, її багатства і хліборобність, про добробут людей. У страшні 30-ті роки ХХ віку це прислів'я якщо й згадувалося, то лише із сатиричним підтекстом. Комуністичні сатрапи забирали у хліборобів не лише хліб, а й усе, чим можна було порятуватися від загибелі, свідомо залишаючи людей на голодну смерть. Багаторічна заборона говорити на тему голодомору мала за мету знищити і людську пам'ять. Однак ні найсуворіші заборони, ні знищення документів та засекречення архівів, ні спотворення історичних книг не змогли викреслити страшних комуністичних злодіянь із пам'яті людей. Вона, пам'ять людська, тримає все, зафіксувавши навіть ті коротенькі фрази, віршики чи прислів'я, що голодна дитина почула раз, пошепки, під страхом заборони.

Саме роки голодомору спровокували сплеск усної народної творчости. Жахливі потрясіння народу не могли не відбитися у його слові. Ті коротенькі зразки усної народної творчості – то свідки людиновинищувальної епохи ленінсько-сталінської тиранії, позаяк нині є неоціненним свідченням страхіть, які творили сталінські сатрапи з українцями. Відходять у небуття живі свідки голодомору, та залишаються на папері їхні сумні шедеври тих часів: народні твори про голодомор 30-их років. Вони виникали на кожному кроці, розвінчуючи риси комуно-сталінської доби. Нині такі зразки фольклору про голодомор влучно ілюструють людські свідчення, позаяк і самі є незаперечним свідченням злочинів сталінської системи. Це – не сміх крізь сльози, не плач. Це щось більше розпачу, більше віри чи відчайдушності. Це – доказ незнищенності українського народу, його безсмертя.

ВІРШІ, ПІСНІ, ЧАСТІВКИ

Як і інші зразки фольклору, пісеньки та вірші про голодомор мають багато варіантів, що засвідчує їхню поширеність Україною. Вони водночас промовисто свідчать про масове пограбування українського народу і прозріння людей в оцінці колгоспного ладу.

Хтіли стати хазяями
При совєтській владі.
Як залишимось живими,

То будемо раді.
Як ішла я у колгосп,
Чоботи рипіли.
Як ішла я із колгоспу,
Зуби цокотіли.
Україні добре жить:
10 робить, 100 лежить.
А як добре припече,
То й тих 10 утече.
Сидить Ленін на горі,
А Сталін в болоті.
Що зробили куркулеві,
Те буде й голоті.
Стоїть Ленін на горі,
Троцький у болоті.
Дали перцю кулакам,
Дамо ще й голоті.
Нема хліба, нема кики,
Тільки кіно та музики.
Нема хліба, нема сала,
Бо совєтська власть забрала.
Жито і пшеницю
Відали за границю,
А ячмінь і овес
Забрав МТС.
А осталось трохи головні,
То на твої, бабо, трудодні.
Хліба повнії вагони
Вирушали за кордони.
А радянському народу
Залишали тільки воду.

Навіть у війну народ співав і творив. Відома записана на Харківщині щедрівка, складена під час Другої світової війни, співалася тоді, коли проганяли від двору, бо не було що дати. А звинувачували в цьому Гітлера:

Щедрик-ведрик, Гітлер – мошенник!
За яку ласку з'їв ти ковбаску?
Все тобі мало. Кільце і сало.
Щоб воно тобі поперек горла стало!

У війну співали й таку пісеньку – про нових прихвостнів нової влади:

То лютує вулицями
Не вовк сіроманець,
То фашистам помагає
Староста-поганець.

У трагічні роки війни згадали і стару пісню:

Чи така вже наша доля,
Чи така судьба вже нам,
Що прекрасний край Подолля
Служить все чужим панам?
Що татари не добили,
Все забрав кацап і жид,
Все у краї сплюндрували,
А нам ганьба, плач і встид.
Німець коня в церкву вводив,
За ним ззаду мадьяр йшов,
Що невинних людей наших
Серед села вивішав…

Відома пісня про проголошення у 1939 р. Закарпаття вільним у голодні 30-ті роки стала виконуватись по-іншому:

В Україні біда чорна, та біда чорна, гей!
По всіх селах мелять жорна, та мелять жорна, гей!
Там ходять з торбинками,
Там кидають жменьками,
Жорнівками вправо, вліво,
Щоб їсти ся не хтіло, та гей!
Пише Сталін до Гітлера, та до Гітлера, та гей!
Мелять жорна, як холєра, та як холєра, та гей!
У нас ходять з торбинками,
У нас кидають жменьками,
Жорнівками вправо, вліво,
Щоб їсти ся не хотіло, та гей!
Гітлер йому відписує, та відписує, та гей!
Що всі жорна покасує, та покасує, та гей!..

У страшні 30-ті роки люди складали сатиричні вірші та пісеньки про тодішню політику. За ці пісеньки, мовлені вголос, суворо карали.

Гарба раком, трактор боком,
І коняка з одним оком
І корова без хвоста,
І комора пуста.

Кряче качка за потоком.

І кобила з одним оком.
Ні корови, ні свині,
Тільки Ленін на стіні.
Він показує рукою,
Куди їхать за мукою.

Вийшли в поле косарі,
Косять зранку до зорі,
На колгоспній косовиці
На сміх курям заробили:
По сто грамів пшениці.

Питалася баба діда,
Чи дадуть в колгоспі хліба.
- Дадуть хліба ще й коржа,
Будеш їсти без ножа.

Плаче батько, аж голосить,
Проклинає білий світ,
Бо лишився голий-босий,
Без кожуха, без чобіт.

Розбій більшовизму, штучний голод породжували безліч критичних віршів та пісеньок, уривки яких пригадують очевидці тих днів:

Сидить баба на мосту,
Чухає коросту.
В 33-ому году
Не буде колгоспу.

Мала баба одну ко́зу
І ту здала до колхозу.
Сіла собі на рядні
Та й рахує трудодні.

Сидить баба в бур'яні,
Та й рахує трудодні.
А йде дід із граблями,
Та й каже: дурна ти, бабо,
Зі своїми трудоднями.

Сидить дядько в бур'яні,
Та й рахує трудодні.
А за сто трудодень
Нема хліба ні на день.

Хліб качали-вимітали,
Весь народ сумує.
А великий голова

Мовби і не чує.
Соловки, да Соловки,
Дальніє морози,
Куркулєй на Соловки
Тащут паровози.

Нещадне визискування селян під виглядом хлібозаготівлі, м'ясозаготівлі, яйцезаготівлі тощо доводила їх «до ручки», а збагачувала лише фольклорно-пісенний репертуар:

Жито і пшеницю вивозять за границю,
Ячмінь і овес забирає МТС.
Просо, гречку, кукурудзу – для Радянського Союзу.
Буряки і кабачки – їжте, дурні мужики.

Не журися, Гапко,
Що ми комуністи:
Дурачйо буде робити,
А ми будем їсти.

Нема хліба, нема сала,
Сама голодовка.
Замучила мужика
Хлібозаготовка.

Аш два о плюс пшоно,
Плюс натрій хлор дорівнює наш кандьор.

Куди йдеш? Куди йдеш?
Куди шкандибаєш?
У райком за пайком.
Хіба ти не знаєш?

А у СОЗІ при дорозі
Роздають макуху:
Хочеш жити - йди до СОЗу,
Бо впадеш без духу.

Про той СОЗ чи ТСОЗ, що означало «товариство спільного обробітку землі», стільки складено сатиричних пісеньок! Ось декілька:

Батько в СОЗі, мати в СОЗі,
А я стою на морозі.
Приїхало ГПУ,
Повкидало в кропиву.

Тато в СОЗі, мати в СОЗі,
Діти плачуть на дорозі.
Нема хліба, нема сала,
Бо совєцька власть забрала.

Батько в СОЗІ, мати в СОЗІ,
Діти плачуть на дорозі
Руки вгору, ноги в річку,
Виконуєм п'ятирічку.

Батько в СОЗІ, мати в СОЗІ,
У нас хата стоїть з лоззя.
І на хаті один куль,
А всі кричать, що куркуль.

У той час говорили: «Я ж не проти колгоспу, тільки аби не в нашому селі». Нерідко у віршах звучала і пряма критика на тодішню владу чи й на конкретних організаторів штучного голоду. Їхні імена залишилися й у фольклорі:

Встань, Володько, подивися,
Як ми в СОЗІ розжилися.
Ні корови, ні свині,
Тільки Сталін на стіні.

Ні корови, ні свині,
Тільки Сталін на стіні.
Він показує рукою:
- Йдіть на запад за мукою (йдіть в Западну за мукою).

Хліба повнії вагони
Вирушали за кордони.
А радянському народу
Залишили тільки воду.
Взяли ступку, взяли жорна,
Залишили біду чорну.

Ой рай, ти рай,
Обікрав ти весь край,
Позабирав телички і бички,
І з плечей сорочки.

Їде Гура на тарані,
Держить Хмелика в кармані,
Микитяра поганя
І Бистрицьку доганя.

Пятилітку виповня, - так співали про активістів села Сурсько-Михайлівка Дніпропетровської обл.

У ті часи була відома і російськомовна пісня:

В воскресенье мать-старушка
К воротам тюрмы пришла,
Своему родному сыну
Передачу принесла.

- Передайте передачу,
А то люди говорят,
Что в централе заключенных
Сильно голодом морят… не сказал
Что сыночек на рассвете
На расстрел уже попал.

Монолог здохлої коняки – так можна назвати інший своєрідний за жанровою приналежністю твір. На худобу, яка згинула або блукала голодна, начіпляли таблички з написом:

Не дивуйте, люди, нам,
Бо таке буде ще й вам.

Або: Здохла чи вмерла,
Копитами небо підперла:
Масло, пшеницю
Вивезли за границю,
Ячмінь та овес
Згноїв МТС.
Не дивуйте, добрі люди, -
Завтра й з вами таке буде.

Ходжу, блукаю,
СОЗу шукаю.
А як знайду –
На ковбаси піду.
Нас кормили, поки ми робили.

Саме в роки примусової колективізації почали люди красти. Такого українська народна ментальність ніколи собі не дозволяла. Але відбирали ж своє! Задля збереження життя:

Україно, рідна мати,
Не вкрадеш – не будеш мати.

Іронічно-сатиричні вірші та пісні прямо і промовисто свідчать про грабунок селян комуністичною владою та її керманичами:

У Оверка-комуняки
Ні корови, ні коняки,
Як у того неборака –
Лиш язик та гола с…а.

Стоїть Ленін над рікою
І показує рукою,
Куди їхать за мукою:
- В Ленінград, у Баку,
Туди їдьте по муку.

Їде Сталін на тарані,
Дві сільодки у кармані.
Цибулиной поганяє –
Америку доганяє.

Соловкида, Соловкида –
Дальняя дорога,
Хто до тебе добреде,
Той протягне ноги.

Відома і дитячі примовки голодних років:

Нехай кишки воркотять –
Вони їсти хотять.
Чого ж очки не сплять? –
Вони ж їсти не хотять?

Аби не таким гірким видавався молочай, дітям придумали примовку:

Копиш, копиш-молочай
У мед умочай,
А із меду та в вино,
Щоб солодше було.

Навіть у ті лихі часи актуальне слово ставало справжнім твором мистецтва – мініатюрною, мобільною, але такою дошкульною, кусючою і правдивою піснею. Людям же, як кажуть, рота не затулиш. Грабунки лише збагачували фольклорно-пісенний репертуар села:

Ой Росія ти, Росія,
Сука благородная,
Німцям хліба віддала,
А сама голодная.

Ой матінко-зірко,
Як в колгоспі гірко:
Ніде їсти, ніде спати (ні доїсти, ні доспати),
Ні в чому ходити.

Стоїть Ленін на горі,
Троцький у болоті:
Дали перцю кулакам,
Дамо ще й голоті.

Одна хата, два кролі –
Записали в куркулі.

Нема хліба, нема сала,
Тільки кіна та вистава.

В 33-ому году

Їли люди лободу.
Пухли-мерли із голоду,
Наче мухи на холоду.

На мелодію відомої революційної пісні виконували нову – на злободенну тему:

Вийшли ми всі із народу,
Все відібрали у нас.
Ось вам Союз і свобода!
Ось вона, Сталінська власть!
Подивися, Ленін, сам,
Як гуляє комнезам:
С...ка гола, спина гостра,
Так і видно, що з колгоспу.
Як наган узяв у руки,
Тоді він багатий.
Чоловіка оголив,
Тай пішов, проклятий.
Одна лата, два кулі –
Й записали в куркулі,
Описали всі горшки
І загнали в Соловки.
Нема хліба, нема моні,
А ми плещемо в долоні.
А на хаті серп і молот,
А у хаті – смерть і голод.
Сидить созник під лавкою
І б'є воші булавкою.
Сидить созник в бур'яні
І рахує трудодні.
Сім день – буде трудодень,
Дайте хліба хоч на день.
Встань, Тарасе, подивися,
Як ми в СОЗІ дожилися:
Пухнуть, умирають,
Із-за СОЗу пропадають.
Спасибі Сталіну-грузину,
Що взув в резину й парусину.

На одвічно хлібородному Подніпров'ї побутувала й така сатирична пісня:

Стоїть Сталін на трибуні,
В носі колупається:

- Розстріляю Україну,
Бо не підкоряється.
Сидить Сталін на жердині,
Споглядає нишком:
Усе витяг з України,
Ще й вимотав кишки.
Як в Московському Кремлі
Щурі завелися.
Все поїли і погризли,
За людей взялися.
Лежить Сталін на дивані
Та думку гадає,
Чи нескорена Вкраїна
Крила не здіймає.
Лежить Сталін під землею,
Від злості обертається:
Була в світі Україна,
Й нею залишається.

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

Прислів'я та приказки, як і інші жанри усної народної творчості, завше слугували вихованню людської моралі. Ті ж, що були народжені під час голодоморів, ставали сумною констатацією фактів людиновинищувальної політики сталінізму та совєтського комунізму. Знищити фізично, якщо ні, то духовно - такою була мета Москви щодо українців. Однак душі народної остаточно вбити не вдалося. Вона і в цьому пекельному горнилі не кориться і творить. Крім віршів та пісень, сувора дійсність народжує і короткі, але такі влучні народні вислови, як прислів'я. Проте вони не лише констатують, а й застерігають, розвінчують, засуджують, повчають від імені тих, хто спізнав їхній гіркий зміст. У них – гостра сатира і сарказм, але ніколи не гумор. Вони переконливо засвідчують, як сприймали селяни «нове життя», сталінські порядки.

Наїлися лободи, напилися води.

Зрубай акацію – заплати облігацію.

Продай свиню – заплати пеню.

Голодному і вівсяник добрий.

Голод не за одним кимось ганяється: йому всі села і міста вклоняються.

Голодному здається кожен хліб за булку.

Прийде голодне, то з'їсть і холодне.

Голод – не тітка: не нагодує (пиріжка не дасть).

Я ж не проти колгоспів, тільки аби не в нашому селі.

Попоїв що попало, аби кишка не бурчала.

При совєтах так розбагатіла: поли драю, а плечі латаю.

На нормованих харчах я посинів і зачах.

Наїлися біди - напилися води.

Чотири рази на день їсть, та все по маківці начетверо.

Голодному все підряд прибирати, а не перебирати.

Жито і пшеницю продали за границю.

Вижене голод на холод.

Голодному й опеньки – м'ясо.

Їсти хочеться, аж шкіра болить.

Голод ходить не в лісах, а по селах і містах.

Що голіший, то мудріший.

Совєтська власть – як порваний мішок: скільки не сип, усе одно не насиплеш.

Сів селянин, гірко заплакав і добровільно пішов у колгосп.

Багач не відає, що бідняк обідає.

Голодній курці все просо на думці.

Гавкала цілий день – заробила трудодень.

Лихо наше – ячна каша: з'їв би і такої, та нема ніякої.

Сюди – тень, туди – тень, ось і є трудодень.

На комунівських харчах я посинів і зачах.

Хто дужий, того й правда.

Колгосп без дурня – що армія без генерала.

Ситий голодному – не товариш (не брат).

У нашій школі діти і стіни голі.

Пісок не родить, але й голоду не водить.

Хто коло Сталіна більше гавка, в того й більша ставка.

Голодній кумі хліб на умі, а неголодна й про книші забула.

Кукурудза – то для колгоспного пуза.

За один трудодень гни спину тиждень і ще день.

Духопель своїх, щоб чужі і духу боялися.

Серп і молот – смерть і голод.

Як не крутись, а дітись нікуди: на небо високо, у воду глибоко, а в коморі і в льоху порожньо.

Кулак у нас той, що на кулаку спить (кулак – це той, що на кулаці спить).

Сталінська конституція – суцільна проституція.

Пий воду, їж бур'ян і виконуй п'ятирічний план.

Спасибі Сталіну-грузину, що взув нас у резину.

Пєсні – хоть трєсні, а єсть нє прасі.

Куди Москва покаже, туди й дорога ляже.

Усе побачили-повидали, як голодували.

«Голь на видумкі хітра».

- Дурно робиш! - Правду кажеш! (Вітання замість: «Слава труду!»).

ОПУХЛІ АНЕКДОТИ

Помирали люди – народжувалися словесні твори. Твори різних жанрів. Нерідко – й анекдоти. Маючи первісне значення «заборонений», а вже потім смішний, анекдоти, що народжувалися у голодні 30-ті роки, якоюсь мірою пом'якшували людське горе, а нерідко сприяли і пробудженню самосвідомости людей, їхньому прозрінню. Пам'ять людська зберегла і цей дивний, як для голодомору, жанр. Його ще називали «опухлі анекдоти». Це – сміх без сміху, позаяк він мав ознаки відчаю і розпачу, та більше – прозріння й одчайдушности. А тому, народжуючись із самого життя, «опухлі анекдоти» теж слугували за зброю. Серед багатьох зібраних мною опухлих анекдотів наводжу як зразок декілька:

Біля газетного кіоска:

- «Вільна Україна» є?

- Нема «Вільної України»… Продали…

- А «Правда» є?

- Нема «Правди»…

- А що є?

- Є «Труд» за дві копійки…

Калінін скаржиться приятелеві, що в його шафі завелися миші і переточують усе, що попало, на січку, навіть важливі державні документи. Вже й отруту клав – нічого не допомагає.

- І чого ти такий тупоголовий? – дивується той. Напиши на дверцях шафи «Колгосп імені Сталіна», то половина мишей зразу втече, а решта здохне з голоду.

На святà змушували чіпляти на фасадах будинків портрети Леніна і Сталіна, які треба було купити у крамниці.

- То нема ж грошей!

- Не проблема. За гроші – лише цукерки. Інші крами – за пшеницю, молоко й масло. А Леніна і Сталіна, як найдешевший крам, можна взяти й за яйця.

Їсть колгоспник сіно. Це побачив райкомівець і обурено кричить:

- Що ти взимку їстимеш? Тепер, улітку, їдять траву.

На засланні, яке відбували переважно українці, був і один єврей.

- Мойшо Срулевичу, а Ви за що тутечки?

- За недогляд.

- Який це недогляд?

- Була в мене невеличка аптечка. І коли поступила команда скрізь виставляти вождів, у вітрині я поставив колективний портрет членів Політбюро ЦК, але не догледів, що під ним, унизу, залишився підпис від банки «Свіжі п'явки».

Іноземного туриста запитують:

- Чому це люди в СРСР простягають руки на державне добро?

- Бо якби не простягали рук, то простягнули б ноги.

- Як живеться?

- Як Леніну.

- Як це?

- А так: і не закопують, і їсти не дають.

Трембіцький Анатолій Михайлович
(м. Хмельницький)

"СВІТЛЕ МАЙБУТНЄ" УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ПІСЕННИХ ТВОРАХ МАНДРІВНИХ ЕПІЧНИХ СПІВЦІВ

З давніх-давен український народ славиться своєю глибокозмістовною, високохудожньою поетичною творчістю, своїми талановитими лірниками й кобзарями, тобто мандрівними епічними співцями, кращі зразки народнопоетичної творчості яких, характеризуються вірністю життєвій правді, глибоким патріотизмом і гуманізмом. Й тому, серед незліченних жертв «червоного колеса», яке прокотив Україною комуністичний режим у XX ст., були українська пісня та її виконавці. Сучасний український кобзар-лірник В.Нечепа зазначає, що в Україні співають «ще з часів допотопних. У пам'яті людей з Подніпров'я – пісні з часів мамонтів. А мамонтів, як відомо, не існує на землі

понад десять тисяч років… А ще у нас – море пісень з часів трипільської культури… Це та духовність наша, яка вистояла поміж інших народів і релігій. Багато вчених з різних держав уже знають про це… Отже, нам, українцям, потрібно берегти нашу землю, бо вона дорога для всієї світової спільноти… Уся історія нашого народу в його піснях… Якою б мовою нас не навчили говорити, а стерти пам'ять неможливо…» [1, с.8].

Водночас, відомий дослідник музичного фольклору А.Іваницький зазначає, що українські народнопісенні твори ХХ ст. створені в період, який за невеликим винятком, збігається «з часом правління комуністичної ідеології». Саме тому, на його думку, «фольклор новітньої доби вимагає рішучого перегляду: те, що було про нього написане, не відповідає життєвій та науковій істині. Насамперед більшість новотворів так званого «радянського періоду» – підробки та фальсифікації. Вони створювалися під ідеологічним тиском або за підказкою збирачів. Цілий ряд «радянських пісень» були написані окремими «фольклористами», яких відряджали на пошуки нових пісень» [2, с.255-256]. При цьому сучасний кобзар Тарас Компаніченко, зауважує, що в 30-х р. ХХ ст., тобто в добу так званого радянського кобзарського мистецтва, «капели [бандуристів] були кобзарськими колгоспами… це явище набуло колосально потворних форм. Їх змушували співати про Сталіна й Леніна, якесь «гоп-ти-ни-ни», про вареники, аби складалося враження, що це українські пісні. Профанація, в якій залишилася форма без особливого змісту». На жаль, більшість спогадів про лірників і кобзарів закінчуються словами «у 20-х роках ХХ ст. був ще живий» [3, с.55].

К.Черемський в монографії «Повернення традицій…» зазначає, що лірництво і кобзарство, – це невід'ємна складова й унікальне явище української музичної культури [4]. Лірники і кобзарі здавна були носіями історичної пам'яті українців [3, с.53]. Адже в герметичному середовищі «незрячої» «просящої братії» лірники і кобзарі займали найвищий щабель», пропонуючи «людям співогру, виконану молитву чи псальм» мандрівні епічні співці завжди вважали її «чесним товаром», що має певну вартість. Отже, між співцем і слухачем відбувався елементарний процес обміну». Адже в усьому «цивілізованому світі традиційна форма музикування «просто неба», «між люди» була широко розповсюдженою через свою безпосередність, а тому й нескладність задоволення мистецького попиту слухача, як і потреби майстра своєї справи – співця», в цього й доброзичливість

«у ставленні поспільства до мандрівних артистів» [4, с.56]. Проте в «умовах колоніального становища України хранителі історичної пам'яті мали бути «зашифрованими» ледве не під юродивих, щоб не виділятися своєю гіперпатріотичною позицією», адже «крім патріотизму, кобзарство передусім було способом... заробітку». Вони «збирали гроші за пісні й думи, які виконували на весіллях, хрестинах, похоронах чи храмових святах. А то й просто ходили від хати до хати, співаючи різне – від молитов до історичних пісень» [3, с.53]. Саме життя лірників і кобзарів – це мандрівний спосіб існування, тому традиційною формою виявлення їх «мистецтва, був не сценічний, а безпосередній контакт переважно з простолюдом у місцях його найбільшого скупчення – біля церков, на базарах, вулицях міст тощо» [5]. При цьому мандрівним співцям-музикантам «вдалося «захопити» майже всю сільську територію України, російську частину Слобожанщини, Крим і Приазов'я» [3, с.54].

У важких умовах тотального переслідування та Голодомору 1932-1933 рр. проблема виживання епічних співців у витворених більшовицьким режимом умовах сьогодні викликає не лише біль, а й здивування. В часи тотального безробіття 20-х – початку 30-х рр. XX ст. здоровій зрячій людині влаштуватися на роботу було досить нелегко, а «незрячому» розраховувати на працю у будь-якій артілі було майже неможливо, а отримати мізерну пенсію – ще безнадійніше. Адже отримати пільгову роботи і пенсію, згідно з постановою Наркомпросу СРСР «Про реєстрацію і посилання на роботу осіб, що шукають працю» (№ 374 від 23 грудня 1930 р.), мали право лише інваліди «праці та війни» [4, с.36], про інші групи інвалідів, в т.ч. й про епічних «незрячих» співців «гуманні» більшовики не турбувались [6]. В цей час тотальної колективізації і розорення селянства з них стягувалися всі тодішні непомірні податки і збори. Попав під дію цієї постанови й визначний харківський кобзар Іван Іович Кучугура-Кучеренко (1874-1937), якого історія колективно вивела на сцену суспільного життя, а потім знищила фізично [3, с.55]. В 1919 – його силоміць мобілізують до «червоних» агітбригад, змушуючи брати «активну» участь у розбудові комуни, пізніше став одним із керівників Мураф'янського комнезаму [3, с.55; 7, с.399]. Про цей період, коли почали стягувати податки й черга дійшла до сім'ї кобзаря, він у жовтні 1928 р. в листі до М.Привалова писав: «Почали тягнути, а тягнути то нічого – в кармані пусто. На загальних положеннях описали моє майно, а там з описаного

нічого пригідного до продажу, крім моєї бандури, не опинилося... Все ж таки якось виплутався – бандура залишилася вдома» [8]. Вже в іншому листі щодо зібрання епічних співців писав, що «торкається Вашого бажання закликати кобзарів, цебто першого Нетесу, Байдилу та Пасюгу (*кобзар Степан Пасюга помер у 1933 р. від голоду [7, с.394]*), то... Приїхати вони не зможуть, бо вони дуже бідують, і не живуть, а вже доживають... Що торкається мене, то я теж мало граю, мало роз'їжаю, здебільшого живу дома...» [9]. Незважаючи на те, що в 1925 – йому було присуджено звання народного артиста УРСР [7, с.399], його, за участь у сфальсифікованій ДПУ «контрреволюційній організації», заарештовували і 24 листопада 1937 р. розстріляли [4, с.55; 7, с.399].

Українські мандрівні епічні співці в усі часи складали та виконували пісні про своє важке життя, відкликаючись своїми епічними творами на історичні та суспільні події. Так, у 1902 р. І.Кучугура-Кучеренко разом із Г.Хоткевичем склали думу про важке життя кобзарів, яка була актуальна й у 30-ті р. XX ст. [7, с.398]. Тому, коли в Україні проходила тотальна колективізація й розорення селянства, коли більшовицька влада в 1932-1933 р. спровокувала Голодомор, то лірники і кобзарі, не зважаючи на репресії, відгукнулися й на ці всі події. «Люди про це говорили. Пошепки, із страхом і відчаєм. Народна уява, запліднена багатовіковою образною біблійною символікою, витворювала реальні контури цих містичних злих сил, тим більше, що новітня ідеологія до цього спонукала… вже тоді люди вважали, що прийшов звір, прийшов антихрист і нема рятунку» [10]. У цей період московсько-більшовицька імперія розпочала нищення носіїв українського національного духу – лірників і кобзарів, яких вважала шкідливими для свого існування, завдавши їм великого удару Голодомором 1932-1933 рр. У цей час загинули мільйони людей, й серед них «незрячі» епічні співці. Кобзар Семен Власко розповідав, що в 30-х р. XX ст. більшовицька влада почала гоніння на традиційних епічних мандрівних співців, «добровільно» організовуючи із них своєрідні капели – «колгоспи». Проте, щоб вижити самому і врятувати свої сім'ї, багато із них були змушені покинути епічне співоцтво й стати кравцями [11, с.13], або ж сукати мотузки.

Однією найвідоміших пісень є кобзарська «**Дума про голод**», складена відомим українським кобзарем Єгором Мовчаном у страшні роки Голодомору 1932-1933 рр. [4, с.264-265;

12, с.17; 13]. Влада постійно переслідувала мандрівних епічних співців, так, у Харкові на базарі міліціонери схопили сліпого кобзаря Є.Мовчана та людям вдалося відстояти і не дати посадити його в буцегарню. Пізніше згадуючи свою кобзарську «Думу про голод» він розповідав, що: «Біда мені була з цією думою. У Харкові на базарі. Як заграв її, то мене якийсь агент ухопив за руку і почав тягти у міліцію. Спасибі, люди відбили – вони засперечалися з агентом, а хтось видер мене з його рук і швидко потяг з базару у город. Потім співав по селах у хатах, там свої, не видадуть. Плакали жінки, слухаючи думу, бо в ній була свята правда» [14, с.16-17]. Фольклорист І.Бугаєвич у 1967 р. записав цю думу від кобзаря в Пущі-Водиці. При цьому кобзар згадував: «Співав у селах по хатах, там свої не видадуть. Плакали жінки, слухаючи думу, бо там суща правда» [15]. Пізніше І.Бугаєвич писав: «Потім лірник виконав співанку про голод, і, як засвідчує записувач, на базарі підійшли до лірника двоє у цивільному і забрали співака.

– Може, нагодують, – співчутливо сказала якась жінка.

– Шльопнуть, – почулося з натовпу» [12].

Дослідник Б.Ткаченко зазначає, що відлов українських лірників і кобзарів розпочався в 1926 р., про що свідчить повідомлення начальника Сумського Окружного відділу ДПУ та «уповноваженого СОХ» про затримання в с. Ворожба (*Лебединщина*) кобзаря Ляшенко, який співав пісню «**Про продподаток**»

Ой люди не дарма весь нарід сумує,
а великий голова ні чорта не чує.
Приспів:
Наші красні комісари що ж ви наробили
із нас кожі поздирали, собі галіфе зробили.
Він приказу отдає, продналог давайте,
беріть де хочете, хоч з під нігть колупайте.
А з чого ж ми почерпнем на ті продналоги,
хіба підем грабувати край битой дороги.
Приспів
На дорозі вже хватає сердитого люду,
привучились вони до такого труду.
Приспів
Як гвинтовку начипив, оце й я богатий,
чоловіка оголив і пішов проклятий.
Приспів

Суда він не боїться, бо він право має,
хоть якого комісара грішми засипає.
Приспів
Розумійте, мужики, свої потері –
ночью банда, красні днем, відчиняйте двері.
Приспів
Барахло, худобу тягнуть, скрині розбивають,
а не вимовчиш, що скажеш, зуби вибивають.
Приспів
Розумійте, мужики, в своєму куточку,
доки будуть грабувать послідню сорочку.
Приспів
Розумійте, мужики, на що це похоже,
ой хто ж прийде – то його вничтожте.
Приспів [16, арк.133, 137].

На думку Б.Ткаченка, ця пісня співалася і в пізніші часи, адже вона дуже близька до кобзарської «Думи про голод» Є.Мовчана. Так, у 60-х р. XX ст. дослідник надибав у с. Межиріч старовинну ліру, яка належала мандрівному лірнику, на жаль, людська пам'ять не зберегла його прізвища, який із голоду в 1933 р. під сільською церквою, співаючи пісню, в якій були такі слова: «та великий голова ні чорта не чує» [4, с.261-262]. Ще одну кобзарську «**Думу про Голодомор**» створив видатний кобзар Леонід Гайдамака (1896-1991, Банд-Брук, США) [1, с.9].

Етнограф В.Мисик пише, що нема «такого в житті, чого б не оспівав народ у своїй творчості. Чи добро, чи горе, а знаходить у ній точну і влучну оцінку, жартівливий чи гіркий показ», не обминувши «у своїй творчості й більшовицького лихоліття, організованого ними страшного голоду на родючих українських землях». Українці завжди ставилися до більшовицької влади «якщо не вороже, то з підозрою, іронічно», адже її «розбійницька сутність підказувала людям, що більшовицький режим до добра не доведе». Багато з тих, хто отримував владу на місцях, намагався прислужитися більшовикам, а разом з тим й «самому певним чином нажитися». Дослідник зазначає, що в 20-х р. у Тальному комісар з фінансів волосного ревкому Каплюченко «мав кілька дочок і поки був при посаді, швиденько їм поприкуплював хати, землю і повіддавав заміж». А земельний комісар Кулик наліво й направо продавав землі, прогулюючи гроші «із дівками й молодицями» [15]:

Ще не вмерла Україна,

Та думає вмерти.
Каплюченко і Кулик
Доведуть до смерти.
Каплюченко у мішки,
А Кулик в кармани.
Каплюченко п'є з зятями,
А Кулик з дівками.

Мешканці с. Гнилець Звенигородського р-ну, усіх тих, хто йшов прислужувати більшовицькій владі, вважали таким, що чинить велике зло комусь і собі:

Хто пішов в енкаведе –
До добра не доведе.
Хто пішов у комнезам –
Себе й других наказав.
Сталін грає на гармошці,
Ленін ріже тропака,
І намітив таку книгу:
По п'ять грам на їдока.
Ой дивіться, комісари,
Як танцюють комнезами:
Попадає нога в ногу,
Щоб не було продналогу [15].

Носії і вісники народної правди й честі – лірники і кобзарі, завжди були вірними своїй давній традиції й «співали про те, що коїлося з народом, які біди людям допікали». Так, Прокіп Чепіга, будучи на початку 1930-х р. поводирем полтавського кобзаря Івана Реміня, в своїх спогадах писав, що народний «співець знав і складав пісні про голодовку», а також досить дошкульні «частівки-скоробрехи» про тогочасні події та важкі умови життя:

Голод косить Україну,
Голод гірше смерти,
Нема села, нема хати,
Де б люди не мерли.
***
Соловки ви, Соловки,
Далека дорога:
Вісім літ за колоски,
П'ятірка – за Бога.
***
Половняники-картопляники,
Лободяники-голодяники,

Голодом наречені,
На сльозах запечені,
Хай би ті, що хліб забрали,
Весь би вік їх споживали! [15].

Колективізація на Україні спочатку призвела до руйнації хліборобського господарства й помешкань людей, а потім «вивершилася небаченим у світі голодом», про який народ складав пісні й приказки. Так, Іван Івасюк із с. Степківка (*Уманщина*) розповідав, що його земляка конюха Сергія Кондратюка навіки засудили за пісні та вірші «антирадянського змісту»:

Батьку Сталін, подивися,
Як ми в СОЗі розжилися:
Хата раком, клуня боком, –
Троє коней з одним оком.
А на хаті серп і молот,
А у хаті смерть і голод,
Ні корови, ні свині,
Тільки Сталін на стіні… [15].

***

Тато в СОЗі й мама в СОЗі,
Діти плачуть на дорозі.
Нема хліба, нема сала,
Все місцева власть забрала.
Не шукайте домовину,
Батько з'їв свою дитину.
З бучком ходить бригадир,
Виганяє на Сибір… [15].

Журналіст Г.Сім'я про одного з тогочасних мужніх мандрівних епічних співців розповідав, що невідомий кобзар не просто співав на базарі у Ромнах кобзарську «**Думу про голод**» Є.Мовчана, частково змінивши слова, а немовби переповідав-подавав своїм слухачам хроніку голодних років:

В тридцять першому году
Вже пізнали ми біду.
В тридцять другому году
Їли люди лободу.
В тридцять третьому году
Помирають на ходу [15].

Під час Голодомору 1932-1933 рр. голодний люд не перебирав, йому смакувала всяка рослинна страва, адже однією водою ситий не будеш. Влітку на берегах річок збирали «сякий-

такий бур'янець і хліба буханець – і вже ситий чоловік», жартуючи при цьому «ласа їда – з часником лобода». Молода лобода й кропива, дикі часник і цибуля (черемша), жолуді, водяні горіхи, коріння рогози та інші рослини [17].

Від цього ж кобзаря Г.Сім'я записав історичну пісню часів пізньої Козаччини «**Я сьогодні щось дуже сумую**», остання додана кобзарем строфа, розкриває злочинну сутність московсько-більшовицького тоталітарного режиму:

А тепер все пройшло, все минуло,
Чорна хмара кругом облягла
І на горе синам України
Лиха доля у гості прийшла.
Забирають дітей України,
Засилають в далекий Сибір,
Щоб не чули, як плаче Вкраїна,
І не сміли б вертатись відтіль [15].

Перший етап колективізації в Україні був ще мирним, однак і в ці, так звані СОЗи – товариства «спільного обробітку землі», люди не поспішали йти, оскільки розподіл прибутку був несправедливим. Під час створення колгоспів проводилося розкуркулення, нищення приватних господарств, здійснювалася наруга над людьми, й тому відношення українці до них не змінилося, й вони продовжували зневажливо називати колгоспи «созами», про що співали й приповідували:

Тато в созі, мама в созі,
У нас хата стоїть лозя.
А на хаті – один куль
І всі кричать, що куркуль [15].

Більшовицька влада дозволяла сільським та колгоспним керівникам застосовувати до українців злочинні й аморальні методи. Таких активістів люди називали досить часто по-своєму – «кативістами», що цілком відповідало їхнім вчинкам, крім того звали їх «ударниками», тому, що «як ударить, так аж кров юшить». Таким чином, радянська держава все більше своєю більшовицькою «гуманною» суттю гнобила українське село, знищуючи селян голодом. Про життя українців в такому більшовицькому «раю», було створено чимало пісень:

Рай, рай, рай, рай,
Обідрав ти наш край –
І бички, й телички,
І останні сорочки [15].

Варто при цьому зазначити, що основними органами влади були різні районні організації: райпартком, райвиконком, райвідділ енкаведе, райземвідділ, які не сприяли покращенню життю людей, а лише здирали з них останнє й доводили людей до крайньої бідності, до голоду, встановлюючи все нові і нові податки.. Представники цих райорганізацій часто очолювали різноманітні буферні чи ударні бригади «по викачці хліба» в тих селах, які не виконували встановленого владою плану хлібозаготівель. Таким чином вже до осені 1932 р. майже все зерно й більшість інших продуктів у селян забрала держава, й вони опинилися під загрозою смерті, рятуючись в основному кабачками й буряками, яких ледве вистачило до кінця року. Я.Мицик пише, що «люди не мали чого їсти і від тих кабаків, а особливо діти, геть позажовкали». Про ці події співається в пісні записаній в с. Гордашівка:

Дядина, дядина, жито жала,
Дядина, дядина ще й овес.
Жито й пшеницю взяли
за границю,
Ячмінь й кукурудзу –
Для Радянського Союзу.
А кабак задається –
На Вкраїні зостається [15].

Більшість вилученого в українських селян зерна влада продала в інші держави, про що люди співали в піснях, або ж згноїла у сховищах:

Жито й пшениця
Пішли за границю.
Ячмінь й кукурудза –
Для Радянського Союза.
А я голодний лежу
Й дожидаю фуражу.
А хто цим Союзом керує,
Нехай мене під хвіст поцілує [15].

В 30-х р. влада оголосивши злочинцями «коней, бо вони з'їдають овес» намагалась замінити їх на «залізні коні» – трактори. На це досить своєрідно відгукнулися своїми піснями мандрівні співці, при цьому від імені коня співали:

Ходжу, блукаю,
СОЗу шукаю.
СОЗу не знайду –

На ковбасу піду... [15].

Досить часто представники влади окрім податків та «добровільно зданого» зерна і продуктів, проводили ще й контрактацію, тобто описували домашніх тварин, яких власник не мав права їх ні продати, ні зарізати без дозволу. Крім того, з забитої з дозволу худобини, влада забирала більшу частину м'яса й шкіру, доводячи українських селян до злиденного життя:

Нема хліба, нема сала –
Контрактація забрала.
Ні корови, ні свині,
Тільки Сталін на стіні [15].

Наприкінці 60-х р. XX ст. невідомий «незрячий» лірник (*автор сам був свідком цієї події, а слова пісні пізніше записав від своєї матері в 1996 р.*) співав на базарі в с. Велика Левада (*Поділля*) такі «антирадянські куплети»:

Ні корови, ні свині,
Тільки Сталін на стіні
І показує рукою,
Куди йти за мукою… [18].

Групи озброєних комсомольців, яких в народі називали «комствольцями», котрі розкуркулювали й витрушували все збіжжя, розбивали жорна, а «червоною мітлою» вичищали в людей усе зароблене зерно та вивозили його «червоними валками». В березні 1933 р. голова ДПУ В.Балицький з цинізмом писав: «Основна маса голодних – одноосібники і колгоспники, які мають обмаль трудоднів...». Секретар ЦК КП(б)У С.Косіор не бажаючи визнавати очевидного та підтримуючи лінію більшовиків на знищення українців стверджував, що «помирають з голоду тільки петлюрівці, повстанці та хулігани». Та Бог є, і вони отримали по заслузі, й нічого сучасним правонаступникам ДПУ квилити про їхню «трагічну» долю. Тим часом, у результаті злочинної політики московсько-більшовицького режиму проти українців, голод знищував людей незважаючи на їх соціальне походження, їх ідейну належність та відданість, про що в пісні записаній в с. Баланівка (*Поділля*) співається:

Ішов колгоспник,
Здибав індуса,
Розцілувалися у вуса,
А тоді ще й у бороду:
– Помираєм із голоду [15].

Голод в Україні викошував поголовно і дітей, і дорослих, нестатки й злидні все більше насідали на селян, та влада не спішила їх рятувати, в більшовиків було одне завдання, як найбільше «знищити українців, розкуркулити заможних, загнати всіх селян у колгоспи». Про оцінку злочинних дій більшовицького керівництва проти українського селянства діям влади йдеться в чотирьох рядках співомовки:

Нема хліба, нема моні,
Тільки плещем у долоні,
Про колгоспи галасуєм,
З куркуляками воюєм.

Більшовицька влада забрала через колгоспи в людей найосновніше – землю, а з нею й достаток та мільйони життів, від невинних дітей до старих людей:

Сидить баба на рядні,
Кухвайку латає.
Женуть бабу до колгоспу,
Баба колгосп лає.
Сидить баба на стерні
В порваній кухвайці.
Видлубує корінці,
Облизує пальці [15].

Заробітки у колгоспах були досить мізерні, люди працювали за палички-трудодні, які народ назвав «дурнодні», адже коли приходив час отримувати зароблене, то виявлялося, що вже все забрала влада, а ти виживай як хочеш:

Сидить баба на рядні
Та рахує трудодні:
Сім день – трудодень,
Дайте хліба хоч на день.
***
Сидить дівка на рядні
Та рахує трудодні.
Трудодень, трудодень,
Трудоодиниці –
Батько ходить без штанів,
Мати – без спідниці [15].

П’ятирічки стали однією з форм примусового визиску, пригноблення трудящого люду й тому народна творчість не обминула, щоб не висміяти їх:

Голі, босі, небо в клітку –

Виконуєм п’ятилітку.

Досить часто висміювалося й місцеве керівництво, яке било байдики. Так, в приспівці записаній в с. Криві Коліна Тальнівського р-ну (*Черкащина*) висміюються Аврам, член комнезаму, й присланий 25-тисячник Нікулін, голова колгоспу:

Ходить Аврам понад річку,
Виконує п’ятирічку.
А Нікулін взявся в боки:
– П’ятирічку за три роки! [15].

Для того, щоб ці прийшлі керівники не повмирали від «важкої роботи», в колгоспах були влаштовані колгоспні комори. Колгоспні бригадири, яких в народі охрестили «благодьорами», під виглядом благородної справи забирали в людей добро «на усуспільнення», лавова частка якого зоставалася в руках самих «благодьорів», або прийшлих керівників. Керівництво різних районних установ в 1932-1933 рр. не потерпало від голоду, адже отримувало продпайки:

– Куди йдеш, куди йдеш,
Куди шкандибаєш?
– У райком за пайком,
Хіба ти не знаєш?

Партійні чиновники дивилися на українських селян зверхньо, відгукувалося дуже зневажливо, намагаючись завжди принизити. Така зневага призвела й до умертвлення українців голодом, до нищення їхньої культури хліборобства, до занепаду творчості, моралі й життя в Україні взагалі:

Ви колгоспники вухаті,
А ми – комуністи.
Ви робіть собі, робіть,
А ми будем їсти [15].

Вся ця україножерна політика московсько-більшовицького режиму – репресії, розстріли, умертвлення людей голодом, нищення пам’яток народної культури й архітектури, мало оплатна, вважай рабська, праця на колгоспних полях без просвітлої години підточувала фізичні й духовні сили українського народу, доводила його до великого збайдужіння. Про всі ці події один з найславетніших кобзарів ХХ ст. Євген Адамцевич, співав трагічну пісню «**Сердешна Україна**», яку перейняв у 30-х р. від кобзаря Марченка «схороненого у білих ведмедях»:

Моя сердешна Україна,
Тебе й свої не пізнають,

Ти засохла як билина
І буйні вітри тебе б'ють.
Пропала вся твоя оздоба,
Змарніла вся твою краса
І, мов з великої хороби,
Посіклась русая коса.
І квіти й ті позасихали,
Що мали сонце на устах,
І очі геть позападали,
Погас огонь в ясних очах.
Неначе труп коло могили,
Стоїш ти мовчки над Дніпром,
Тобі немовби все обридло,
Що робиться тепер кругом.
Ти закриваєш свої очі,
Неначе хочеш все забуть.
І під густим покровом ночі
В безодні вічній потонуть [15].

Варто також зазначити, що в колосальному за кількістю творів репертуарі кобзаря Є.Адамцевича була й «**Пісня про Голодомор 1933 р.**», але, на жаль, її текст поки що віднайти не вдалося. Йому боліло, що «кругом неправда і неволя, й народ замучений мовчить» [19]. В період жорстокої розправи радянської влади над епічними співцями під гаслом «про винищення націоналістично-буржуазного елементу», Є.Адамцевичу також довелося зазнати значних переслідувань. Так, у Ромні на базарі кобзар виконував пісню, що починалася словами:

Не журися, Манько,
Що ми комуністи, –
Мужики нароблять,
А ми будем їсти…

Міліціонер, почувши цю пісню, взяв кобзаря під руку й повів у міліцію, проте кобзар «йдучи в такому «супроводі», – не витерпів і став наспівувати:

Ой який тепер світ настав,
Що міліціонер поводатарем став…

На щастя, той міліціонер виявився з доброю душею, він лише спровадив кобзаря подалі від базару «на вулицю Щучки та й відпустив, попередивши, що як той повернеться знову на базар, то потрапить вже «не в такі руки» [20]. Кобзар «володів мистецтвом драматичної, трагедійної розповіді, майстерно інтерпретував

український гумор, дотримувався суто народних традицій співу та гри на бандурі», на жаль, «записів цього славетного музиканта мало», адже мав «репутацію «неблагонадійного» й кагебісти всі відеоплівки «забирали і засвічували». В 1972 р. Євген Олександрович помер й «нетлінним пам'ятником йому став знаменитий «Запорозький марш», який він зберіг і часто виконував (*заборонений в радянські часи – А.Т.*), який і досі будить нашу приспану національну гідність та гордість, під звуки якого було проголошено суверенітет України» [19].

В тоталітарному суспільстві переслідувань зазнавали не лише мандрівні епічні співці, але й ті, хто їх слухав. Так, мешканка с. Пятигори (*Тетіївський р-н Київської обл.*) Надія Кошаровська згадує, що в 30-х роках через її село «часто проходили сліпі кобзарі. Посеред села був такий степочок, а там камінь великий. На цьому камені перехожі кобзарі, за звичаєм, сідали та співали. І от одного разу проходив через наше село старенький кобзар з хлопчиком-поводарем. Ми ж, діти, завжди першими бігли за кобзарями, сідали і слухали, як вони співають. Як завжди, побігли і цього разу. Та раптом моя мама наздогнала нас і злякано закричала: «Діти, стійте! Діти, не йдіть! Не йдіть, бо не можна слухати!». А потім загородила нам дорогу і витягла мене з гурту. Як я потім довідалась, в цей час влада заборонила слухати мандрівних сліпих кобзарів, а самих співців арештовувала» [21]. Затриманого «на гарячому» кобзаря чи лірника, який співав без дозволу, мав незареєстрований репертуар чи інструмент, притягали «до суду, вирок якого фактично ніде не реєструвався, окрім запису в журналі засідання судової трійки» [4, с.55]. Пізніше, під виглядом скликання з'їзду українських мандрівних епічних співців радянська влада зібрала цих обділених долею «незрячих» співців й розстріляла їх у глинищі-смітнику на околиці Харкова. Кобзар Є.Мовчан, розповідаючи про «Думу про голод» зазначав: «Не можу її співати. Не час. В 1935 р. через неї було знищено в Харкові 225 кобзарів і лірників (*у різних дослідженнях ця цифра досить різна – А.Т.*). Зразу ж після голоду вони ходили по селах і співали цю думу. Тоді влада зібрала їх з усіх кінців України у Харків, ніби на «зліт народних співців (*переклад – наш*)» і за містом всіх розстріляла. Мені вдалося не поїхати. Мій поводар на той час десь запропався, я пішов його шукати, і ловці мене не знайшли» [4, с.66; 22]. Варто зазначити, що гоніння на українських мандрівних епічних співців не припинялися в усі часи радянської влади, хоча деякі із них шли «служити» режиму й

складали пісні на замовлення начальства, вихваляючи владу та її кумирів, можливо саме тому, такі неоднозначні висновки сучасних дослідників і науковців про ці події.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Махінчук М. На крилах рідної пісні // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 116. – 26 червня. – С. 8-9; 2. Іваницький А.І. Український музичний фольклор. Підручник для вищих навчальних закладів. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 320 с.; 3. Кабачій Р. Старцівська Республіка // Тиждень. – 2008. – № 26. – 27 червня-3 липня. – С. 52-55; 4. Черемський К. Повернення традицій. З історії нищення кобзарства. – Харків: Центр Леся Курбаса, 1999. – 288 с.; 124 іл.; 5. Боржковський В. Лирники. // Киевская Старина. – 1902. – Т XI. – С. 661-704; Сластион А. Кобзарь Михайло Кравченко и его думы. // Там само. – № LXXVII. – май. – С. 303-319; Крист Е. Кобзари и лирники Харьковской губернии. // Труды Харьковского предварительного Комитета по устройству XII Археологического сьезда. – Харков, 1902. – Т. II. – Ч. 1. – С. 121-133; 6. Вісті Народного комісаріяту праці УСРР. – 1931. – № 2. – 30 січня. – С. 10-14; 7. Черемський Кость. Шлях звичаю. – Харків, 2002. – 445 с.; 110 іл.; 8. Лист І.Кучугури-Кучеренка до М.Привалова, 1928 р. // Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. Т.Рильського (далі – ІМФЕ). – Ф. 8-КЗ. – Спр.3. – Арк. 139; 9. Лист І.Кучугури-Кучеренка до П.Мартиновича, 1931 р. // ІМФЕ. – Ф. 11-3. – Спр.241. – Арк. 12; 10. Жулинський М. Василь Барка – культуролог і літописець долі українського народу // Народна творчість та етнографія (далі – НТЕ). – 2003. – № 4. – С. 56-66; 11. Польовий Ренат. Кобзарі в моєму житті. – К.: Діокор, 2003. – 104 с.; 12. Кобзарська дума про голод. Записано від Єгора Мовчана / В кн. Бугаєвич І. Дожилася Україна. – К.: Український письменник, 1993. – С. 16-17, 20; В кн. Черемський К. Повернення традицій… – С. 264-265; 13. Трембіцький А. Голодомор 1932-1933 рр. в епічних творах «незрячих» співців // Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: соціально-демографічні та економіко-правові аспекти: Збірник наукових праць. – Хмельницький: ХІ МАУП, 2007. – С. 102-106; 14. Запис від Надії Кошаровської, 21 січня 1996 р. Київ. / Цит. за Черемський К. Повернення традицій… – С. 53; Бугаєвич І. Дожилася Україна… – С. 16-17; 15. Мисик В. Співав народ про голодовку // За Українську Україну. – 2007. – №47 (110). – 3-9 грудня. – С. 6; 16. Ворожбянский Районний Виконавчий Комітет. Копія: Терміново №4183 5.06.1926 року. Начальникові Ворожбянской милиции. // Державний архів Сумської області. – Р-7. – Оп.2. – Спр.42. – Арк. 133, 137; 17. Супруненко В. Ласа їда – з часником лобода // Порадниця. – 2008. – №22. – 29.05. – С. 14; 18. Записано від Тетяни Петрівни Трембіцької в селі Скіпче Городоцького р-ну (Поділля), 1996 р. Оригінал. Родинний архів А.М. Трембіцького (Хмельницький); 19. Мельник О. Хранитель «Запорозького маршу» // Українська газета. – 2008. – №1-2. – 17-23 січня. – С. 8; 20. Стратілат А. Про стійкість традицій кобзарства в Україні // НТЕ. – 2004. – №1-2. – С. 79-82; 21.

Мазур П. Кобзарський ешелон. // Цілі перемоги. – 1995. – № 24 (2148);
22. Міняйло Г. Кобзарська пісня про Запорозьку Січ // НТЕ. – 1991. – №1.

Сердунич Любов
(смт. Стара Синява Хмельницької області)

“ПРИЙШОВ ПУХКУТЕНЬ, ЗА НИМ – КАПУТЕНЬ...” (СЛОВОТВОРИ ДОБИ ГОЛОДОМОРУ)

2008-ий... Рік сумних в Україні роковин голодомору 30-их. Голод не природний, не випадковий у світовій історії... Ще від давньоюдейських часів і аж до розквіту комуністичної системи штучний голод був методом управління суспільством. Організатори голодоморів у ХХ сторіччі мали досвід своїх попередників, які прямими погрозами давнім юдеям (про це читаємо в Біблії) винищували їх голодом і людоїдством за непослух богові, а точніше – за непокірність владі. Звідти, як стверджують дослідники, і йде публічно-прихована природа голодоморів [1, с. 5]. Політика Леніна-Сталіна показала не бачене в історії голодів і голодоморів уміння боротися з людьми шляхом голоду, штучно створивши його під приводом непослуху для упокорювання та покарання. Від імені ідеї комунізму більшовики порядкували, наче сатрапи царя Ірода, маніпулюючи долями мільйонів людей. Голод, створений штучно, став державним і партійним методом, яким людину змушували забувати про вищі речі, а думати лише про їжу. До такого додуматися міг лише сатана в личині Сталіна-Джугашвілі.

Протягом 25 років за совєтської влади було штучно створено три голодомори. Перший голодомор організував і здійснив єврей Бланк-Ульянов, він же Ленін, у 1921-23 роках і тим спричинив, а точніше – дозволив – і всі наступні: у 1930-их і 1946-47 роках.

Доба голодомору 1932–33 років у кількавіковому періоді геноциду російськоімперської та комуністично-радянської системи проти українського народу виявилась настільки тривалою за своєю жахливістю, що в цей не великий за обсягом час народилося чимало словотворів різних лексичних груп. Вимирали люди – народжувалися слова. Втім, їх і словами важко назвати, адже слово народжується з природних умов. Словотвори ж доби голодомору виникали штучно, як і створений штучно сам голодомор. Короткі за часом, але не за суттю, 1932–33 роки стали для українського народу настільки безкінечними, що в цей період навіть звичні всім

назви у мовленні людей змінилися, набравши ознак реального існування.

У жахливі часи голодомору люди дали інші назви навіть місяцям року. Назви точні і неперебільшені, відповідно до реалій життя. Наприклад, вересень 1932 року називали **“розбоєнь”,** бо грабували “чорношкірі” – комнезамівці, жовтень – **гарбузень**, бо зерно все було забране, залишилися тільки гарбузи; та більше побутувала назва **худень.** Листопад – **пухлень**, грудень – **трупень**, січень 1933-ого – **могилень**, лютий – **людоїдень**, березень – **пухкутень**, квітень – **капутень** (від німецького слова “капут”, знаного ще з 20-х , окупаційних, років), травень – **пустирен**ь, червень – **чумень** (від слова “чума”), бо пройшовся Україною, наче чума, і викосив найбільше життів саме в червні 1933 року. Взимку 1933-ого в окремих районах люди говорили: “В цьому році додалися ще три місяці: **терпень, пухлень і дубень**”. У деяких районах найголовніші місяці 33-ого мали назви: **стухень, спухень, смертень і здихень**. За подібні назви, мовлені вголос, судили. У липні і серпні 33-го вже було легше, бо прийшло літо, все дозрівало. Тож нових назв не зафіксовано або не збереглося. В деяких селах квітень називали “**пухнутень**”, травень – капутнем [2]. Можливі й інші назви, що народжувалися в залежності від становища селян та регіону. Загалом же цих найменувань зафіксовано навіть більше, ніж самих місяців. Історія не знає подібного! І це теж свідчить про жахливість нечуваного терору проти цілого народу.

Роки голодомору породили і назви їдла. Саме їдла, бо неможливо назвати стравами те, з чого воно готувалося: з листя дерев, із бур’яну, насіння, з коренів диких рослин, з кукурудзяної лупи́ (шкіри зерен), із тирси, равликів, слимаків, зі шкіри тварин. Витвори з подібних сурогатів називали: марципани, галети, заколотка, бурда, тюра, полов’яник, мартопляці, чуряги, хроняники, дертяники, затірка, жолудяники, похльобка, малаї, маланики, лопушаники, линда. Їли макуху, магару, фрамуґу, бовтанку, мантули, підпали, пляцки, лободяники, лип’яники, вишкребки, ліпеники, чуреки, побовтюху (юшку), заколоти, кльоцики. Зварити сяке-таке їдло з нічого мало назву “спартолити”, “звар ганити”, “змантулити”.

Словник, наведений нижче, тлумачить назви слів на позначення їдла, яке побутувало чи не в кожній селянській родині України. Наводиться не як методичний порадник для виживання – нехай у тому ніколи й нікому не буде потреби! Насамперед – для

розбудження пам'яті деяких людей, які мають ностальгію за сталінськими часами. А також – як збереження правди для пàмолоді, котра не завше вірить у свідчення очевидців, а слова: "баланда" чи "маторжаники" їй ні про що не скажуть. "Рецептура" цього їдла приблизна і найпримітивніша. Однак іноді й воно рятувало, хоча іншим і прискорювало смерть. На землях України, одвічно багатої дарами лісів, річок і піль, щедрій на різноманітність страв, розмаїття страв змінилося «їдлом», яке їжею назвати неможливо. У різних селах це їдло могло мати різні назви:

баланда – на воді зварені висівки;

бевка (бевха) – бовтанка з борошна, розведеного у воді. Іноді невідомо з чого, бридке, від чого хотілось бевкати, тому й "бевка";

беці – млинці зі смердючої гнилої картоплі;

"блюваки" – млинці з гнилої картоплі з домішками;

бовтушка – зварене борошно, переважно з бурякового насіння;

бринцики – млинці з кукурудзяних качанів;

водяники – все, що зварене на воді, о суті, сама вода;

волок – варена лобода або інша хопта;

жолудяники – коржики з жолудів і бур'яну;

жомники – млинці з жому;

затируха, затірка – рідке пійло: вода і трішки грубо змеленого борошна;

кандьор – на відро води пригорща дерті (або лобода і гнила картопля);

колзяники – коржі з кользи (ріпаку) і тертого буряка;

коржаники – тертий буряк і листя;

латура – куліш із кукурудзяної муки (борошно з водою);

линда – рідке вариво з води і борошна;

маторженики – млинці (коржі) з гречаної полови, квіток акації;

млинці – торф на мелясі; будь-що, що можна було спекти;

плескачики – коржі з насіння бур'яну, полови, тертих буряків;

пляцики – млинці, смажена на голій, сухій сковорідці. Навіть корені хрону (!) терли на тертці і пекли пляцики;

потапці – хліб, накришений у підсолену воду з рідкими скалками олії;

припс – смажений ячмінь і вода; круто посолений – чорний припс; наполовину з

молоком – білий;

хелики – печиво з вимерзлої картоплі і тертого буряка;

хліб – полова, тирса, мелене осердя кукурудзяних качанів; макуха; горох, сочевиця, домішки;

чибрики – тирса з облущених кукурудзяних качанів, жменька зерна, пекли на черені;

шліхта – рідке вариво з круп чи борошна:

юшка – лобода, щавель, вода [2; 3; 4, с. 12-147].

Відомі навіть випадки, коли люди їли людські або тваринні **екскременти.** Їли не лише здохлятину, а й **м'ясо людських трупів**. Про це згадувала у 70-их роках Секлита Шамрай з с. Осівці Житомирської обл.: «На могилках дядько відрізав від тіла мерців шматки м'яса, тут варив і їв» [5, с. 68].

"Видоїли макогона" – присмажене конопляне сім'я розтирали макогоном у макітрі, розводили водою, проціджували; на вид нагадувало молоко.

"Вирішальник" – черпак бурди, що став прикметною ознакою третього, "вирішального", року п'ятирічки.

"Голодний пайок" – черпак рідкої баланди чи затірки, що видавався селянам, які працювали в колгоспі. Пекли пляцки навіть із коренів хрону. До сьогодні відоме в народі слово **«линдик»**, народжене тоді ж, у 30-их роках, і нині вживається у значенні «бути на застіллі, безплатно попоїсти».

Часто в ці назви вкладався сатиричний, із гострою критикою на порядки, зміст.

Їдлом ставали діти!!! На них, безпритульних або осиротілих, нерідко нападали ті, хто від голоду й розпачу втрачав людську подобу і розум, ставши вбивцями-людоїдами. Такі випадки траплялися майже в кожному селі голодної зацькованої України.

Комуністична система з її примусовою колективізацією (а з нею – і конфіскацією, мобілізацією, ліквідацією...) породили безліч слів, що навіювали жах на людей. Сталінські сатрапи отримували від народу різні назви: буксири, ударники, активісти («кативісти»), комнезамівці, чорношкірі, шайка горлохватів, конателі, сільські заправила, червона мітла, гола кума, кональці (тобто виконавці), гицелі, червоні свати, макогонщики. А ще – посіпаки, верховоди, чорна мітла, трясуни, кавалерія, вповноважені, викачувальники, полномочені, колективізатори, закуційники (мабуть, від слова "екзекуція"), здирники, залізна мітла, шпигуни (від слова "шпигати"), лапацони (від слова

“лапати”), космолази, начальники, буферна бригада, буфера, торбохвати, шкуродери [6, с. 47]. Тоді ж з’явилося слово на означення професій – “гробокопатєль”, «могильник», що свідчило про масовість копання могил. “Загортальники” – ті, що забирали трупи. «Труноплети» - ті, хто виплітав із лози труни [7, с. 73]. Нишпірка – спеціаліст із доносів. “Індуси” – індивідувальники, одноосібники.

“Куркулів” і “середняків” активісти називали “експортними”, “лишенцями”, твердолобими неплатильщиками, ворогами народу, підкуркульниками, «пуртуністами» (опортуністи – від слова «опір»), шкідниками, розкулаченими, глитаями, мироїдами, петлюрівцями, твердоздатчиками. Самі про себе вони говорили: “Я – середняк: спереду обставлений коноплями, а ззаду - соломою”.

З голодних 30-х народився і вислів “на чорний день”, як і звичка заготовляти продукти на запас, сушити сухарі, що збереглася у старших людей до наших днів. Чорний список – записи про саботажників хлібозаготівлі. Смертні листи – так називали бланки звітності про померлих від голоду, з’їдених, убитих. “Чорний ворон” – спецмашина, якою вночі забирали людей; “кутузка”, “каталашка”. Безпритульних дітей звали шантрапою, умираючих – доходягами, ходячими мерцями. На померлих казали “відмучився, здубився, скапутився”.

У правічне українське село з українським обличчям, обрядами, звичаями, словами з рідним коренем прийшли слова-чужинці, які вели за собою страх, невідомість і смерть. Ті слова: агітація, організація, контрактація, конфіскація, колективізація, реорганізація, екзекуція, мобілізація, ліквідація, комсомол, який вимовлявся як «козомол»… А з ними – і ціла ґерелиця інших, теж чужих і незрозумілих, але завше таких, що несли біду: саботажник, штаб, буксирна бригада, кавалеристи, червоні валки, червоні токи... Оте злощасне колективне господарство яку тільки назву – і все чужу! - не мало: комуна, СОЗ, ТСОЗ, артіль, сільгоспкооператив… Урешті – колгосп, утворене від наших слів, але не прийняте селянами навіть на звук. Бо казали: «Слово ж яке – наче гикавка!».

А над усім тим чорним мором вивищувалися червоні партійні гасла і лозунги поета Дем’яна Бєдного:

“Лишки хліба здай державі!”, “Знищимо куркуля як клас!”, “Даеш хлеб!”, “П’ятирічку за три роки!”, “Зробимо колгоспи багатими, а колгоспників заможними!”, “Жити стало краще,

жити стало веселіше, товариші!" (Сталін), "Хто не з нами, той проти нас!", "Даєш урожай!", "Боротьба за хліб – боротьба за соціалізм", "Нездатчик хліба – ворог Радвлади".

А над соловецькими таборами висіло гасло: *"Железной рукой загоним человечество к счастью!"*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Голодомори в Україні у XX столітті: Навч. Програма / Авт.-уклад. О.І. Неживий. – К.: МАУП, 2005. – С. 4-10; 2. 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал / Упоряд.: Л.Б. Коваленко, В.А. Маняк. – К.: Рад. письменник, 1991; 3. Голодомори в підрадянській Україні (Праці членів Асоціації дослідників голодоморів в Україні). Редколегія: Веселова О.М. та ін. – Київ – Львів – Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2003; 4. Різників О. Їдло 33-го: Словник голодомору. – Одеса: Юридична література, 2003; 5. Шамрай С. // Український голокост 1932-1933. Свідчення тих, хто вижив. (Упорядн. о. Юрій Мицик, Людмила Іваннікова). – Т. 4; 6. Сердунич Л. Барва смерті – 33-ій. Статті, спогади, фольклор про голодомор. – Хмельницький, 2004. – С. 45-48; 7. Голодомори в підрадянській Україні. – С. 73.

ІІ. ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ В УКРАЇНІ: *спогади очевидців*

Яхницька Світлана Іванівна
(м. Хмельницький)

ІСТОРІЯ ГОЛОДОМОРУ 1932-33 РОКІВ У СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦІВ

Величезні втрати понесла Хмельниччина в різні роки своєї історії. Але в жодній книзі чи архівному документі сучасних не знайде справжніх масштабів непоправних втрат Голодомору 1932-33 років. Люди старшого покоління, які пережили Голодомор, поступово відходять у вічність. Пройде час – і записувати свідчення буде ні від кого. Музей історії міста Хмельницького прагне зберегти для історії принаймні частину цих свідчень. Хмельничанин Валер'ян Іванович Успенський народився в 1925 р. у с. Вербичноє Чемеровецького р-ну. Він пригадує, як в далекому 1933 році померла його сусідка Тетяна Стрембіцька, мати двох малолітніх дітей. Щоб якось вижити її маленький син Янек чіпляв на нитку зерно і крав сусідську птицю. Одні його каралиі зачиняли в льосі, інші співчували, бо розуміли, що голод штовхав хлопчину на злочин. Але це не допомогло врятуватись Янеку, невдовзі він кудись подівся з села, а потім вкрай виснажений повернувся і невдовзі помер. Багато односельчан тоді забрав в могилу голод. Батько Валер'яна Успенського – Іван забезпечував сім'ю продуктами як міг. Сім'я виживала завдяки схованому зерну пшениці. Коли ж з стодоли забрали ще не обмолочену, привезену з поля снопами пшеницю, в хаті довго не стихав плач і стогін матері. Дуже хотілося їсти малому Валер'яну. Голод не давав заснути. Матері доводилось якось викручуватись із складного становища, в яке потрапила сім'я. Збирали вершки лободи, а мати вдома їх пропарювала окропом, солила і заправляла часником. Їли листя черешні і липи. Страшно було дивитись, як селом ходили виснажені, опухлі від голоду люди. Виживав той, хто був міцніший. Хто ходив на роботу – одержував обід. В полі у великих котлах варили кондьор, так званий суп сумнівної якості, де плавало трохи крупів і напівзгнилої картоплі. В колгосп активісти збирали коней, возів, плуг. Хто не йшов – платили податки, бо

треба було виконати план колективізації. Цим займались уповноважені з району.

Голод був штучним, винне в цьому партійне керівництво, яке проводило таку політику. Житель обласного центру Леонід Іванович Шерстенюк народився 22 березня 1924 року у невеличкому селі Черешенька Деражнянського району, яке налічувало всього 260 дворів. Коли розпочалась колективізація в це маленьке мальовниче українське село з прадавніми звичаями, обрядами, словами з рідним коренем прийшли невідомі чужі слова: мобілізація, колективізація, конфіскація – які несли з собою тривогу і невідомість. Дядько по мамі Михайло Данилович Олексик плакав як мала дитина через те, що його змусили написати заяву в колгосп, а батько Леонід Іванович – Іван Андрійович по хвилі мовчання на те сказав, що нічого тут не вдієш: треба – значить треба. Після листопадового (1929) Пленум ЦКВКП (б) на Поділлі, як і по всій країні, суцільна колективізація почала здійснюватись прискореними темпами. Ще більше ускладнилось становище після постанови ЦКВКП (б) від 5 січня 1930 року «Про темпи колективізації і заходи допомоги державі колгоспному будівництву». Довільні відсоткові розпорядки, які спускалися з центра без урахування побажань, психології селянина одноосібника, місцеві партійні радянські органи намагались перевиконати і це добре відчули на собі жителі села Черешенька. Згодом, коли були примусово усуспільнені не лише засоби виробництва, а й житлові будівлі, худоба, а з часом і птиця, село стало колективним, але порядку не було. Зігнані в гурт коні від недоїдання почали гинути, а з району надходили директиви про здачу хліба державі, бо настав час збору хліба. В селі для цього була сформована бригада активістів, яка шукала хліб. Коли заходили в хату, то відразу ж питали, чи записані в колгоспі, чи виплачений податок. Якщо цього не зроблено, то вели себе більш зухвало. Вимітали все: насіння, хліб, муку, картоплю, крупи, рядно, подушки – все, що було в господарстві, залишалась лише пуста обкрадена хата. Надходила чорна весна 1933-го, їсти було нічого, люди з розпачу стали ходити по городах в пошуках примерзлої городини, з якої варили борщ і жадібно споживали. Коли настала весна – рвали дикі колоски і варили куліш, з висушеного цвіту конюшини та гречаної полови пекли пампушки. В селі зникли горобці.

Великою підмогою для односельців стала річка Вовк, яка спасла чимало людей від лютої смерті. В їжу пішли великі зарослі

рогози. Коли ж річка розлилась, з'явилось багато маленької рибки, яку варили і їли. Тим, хто ходив на роботу в колгосп давали 1 літр баланди з сої і шматок хліба з сої. Багато людей не витримували – гинули. Смертність була високою. Щоранку підвода їздила по вулицях села і збирала трупи, які везли на цвинтар і скидали у заздалегідь підготовлену яму. Отака була весна 1933-го, ні кота, ні собаки не знайдеш. Хвалити Бога, що хоч трупоїдства в селі не було. Весною багато людей їли лободу, листя кульбаби, бо ще гички буряків не було. Коли ж стало наближатись літо, з'явились зелепухи яблук, черешень і в людей зажевріла надія на життя. Невпинно біжить час, змінюються покоління, але пам'ять людська не забуває лихоліть Голодомору. У колгоспі «Зорі Кремля», центральна садиба якого містилась в с. Черепівка Чорноострівського району, оброблялось близько 500 га орної землі. Насильницька колективізація перетворила селянина на покірного виконавця наказів влади. Посланці партії вимітали селянські засіки. Під гаслом вилучення хлібних надлишків, екзекуційні бригади трусили садибу за садибою, а непокірних кидали до в'язниці, нещадно били, штрафували. Вісімдесятичотирьохлітня уродженка Черепівки Чорно острівського району, нині хмельничанка, Поліна Пилипівна пригадує тітку Домнію, яка разом із чоловіком Данилом ростила 8 дітей. На сім'ю наклали контрактацію (хлібоздачу), яку двічі виконали, а на третій раз представники влади не отримавши бажаного результату стали самостійно забирати заховане зерно на посів. Не зважаючи на опір і обурення голови сім'ї. Через 5 днів за ним приїхав «чорний ворон» і повіз до Проскурова. Більше Данила ніхто не бачив. На весні 19330го року опухлі люди виходили на поле вишпортували з землі картоплю і буряк, але й це не допомогло. Вдома Поліна з сестрою Ганною надумали задусити кота, але не змогли, відпустили, а потім з розпачу довго плакали і молились, просячи у Всевишнього прощення. Коли б цей голод тривав день, два, тиждень. Так ні він мучив людей довгими місяцями, яким, здавалось, не буде кінця.

Часто-густо виникало бажання покинути Черепів ку, адже за 14 км була залізнична станція Гречани і Чорний Острів, а значить – надія вижити, знайти роботу, отримати пайок. І люди вирушали в далеку дорогу та дуже рідко їм таланило. Здебільшого повертались додому знесилені, ні з чим, в німому чеканні вічного спочину. А голод не перебирав, не звертав уваги на національну чи соціальну приналежність, стать чи вік – всіх гнав у могилу. Тітка

Домна і її четверо менших дітей померли з голоду в той страшний 33-й рік. Її старші діти – Кирило і Максим товарними потягами дібрались до Росії і прожили там усе своє життя. А Іван та Марія наймитували на Донбасі і навіть боялись згадувати ті важкі часи. Мудрим наставником і опорою родини Іванцових був семидесятишестилітній дід Іван, який виростив шестеро дітей і дожився до того, що його голодного вигнали з рідної оселі, бо треба було зробити шкільну майстерню і дати звіт в район. Таку наругу дід з бабкою пережили з великим болем і невдовзі померли. Голод, наче чорний птах розкрив смертоносні крила над подільським селом. Матері з останніх сил намагались врятувати дітей. Вони благали сільських активістів залишити хоч склянку зерна для голодуючих дітей, які харчувалися просяною і гречаною половою, здохлятиною, пухли і помирали. Відвідування учнів школи зменшилось до 70%. І знову вози відвозили на цвинтар трупи. Умирали немовлята й грудні діти, зникав з землі хліборобський рід, але за ним ніхто не плакав. Бо сліз уже не було. Смертність зросла ще й внаслідок отруєнь. У пошуках їжі діти випивали з дерев'яних коритець, розставлених на бурякових грудках, мелясу з отрутою, приготовлену для знищення довгоносика. І помирали. Голодомор замордував сотні людей села Черепівка, затьмарив дитинство тих, хто його пережив. Хмельничанка Віра Стасюк народилась 11 січня 1919 року в с. Глезнево, у селянській родині. Коли на Поділля прийшов голод Вірі виповнилось 13 років . Жінка з слізьми на очах пригадує, як ще взимку 1930-го в їхньому селі склалася напружена обстановка. 10 січня 1930 року бюро Вінницького окружного КП (б) У ухвалило постанову «Про суцільну колективізацію округу та про план весняної кампанії».

Насильницька колективізація і розкуркулення міцних, заможних сімей викликали обурення і опір з боку селян Глезнева. З метою надання допомоги в роботі партійним організаціям ЦККП (З) У відрядив у Проскурівський округ 63 комуністи та 200 передових робітників із великих промислових міст України. Це були двадцятип'ятитисячники – посланці партії, полум'яні пропагандисти. Починаючи з лютого 1930 р., коли був опублікований новий Примірний статут сільгоспартії в Глезнево та й по всій Україні масово почали усуспільнювати велику і дрібну худобу, птицю. Протест і відчай штовхали селянина на знищення худоби. Мати Віри Степанівни – Пелагея Петрівна довго вагалась але невдовзі вирізала птицю, а корову плачучи відвела в

новостворений колгосп. В жнива 1932 року держава позабирала хліб вирощений не тільки в колгоспі, але й з присадибних ділянок селян. А в грудні 1932 року жителі села Глезнева стали опухати від голоду . Біля вікон хати Віри Степанівни проходила дорога з Давидковець на Проскурів і їй не раз доводилось бачити ходаків-прохачів з вузликами на плечах, які покладали великі надії на обмін продуктів в робітників заводів міста Проскурова, бо в Глезневому тоді проживали переважно середняки і біднота серед яких процвітала апатія і безвихідь, масовий характер носили – крадіжки. Влада до голоду ставилася як до не існуючого явища. Сталін наказав мовчати і всі мовчали. Поширення голоду в Глезневі збільшилось в червні 1932 року коли нового врожаю ще не зібрали, а минулорічного не було. Смертність вражала дітей та старих людей. В Глезневі тоді поховали – 20 чол., а решті вдалось вижити. Односельці, як примари ходили полями в пошуках картоплі, буряків, моркви, зривали цвіт акації, листя липи, ловили в річці рибу. Приречені селяни з надією намагались вижити. Хвалити Бога голова колгоспу ризикуючи життям зумів закопати в полі зерна та овочів. Це дало можливість годувати обідом, який складався із супу та скибки хліба всіх хто працював в колгоспі.

Матері Вірі – Пелагеї Петрівні допоміг придбати корову в той важкий час брат чоловіка – Аксентій Петрович Стасюк, який працював ветеринаром в Чорному Острові. Молоко старша донька Віра міняла на хліб в Проскурові так і вижила з мамою і молодшою сестрою Лідою.

Мешканець обласного центру Олександр Васильович Грех завше з болем в серці згадував про трагедію Голодомору та страшні муки і страждання, які випали на долю людей. … Взимку 1929-1930 років у рідне село Терешівці Меджибіжського району приїхали перші уповноваженні з району, зібрали великі сільські збори і запропонували записуватись до колгоспу. Що таке колгосп, які його переваги над одноосібним хазяйнуванням, ніхто толком не знав, але агітація продовжувалась. Уповноваженні з комнезамами все частіше скликали селян на збори і агітували записуватись до колгоспу. А селяни вагались. Почалося розкуркулювання більш заможних селян. Їх сім'ї в зимові люті морози, з дітьми і старими батьками, вивезли на залізничну станцію, а звідти відправили в Карелію та Архангельську область. Ніхто із них звідти не повернувся. Хто не хотів записуватись до колгоспу, того ночами тримали в сільраді або в канцелярії. Навіть садили в холодну комору на добу, кілька діб, тиждень чи два.

Якщо ж після такої «агітації» селяни не записувалися – їх розкуркулювали. Зневірені селяни не могли збагнути: як же так сталося, що радянська влада дала їм землю, за яку вони проливали свою кров, а тепер знову хоче забрати землю назад? Одного пізнього вечора батько Олександра Васильовича Василь Хомович повернувся з чергових зборів і довго про щось розмовляв з дружиною, яка навіть заплакала… А вранці Василь Хомович взяв за поводдя обох коней і відвів їх до колгоспної конюшні. Мати, Ярина Макарівна, дуже плакала, просила чоловіка лишити хоч одного коня. На другий день вона не витримала, пішла увечері на конюшню і забрала обох коней додому… Василь Хомович знову відводив їх на конюшню, аж поки однієї ночі загорілася конюшня, і коні згоріли в тому страшному вогні. …Настав 1932 рік. Колгосп правдами і не правдами існував уже два роки і поступово набирав силу.

Селяни звезли і продовжували звозити свій реманент: вози, сани, плуги, борони, віялки та інше. Почалося будівництво комори в обійсті Білого Саші, де роком пізніше були обладнанні камери для проведення нічних катувань голодних «злодіїв». В кожній бригаді були побудовані конюшні. Збудували свинарник, корівник і навіть птахоферму. Колгосп вже мав своїх коней, корів, свиней і курей – все це з таким болем і слізьми здавалось селянами.

В селі був представник району (ленінградський робітник Горохов). Проведені зміни в колгоспному правлінні: головою колгоспу був призначений Луцик, а завгоспом – Шило, обидва приїжджі. Врожай в колгоспі ім. Сталіна восени видався хорошим, але через часті дощі, відсутність належного досвіду в роботі, якусь байдужість керівництва навіть частина зібраного врожаю замокла, погнила і пропала. Багато буряків і картоплі лишилось під снігом. Недостатньо було заготовлено фуражних кормів для колгоспної худоби. Колгоспне збіжжя нового врожаю, сіно і солому колони підвід везли на здачу державі.

Одноосібники теж виконували свої продподатки, та чим більше хліба здавалось державі, тим більше зростали плани. Все колгоспне зерно було вивезене, комори були порожні, а плани все зростали. Для їх виконання були організовані продзагони. Які шукали «схований хліб», забирали його і відправляли державі. Продовжувався активний наступ на одноосібника. Почалися масові обшуки селян, як колгоспників, так і одноосібників. У тих, хто не виконував плани здачі зерна, забирали все: зерно, пшоно, квасолю, борошно, мак, одяг. Розкуркулювання вже стало якоюсь

мірою покарання. Карали за все: за невступ до колгоспу, за нездачу зерна, за несплату податків. За те, що десь на кутку згоріла конюшня. Нова колгоспна система ввела і нові відносини – повинність. Селянин повинен: вступати до колгоспу, відробити гуж -повинність на будівництві доріг, відпрацювати один-два тижні на лісозаготівлях. Платити непомірні податки. Іти на збори і таке інше. Вівся психологічний наступ на людину як особистість. У селянина забрали його землю, реманент, збіжжя, коней, іншу скотину, зробивши його люмпеном. Він втратив свою особисту незалежність і потрапив у залежність від голови та правління колгоспу, від бригадира, ланкового чи навіть конюха. Він тепер був залежним від настрою сільського, районного чи вищого начальства, від ГПУ чи НКВС. Так поступово витравлювалося з розуму селянина його особисте ставлення до своєї роботи, до землі, до свого майна і скотини, до свого врожаю… Він перестав бути господарем і поступово став байдужим колгоспником. В колгоспі ж все наше, ніхто ні за що не відповідає, стає колгоспним роботом, яким керують всезнаючі та всевміючі начальники. …

Холодна зима 1932-1933 років загнала людей в нетоплені домівки, де вони напівголодні, проводили важкі зимові місяці. Голодували не тільки люди, голодувала і худоба. Великий голод 1933 року почався навесні, коли пригріло сонце, і люди, як комахи, стали виходити зі своїх холодних осель у пошуках їжі. Доведенні до жахливого голоду, в відчаї шукали порятунку. Їли бруньки, а потім листя з дерев, траву і всяку зелень, гнилу картоплю і буряки, які лишились на полях і городах з минулої осені… Найтяжча пора настала в квітні-травні. Селяни вмирали в хатах, на подвір'ях, вулицях і полях, сидячи і лежачи. Голодних не цікавить політика, їм не потрібні омріяні ідеали, від них відступає мораль і людська гідність. Єдина потреба і нестримне бажання голодного - наїстись! Як же страшно було пережити той Голодомор, бачити, як люди перетворюються в якихось істот і майже перестають бути людьми. Ці люди-істоти перестають боротися за своє життя-існування, в безвиході та спустошенні пухнуть і в надзвичайно тяжких муках, приймають голодну смерть... Сусід Олександра Васильовича дід Мирін Баранюк та його дружина Гапа, які жили через дві хати, не діждавшись нового врожаю, голодні й опухлі увечері будь-як перевдяглися, полягали спати і обоє померли. Коли ж виносили бабу Гапу з хати на віз, щоб відвезти на цвинтар (а несли, як усіх, без труни), то із її голови зсунулася хустина і на землю вилетіло із волосся два золотих дукачі і дві золоті п'ятки.

Це золото було заховане під косою на голові. Знесилені, замучені голодом старі люди, маючи золото, не могли скористатися ним для власного порятунку…В Проскурові, як і в інших містах, був відкритий магазин, який знаходився по вулиці Олександрівській (нині Проскурівській) в приміщенні теперішнього магазину «Антарес». Там можна було купити усе, але за золото. Держава і тут обдирала приречених на смерть голодних людей, продаючи продукти харчування, які були конфісковані у селян... Чим менше часу лишалось до жнив, тим сильнішим був голод. Кожен день підводи возили мертвих людей на цвинтар. Скидали мерців у яму по кілька, а іноді по десятку. ...В родині діда Івана Гнатового, який жив зі своєю бабою Настею, було троє синів і одна дочка Мотря, під час розкуркулювання всі три сини втекли із села, а дід та баба з дочкою Мотрею залишилися в своїй старій хаті, яка наче влізла в землю.

Мотря була молода, вродлива, але трохи повнувата тілом і не сповна розуму. Вона була тиха, соромлива, завжди усміхнена і ніколи не вчиняла нічого поганого. І раптом Мотря... зникла. Її шукали скрізь, шукали довго, але марно... Дід Максим Твердохліб, якому вдалось пережити той голод, перед смертю, як на сповіді, розказав про страшну трагедію, свідком якої він зовсім випадково став. Це було влітку. Син діда Максима Олекса, котрий працював конюхом в третій бригаді колгоспу ім. Сталіна, мав їхати в нічне пасти колгоспних коней. Дід Максим пішов пасти коней замість сина. Сонце вже заходило, дід вийшов за село і стежкою прямував туди, де під Бахматівським лісом на березі паслись коні. Було тихо і безхмарно. В долині дід побачив дим, що підіймався із-за корчів. Він зійшов зі стежки і через жито попрямував на дим. Підійшовши до рова, він заглянув за кореї. Там горіло маленьке багаття, біля нього сиділо четверо чоловіків, а поодаль від вогню лежала Мотря... Дід так злякався, побачивши Мотрю із зв'язаними руками і ротом, без хустини, що не міг зійти з місця. Він з переляку присів, потім ліг головою до землі, щоб нічого не бачити і не чути та щоб його не побачили й не почули ті, що сиділи біля вогню. Скільки пролежав у рові, він не пам'ятав, але того літнього вечора Мотрі не стало... Дід Максим став випадковим свідком найстрашнішої трагедії на своєму віку... Пізно увечері дід прийшов до коней, сів на найдужчого і цілу ніч провів верхи на коні. Всю ніч йому чулися якісь голоси, то раптом їх переривали зойк і глухе хрипіння, то чулося шипіння вогню, залитого водою. Нестерпно боліла голова, перед очима стояли чоловічі постаті…

На сході, десь далеко за селом, почало займатись ледь помітним рожевим сяйвом небо. Вранці дід пригнав, коней на конюшню і занедужав. Його відвели додому, де він кілька тижнів пролежав у тяжкому стані. Потім трохи одужав, осунувся, дуже постарів. А згодом почав виходити на подвір'я, і часто мовчки сидів наодинці зі своїми тяжкими думами, доживаючи свій нелегкий старечий вік. Вся родина тих людожерів вимерла, лишилася лише одна маленька дівчинка... Дід Іван та баба Настя померли через кілька років після голоду, але правду про зникнення їх дочки Мотрі дізналися не одразу. Бо дід Максим зберігав цю страшну таємницю аж до своєї смерті... Мертві мовчать.

Вони вже ніколи не зможуть розповісти про те важке страхітливо-трагічне минуле, в вогні якого голодною або насильницькою смертю згоріло їх життя. Мертві відійшли у вічність і їм належить вічна пам'ять. Розповідаючи гірку правду про штучний голод-геноцид, який був створений своєю ж державою, ми впишемо нові правдиві сторінки в історію нашої багатостраждальної України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

Спогади жителів обласного центру – 1. Греха О.В. – записано в 2007 р.; 2. Стасюка В.П. – записано в 2008 р.; 3. Успенського В.І. – записано в 2007 р.; 4. Олійник П.П. – записано в 2008 р.; 5. Шерстенюка Л.І. – записано в 2007 р.

Коцеруба Алла
(м. Вінниця)

ГОЛОДОМОР НА ВІННИЧЧИНІ

Забитим мечем стало ліпше,
ніж повбиваним голодом,
що гинуть проколені,
за браком плодів польових…
Руки жінок милосердних
варили своїх діточок,
які стали поживою їм…
(Плач Єремії, глава 4, вірш 9-10).

Українська історія пам'ятає не одну трагічну подію, серед них і голод 1932-1933 років. Упродовж останніх десятиліть дослідники голодоморів провели значну пошукову роботу. Записали чимало спогадів очевидців. Ця робота триває і нині.

Проте дедалі менше залишається тих, хто може ще раз пригадати ті страшні події, звернутися до нащадків і попередити їх історією свого власного життя проте, що ніколи не повинно повторитися. Тим більше, у масштабі цілого народу.

Це наші батьки й матері, дідусі й бабусі, брати й сестри, яких давно немає, яких спопелив найстрахітливіший злочин сталінського тоталітарного режиму – штучний голод 1933 року. У саме вічне серце України заглиблювався їхній родовий корінь. Споконвіку жили вони на цій землі: народжувалися, виростали, любили і зраджували, раділи й сумували, болісно шукали шлях до Бога і знаходили його в добрі й милосерді своїх душ, а ще повсякденною працею, обливаючись потом, перетворювали цю землю у справжній рай. Понад 7 десятиліть тому сатанинська лапа брутально перервала предковічний корінь. Зотліли і стали попелом з'їдені голодом тіла людей, стали попелом їхня надія і віра.

1923-1929 роки були найщасливішими роками для України за останні століття. Під тиском революційного народу більшовики змушені були прийняти чужий їм, їхній доктрині, есерівський Декрет, котрий дав селянству найголовніше – землю, про яку воно віками марило, за яку проливало кров свою ріками і якої досі не мало. X з'їзд РКП(б) 1921 року замінив продрозкладку продподатком. Для того, щоб жити краще, потрібно було єдине – трудитися. Трудитися тяжко, день і ніч, не покладаючи рук. Та цим не злякаєш українського хлібороба. Працювати, хай навіть каторжно, але бути господарем на своїй землі – тільки цього він і прагнув віками. І годувальниця віддячила сторицею своїм дітям-хранителям. Уже 1923 року село стало як ніколи заможним: з новими білолицими хатами, з велелюддям ярмарків, на яких, певно, не було лише пташиного молока, з дорідними нивами, що на них кожна грудочка зігріта, розім'ята хазяйською рукою з величезними чередами худоби. Учорашні незаможники, наймити відчули себе хазяїнами в усьому: забликали каганці у лікнепах і хатах-читальнях, залунали голосисті хори, з'явилися драмгуртки. Підставили селу дружнє плече кращі сили робітництва, інтелігенції, тодішній уряд республіки – почався справжній ренесанс української культури, духовності. Прокидався волелюбний, талановитий, щедрий народ. Та все більше ставало серед селян і таких, які своїм класовим обов'язком вважали самим сидіти в злиднях та ще й каменувати своїх заможних односельців, що, мовляв, обуржуазнювалися. Це були ледарі і кар'єристи, які хотіли вигідно заховатися за революційними фразами. Гласно й

негласно створювалася нечуваної жорстокості яничарська армія для уярмлення та винищення власного народу.

Як відомо, для увічнення свого всесилля будь-яка тоталітарна система потребує того, щоб не ринок керував господарством, а єдино вона – своєю самодержавною волею. Тому передовсім так безжально знищили НЕП. За все це село заплатило жахливу, нечувану ціну… XVI партконференція ВКП(б) у квітні 1929 року проголосила початок масової колективізації. І повернулася на Україну ще жорстокіша кріпаччина. У селян забирали все: реманент, тягло, навіть дрібну худобу і птицю. Та – що найстрашніше – землю, а з нею і сенс хліборобського буття. Найретельніших, найвміліших хазяїв, які повсякденною працею на землі досягли певного достатку, а частину й бідняків, що не боялися казати правду у вічі знахабнілим сільським верховодам, - "розкуркуркулили", тобто фактично пограбували. Людям, котрих не розкуркурили, було ніяк не легше. Їх перетворили по суті на рабів, примусили працювати в колгоспі від сходу до заходу сонця, можна сказати – безплатно. Крім того, накладалися всілякі податки на худобу, садовину, городину.

Керівники українського уряду намагалися помірковано запроваджувати колективізацію. Це викликало неприховане роздратування Сталіна. В постанові ЦК КП(б)У та Раднаркому України від 25 грудня 1929 року планувалося до жовтня 1930 року усуспільнити 21,6% орних земель. Але вже через 10 днів ЦК ВКП(б) ухвалив прискорити темпи колективізації, аби закінчити її до 1932 року. На жовтень 1930 року було усуспільнено 70% всіх орних земель. Хто ж здійснював цей кріпосницький визиск на місцях? Левко Копєлєв – колишній активіст, що згодом розкаявся, - згадує у мемуарах (видрукуваних на Заході) думку, висловлену 1932 року його знайомим-агрономом: "Деякі з них (господарів, оголошених тоді куркулями) – герої Червоної Армії, ті самі хлопці, що брали Перекоп і мало не взяли Варшаву. Вони осіли на землі і пустили міцне коріння. Розбагатіли. Лише той, хто не трудився, залишився бідняком. Саме ті, які й на чорноземі не могли виростити нічого, окрім бур'яну, не могли надоїти молока від корови. Вони-то потім і верещали про класового ворога, що жиріє на їх поті і крові". Такі "революціонери" виявилися надто корисними режимові. І от настало царство можновладних холуїв, бо верховний тиран розумів – тільки на них утримається його трон. Та не всі виявилися холуями. Проти закріпачення народу протестувало українське керівництво. Батогом і пряником, а потім

і кинджалом у спину його поступово примусили замовкнути, протестувала інтелігенція, її розчавили безжалісно і рішуче. А тим часом колгоспна система, тільки народжуючись, уже зазнавала краху. Начальницькими циркулярами, погрозами, каторгою можна залякати, зламати хлібороба, але примусити його самовіддано працювати тепер уже на чужій землі – ніколи. Як наслідок, з 1928-1933 року рівень сільськогосподарського виробництва знизився вчетверо і продовжував спадати. Насувався голод. Ще можна було спробувати уникнути його: скоротити плани хлібозаготівель, дати зерно для сівби із загальносоюзного фонду, пригальмувати тимчасово розмах колективізації. Проте керівництво чинило навпаки.

1930 р. Москва збільшила хлібозаготівлі на Україні на 11,5% порівняно з 1926-1927 р.р. З урожаю 23,1 млн. тонн було забрано 7,7 млн. т. Такий же план було накладено й 1931 р., хоча колективізація зменшила врожай, який становив 18,3 млн. т. При цьому, за офіційними даними, 30-40% його було втрачено при збиранні. З фактичного збору 1931р. в 11-13 млн. т. владі вдалося забрати 7 млн. т. Таким чином, селянам для споживання залишилося по 112кг зерна на душу. Врожай 1932 р. був 13,4-14,7 млн. т., але втрати становили 40-50%. Однак Москва наклала план хлібозаготівель 6,6 млн. т., хоч могла забрати з цього лише близько 5 млн. т. Тому на душу населення в УСРР для споживання лишилося по 83 кг хліба.

Керівництво республіки буквально благало Москву про зниження плану хлібозаготівель, попереджуючи, що Україна в критичному стані. Але Сталін безжально йшов до мети. В липні 1932 року він відряджає на III Всеукраїнську конференцію КП(б)У Молотова і Кагановича. У відповідь на скарги Миколи Скрипника, що в селян “уже нема чого більше забирати, тому що все вичищено під мітлу”, сталінські емісари заявили: “Жодних поступок чи сумнівів щодо питання виконання завдань, поставлених партією і радянським урядом перед Україною, не буде. І це в той час, коли план вирощення зерна було виконано на 30%, картоплі на 25%, овочів на 26%. І ось, щоб упокорити селян, примусити їх стати тягловим бидлом, мерзенна кліка зважилася на сатанинський злочин – планомірне винищення за одну зиму мільйонів людей. Розпочалася тотальна війна: людей не рубали, не стріляли – у них просто забрали всю їжу, оточили військами і спокійно дивилися, як вони повільно, у нестерпних муках конають з голоду.

Звинувачення свідків:

“У 1932 р. урожай гарний уродив. Але що було – вибрали. У нас сім’я велика була, то всі пішли на той світ. У колгоспі люди, як мухи мерли. Прибігав я в неділю додому, іду степом – валяються люди то тут, то там. А вдома брати лободу варять. Потім приходжу – вже додому не ходив”. нема когось із хлопчиків чи дівчаток. А згодом не стало нікого”.

(Й. П. Чередник, 1913 р.н. село Ірдинь, Черкащина.)

Ще влітку 1932 року Молотов зробив контрольне турне по Україні. Його особистий потяг метався по районах, що найменше здали хліба. Він викликав районне начальство, давав погрозливу “накачку”, дехто виходив з вагона вже під вартою, декого витягали з постелі наступної ночі. Прибувши в Москву, Молотов доповів про цей дивний саботаж Сталіну. Той страшенно розгнівався. А незабаром після цього, 7 серпня 1932 р. вийшов так званий “закон про 3 колоски”. Цей закон приписував властям карати кожного, хто зірве на колгоспному полі хоч би 3 колоски. Заставали за такою крадіжкою переважно дітей, найчастіше їх убивали на місці. Трохи в кращому становищі опинилося місто. Там був невигідний мор, адже молох сталінізму збирався пожерти світ, спираючись саме на військово-індустріальну могутність. Ще з 1929 р. в містах запроваджено карткову систему. Норми хліба були такими: 200 г для непрацюючих, 400 г – для службовців, 600-800 г – для робітників на день. Люди вистоювали за хлібом часом цілі доби. Та існували ще, причому весь час, навіть на весні 1933 р., заховані від людських очей спецрозподільники для апаратників, працівників НКВС, командного складу Червоної Армії. Там було все без обмежень. Уперше в історії село вимирало з голоду, а місто мало харчі. Вкрай виснажені люди рвалися в міста, навіть в інші республіки, щоб урятуватися від смерті, дістати хоч шматочок хліба вмираючим дітям. Та ось 27 грудня 1932 р. ухвалою ЦВК СРСР запроваджується єдина паспортна система. Хлібороби паспортів не одержали, що було юридичним підтвердженням ставлення властей до селян як до “контрреволюційного класу”. Тепер їм суворо заборонялося залишати своє село. Невдовзі селянам заборонили працювати на фабриках і заводах, на шахтах. Тих, що працювали там досі, повертали під конвоєм додому на голодну смерть.

Звинувачення свідків:

“Восени 1932 р. мій батько, мати і нас четверо дітей виїхали до Московської області. Батько працював сторожем у радгоспі.

Але весною 1933 р. нашу родину органи НКВС силою заставили вернутися на Україну. Батька заарештували, брата відправили в будинок безпритульних. Менші мої брат і сестра померли з голоду тут, у Багачівці".

(М. Л. Медведенко, 1919 р.н. село Багачівка, Черкащина)

На станціях та дорогах, що вели до міст, з'явилися спеціальні охоронні загони. Кордон із Росією перекрили війська НКВС, які стріляли в натовпи селян, що тікали від Голодомору.

Звинувачення свідків:

"Нестерпно боляче бачити голодну смерть рідних та близьких людей, засуджених владою до страхітливих мук, – із тріщин обезкровленого, брезклого обличчя та тіла невпинно тече рідина. Це вже ознака швидкого кінця. Особливо багато померло односельців у березні – травні 1933р. Майже щоранку їх вивозили до цвинтаря по декілька мерців. Глибина ям сягала не більше одного метра. Їх штовхали до ями, не засипаючи землею, аж поки не наповниться, без ніяких плачів, обрядів. Хоронили усіх без домовин, їх не було з чого і кому виготовляти. Відчуваючи смерть, люди свідомо чи несвідомо найчастіше вилазили з хат, сідали коло воріт чи під тином. Так і конали сидячи".

(О.П. Батира 1916 р.н. с. Богуславці, Черкащина)

Уряд УСРР продовжував протестувати проти винищення народу. 24 січня 1933 р. спеціальна постанова ЦК ВКП(б) засуджує діяльність українських комуністів. Без згоди ЦК КП(б)У Кремль надсилає другим секретарем ЦК КП(б)У і фактичним диктатором України Павла Постишева. Разом з тим довіреними людьми Сталін заміняє керівників Дніпропетровської та Одеської областей, начальника НКВС України, а також надсилає 15000 вірних більшовиків, щоб зламати опір місцевих властей. Уряд України благав Постишева зробити останню спробу врятувати людей від неминучої загибелі – видати колгоспникам відібраний у них хліб, який залишився на елеваторах, звідки його вивозили на продаж за кордон. У відповідь Постишев заявив: "Не може бути й мови про допомогу держави доставками зерна для сівби. Зерно повинні знайти й засіяти самі колгоспи".

Звинувачення свідків:

"Один чоловік, Селифон Воронюк, зробив візок, сам впрягався в нього і збирав по селу трупи. На кладовищі викопали кагат, у який звозили померлих. Він не засипався, трупи розкладалися, стояв сморід".

(Л.М. Ткачук 1921 р.н. с. Скалі, Вінниччина)

За нерішучість та примиренську політику щодо куркульства 1933р. усунутий з посади Голова Раднарком УСРР Влас Чубар, виключено з партії понад 50 тис. чол. Більшість із них заарештовано. Зрозумівши непоправність, нечуване жахіття злочину та свою відповідальність за нього перед народом як комуніста, 13 травня 1933р. застрелився видатний український письменник Микола Хвильовий. 7 липня покінчив із собою заступник голови Раднаркому, Голова Ради Національностей ВЦВК Микола Скрипник. Його постріл собі у скроню – останній можливий прояв спротиву проти сталінізму. Малком Маггарідж – один з не багатьох західних журналістів, що насмілилися писати вже тоді правду про голодну катастрофу України, – в газеті "Манчестер гардіан" від 27 березня 1933 р. зазначав: "До революції Україна була одним із найбільших у світі виробників пшениці. Навіть комуністи визнають, що життєвий рівень її населення був доволі високий. Тепер хіба що в Аравії можна знайти хліборобів у нужденному становищі. Тут, в Україні, також є нові фабрики, грандіозно нова Дніпроелектростанція, нова величезна площа з довжелезними урядовими будинками у Харкові – і продовольство, яке вивозять з Одеси за кордон".

У це неможливо повірити, здається, найпотворніший маніяк не здатен зважитися на таке. Проте знайшлися ті, що зважилися: 1932 р. Радянський Союз вивіз у Західну Європу більш як 18 млн. ц. збіжжя, навіть 1933 р., коли на Україні щогодини гинула від голоду тисяча душ, експорт становив 10 млн. ц. зерна.

Звинувачення свідків:

"В одній сім'ї пропав хлопчик, його заманили та вбили сусіди, щоб з'їсти. Тоді я вперше почула слово – людоїди! Олександра Р. порізала і з'їла своїх дітей Лукійку і Петрика, таке ж учинила зі своїми двома дітьми Настя М. Домініка Д. з'їла Танасія Усатенка, Гафію Король, Василя Рябоконя… Микола Довгошия ішов на роботу. Земля після дощу ослизла. Він оступився, впав і більше не встав. Коли верталися з поля, то побачили, що тіло на ньому в кількох місцях вирізане".

(Із записів Я.П. Мисик, 1918 р. н., с. Вишнополі, Черкащина)

У кожному селі люди пам'ятають подібні страхітливі речі. Те, що творилося тоді на Україні, здоровий глузд відмовлявся розуміти, - але так було. Людоїдів найчастіше розстрілювали або закопували живцем. Але тих, кого треба було закопати першими, хто примусив збожеволілих від голоду їсти людське м'ясо, – не

зачепили ні тоді, ні потім. Так вони жили й вмирали у достатку і почестях. У полум'ї сталінської колективізації-геноциду згоріло, перетворилося на попіл 14,5 млн. хліборобів, лише взимку-навесні 1932-1933 р.р., штучний голод, організований властями, убив 7 млн. чол.., із них до 3 млн.. дітей. Попелом лежать ці мільйони у нас під ногами. Гарячим, пекучим попелом.

Кількість жертв досі ніхто не визначив остаточно. Та й навряд чи це вдасться зробити взагалі. Проте й перемоги, і трагедії нації потрібно пам'ятати. Пам'ять людську не можна залякати, примусити мовчати чи знищити. Голодомори – це сторінки, які не вирвати із книги пам'яті українського народу.

Свідчення записала ***Любов Сердунич***
(смт. Стара Синява Хмельницької області)

"...ЗАМАНЮВАВ ЛЮДЕЙ ДО СЕБЕ, РІЗАВ І ВАРИВ" ГОВОРЯТЬ ОЧЕВИДЦІ ГОЛОДОМОРУ

Україну обрамлено у терновий вінець, колючки якого вп'ялися страшними штучними голодоморами й у Старосинявщину – мій рідний край, що на Хмельниччині. Проте ні найсуровіша заборона говорити на тему голодоморів, ні політична установка, що пережила своїх творців, не змогли викоренити спогадів про це лихо із пам'яті людей, яким удалося вижити. Серед них – ***Филимон Семенович Мазурець,*** 1924 р. н., смт. Стара Синява:

– Голодовку пам'ятаю. Ми жили коло кладовиська, бачили, як багато людей звозили туди, як матері носили в ряднах померлих дітей. Чому був голодомор? Восени 32-ого був недовиконаний план хлібозаготівлі. Ходила бригада з 5-7 чол. із гострими залізними палицями. Ми мали 60 соток городу, мали воза, ґарбу, які батько здав у колгосп найпершим. То ми й вижили. Було двоє дітей: я і Микола, 1922 р. н. А в сусіда багато дітей. Явдошка була з 1923 р. н., то Маріка посадила її на хустину з квасолею. А хтось із бригади помітив. Я їх знаю: Камінний, Приступа, який сам себе називав: "Я – світло села!". Їх боялися. Йде бригада, то страх: усі від них ховалися і страшилися. Навесні 33-ого дуже довго йшли дощі, люди не мали шо посадити і шо їсти. Спасали нас жорна і ступа, руки-ноги і воронята з гнізд. Весна була затяжною. Росла лобода, з неї мати шось пекла. Була в нас корова, яка у квітні втелилась. Молоко я носив жидам. Візьму

2 пляшки і босим біжу. Жиди нас не любили, казали: “Ой, мужик... Фу! Свиня!” Жидів у Синяві було більше, як нас. Несу те молоко, шоб шось дали, бо жиди не голодували. У 33-ому навчання не було, бо не було що їсти, багато було спухлих. Ноги – як валянки, такі спухлі. Наші жорна побили, але батько скрутив їх дротом і знов мололи. До нас навіть люди йшли молоти, кожен давав за це пригорщу муки чи зерна. Потім хтось доказав владі. Коли вже почали пекти коржі, багато людей помирало теж. Аби ж то було знаття, шо треба давати дітям спочатку небагато... Я з мамою раз ішли виміняти хустку на їдло і бачили, як дикий кабан вирив яму, в якій неглибоко була закопана людина, гриз ногу... В 33-ому заклали могилками все кладовисько, аж до дороги.

Євдокія Мусіївна Василенко, 1925 р.н., колишня вчителька, с. Паплинці:

– Пам’ятаю все, як сьогодні! Кілька років дуже трясли людей, забирали все до зерниночки, до ниточки. А потім почався голод. Був такий чоловік, шо їв дітей людських, – Петро. По-вуличному Лук’янчук, бо батько звався Лук’ян. Петрова донька ходила вулицями і заманювала дітей: “Йди до мене, в мене такі гарні сливки”. І нема. Там дитина пропала, там. Мама якось прибігла і обіймає нас: “Ой діти, ви живі!” Раз пішли ті, в кого пропали діти, до нього. В мисках холодець, а в ньому маленькі дитячі пальчики. В баняку посолені стегенця, посмалені голівки.... Його забрали і все, не чути досі. Донька залишилася сама. То люди ше й жаліли її, давали їсти. Пізніше працювала секретарем сільради. Ох і злющою була, поплакали ше від неї! Чи то від людського м’яса та ненависть? Рід їхній зупинився... Їде, як бачу, ґрабарка (великий віз) із мерцями. Ноги висять, белембаються, з них вода скрапує – спухлі були. Йдемо дорогою ззаду воза, а вздовж поскрапувано. “То ноги плакали”, - кажемо... Якось іду, а в рові, бачу, лежать напівмертві люди. Чую, тоненький голосочок безсило: і-і-і... і-і-і... Дівчинка хлипає, тягнеться рукою до трави, намагається зірвати, а не може. Йду назад – та ручка вже заклякла... Хто не з’явився у школу – так і знали: або вмер, або батька забрало НКВС. Пішли ми до однокласника – Жур (чи Жмур). Мати його каже: “Чого ви прийшли?” – “Бо в школу йому треба”. – “То забирайте його”. А він лежить уже мертвий. І голісінький, на соломі, на землі, тільки в штанцях... Везли в яму, а чути було, як у ній стогнуть... Якось зайшли до нас трясти. З собакою. Питають нас, дітей: “Де батько м’ясо заховав?” А братик (5 років) випалив: “У собаки під хвостом”. Вони прийняли це як

жарт або грубощі. А насправді так і було. Мама вмить почорніла! Бо якраз перед тим мама закопали м'ясо тут же, в кімнаті, замастили глиною і присипали соломою. А собака й сів саме на тому місці, над м'ясом. У нас ше корова була, якось не забрали. Восени 32 року батько закопав бараболю на березі, і нічого їй не завадило... Склянка молока і одна картоплина було на цілий день. Ще сусідам давали молоко. Ходили чужі, міняли одяг: за відро картоплі – кожух. Їли конюшину, варили вишневе листя. Так і вижили.

Ганна Василівна Крот (Гончарук), 1929 р.н., колгоспниця, с. Теліженці:

– Була малою, 4 з половиною роки мала в 33-ому, але пам'ятаю, що їли річкових черепашок, а ше черепах. Їх колись було багато в піску коло річки. Тепер нема. Скубали і варили траву. Липове листя сушили, перетирали на порошок і мама пекли лип'яники. Я ходила в ясла, то щодня шось старалася принести, сама все не з'їдала. А в яслах на стіні висів великий портрет Сталіна.

Петро Семенович Кицун, 1930 р. н., місцевий краєзнавець, смт. Стара Синява:

– Жив на Уласово-Русанівці. В кого була корова – ледь зводив кінці з кінцями. Молока не всім і припадало, бо не було чим годувати її, а що вдоїш – треба здати в молочарню план, решту – часом продати, бо й грошей треба було назбирати на податок: за хату, за город, за кожне фруктове дерево. В 1947 році навесні рятувалися тією бараболею, що була закопана в 1942 році в кагатах. За ці роки вона не погнила, була білою, але як порошок. 1933 рік найбільше забрав людей у сс. Чехи, Цимбалівка, Іванківці, Паплинці, Лисанівці, Бабине, Пилява. В сусідньому Бабині померло дві третини мешканців: 811 чол., у т.ч. 200 дітей. Однак при відкритті пам'ятного знака голова села навіть не назвав ні цього числа, ні винуватців голодомору. І так не лише в Бабині. У моєму рідному селі, на щастя, від голоду померло порівняно небагато людей. Із розповідей старожилів довідався, що мешканців села врятувало те, що вони заздалегідь уміло приховали збіжжя від пограбунку. У сусідстві з моїми батьками жила родина Микити П'ятака. Одного травневого ранку він вийшов на город, побачив на стежці, поблизу грядок, лежачого горілиць напівживого чоловіка, котрий тримав у руці біля рота стебло цибулини. Він негайно прийшов у сільську раду і заявив про це голові Д. Скотенянцеві, який прийшов до непритомного. Коли заговорив до

незнайомця, той розплющив очі і напіврухомою рукою наблизив стебло цибулі до рота.

– Перевірю, чи він живий, - сказав голова, взутий у військові ялові, з підковами, чоботи, і стрибнув нещасному на живіт. Наказав господареві дому вивезти покійника на цвинтар і придати землі, пообіцявши включити до списку на отримання у колгоспній коморі один фунт (410 г) хліба.

Одним із числа 14 мільйонів жертв голодомору, як стало відомо, був 25-річний син священика Бабинської церкви Іван, батька якого вивезли в Сибір. Подібних фактів безліч. У Старій Синяві, розповідали колишні медпрацівники Гавриш і Красій, у 1933 р. голодні люди йшли в лікарню, щоб вижити. Але на ніч її зачиняли, нікого не пускали. На ранок 2 – 3 чол. під лікарнею лежать мертві. Спочатку кудись вивозили, потім викопали біля лікарні яму, там складали і ледь присипали землею. Пізніше енкаведисти теж звозили туди розстріляних людей, Кажуть, там не менше 500-600 чоловік лежить. І ні горбочка землі. Тепер там танцмайданчик, щоправда, вже не діючий, і пустирище. Прикро, ганебно, що і зараз прокомуністичні сили, які відчувають ностальгію за минулим, досі перекручують правду про голодомор та інші злочини совєтської системи. Світова історія не знає голодоморів, окрім нашого. Мета була одна – винищити українську націю різними методами.

Василь Дмитрович Рикун, 1930 р. н., колишній економіст, с. Красносілка:

– В нас була корова, то вона нас і спасала. А в селі не дуже тиснули на людей. Головою колгоспу був свій - Володимир Сопілко. Мій батько, Рикун Дмитро Варфоломійович, був бухгалтером, всі справи носив за пазухою. Тоді в селі було 52 родини. Один одному допомагали, носили молоко тим, у кого не було корови. То й врятувалися. Жили дуже дружно, хоч і заселені з різних сіл: зі Щербанів, Сьомаків і сусідніх Чехів. Село тільки утворилося: у 1924 – 25 роках. Всі записалися до колгоспу. Не записалася тільки одна родина. Його звали Печінкою по-вуличному, а так – Безпалько. Вся ця родина вимерла в голодовку. Йшли на роботу, там давали якусь баланду. Я прибігав до мами, то їв із нею ту баланду з однієї миски. Мама на верстаті робила сукно, тато вмів виправляв шкури: треба було якось жити. Мали одну конячку, то з сусідом спрягалися, разом обробляли землю. Люди ще й здавали своє молоко в колгосп і на поставку. Так село заробило на автомобіль «ЗІЗ» - за здане молоко, м’ясо. В селі не

було розкуркулених, а в 1937 р. забрали мого батька і нема по ниньки. В кінці 30-их колгосп звався «Серп і молот». Ми змагалися з Червоним Степком: було таке село в районі, біля Залісся, таке ж за кількістю людей, як і наше. Тепер його нема.

Лідія Кирилівна Польова (Крот), 1929 р. н., колишня колгоспниця, с. Теліженці:

– Ай набідилися люди... З'їсти нема чого, вкритись нема чим, голодно і холодно. Мама казали: "Лягайте, діти, спати, може, не так їсти буде хотітись". А спати теж біда, так холодно, аж на стінах сніг. Мама вранці зі стін на печі зішкрябувала миску снігу. Нас було 4 дітей малих, спали всі на печі. Пригадую, як прийшов до нас родич, Степан Кручок (він помер у голод 46-ого), просить: "Дай, Катеринко (це мама), шось з'їсти, бо я коло кооперації вкрав 2 барабольки, саме привезли в колгосп, то вже з'їв. А так хочу їсти!". Мама, бувало, шось дадуть, як не було тата. Бо тато сварився: своїм дітям нема. Мерли люди, але не знаю, хто: малою була. В Іванківцях, чули, жінка з'їла свою дитину. Ніхто її не судив.

Василь Дем'янович Куць, 1926 р. н., колишній голова Пилявської сільради, с. Миколаївка:

– От пережили ми!.. Якби не Президент В. Ющенко, то ще не говорили б про цю трагедію. Це геноцид був! Їли коріння з рогози. Ловили в річці і смажили черепашки (скойки – **Л. С.).** Тато вночі ставив сітку, бувало, півмішка риби принесе. Продавали в Пиляві жидам. Жиди не голодували. Трохи крали з млина, ми жили коло млина. Посилали мене. В Пиляві було три колгоспи: імені Молотова (казали: «жидівський», бо входила вулиця, де жили самі жиди), ім. Жданова і «Зоря соціалізму». А в Миколаївці був колгосп «Радянське село». Ходили трясти комнезамівці (комітет незаможних): Мусій Гриневич, та Франц Скаржинський, та Шпак Янко Йосипович. З райкому був присланий жид Коган, очолював цю групу, ходив із комнезамом. Забрали в нас прядиво. Шукали зерно. Була корова, то ми й вижили. Але вмерла сестричка Ганя. Потім народилася ше сестричка, назвали теж Ганею. І ця Ганя вмерла.

Мотря Панасівна Чукань, 1918 р. н., колишня колгоспниця, с. Дашківці:

– Ой як же я розкажу, як це так страшно згадувати!.. Голод я запам'ятала добре, бо мала вже 15 років. Висохла на скелет. У сім'ї всі попухли. Але я ше й ходила на норму, полола буряки. Шоб не я, то всі померли б... Приносила бурячків, шо напрориваю,

варила їх, їли гичку. Свині такого їдла не їли б зараз... А то гречану полову мололи на жорнах і парили окропом, бурякове насіння мололи, бур'ян – все, шо принесу. Вдома всі лежали попухлі. Людям було ше гірше. Було, що вся сім'я вимирала, рід зникав. Як зараз бачу: йде жінка, на дорозі впала і більше не встала. Везуть на цвинтар, а не знаємо, кого: підвода раз за разом торохтіла... А яку тернову хустку виміняла я за 8 буряків!.. Люди поїли котів, собак. Їли з річки черепашок, прямо коло річки смажили і там же їли, шоб дорогою ніхто не забрав. В Іванківцях був такий Бурлачук. Чули, шо з'їв свою дитину. Ше був людоїд Заграйчук. Він заманював людей до себе, різав і варив. Нічого їм не було за те. Хто тоді дивився за цим? У війну ше й старостою був. Але здох собачою смертю. Тепер не знаємо, де ті братські могили, все зрівняли з землею.

Напевно, на Старосинявщині деякий час ще не така була картина, як у сусідній, Вінницькій, області. Про це є 2 свідчення:

Марія Семенівна Лемберг, с. Петриківці Хмільницького р-ну, Вінниччина:

– Щоб якось вижити, люди йшли в сусідню область, у Стару Синяву в радгосп до кагату змерзлої картоплі. Розгрібаючи руками оте вонюче місиво, десятки і сотні людей з усіх усюд знаходили сяку-таку поживу.

Андрій Кирилович Лемберг, 1921 р. н., с. Сміла, той же, Хмільницький, р-н:

– Сильніші ходили за 30 км у місто Синяву Хмельницької області за померзлою гнилою картоплею, з неї пекли смердючі «беці» і їли їх.

Андрій Юхимович Крот (1928-1993), колишній колгоспник, с. Теліженці, розповідав:

– Сам голоду майже не пам'ятаю, малим був. А ось батьки ні-ні, та й дешо розказували. Зіставляв з тим, що несвідомо затрималось у пам'яті, дешо починав розуміти. Батьки трудились, як воли, чорно працювали від зорі до зорі, а нічого не мали. Батько, Юхим Стапанович, 1900 р.н., помер голодною смертю від виснаження у березні 1946 р. Пройшов усю війну, під Берліном був тяжко поранений, лікувався в Сочі. Повернувся додому кволим, ше й їсти не було шо. Батькова мати трохи підгодовувула його, залишала щодня кружку молока, якого не вистачало на нас, онуків. А одного разу він не дійшов до неї з роботи, сів у гайку під деревом відпочити і там закляк... Мама його і знайшли. Голова колгоспу Яків Крот раз був виписав 5 кг гречаної лупи на суп. А

другий раз тато пішов, а він сказав: «Як ти їсиш так скоро?» – і не виписав. Їсти не було шо, а нас четверо дітей, мама і тато... Пізніше мама розказували, шо мене мало не з'їла сусідка. Їли «водяники», бо всяка бурда була на воді - ріденька... Тоді казали: «Їжте ягли». – «А які це ягли?». – «Такі ягли, що без вечері спати лягли»... На окупованих німцями територіях та й то голоду не було, були карточки. А свої фашисти стільки люду виморили. Мама розказувала, шо мене малого мало не з'їла сусідка.

Ганна Миколаївна Сердунич, (1931-2005), колишня колгоспниця, с. Дашківці, жила на хуторі ім. Петровського, згадувала:

– В голод померли дві мої сестрички. Бідили ми і тоді, і все життя. Мама багато розказували про голодовку, як вони намучилися. Ми весь час просили "гаму". На хуторі не мерли люди так, а в Дашківцях дуже (це був один колгосп. – Л. С.). Бо там не всі записувались до колгоспу. В нас усе здавали, шо вимагали. А голод 46 року я вже дуже добре знаю. Їли акацію, перебили котів і собак. Лободу їли, гнилу бараболю. Почали красти в колгоспі. Ось ізвідки почалися крадіжки в державі – своє забирали...

Лідія Петрівна Бучко, 1925 р. н., колишня завфермою, с. Теліжинці:

– Все пам'ятаю, бо було мені 8 років. Рятувалися хто чим бачив, шо можна було пожувати. Листя з липи заготувати, насушити, перетерти – це було дітям завдання. З нього пекли лип'яники. Їли воронят, добре, шо їх було багацько в гайку. Хлопці, хто спритніший, лазили. Дехто навіть у лісі закопував зерно. А в 33-ому вже не було шо ховати. Був у нас кущ агрусу. Я об'їла його за один раз. Коло нас жили Ачковські, 11 душ було в батьків, майже всі вимерли в голодовку. 2 сестри, самі ше малі, несли меншу ховати, воно випало... Варили черепашки, равликів. Вони так пінилися, пищали на пательні - живі. Їли траву, прямо паслися в ній. В нашій родині не дуже голодували, бо ше була корова. В СОЗі (спочатку – ТСОЗ) раз на день давали баланду тим, хто робив. Казали: голодний пайок. То брали на буряки всіх дітей, навіть малих. Сапу в руки – поле, не поле, але, може, шось дадуть. По ложці муки давали. Її несли додому. А хто не йшов у колгосп, з тих дуже знущалися. Ходило кілька активістів, місцеві, всіх знаю поіменно... В одних у печі знайшли гладущик квасолі, більше нічого не було. Питаються один в одного: "Шо, будемо брати?" А з ними жінка-активістка: "Брати-брати! Всьо под мітьолку!". Як

побачимо, шо вже йдуть у формі, ховаємо шо в кого є. Яка форма була? Галіфе, чорна шкірянка, кашкет із червоною зіркою. В нас ніхто не помер, але були попухлі, особливо ноги... Співали сатиричні пісеньки – тихенько, аби, борони Боже, ніхто не чув. Я досі їх знаю. Казали: "Поробила я сім день – записали трудодень". В 32 – 33-ому в селі померло 65 чол., а в 47-ому – тільки 2. Недорід у 46-ому, може, й був, але ж і не давали нічого. Люди робили тяжко, а їм нічого не платили. Такий був час, шо все державі. За маленьку провину суворо карали. За період з 1929 року по 41-ий в селі змінилося 7 голів колгоспу. А всього їх було 17 (до наших днів). Пам'ятаю чотирьох попів: Раїнський, Бачинський, Користко, Петрусенко – він був останнім, до 40-ого року, доки не розібрали церкву. А Користка, пам'ятаю, комсомольці вели топити в річці. Церкву повалили десь після війни, валили свої, з неї побудували свинарник. Мій батько, Петро Власович Панчук, був бухгалтером, у 32-ому році нарахував людям по 100 г проса, то заслали на 8 років. Спочатку на Далекий Схід, там довбав кригу, потім на Біломорканал. Прийшов у 40-ому, навіть говорити не міг. Тоді й помер.

Марія Іванівна Шеставецька (Вовк), 1923 р. н., с. Уласово-Русанівка:

– Ай біда була! Скільки закопали людей! Багацько вигнали з хат! Таке робилося, що страшно згадувати! Нас розкулачили, я жила то у Вінниці, то тут. Поневірялася. І дядька, Олександра Шеставецького, розкуркулили, бо був трудягою. Жив у сусідніх Іванківцях. Забрало НКВД, нема по ниньки. І тітку Катерину в Теліжинцях розкуркулили., заслали в Харківці. Це село в нашому районі. Мама вночі брали воду з криниці прихапці, бо нам не дозволяли. Шо їли? Ягруст (агрус), листя, лободу варили. Хіба Сталін знав про це? Хіба це він казав, кого вигнати з хати? Свої одбирали в своїх, пропивали все, наживалися. Один тут купив хату розкуркуленого за курку. Я напівполячка. Пережила голодовку, війну, Німеччину.

Поворозник (Тищук) Ганна Феофанівна, 1935 р.н., колгоспниця, с. Теліжинці:

– Жили ми в Бабині. Мій батько, Поворозник Феодосій, возив мерців. За це давали йому 100 грамів хліба за день. Звозив в одне місце. А в Теліжинцях на тому місці, де закопані мерші в голодомор, ми років 9 назад поставили великий хрест. А мій покійний чоловік, Тищу**к** Федір, був родом із Теліжинець, то розказував, шо ходив із сестрою на Іванківщину збирати горох. А

треба було йти через річку кладкою, шо навпроти кар'єру. Тільки перейшли на той берег, як із кар'єру вискакують чоловік і жінка, такі довгі, худющі, страшні, на тичці прив'язаний серп. І стали бігти за ними. То вони вскочили вбрід у річку і так втекли. А були б постинали їм голови тим серпом. Бо в Іванківцях, чули, було, шо мати з'їла дитину.

Ганна Гнатівна (Костик) Остапчук с. Заставці, 1926 р н.:

– Мені 6 років минуло в вересні 1932 року. Двоє дітей нас було, я і менший брат, і дід був -батько татів. Корова десь поділася. Може, хто верав, не знаю. Бригада прийшла, знайшли кожуха в нас. Мама носила одяг, щоб заміняти на їжу. Все міняла, спідниці. Ми вижили, а мама - ні. Мама вмерла, братик манюній шукає ссати, а мама мертва (плаче. – **Л. С**.). Свої забирали, це не чужі. Розбирали нашу клуню, клали на дві купи, ділили межи собою: це тобі, це мені. Сніпками з клуні хотіли взяти пропалити, а один мене в груди і забрав. І всі сніпки забрали, все. Я в 17 років була в Німеччині. Німці добре там ставилися. А сюди вернулась - все забирають. Тата вбили.

Гавришко Григорій Пилипович, 1927 р.н., ветеран війни і праці, с. Паплинці:

– Жив я у Новій Синявці. В нас було багато жидів. З липового листя ми суп варили, черепашки ловили, бабуня окропом заливала їх, вони розкриваються. «Хай там дитина (Ксенька, моя мама) більше з'їсть» - казав мій дід, бо в неї мала дитина, молока не ма́ла. Баба мене тримає кругом за руку, бо чули, шо їли дітей. Приїхала безтарка з кіньми, там нога виглядає, там звисає голова. Я це бачив. Все дуже цвіло. Але біда була зроблена. Нас досі росіяни не люблять. Цінуймо свою націю.

Палажка Омелянівна Крот (П'ятак) 1908 р. н., с. Теліжинці:

– Я тоді жила в Русанівці (сусіднє село Уласово-Русанівка – **(Л. С.).** Голова зробив голод. Збирали черепашки в ночви, вони пищать, їмо. Такий голод був! Так люди мерли! Ше й самі мали копати яму, та й туди його. Всіх в яму закидали, як ломак. Як було яке рядно, то в рядні. Брати померли. Тата в жолобі поховали, та й все сняться мені: в чому ти поховала? В тому, що коні пос…ли. Моя корова калічкою була, лежала, то її не забрали. Я її лежачою доїла. Так вижили. Біда була велика.

Любов Тимофіївна Миколаєць (Синиця), 1923 р. н., смт. Стара Синява:

– Була заможна сім'я. Трудяги були. Жили в Олексіївці. П'ятеро дітей і батьки. До Радянської влади було добре. Ми відносились до середняків. Був віз. Нас не розкуркулювали, бо в хаті були портрети всіх вождів: Ленін, Каганович, Берія, Молотов, Постишев. Маму ховали з прапорами. Так пристосовувались, аби вижити. Бригади активістів все забирали. Все бачила. Ідеш – лежить людина при дорозі. Мухи на ній – значить, уже вмерла. Наші забирали їжу, щоб поздихав народ. Коней забирали в колгосп. Тато не ховав нічого. Все віддавав у колгосп. Нічого нема їсти. Тато помер. Вперед сестра вмерла. Пилява – там жидів було повно. В Пиляві сестра вмерла. В колгоспі зарізали бика, всі біжать за м'ясом, ми про сестру вже забули, бо ж голодні. Дали нам кишки, ми пополоскали в річці. В печі зварили, дали татові, він з'їв і помер. Тата викинули на голий віз, як колоду. Ми навіть не ходили на цвинтар. Сестру привезли, Віру, кажуть: везіть Віру на цвинтар, та й вкиньте в одну яму, бо хто вам викопає. Ми її на тачку, мучимось, веземо. Піп каже: візьміть соломи, а ви, хто має хрестика, почепіть. Вася, брат, через 2-3 дні помер і Ананій ше через два дні теж умер. Всі тоді крали один в одного. В нас усе вкрали, тільки коромисло осталось, яким підпирали хату. Самі виживали. Ходили в Ганжівку (ліс, де козака Ганжу поховано) за яблуками, ше зелепухами. Родичі нам з Андрієм не допомагали. В нас були жорна, стоїмо обоє коло двох ріжків хати, шоб ніхто не почув, бо люди нам носили молоти. В село Берегелі ходила шось з'їсти.

Безтарка висока їздила за мертвими і напівживими. Обминаю її, щоб мене не забрали. Жінка лежить і дитина коло неї. Люди подивились: це не наша. Ніхто за нею не прийшов, чоловіки закидали її там же і все. Полоти в колгоспі не можу: мала і сил нема. Кажуть жінки: йди, Любо, на один рядок буряків, то дадуть хоч баланди. Ти нам настрясай бур'янів, а ми за тебе сполемо твій рядок. Євреї в Пиляві не голодували.

Панчук (Польова) Віра Денисівна, 1927 р. н., колгоспниця, с. Теліжинці:

– Їли липʼяники: листя з липи сушили і пекли такі млинці. У 32-ому році був урожай на бараболю. А в 33 р. діставали в кагатах, ямах, тоді садили в лісах. Звідти додому не забирали, а в 33-у забрали, смердюча, але їли. На городі собачу м'яту рвали. Та з лободи варили борщ, квасили в бочках. Чули, шо мати з'їла дитину в Іванківцях. Хто мав корову, то вижив. Але корові теж не було шо дати їсти зимою. Люди не хотіли в колгосп.Свекор мій,

Панчук Кирило, був розкуркулений, засланий, бо не хотів іти в колгосп. Там і помер, в Архангельську. Тільки мати вернулася з Володькою після війни.

Ганна Семенівна Федоренко (Ємець), 1946 р. н., смт. Стара Синява:

– Народилася я в с. Бабині в голодному 46-ому. Про голод багато розказувала моя мама, Антоніна Іванівна Ємець (Гарник). Було нас у батьків четверо. А їсти не було що. Мали коней, віз, поле, плуга. Обробляли все своїми силами. Молодший татів брат Яків сказав йому здати все до колгоспу, бо вони сильніші, але батько не повірив. Через кілька днів прийшла комісія розкуркулювати. Забрали коней, воза, плуга. Розшили хату, перешукали скриню, забрали всі запаси. Прийняв нас до себе татів брат, який теж мав велику сім'ю. Моя мама була вже дівкою на виданні, їй підготували придане – велику білу тернову хустку і кожушок. Їх теж забрали. А через якийсь час мама пішла на вечорниці, то впізнала свою хустку і кожушок на доньці одного з членів комісії. Тоді батьки й зневірилися в правді про колгосп і в тих, хто його створював. А від сестер і братів знаю про голод 46-ого і 47-ого років, який і сама перетерпіла. Від німців ще залишилися кагати гнилої картоплі, то щодня дерлися там. Обшморгували листя на деревах, на бур'янах, потім перетирали, намочували і пекли млинці. Було торішнє поле, на якому зібрали горох, то шукали там хоч кілька горошин. Потім середній брат найнявся за харчі пасти корову. А давали йому в поле пляшку молока і кусіньчик хліба. Коли він гонив корову, то старша сестра і менший брат чекали його за селом, трошки випивали молока з хлібом, а решту залишали йому на цілий день. І так вижили, але страшно згадувати ті часи, бо померло багацько старих і малих безневинних людей.

Макар Денисович Польовий, 1923 р. н., колишній електрик, с. Теліженці:

– Їли черепашки (скойки), лободу, кінський щавель, усяку хопту. Навесні пшеничка в гайку з'явилася - ми там паслися. Почали лупитися горобенята – їх збирали, варили. Назбираємо равликів у торішньому листі, мама запарює їх у мисці, вони вилазять, потім мама їх варили. А іванківські люди їли черепашки не вареними, бо далеко від річки було нести додому, шоб зварити, тому дуже багацько їх повмирало... Забране зерно звозили в с. Адампіль. Там воно довго лежало. Ай скільки там його погнило, скільки закопали!..

Катерина Юхимівна Дорошук (Крот), 1940 р. н., колишній продавець, смт. Стара Синява:

– На моїй пам'яті – голод 47 року в Теліжинцях. Вже сама пам'ятаю, як то хочеться їсти. Мама пекли лип'яники - такі млинці з липи. Ми на тих липах обшморгали все листя знизу. А ше їли млинці з гнилої картоплі. Я все хвалила їх мамі, шо дуже добрі. Ми ту гнилу картоплю збирали на колгоспному полі. В 46-ому пух із голоду тато. Ходив в село, бо ми жили на садибах, до матері (баби Саврони) за кружкою молока. Помню, лежав на печі слабий. В 46-ому і помер.

Ганна Сергіївна Кочелаба, смт. Стара Синява, 1920 р.н., уродженка с. Паньківці:

– Ай страшний суд був! Спухлі були, страшно дивитися. Збирали ракушки (черепашки) в ставку. Вода холодна, а доводилось по пояс баблятися. В 33-ому померли троє моїх братиків і батько... Їли здохлу худобу. В селі не було чути ніякого шуму, тихо, німо. З коминів не йшов дим: не було шо варити. А якшо в когось і задиміє, то туди сходилися ті, хто ше ворушився. Йшли з надією, шо шось дадуть їсти. Або й зо страхом, бо було, шо смажили людське м'ясо...

...І так мало не в кожній розповіді моїх краян: свідчення про людоїдство та трупоїдство. Однак влада це приховувала, крім того, у зведеннях ще й применшувала числа смертності. У листопаді 2003 р. Хмельницьке обласне радіо повідомило, що в області було зафіксовано 71 випадок людоїдства і 9 – трупоїдства. Насправді ж ці цифри стосуються 1 – 2-ох районів, але не всієї області. Бо майже в кожному селі був такий випадок, а то й не один. А що трупи їли – то й не злічити. Про окремі з них – у свідченнях, наведених вище і далі:

Текля Григорівна Березюк, 1926 р. н., колишня колгоспниця, с. Дашківці:

– Мало шо помниться. Але знаю, шо мерло багацько людей. Ми були корову продали, то купили пуд пашні, шоб собі було шо їсти. Вмерли тоді мої дід і баба. Чули, шо в Іванківцях якийсь їв дітий.

Микола Васильович Собур, 1928 р. н., с. Красносілка:

– У Щербанях ще є та жінка, що їла дітей. Її були зловили, засудили на 2 чи 3 роки тюрми. А за крадіжку судили на 5-7 років.

Ганна Тодорівна Гордова, 1930 р. н., с. Сьомаки:

– У Щербанях була Югина, вона з'їла свою дитину, а двоє зосталося. Власть водила її селом, та й усе, відпустили. За жменю колосків була гірша покара. А людина для влади була ніщо.

Мотря Панасівна Чукань, 1918 р. н., с. Дашківці:

- Чула, що в Паплинцях чоловік порубав своїх дітей, варив холодець із них. Міліція приїхала, забрала його в Синяву. Ше був Ярема, він теж здурів, не знав, шо робив. Двоє дітей своїх з'їв і все одно помер.

Психіка людей була доведена до таких мутацій, що мати з'їдала рідну дитину. До якої ж межі, до якого стану треба було довести розум і чуття! Світова історія голоду подібних випадків не знає!

Ходаківська Людмила
(м. Вінниця)

ЗІ СПОГАДІВ ОЧЕВИДЦІВ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР. НА ВІННИЧЧИНІ

Зі спогадів про голод 1932-1933 років Чуби Іларіона Климовича жителя с. Вівсяники Козятинського району.

1933 році я, моя сім'я, наше село, район, область і вся Україна пережили ГОЛОД. Та пережили не всі. В нашому селі Вівсянику було 1000 дворів і з голоду полягло 1000 чол. В середньому в кожній хаті умер один член сім'ї. Але це не так. Були сім'ї що всі члени сім'ї померли з голоду а були такі, що всі вижили. А з війни не вернулось в село 230 чол. Як бачите голод поклав в могилу людей більше чим війна. 1933 році з голоду помер мій батько Клим Савович. На волосинці від смерті був і Я. На новий 1933 рік в нашій сім'ї не стало хліба, в березні не стало картоплі. Їли минулорічні буряки-висадки, мерзлу картоплю, полову, потім щавель, кропиву. Я три місяці ходив до школи закінчував шостий клас і був голодний. Після закінчення школи, пішов пасти колгоспних коней, но опухший на коня вилізти не мав сили. Весь опухший, коси вилізли, безсилий я пішов до правління колгоспу за допомогою. Біля контори колгоспу стояли голова та бухгалтер.

Я звернувся до голови "Тов. Клюцківський! Я Вас прошу виписати мені кілограм посльоду. Нема, – каже голова колгоспу, а бухгалтер Скомарівський при мені каже – "Він уже до дому не дійде". Мені стало дуже обідно за те що заживо мене бухгалтер

приговорює до смерті. Ні жити буду подумав я, і відаючи всі сили переставляв ноги так, як ранений Мересьев з великим трудом добрався до дому. Зайшов до брата що жив окремо і не в мирі з батьками. Але я вперше в житті попросив його жінки "Антосю, я тебе прошу налий мені стакан молока". Налила, спасибі їй, я дома ще поїв блінів з мілясу, на другий день почали сушити зелене жито і пекти зелені коржі, потім шпортати молоду картоплю, опухоль зійшла, коси виросли такі як були після голоду. Страшні дні голоду ми пережили. Тому і дітям і внукам нашим розповімо, про наше життя щоб знали про кошмарне минуле і любили прекрасне сьогодення.

Зі спогадів про голод 1933 року Скоропад Марії Зінов'ївни жительки м. Іллінці Вінницької обл.

В 1933 році я працювала вчителькою в Варварівській початковій школі, що в Іллінецькому районі Вінницької обл. Вела 1-й клас. Той тяжкий рік я ніколи не забуду. Особливо запам'яталася мені весна 1933 р. Мої першокласники систематично відвідували школу, любили мене бо і я їх любила, робила все, щоб полегшити їх важкий стан. Пригадую, коли продзвонив дзвінок і я заходила до класу, на мене з сумом і тугою дивилися бліді худенькі діти з підпухлими оченятами. І щоб я їм не розповідала, які б картинки не показувала – вони все сприймали байдуже, спокійно, з досадою. Їхня увага була звернена до дверей, звідки доносились запахи кулішу, який школа варила і під час перерви 1 раз в день давала дітям. Були випадки, що коли я робила перекличку і хтось був відсутній, діти повідомляли, що Олесь чи Катруся вже не прийдуть, вони померли чи померла мама. Під час перерви, як би не гріло весняне сонечко – діти не виходили з класу, підходили до мене, жалілися, що в них давно нема хліба, а чиясь там мама забила собаку, кота, зварили і з'їли, а тоді хворіли, мама Оксанки напекла млинців з бурякового насіння і всі сім'єю лежать хворі і т.д. Я розважала їх скільки могла, поки не появлялися сльози і на моїх очах, бо я була ще дуже молода і не розуміла чого й справді люди пухнуть з голоду, в дітей підпухають оченята, що їм важко писати, дивитись в книжку, а в класі на стіні висить здоровий кольоровий портрет Сталіна, який з усмішкою обняв маленьку дівчинку! Важкі то були часи!

Зі спогадів про голод 1932-1933 років жителя с. Олексіївка Жмеринського району Гороля Романа Никифоровича.

Я, Гороль Роман Никифорович, 1919 року народження. Народився і проживаю в с. Олексіївка бувшого Станіславчикового

р-ну нині Жмеринський Вінницької обл. Хочу спогадати 1932-33 р. голоду деякими фактами про житі в моєму дитинстві. 1) 1932 р. Рік штурмували село тодішні активісти, з району були прислані Лодчак, Вербицький, і інші та сільські утворювали бр-ди: ходили по квартирах шукали на горищах даже погорілих в кого находили заберали до зернини недивлячися на малих дітей і старих людей. А ми діти цебто учні я тоді був 4 класі ходили колонами по селу і викрикали такі лозунги: Батьки відавайте хліб державі.

Ганьба злісним нездатчики і інші. Самі голодні обдерті під силою вчителів кричали. 2) 1933 р. На моїх очах в мого рідного дядьки Гороля И.С. пропала 10 річна дочка 4 дні шукали і останю знайшли ще живу в одного сосіда в погрібі яку неуспів зарізати таке страхіття. 3) В річках трудно було побачити жабу поїдали люди котрі могли ходити. 4) В селі трудно було побачити собаку чи кішку все повиідали люди. 5) В селі було створено із числа ще ходящих чоловіків щоби вивозили на кладбище подохлих із голоду людей які по декілька днів лежали по хатах. 6) Окремі г-ства позаростали бур'янами бо вся сімя померла з голоду. Вулиці в селі позаростали бур'янами, бо всю худобу, в кого забрали а то самі по вирізували, в нас село налічувало 270 ч-ей а під ліком було в селі 20-25 гол. корів і ті господарі ночували в сараях бо крали один в одного. 7) Люди добували зелен із глицею яка стояла роками з якої пикли млинці мололи лушпиння із картоплі теж на млинці. 8) Були утворені групки із селян і вони сіяли сою таку культуру як горох діти і дорослі ішли в поле за 3 км. і видрапували із землі і поїдали хто піджарував хто сиру після чого боліли і померав дехто. 9) Тяжко прийлося дітям і старим бо середній возрост хто здужає ходили на роботу там давали грами хліба і варили (баланду) так називали суп. 10) Всякі обряди в селі в те время майже не відбувалися. 11) Дороги від села до села всі були в трупах від подохлих людей страшно було пройти. 12) 1934 р. Рік врожайний на всі культури люди після важкої голодовки 1932-33 р. пішли навалом на зрізання колосків ще недозрілі, різали і перетирали у макітрах, пикли „чуреки" так називали млинці. 13) Сталін по доносу ізнизу про зрізання колосків здає закон від 7 серпня 1934 який гласить саме менше на казання 5 років і більш тюрми, не одна людина побували в тюрмі від цього закону. 14) Багато гора зазнав народ в роки голодовки. Все записано із власного чутя і баченого мною.

Зі спогадів про голод 1932-1933 років жителя с. Краснопілка Гайсинського району Громового Никифора Терентійовича.

Я, Громовий Никифір Тереньович, народився у 1915 році і роки голоду в рідному селі освідомив досить детально і добре пам'ятаю їх на сьогоднішній день.

Голод для більшості краснопілчан, у тім числі й для нашої багатодітної сім'ї, почався ще в 1932 році. Причина – продовольчі комісії на чолі з уповноваженим району очистили в людей комори, забрали майже всі запаси зерна. У хатах заглядали в закутки та горшки – чи не заховано зерно там. Моя мама на горищі позапихала півсотні качанів кукурудзи в сніпки – знайшли і забрали. Комісія вивела з двору нашу корову й здала на м'ясокомбінат. Під осінь 32-го ми, шестеро дітей та батьки, уже на повну силу відчули наближення нещастя. Що у нас залишилося? У погребі картоплі, якої вистачило б ледь на насіння, мішок чи два кормових буряків, діжечка огірків та в хаті на комині кілька в'язок цибулі для посадки весною. Перед цим вгодували кабанчика, та батько продав його для оплати податків. Аби позбутися зайвого рота в хаті, батько продав кожуха, вторгував гроші на дорогу і відправився в Москву на заробітки.

До весни погріб звільнився від картоплі та буряків, а комин – від сіянки цибулі: шестеро голодних дітей всю зиму сиділи на печі і, щоб вгамувати голод, тихенько відкручували цибулинки від вінків. Відривати боялися, бо могла почути мама та огріти качалкою. Коли розтав сніг і потепліло, ми виповзли надвір. Вітер гойдав нами, голови паморочилися. Першою померла Надійка, за нею – Ганнуся. Марійка ще трималася, але весь час благала сліба, хоч крихточку сліба.

В селі проявилися випадки людоїдства: то брат брата зарізав і варив по шматку, то матір дитину зарізала і з'їла. На кінець квітня з заробітків повернувся батько. Взимку він працював конюхом на залізничній станції Кунцево. Привіз звідтіля мішок печеного хліба і відро кукурудзяних крупів. Марійка, поївши вдосталь хліба, померла. Похоронили її в старій свитині, бо дошок не мали.

Весна 33-го видалася холодною та дощовою. Це ще більше виснажувало людей. Помор валив їх нещадно. В калюжах можна було бачити трупи в різних позах. До хат їх не вносили: не мали сил ті, що ще жили. Та були й хати, де всі лежали мертвими по багато днів. Така доля спіткала сім'ю Гарасимів, Хаблів,

Мартинюків. На цвинтар везли тоді, коли трупів набиралася повна підвода.

Одного разу, зазирнувши в катрагу над погребом, я помітив там кілька мішків, наповнених зерном. Сповістив про це батькові, аби він мішок чи два взяв собі. Батько заборонив чіпати чуже, пояснивши, що їх хто-то заховав від загребущої комісії, і що власник вірить нам. А це треба цінувати. Наступної ночі ті мішки зникли: комісія з металевими щупами вже пройшла.

Батько сторожував на конюшні. Він та напарник по роботі купили десь криву коняку, зарізали її і поділилися м'ясом. Батько пересолив шматки і склав у дерев'яну діжку, яку заховав на печі. Мамі заборонив варити або жарити, щоб запах м'яса не доносився до вулиці та не накликав у хату комісію чи голодуючих.

По кілька разів на день він добирався до тієї діжки, гострим ножем відрізував тонесеньку пелюстинку і сирою ковтав. Пережовувати не мав чим: на фронті громадянської війни розривна куля вирвала у нього пів щелепи, яку замінили протезом. Мама з синами живилися супом із бур'янів та лушпайок картоплі, які випрошувала в того, хто ще мав її. Коли почалася сівба, я ходив за сівалкою або водив коней. Тоді в мене в кішені часто теліпалася жменя зерна, яке я жував. Овес або ячмінь залазили за зуби, ясна кровоточило, але їжа придавала сил. Якщо бригадир доручав підвозити на посадку кормові буряки, для мене тоді наставало свято: я хрупав їх сирими, до нудоти.

У сусідньому селі збирався ярмарок. На нього прямувало чимало краснопілчан. Одні несли кусок полотна, інші відро цибулі чи копу яєць або й пуд кукурудзи, аби продати і купити склянку солі. Мене як комсомольця уже, разом з іншими, місцеве начальство посилало вдосвіта за село відбирати все оте у людей. Сипалися нарікання, прокльони, розносилось голосіння. Це було для мене нестерпно, і я перейшов працювати в радгосп поблизу Гайсина. Там я мав щодня кухоль молока, два фунти мамалиги і склянку патоки. Це здалося мені казковою розкішшю. Але прийшла звістка про смерть батька. Коли зайшов на цвинтар, люди порадили стерегти яму, яку для батька викопали найняті мамою люди за квітчасту хустку та дівочу шерстяну спідницю. Бо, попередили люди, поки батька привезуть, то її інші наповнять трупами. Батька ж затримують, бо для одного покійника підводи не дають. Голова колгоспу Макмак наказав почекати, поки таких набереться повен віз.

Через тиждень померла і мати. Залишилися три братики, я найстарший. Ноги у братиків попухли, їжа – одні бур'яни. Білизна зносилася, випрати нікому, вошва заїдала. У дворі – ні курки, город не садяний. На щастя, сільрада й колгосп організували інтернат для осиротілих. Найменшого, Степана, влаштували в інтернат, а середнього, Дмитра, забрала до себе за чоловіка пристаріла дівчина, вдвоє старша за нього. Я ж поступив на педагогічні курси, що організувалися в Гайсині. Триразове безплатне харчування, безплатна квартира. Отже всім нам повезло – ми вижили.

У Краснопілці з голоду померло понад тисяча чоловік, в тім числі багато дітей. Досі, хто залишився живим, з біллю в серці згадують ті страшні роки. І кожен з них переконаний, що не малу роль у створенні голоду зіграли і місцеві прислужники Сталіна та Кагановича, як от Андрій Коломієць, Максим Сиротюк, Оксентій Пташинський та інші. Їх з огидою згадують літні люди.

Зі спогадів про голод 1933 року жителя м. Бершаді Юревича Анатолія Дмитровича

Дорогі мої діти, внуки та молоді друзі! Весною 1933 року коли голод був найстрашнішій, я уже мав середню спеціальну освіту і працював землевпорядником. Мені доводилось бачити голодуючих та вмираючих, опухлих з голоду людей у різних селах. Але розмову слід починати ще з 1932 року.

Осінь 1932 року була тривожною: був поганий урожай, а як ще врахувати, що багато земель взагалі не було засіяно, тому, що не було тяглової сили – тракторів ще було мало, а коней винищено, забито на м'ясо, в зв'язку з нестачею кормів.

Весною 1932 року з'явився такий спосіб сівби "Сверхранний сев". Ранньої весни, коли сніг ще повністю не зійшов, на поле виходили колгоспники і руками розкидали зерно. Тобто сіяли давно забутим способом, тому що невистачало ні сівалок, ні тяглової сили.

Восени, після забору цього мізерного врожаю виявилося, що план продажу зерна державі буде не виконано, і тому було організовано спеціальні бригади, які ходили по дворах і забирали все зерно під віник. Бригади знаходили зерно сховане в ямах, але такі знахідки були рідкі і тому забирали зерно, не залишаючи людям навіть на харчі.

Зваживши, що хліба не вистачить і до нового року, деякі селяни виїхали в міста і пішли на роботу на заводи, фабрики, але більшість не знаходили роботу і поверталися в село.

Чесні трудящі колгоспники до останнього дня надіялись, що держава дасть їм хоч невеличкий пайок і не дасть вмерти з голоду. В селі була в нас родичка, вдова Паша Пустомельник. Вона була у колгоспі спочатку завхозом, потім головою колгоспу. У неї було троє дітей: старший син Олександр і дочка Зіна, обоє були комсомольцями і працювали трактористами. Всі вони працювали в колгоспі нікуди не тікали надіючись, що весною держава хоч трошки дасть допомогу, аби не поздихали люди з голоду, але прийшла весна, колгоспники закінчили весняну сівбу, а коли появився бур'ян і лобода, бурячиння і інше, всі вони померли з голоду і лише маленька дочка Ніна, якій в той час було 6 років пішла з дому від села до села жебраючи, пережила весну 1933 року.

Потім її прийняв один чоловік, холостяк, у свій двір. І так вона вижила. Ще один мій родич дядько Григорій Хитринський. Він був бідняк, сім'я була 5 чоловік, але був впевнений одноосібник, що не визнавав колгоспу, не вступив у колгосп, а шукав різні роботи з великим трудом добував харчі своїм трьом маленьким діткам, але прийшла весна 1933 року і вся сім'я Хитринського вимерла з голоду.

Тоді в 1933 році я був в селі і бачив цю трагедію, і як тоді так і зараз, порівнюючи долю двох сімей, не можу зрозуміти, як це так сталося, що людей з такими різними ідеологіями спіткала одинакова участь. Потім мене направили на роботу землевпорядником в Котовський райземвідділ.

Ще в січні і в лютому 1933 року голодування було відчутне і в м. Котовську всі робітники і службовці одержували хлібний пайок, але за відсутністю жирів цього пайка не вистачало і приходилось докуповувати хліб, або кукурудзу на базарі за великі гроші. Так я за свою зарплату міг би купити не більше 10 кг хліба спеченого навпіл з кукурудзяною мукою.

Йдучи по вулиці м. Котовська бачив дуже багато відчинених воріт і дверей, а біля хатів стояли нові нефарбовані домовини.

У сільраді мені секретар сказав, що сьогодні померло 15 чоловік і голова колгоспу розпорядився класти на віз по кілька домовин, бо не вистачає тягла.

Потім мені прийшлося ночувати в (сільській) конторі колгоспу. Нічний сторож, пропаливши грубку, взяв цукровий буряк і надрізаючи з нього пелюстки почав їсти. Побачивши це я сказав сторожеві щоб він його спік, але сторож сказав, що користь

однакова, але печений буряк сильно солодкий, і тому він мусить їсти сировим.

Тоді цілу ніч я не міг заснути, пригадуючи всі часи голоду за царської влади, але зараз при Радянській владі чому не можна позбутися цього страшного соціального лиха? І що саме страшне і несправедливе – завжди першими голодують хлібороби. Ось і зараз робітники і службовці, які живуть в містах, хоча і голодують, але не вмирають так нагло як селяни-колгоспники, що лише вчора збирали урожай своїми руками. Невже закони економіки непідвладні ніякому соціальному устрою? Але ж бувають стихійні лиха, такі, наприклад, як 1947 рік, коли після страшних руїн Вітчизняної війни і великої засухи був голод, але не такий немилосердний, як в 1933 році. А після 1947 року і до наших днів 1987 р., минуло сорок років. І в ці сорок років були стихійні лиха в інших регіонах нашої неосяжної Батьківщини, але люди не знали голоду.

Спускаючись з гори від ст. Зеплази по с. Гвоздавка, я нічого дивного не помічав, але коли перейшов міст через річку Кодиму і ввійшов в село, я зразу жахнувся: всі вулиці заросли високими бур'янами, були лише стежки. Хатів з забитими дошками дверима і вікнами було так багато, що наводило тяжкий сум і роздуми відносно тих людей, які змушені були покинути свої домівки.

Батько і мати зустріли мене з великою радістю і дивувалися, як це так щасливо я пройшов, що мене не пограбували по дорозі зі станції – там між липами, де дорога в'ється змійкою. Батько не голодував бо в його було чотири рамочних, двоповерхових вуликів. Врожай на мед в ці роки був добрий, тому що було багато бур'янів і добре цвіла акація. Батько дуже важко хворів тропічною малярією, він мусив пити хіну, яка лише підточувала його хворе серце, а малярію так і не вилікував.

Не дивлячись на хворість і старість, батько по запрошенню правління працював в колгоспі наставником, як знавець різних машин. Голодаючі родичі приходили до батька, і він не жалів їм меду, але мед без хліба нікого не спас від смерті, а лише прискорив її. З метою дотримання санітарії колгосп виділив парокінну підводу і найнявши 4-и молодих чоловіків, щоб вони їздили по селу і збирали умерших і відвозили на цвинтар, а там копали могили і самі їх закопували. У цій групі був Юхим Нарасовський, мій родич, він розказав таку неймовірну оказію, яка сталася у їх групі. Ідучи вздовж села вони заглядали в кожну хату шукаючи мерців. Це були переважно старі діди і баби, яких молоді

люди покинули, а самі повтікали від голоду в місто. В одній з хат лежала одна баба присмерті, її провідували щодня, але вона все ще була жива коли зайшли в третій раз – вона була мертва. В той день було лише чотири мерця, їх привезли до ями – десь в холодку положили на землю, а самі копали яму. Коли стали ховати, то четверта бабка втекла. Заспорили, бо як це могло статися, але стали шукати і прийшли аж до хати... бабка сиділа на призьбі своєї хати. Казали, що вона вижила тому, що таким „подвигом" викликала жаль у людей, які її підгодували.

Закінчуючи спогади про голодний 1933 рік я хочу відзначити, що тоді ні в газетах, ні по радіо про голод не згадувалося так ніби в нашій країні його зовсім не було, але життя йшло, працювали всі установи, заводи, фабрики. Люди які приїзжали до нас з західних областей України розповідали, що в них сильної голодовки немає, тому, що використовують у їжу дубові жолуддя, а також картоплю, яка в них завжди родить, а в нас картопля погано родить. Після такого сильного голоду різко зменшилось населення на Україні і тому в наступні роки Уряд змушений був прийняти суворі закони щодо відновлення народжуваності.

Ще пригадую як тоді ходили чутки про людоїдство, але я не хотів цьому вірити, однак якось коли я був на ст. Котовськ зустрів свого дядька Яснюка машиніста-залізничника він мені сказав: „Толю, он подивись у третьому вагоні товарного поїзда виглядають з вікна людоїди". Тоді я рідному дядькові не повірив, але це було правда. Людей помічених у людоїдстві забирали таємно і вивозили кудись на північ у безлюдні місця. Зараз, коли уже остаточно доведено, що голод 1933 року був штучним, тобто який виник незалежно від стихійного лиха, чи засухи, звинувачення Й.Сталіна, як головного відповідача за невідворотнє.

Зі спогадів про голод 1932-1933 років жительки м. Вінниці Ваховської С.С.

Читала я у Вінницькій правді за 12 лютого цього року про 1933 рік. Не читати такого не можу. Читаючи в мене відновляються страшні картини 33-го і перед 33-им роком. Жила я в сім'ї бідняка в с.Право-Холгорному (Вінницька обл.) тепер Хмельницької області. Називали його селом, а фактично це був хутірок з 10-12 хат під лісом, якось відірваний від села. Ходила 4 роки в початкову школу, а після пішла в 5-ий клас в 10-ти річну школу м.Полонне. До початкової школи було 1 км, а до міста 3 км через сіножаття, яке наділили для хуторян після революції. Яка

жахлива картина була на сіножаттях. З нашої хати було видно, як приводили табуни коней, великим ножем підколювали їх і відпускали. Страшна це була картина. Як ці підколені коні довго ще бігали по сіножатті, поки дойшла до них смерть. Потім здіймали з них шкіру, забирали, а кінські туші лишали на землі. Наші хуторяни різали конину і варили для свиней. Решта конини лишалася на сіножатті, розводився страшний сморід. Я в школу мусіла ходити обходом, багато дальшою дорогою. Для чого це було знищувати коней,мені і зараз не все зрозуміло.

Люди тоді говорили, що скоро будуть валятись людські трупи, як трупи коней (це було в 28, 29, 30 р.). Так воно і було. В 30-38 році я закінчувала 7-ми річку, як у травні місяці набирали на 3-ох місячні курси учителів, в м.Старо-Констянтинові. (Тоді потрібні були кадри). Школа виділила мене на курси. Після закінчення курсів послали мене 17-ти річну дівчину вчителювати в с. Велика Новоселиця, дуже гарне село і добрі люди. Тут мене і застав страшний 30-32 рік. – це роки суцільної викачки хліба для держави. У викачці хліба я теж приймала активну участь. Ходила в бригаді до злісних не постачальників хліба державі. Ось наведу один приклад. Прийшли у двір до господаря, в якого 4 дорослих дочки. Одна з них наречена учителя, який теж прийшов з бригадою по хліб. Обшукали все обійстя, нічого не знайшли. Зайшли в хату і під полом (сільське ліжко) знайшли 4 мішки пшениці, витягли, поставили посеред хати. Що то було за видовище. Всі 4 дочки полягли на мішки з таким голосінням, що я його й досі чую. Кожна з них підняла поділ і сипала з мішків пшеницю, понадіялись, що з одягу не посміють брати. Я не витримала і вийшла з сльозами з хати. Таких бригад було не одна. Хліб викачали.

Настав 33-ій рік. Люди голодні, діти голодні ходять у школу, в школі давали черпак баланди. Поївши баланди усі діти розходяться по домах без усякого дозволу учителя. І на кожен наступний день дітей приходило в школу все менше. По дорозі до школи, чи додому не всі діти вертались. Їх трупи валялись на дорогах, в садках, ровах, де кого захопила смерть. А на уроках (витримати було цю жахливу картину). В дітей немає голосу відповідати на запитання учителя. Діти сидять понурі, голодні, опухлі. Нам учителям. Тоді видавали на місяць 12 кг мука-суржика, пшениця наполовину з ячменем 1 л молока з колгоспу та ще черпак баланди в школі. Так що учителі не пухли.

Дома у мене було 3 брати і сестра. Старший брат Микита загинув у пошуках хліба для сім'ї (у нього було 4 дітей). 3 дітей померли від голоду. Менший брат підліток в 15 років ще був безробітній. Таких, як він було багато. Вони організовано шукали хліб на складах на вокзалі. І от одного разу пішли підлітки до складу з зерном. По них стріляли, і майже всі загинули за хліб, там їх і закопали. І так загинув менший брат за хліб.

На хуторі і по селах почалось людоїдство. Наша сусіда з'їла своїх двох дітей, а двоє старших залишилось чудом. Дівчинка у сусідів проговорилась так: „А мене уже завтра не буде, мене мама заріже, як менших дітей". Тоді сусіди заявили в сільраду і жінку цю заарештували. Був суд. На суді вона сказала до старшої дівчинки Люби так: „Чому я тебе першою не з'їла". А жінка ця була розумна, культурна, добра, передова на кутку. До чого її довів голод. 33-ій рік для мене незабутній. Я бачу опухлих дітей за партами: гарбу з трупами, висячі ноги на гарбі, яких везуть на цвинтар, а ніхто не плаче, не голосить за померлими. Я боялась навідатись до своїх хуторян, було людоїдство.

Ще хочу сказати про дуже важливе. Ходили ми бригадою викачку хліба. Один з учителів Михайло Франко відмовився. Тоді директор школи жінка Корондевич, вона ж і секретар парторганізації, скликала кущову нараду (збори учителів декількох сіл і представники з району) щоб наказати неслухняного учителя. Збори почались у школі. Учителі сіли за першими партами. Франко сів на самій останній парті сам один. Обвинувачень було стільки, що я ледь не заплакала. Жаль Франка. Думала пропав. Надали слово Франку. Перше запитання дала Корондевич: „Хай скаже Франко, кого він назвав : „сволоч, барахло, сміття"". Франко встав і сказав з притиском: „Голова сільради Колчак ─ Сволоч, директор школи Корондевич ─ барахло, Юрчик і Миненко ─ сміття". І тут же розкрив їх карти. Він довів, що це була не заготівля хліба державі, а це „"грабіж. Що брали не тільки хліб, а брали у селян все, що їм хотілось і віддавали не державі, а ділились між собою. Я на таку викачку хліба не піду. Я не знаю, чи я права за такий висновок, але мені здається, що коли б тоді було більше таких, як Франко, людям було б легше.

Пройшло багато років. 12 років тому, я випадково зустрілась з Франком у поїзді. Він їхав з Вінниці з наради директорів, а я їхала теж з Вінниці (я тепер тут живу) до родичів в Полонне, а він теж живе в Полонному (якщо ще живе, не знаю). По дорозі у вагоні ми тільки й мови мали про 33-ій рік і про нараду учителів.

Він залишив роботу в школі і працював директором цегельного заводу в м.Полонне.

Пишу все це тому, що хочу дожити до того часу, коли почую справедливу думку про виникнення голоду і про знищення коней перед голодовкою.

Безносюк Таїса
(м. Вінниця)

СВІДЧЕННЯ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР. НА ВІННИЧЧИНІ

Тетяна Федорівна Грабовляк, 1921 р.н., жителька с. Мальчовець Барського району пригадує:

«...Важке було життя. Сім'я складалася з семи чоловік. Батько працював на залізничній колії у сусідньому селі Митки. Весна і літо 1932 року були холодні, дощові. Досить-таки складний час а тут ще й почали ходити по хатах і збирати всі припаси, які мали люди. Був випадок, коли одна сім'я сховала зерно у стіні свого будинку, і те знайшли. Батько приносив суп з Миток, там йому давали такий пайок. Всі діти в сім'ї вижили, тільки батько помер у 1933 році. Для того, щоб вижити, їли бур'яни, мололи на жорнах Бурякове насіння. А мололи так, щоб ніхто не знав, бо в кого знаходили жорна – розбивали.

Дуже багато людей вмирало. Спеціальна команда, яка збирала померлих, не встигала вивозити всіх мертвих. Іноді забирали і тих, хто ще ледь дихав, щоб другий раз не вертатись за ними...

Навесні 1933 року збирали мерзлу картоплю. Були випадки, коли їли дітей. Якщо сім'я була багатодітна, то найслабшу дитину з'їдали.

Дуже важко працювала мама у полі. Давали сто грамів зерна на один трудодень. Звичайно, цього було мало, щоб прожити. Траплялися випадки, коли жінки ховали колоски. Одну жінку за п'ять знайдених колосків засудили на вісім років. Хто з людей мав корову, тим було легше вижити. В кого не було – вмирали цілими сім'ями...»

Спогади Даценко Лідія Ониськівни, 1925 р.н., жительки с. Стражгород Теплицького району, Вінницької області:

«...Наша сім'я проживала у невеличкому будинку , власного господарства не мали. Батьки працювали в колгоспі.

У 1932 році пішла до першого класу, який так і не закінчила, тому що не було ні одягу, ні харчів. Після уроків поспішала додому, щоб назбирати вишневих кісточок. Мати варила суп із двох-трьох картоплин і люцерни. Їли листя з липи, цвіт з акації, молоду бузину – все, що можна було. Їх смак пам'ятаю і тепер, згадуючи пережите й наболіле. Сьогоднішні бур'яни нам, голодним, здавались найсмачнішими.

Але ось несподівано прийшла ще одна біда в наше село: місцеві нероби, ледарі, п'яниці, об'єднані комуністами у комітети незаможних селян (комнезами), отримали від влади більшовиків харчові пайки, одяг і взуття, гвинтівки і нагани й владу над працьовитими односельчанами, які їх глибоко зневажали за виродженість і неробство. Під керівництвом районного начальства розпочали нещадне грабування: ходили по хатах, оточували окреме господарство й забирали все, що знаходили, не залишали й насіння, яке жінки припасли, щоб навесні засадити грядки. Нишпорили по городах, садках, шукаючи прихованого зерна. Награбоване возами везли до райцентру. Хто чинив опір свавіллю більшовицької влади, того зв'язували і конвойовували у Теплик, де карали або навіть розстрілювали.

У нас ще залишилось два пуди борошна та пшениці. Але часто навідувалась сусідка і, напевне, комусь розповіла про наш «скарб». Того ранку батьків не було вдома. Ми з сестрою прибирали у кімнаті, на підлозі залишилось кілька зернин. Несподівано до хати завітали «добродії» і веліли віддати або борошно, або пшеницю. Я зі слізьми на очах повільно почала вигортати зерно, розуміючи неминучість лиха. На ту мить з'явились з базару батьки та почали благати «гостей» нічого не забирати. Залишили тільки борошно, якого вистачило не надовго.

Одного ранку, коли запаси закінчилися, мати дістала зі схованки свої улюблені спідниці та хустки, понесла на базар у Комарів ку, щоб обміняти на харчі. Вони виявились нашою останньою надією на порятунок від голодної смерті.

Деякі сім'ї змогли приховати частину врожаю, але більшість – ні. Ті люди, які не мали продуктів, з часом почали пухнути з голоду. Винищивши тварин, птахів, втративши з відчаю розум, їли власних або чужих дітей.

Подейкували, що у селі була одна жінка, яка з'їла свого сина. Батьки постійно наказували, щоб ми не йшли до неї, якщо буде кликати чи щось пропонувати. Ніхто нічого не знав про її подальшу долю.

Найважче було пережити зиму, а коли настала весна, то в знесилених людей з'явилась остання надія на порятунок – новий урожай. У сім'ях, у яких залишились корівки, вижили майже всі члени родини. Багато людей вимерли. Їх збирали по селі, хатах, дворах, вантажили на підводи й хоронили у братських могилах.

Голод продовжувався ще й у 1934 році, але люди вже не так умирали, бо працювали у колгоспі. Там, у полі, були вкопані великі котли, в яких варили куліш із пшениці. На трудодень давали по три кілограми хліба, який став порятунком від загибелі.

Минали роки, вщухав голод, життя входило у своє русло. Тільки, як кажуть, стала на порі, як війна перекреслила дитинство, юність, молодість, прирекла людей знову страждати. На фронті загинув батько, нас із сестрою виховувала мати.

Минають роки, і хочеться, щоб сьогоднішнє і майбутнє покоління цінували те, що мають, і не забували, як це все здобули для них діди-прадіди, щоб ніколи не знали ні холоду, ані голоду..." – важко зітхає бабуся, дивлячись у далечінь, на очах з'являються сльози, голос стає тихішим, руки тремтять. Мабуть, згадавши минуле, вона знову все переживає спочатку. Нехай ця бувальщина стане наукою для нас, молоді, і для влади, щоб всенародне лихо залишилося лише в пам'яті про предків та нащадків.

Блажко Інна
(м. Вінниця)

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ ОЧИМА ОЧЕВИДЦІВ (ЗІ СВІДЧЕНЬ ЖИТЕЛІВ ПОГРЕБИЩЕНСЬКОГО РАЙОНУ)

Кожна країна в своїй історії має як світлі так і темні сторінки. Враховуючи не досить далеке минуле нашої держави, ми зустрічаємо чомусь величезну кількість бід та лихоліть. Однією з найбільших трагедій нашого народу у минулому столітті є голодомор 1932-1933 років. Можливо це доля, можливо наше прокляття...

З кожним роком залишається усе менше очевидців тих жахливих подій. Люди, які пережили голодомор, усе своє життя хворіють і мріють лише про одне: щоб їхні нащадки не бачили того, що бачили і знають вони. Голод не вибирав – він охоплював і дорослих, і старих, і навіть дітей. Сьогодні ми можемо почути згадки тих, кому тоді було не більше двадцяти, адже саме вони ще

залишилися серед нас. І тому важливими є свідчення очевидців тих подій, того лихоліття. На сьогодні ця проблема ще повністю не досліджена. Вона є актуальною допоки ще живі свідки голодних 1932-1933 років, тому й потрібно робити це саме зараз.

Серед дослідників проблеми голодомору на Поділлі можна відзначити роботу Шульги І.Г. [1], де містяться дані по Погребищенському району і вміщені спогади жителів цього району, які пережили ті роки. Відомості такого характеру містяться й у праці Ф. Винокурової [2], а також у збірнику Рудича Ф. [3] Долю дітей висвітлює Шульга І. у статті "Діти голодомору" [4].

Мета даної статті полягає у висвітленні злочинів проти українського народу, здійснених сталінським режимом крізь призму спогадів очевидців.

В. Волочай, м. Погребище.

"1933-го мені виповнилося дев'ять років. І хоча я була ще маленькою дівчинкою, ці роки пам'ятаю дуже добре. Це був голодний і холодний для людей рік. Так, люди ще мали деякі запаси зерна та худобу, та усе це в них забирали активісти. У людей навіть підлогу зривали, шукаючи зерно. З часом, люди їли усе, що їм потрапляло до рук: листя з дерев, кору смоктали, ловили жаб, котів, собак, крис, горобців. Але найстрашніше те, що люди почали їсти один одного: батьки їли дітей і навпаки, з'їдали сусідів, родичів. Усе більше ставало пустих будинків, а де-не-де і цілих сіл." [5]

П. Гавриш, м. Погребище.

"Під час голодомору не було хліба, люди мололи насіння з буряків додавали мерзлу картоплю. Розтирали картоплю з тим насінням і пекли млинці. Пам'ятаю: напроти нашого подвір'я жила сім'я Мельників – вони з'їли свою дитину. А потім як не було чого їсти – вони йшли на річку і ловили жаб.

Була в селі бригада з шести людей, називали її ,,комнезам". Вони їздили возом і забирали у людей останнє зерно, пшеницю, крупи. Ми, малими, бігали до школи роздягнені та босі морозом по снігу. А наша вчителька дивилася на нас і плакала." [6]

В. Михальчук, м. Погребище.

"Згадується голодоморний 1933 рік... "Комітетники-яничари" повитрушували у своїх співгромадян із закутків останні пригорщі недоїдків. Люди від голоду помирали на вулицях і подвір'ях. Ми дванадцятирічні хлопчаки, з-за кущів цвинтаря бачили, як дід Цьопа скидав з воза людей, які знепритомніли від

голоду, в заготовлену братську могилу і загортав землею. Ми чули стогін ще живих людей з-під землі...

А на родючих наших чорноземах під сонцем колосилася дорідна пшениця. Поля були обладнані вишками з довгих дрючків, а на вишках вартували дозори- „комітетчики-колаборанти." [7]

В.Бондаренко, м. Погребище.

"Мати сказала мені, щоб її на смерть приготували домовину, що й було зроблено. Її пофарбували в чорний колір і винесли на горище хати. Ця домовина довгий час перебувала без нагляду, аж поки не прийшли страшні роки 1932-1933. В нас залишилося три мішки зерна. Ніхто не знав куди його заховати. Потім вирішили, що нічого не зостається робити, як все зерно висипати у домовину, після чого її зачинили і забили цвяхами. Коли прийшли відбирати останні крихти хліба то комісія так і нічого не знайшла. Їхньому керівникові не вірилося, що у нас нічого не має. Поставивши драбину на горище керівник і його підлеглі почали по ній підніматись. Першим побачив домовину керівник. Швидко встав, і з переляку впав горілиць на підлеглих. Швидко встав, обтріпавшись, промовив, що тут нічого немає. І вони швидкою ходою пішли геть" [8].

С. Кравченко, м. Погребище.

"Під час голодомору, який був у 1933 році було дуже важке життя. До кожної хати приходили „страшні" люди і забирали всю їжу: зерно, картоплю і різні овочі. Ще забирали велику рогату худобу та коней. Люди, які змогли приховати корову, ще могли вижити, а іншим було дуже важко. Від нестачі їжі люди пухли і помирали. Інші намагаючись вижити, шукали по городах минулорічну картоплю і смажили з неї млинці, збирали шипшину і глід, мерзлі дички, їли навіть те, що здавалось не їстівним.

Найстрашнішим було те, що люди їли собі подібних. Траплялися випадки, коли люди вбивали людей і продавали на ринках"9.

В. Ковганич, м. Погребище.

"В 1932 році я одружилася і мала своїх дітей. Ми з сім'єю рятувалися як могли. Жити було дуже важко, не було що їсти. Люди шукали і їли будь-що, аби лишень не вмерти. Вони збирали рослини з чимось перемішували, а потім смажили чи варили.

Поміж домами проїжджали їздові з кіньми, які забирали з осель померлих людей. А в селі Павлівці, було ще гірше – там людей забирали живими, які могли б ще вижити, і закопували в землю. Комуністичні та комсомольські лідери ходили від хати до

хати – забирали все що було. Не залишаючи після себе ні зернини, ні пригорщі пшона. Бували випадки, що людей виганяли з хати.

Також пам'ятаю свою сусідку, вона з'їла своїх трьох дітей і ще кількох чужих. Ця жінка запрошувала до себе дітей, а потім рубала їх і закривала в банки, ховала де могла. Але одного разу її викрили односельчани. Завівши її на цвинтар, закопали живцем" [10].

П. Денисюк, с. Жовтневе.

"Були випадки людоїдства. І досі пам'ятаю, коли подружжя Богачуків закликало до хати внука Гудзовського Степана, зарізали його і з'їли". [11]

В. Причишин, с. Павлівка.

"Вмирали дуже багато. На нашому „кутку" з кожної хати вмерло по 2-3 чоловіка. Ховати багатьох від безсилля не було кому. колгосп видавав Гунько Онудрію 1 кілограм хліба за те, що він носив на цвинтар і ховав дітей з дитсадка і школи. Був випадок, коли Білик Параска відкопала на цвинтарі дітей і варила з них їжу" [12].

Отже, підсумовуючи почуте, розуміємо що голод нищить нормальну психіку людини, знищує свідомість людей, перетворює їх на тварин, гасить емоції і волю, відбирає сили для боротьби. Голод приводить до божевілля, через яке матері втрачали материнський інстинкт і в розпачі вбивали рідних дітей задля того щоб вижити. Голодний шлунок робив з людей канібалів, примушував їх іти на самий страшний злочин. В таких умовах фізичний опір стає не можливим. А з окремими не покірними Сталінському режиму влада уже легко могла справитися.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Шульга І.Г. Голод на Поділлі. – Вінниця, 1993; 2. Винокурова Ф.А. Голод 1932-1933, 1946-1947 рр. Вінницька область. Документи і матеріали. Вінниця, 1998; 3. Рудич Ф.М. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків мовою документів. К., 1990; 4. Шульга І.Г. Діти голодомору // Київ. – 1993. - №8; 5. Записано автором зі слів жительки м. Погребще Волочай Варвари Петрівни, 1924 р.н.; 6. Записано автором зі слів жительки м. Погребще Гавриш Поліни Андріївни, 1920 р.н.; 7. Записано автором зі слів жителя м. Погребще Михальчука Василя Івановича, 1920 р.н.; 8. Записано автором зі слів жительки м. Погребще Бондаренко Василини Тимофіївни, 1923 р.н.; 9. Записано автором зі слів жительки м. Погребще Кравченко Софії Григорівни, 1922 р.н.; 10. Записано автором зі слів жительки м. Погребще Ковганич Варвари Григорівни, 1923 р.н.; 11. Записано автором зі слів жительки с. Жовтневе Денисюк Павліни Андріївни, 1921 р.н.; 12.

Записано автором зі слів жителя с. Павлівки Причишина Володимира Івановича, 1920 р.н.

Бондарчук Олена
(м. Вінниця)

АВТОБІОГРАФІЧНІ СВІДЧЕННЯ Й УРОКИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР.

Народилась Олена Каїтанівна в сім'ї повара Островського Кайтана, який працював у графа Потоцького. Сім'я складалась з сімох дівчаток та одного хлопчика. У роки голодомору родина проживала у місті Вінниця по вулиці Г.Сковороди.

За роки Голодомору люди зазнали великих психологічних змін, вони з жахом згадують події тих років, які забрали у них все найдороще: близьких їм людей, родичів, спогади про дитинство якого у них так і не було.

В 1932 році батько Олени Кайтанівни втратив роботу, як і зокрема, більшість, які намагались хоч якось прогодувати себе та свою родину.

Більшовицька влада відбирала останній шанс на спокійне життя, приїжджаючи кожного разу та грабуючи людей, а власники осель, які чинили опір, були жорстоко побиті. Люди ховали все: речі, одяг, харчі; закопували їх у землю, але це не допомагало. Одного разу, розповідає Олена Кайтанівна, сильно захворіла мати, вона була знесилена, адже декілька днів нічого не їла. Батько вирішив зарубати собаку "Дзвоника", щоб хоть щось приготувати, але й ту забрали активісти.

Не обійшлося і без втрат. Старший брат Іван був жорстоко вбитий вартовим, який охороняв поле, де був висаджений буряк. Померла від голоду й старша сестра Катя, "її вигляд був просто жахливим, згадує Олена Каїтанівна – худі руки та ноги майже як соломинки, живіт видутий ніби ось-ось вибухне, а голова в двічі чи в тричі більша від прийнятої норми".

У школу діти майже не ходили, люди боялись відпускати дітей, адже по вулиці було небезпечно ходити. Їх викрадали та вбивали заради їжі.

Олена Каїтанівна пригадує, що люди намагалися заробляти хто як міг. На місці теперішнього універмагу у роки голодомору знаходився базар "Каліча", де мешканці міста продавали все, що в них було за шматочок хліба. Вимінювали склянку пшона на

кожухи або валянки. Також, продавали там холодне, і ковбасу, але не з худоби, а з собак та котів, а подекуди навіть з людей.

Мати Олени Кайтанівни була жорстоко побита та ув'язнена на 3 місяці за крадіжку колосків пшениці з території психічної лікарні, що колись знаходилась по вулиці Революційній.

Люди виживали як могли, їли бруньки берези, равликів-павликів тощо. У роки голодомору люди їли все, що могли знайти, а хто не міг знайти, той не виживав. Зараз коти та собаки краще їдять ніж люди у роки голодомору, зі слізьми на очах згадає ті сумні події жінка, якій вдалося це пережити.

На її очах померали її брати та сестри, яким вона нічим не могла зарадити. Виникає питання, щож призвело до такого жахливого знищення Українського народу?

Голод 1932-1933 рр. у СРСР був викликаний багатьма причинами, зокрема, хлібозаготівлями. Радянський уряд був здатний витрясти з колгоспів весь хліб, щоб забезпечити експортні потреби, і переконливо доводив цю здатність упродовж трьох років. Різке зменшення хлібного експорту пояснювалося не бажанням залишити хліб у країні, а його відсутністю. У 1932 р. повторилася ситуація 1929 р., коли у держави вичерпалися запаси зерна під час двох підряд хлібозаготівельних криз. Дефіцит хліба призвів до різкого зростання антирадянських настроїв серед міського населення, у тому числі у середовищі робітничого класу.

Олена Каїтанівна пригадує уривки тодішніх селянських розмов:

- нам треба тільки протриматися до нового хліба, а там ми не будемо чекати, поки нам дадуть. Ми вийдемо в поле і самі зберемо хліб, треба всім так робити;

- ми вірити нікому більше не повинні. Це не минулий рік, коли віддали весь хліб; як тільки визріє хліб, всі колгоспники повинні вийти в поле і розібрати врожай по домівках;

- нам би тільки дочекатися нового врожаю, а там подивимося, хто буде господарем хліба. Ми не будемо більше дурнями, якими були у минулому році.

Отже, з поданих вище спогадів, можемо зробити ціком логічні висновки, що голодомор був геноцидом для українського народу, який забрав не один мільйон не винних людей, які сподівалися на спокійне та щасливе життя.

Записано автором зі слів Островської Олени Каїтанівни, жительки м.Вінниці, 1926 р. народження.

Савкова Дар'я
(м. Вінниця)

СПОГАДИ ЖИТЕЛІВ СЕЛА ВИЛА – ЯРУЗЬКІ ПРО ГОЛОДОМОР 1932 – 1933 РР.

Зі слів жителя с. Вила–Ярузькі *Шевченка Якова Івановича* 1924 року народження.

«Народився я в 1924 році. Батько – Шевченко Іван Миколайович, мати – Вередін Оксана Яківна, брат Петро, сестри – Катерина та Ганна.

У 1929-30 рр. у селі проводилась колективізація, хто не записувався у колгосп, то у сім'ї забирали все: зерно, квасолі, сім'я коноплі. Після колективізації була велика засуха і неврожай. У 1932-33 рр. у селі почали люди пухнути від голоду. У сім'ї в цей час помер батько, мені тоді було 9 років. Мати залишилась з чотирма дітьми на руках. Виживали, як могли: їли жаливу, лободу, - все, що можна було їсти. З'їли всіх собак і кішок у селі. Спасала людей річка: риба, школьки. У господарстві нічого не було, ніякої худоби, бо годувати було нічим. Одежі та взуття теж не було. Ходили у старому шматті, а ноги обмотували ганчір'ям. З колгоспу була невеличка допомога – давали перетерту дерть із насінням зернових і бур'янів. Цю дерть навіть коні не хотіли їсти. А люди запарювали і їли. Багато в той час повмирало в селі людей з голоду. Навіть матері їли новонароджених дітей. Люди ходили по інших селах і просили їсти. Від голоду вмирало під мурами, на вулицях.

Наша сім'я спасалася тим, що мати весь час щось шукала їстівне на городі, на полі, в лісі».

Зі слів жителя с. Вила – Ярузькі *Рудого Івана Антоновича* 1924 року народження.

«Народився я в 1924 році у сім'ї селян. Мати – Руда Катерина Іванівна та батько – Рудий Антон Матвійович в селі вважалися людьми заможними, навіть називалися «куркулями», що на той час переслідувалось владою, та їх рятувало те, що вони проживали в лісі, подалі від людського ока.

Ще з діда – прадіда сім'я займалася сільським господарством, тримали корову, завдяки молоку якої ми і пережили голод. Зі села до нас часто приходили голодні і опухлі люди. На них було страшно дивитися, тому мати годувала їх молоком і взагалі допомагала, чим могла. Одного разу якийсь чоловік з села розповів нам про випадок, який і досі з жахом

згадую я. З його слів, у Борівці, в однієї старої жінки, було знайдено 7 відрубаних людських голів, серед них і голова священика. Виявилось, що жінка варила з м'яса людей холодець і продавала його. Пізніше жінку було засуджено».

Матеріали з домашнього архіву *Мельник Ольги Михайлівни* та *Рудої Валентини Парфенівни*, жителів с. Вила – Ярузькі, 1915 року народження.

«Як і по всій Україні, голодомор 1932 – 1933 років забрав у нашому селі багато людей. Вже мало залишилося свідків, які б добре пам'ятали цей страшний час.

На дорогах, попід мурами, лежали опухлі від голоду діти, дорослі лежали біля них,знесилені, живі або мертві.

Померли з голоду також Котенко Сидір і його дочка Ганя. Хоронити не було в чому, дружина цього чоловіка сама викопала яму, виплела з лози домовину, та поховала їх.

Серед померлих від голоду були: Варшко Христина, Римар Ірина, Розумик Іван, Стороженко Онуфрій, Мельник Теклина, Заблоцький Олекса та його дочка Віра, Котенко Оляна, Різуник Карпо, Лук'яненко Оксана, Боднар Карпо, Гарецька Ксенія, Заблоцька Юстина, Різуник Мойсей, Луцина Фіврона, Різуник Данило.

Главацька Ксенія Мойсеївна опух від голоду, її знайшли біля села Шлишківці, вона ішла голодна в місто Могилів – Подільський. Поховали її в тому ж селі.

Матейчик Тодир – молодий парубок з села – пішов до сестри в Могилів – Подільський, але: по дорозі його розірвали і з'їли.

Опухла, зморена Жилюк Василина покупала своїх дітей, одягла в чистий одяг, потім пішла до річки Мурафи і втопилася.

Ще більше постраждало людей в 20 – х і 30 – х роках від репресій. Котенко – Шевченко Михайло Самуїлович – учитель, організатор освіти в селі Вила –Ярузьких і кооперативу, засновник нової школи в селі, її завідуючий, вчений, геолог, археолог, лектор Могилів – Подільської губернії, засновник краєзнавчого музею в школі, збирач народних пісень був репресований в 1929 році та висланий на Кольський півострів. В місті Апатити працював начальником групи геологічної експедиції академіка Ферсмана. Там же був вдруге заарештований в 1939 році і висланий на в Комі АСР м. Ухта. Там загинув у 1942 році. Реабілітований. Багато архівних документів зберігається в його онуки, нині вчительки – пенсіонерки Рудої Валентини Парфенівни, а також в обласному архіві міста Вінниці.

Котенко Григорій Самуїлович, учитель, був заарештований перший раз у 1933 році, за те,що служив у війську Петлюри. Засланий на Кольський півострів . Через деякий час був звільнений. Жив із сім'єю, працював завідуючим семирічної школи в місті Африканді. Вдруге заарештований в 1917 році, засланий невідомо куди, там і пропав безвісти. В даний час реабілітований».

Девдера Катерина
(м. Вінниця)

ГОЛОДОМОР 1932-1933-ГО РОКІВ У СПОГАДАХ ЖИТЕЛІВ С. КАЧКІВКА ЯМПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Баньковський Олександр Наумович, **1918-го року народження.**

"Голод 1932-1933-го років пам'ятаю. Прийшов із Ямполя міліціонер на прізвище Безвухий, а з ним активісти качківські – Терентій Фурдибало, Семен Пасарар, Тодорко Рябчик. Забрали хліб і фасолі. Ми ще не були в колгоспі. Батьки не хотіли іти в колгосп, бо мали коні добрі, вола. То тато продав коні й вола у Вербці і купив одну конячину і віз гірший, бо це ж уже для колгоспу. Рідко хто хотів іти до колгоспу. Хіба що якийсь злиденний. Пам'ятаю, що у сусіда стояла бочка з яблуками на подвір'ї, то активісти перевернули її, а ми, діти, бігали і їх збирали".

Бромарецький Олексій Семенович, **1914-го року народження.**

"У 1932-1933-ому роках був добрий урожай. Але влада забрала хліб. З горшків навіть висипали. Сім'ї були великі, дітей повні хати, а вони послєднє забрали. В нашому селі з голоду 700 душ пропало".

Возняк Юлія Пилипівна, **1922-го року народження.**

"Голод був страшний. Влада забирала все, що виростили. Прийшли два чоловіки, забрали пшеницю, картоплю. Ми дуже боялися активіста Міхася. Люди пухли і вмирали. Ховали по двох в одну яму у веретці. Я виживала дуже тяжко. Їла всілякі бурани, школьки (равлики). А в 1947-ому голод був ще страшніший. Люди вмирали, і навіть ями не було кому викопати. Дітей відвозили від дому, щоб не пропали з голоду, в Західну Україну".

***Крейтор Варвара Леонтіївна,* 1921-го року народження.**

“Мені було 11 років. Я пам’ятаю, як люди пооб’їдали все листя на деревах і вони стояли влітку, як зимою, голі-голісінькі. їли лободу, осередки папшойних качанів. Потім дуже мучилися від такої їжі. Активісти забирали все, вирощене на городах. У мене були довгі коси і я вузлик малесенький заховала, закрутивши у волосся. То розплели і забрали вєрні сталінці. Люди пухли і вмирали. їх, як псів, викидали на підводу і відвозили на цвинтар. В голодні роки приходили «уманці». їх багато було. Одна така жінка є в нашому селі й зараз. Вона прийшла з батьком і їй тоді було три роки. Батько помер, а вона залишилася в патронаті. Зараз їй 80 років. Це Марія Володимирівна Ліщенко. Вона зі своєї родини пам’ятає тільки батька”.

***Нагірняк Ольга Федорівна,* 1922-го року народження.**

“У 1932-ому я дуже спухла від голоду. А Ніля Данила Плешки каже: «Їй-бо, ти вмреш, ти така спухла». Вижила. Їла качани, жолудики, кропиву. Пам’ятаю сім’ю Михаїла Магільницького. У них було троє дітей. А ми жили на одній магалі (К.Д. – на одній вулиці). Діти плачуть: «Мамо, їсти, мамо, їсти...». А мама каже: «Не плачте, достигне жито, я втру і зроблю вам блинчики». Та так покійничка й не дожила, поки жито достигло. Завернули її в пілку, поклали на гарабу, відвезли на цвинтар. Афтімія Гицина, Рябій Женя, Столяр Домця викопали яму, поклали з пілочкою, засипали. Боже, як її діти плакали! До цих пір пам’ятаю”.

Спогади про голодомор 1946-47 років вчительки-пенсіонерки *Сандульської Таміли Феодосіївни*.

“Я 1937 року народження. Хоча в 1946-47 роках була ще дев’яти-десятирічною дівчинкою, але в пам’яті добре закарбувалися ті роки, як і роки Великої Вітчизняної війни. Добре знаю, що в 1945 році були сприятливі природні умов для врожаїв, але справа була в тому, що не було умов для вирощування і збирання хлібів.

Чоловіки ще залишалися на фронті, а ті, хто повернувся, були інвалідами або без рук, або без ніг, або після перенесення сильної контузії. Техніки, щоб обробляти поля не було, не було коней. Тягловою силою були корови, які теж були дуже худі після зими, а робочою силою були жінки і діти. Тому орали коровами і копали лопатами. Багато полів залишалися незасіяними.

Врожай збирали теж одними руками: жали, косили, молотили, віяли. Зрозуміло, що врожай був не такий великий за

обсягом, а ще потрібно було виконати державні поставки. Тому для потреб населення залишилось дуже мало зерна. Запасів у населення після війни не було ніяких, бо в роки війни все віддавалось для фронту. А тому, коли 1946 рік виявився в нашій місцевості посушливим, все це загрожувало голодом. Повернулися з війни чоловіки, але ніякої техніки не було. Пробували щось віднайти, відремонтувати. При відсутності тяглової сили і несприятливих природних умовах урожай 1946 року був дуже мізерний. А тому там, де сім'ї складалися з осіб здорових, здатних працювати, там якось зводили кінці з кінцями, а в сім'ях, де були інваліди, хворі, старі і діти вже почався голод. Ледве дожили люди до весни, як вона знову була посушливою. Я пам'ятаю, як часто віяли сухі вітри з пилюкою, рано стала засихати на полях трава. З початку літа було видко, що врожаю не буде, а вже в жовтні-листопаді почався голод. В багатьох сім'ях закінчувалися запаси хліба, інших продуктів. Люди були в розпачі, особливо матері, які бачили голодних опухлих дітей. Кожен ранок по селу ходили голодні діти, а також дорослі, просили по допомогу. Багато жінок з нашого села їхали в Тернопільську область, везли, що тільки могли, щоб проміняти на якийсь кілограм зерна. Їхали в поганих вагонах, часто потрапляли в різні катастрофи, поверталися скаліченими, стомленими. Привозили по 20-30 кілограмів зерна якого-небудь. Дома перемелювали це зерно на муку на ручних млинах, додаючи до зерна дубові жолуді, пусті кукурудзяні качани, тирсу. З цієї так званої муки варили "бевку" – це коли на велику кількість води кип'яченої кидали жменьку муки. Це була свого роду ще розкіш для багатьох сімей. Варили різні трави, буряк, гичку. Коли добавилися холоди, сніги, люди почали масово помирати від голоду й холоду. Я пам'ятаю, як ми виходили з бабусею до воріт і спостерігали щоденно, як везуть конячкою на санях мертвих людей від голоду.

Хоча мені було тільки десять років у той час, ці страшні картини глибоко вражали і закарбувались в пам'яті на все життя. Я наче нині бачу ці картини. Мертвих везли на кладовище не по одному, а по декілька чоловік разом, без труни, непокритими нічим. Я пам'ятаю, як падав сніг на ці мертві тіла, як хитались в різні сторони на возах мертві непокриті голови. Не було кому копати глибокі ями, людей хоронили в досить неглибокі ями. За померлими, яких везли на санях, часто ніхто не йшов, як це прийнято проводжати мертвих, бо або вся сім'я вимерла, або ті члени сім'ї, які залишались, були хворі і знесилені. Про те, що

щоденно помирало багато людей від голоду, говорили всі. Всі жили під страхом смерті від голоду й холоду. Я боюсь називати прізвища тих сімей, які вимерли повністю, так як я тоді була мала, чула ці прізвища, але боюсь помилитись, бути неточною. Я добре пам'ятаю, як на нашій вулиці вимерла вся сім'я Рябій, в якій залишився один хлопчик 12-13 років Михайло. Майже всі члени сім'ї Жиліховських, Городюків, Куржосів померли одноразево.

Вражаючим був той факт, коли матері відвозили своїх дітей і залишали там, де бачили, що люди живуть з хлібом. Ось і тепер на нашій вулиці проживає Нагірняк (Пасарар) Олександра Омелянівна, яку мати відвезла з дому, залишила в чужих людей, щоб спасти її від голодної смерті, додому вона повернулася уже дорослою. Так само разом з нею відвезла свою доньку їх сусідка Сандульська Анастасія. Я наводжу тільки ті факти, про які я добре пам'ятаю. Голод спонукав людей і до крадіжок. Голодні підлітки, а то й дорослі (хоч їх було і мало), а вдавались до цього крайнього кроку.

Мені дуже запам'ятався випадок, який відбувся в нашій хаті. Наша сім'я не відчувала справжнього голоду. Мій дід в цей час працював у лісі, там насаджували нову ділянку лісу. Між рядами посаджених молодих деревцят дозволяли садити картоплю, квасолю з тим, щоб обробляти цю ділянку, доглядати за молодими насадженнями. Дід взяв кілька таких ділянок і посалив там картоплю і квасолю. Хоч урожай цієї картоплі був низький, але площа була в кілька пале точок (так називали міжряддя між рядами насаджених дерев). Звичайно, це поле знаходилось далеко за селом, ходити обробляти ці ділянки було важко, але зібраний врожай з них дуже допоміг нашій сім'ї. Дід був досвідчений, а тому, коли мама отримала відпускні гроші в кінці травня, він сказав мамі, щоб не тратила ні на що жодної копійки: „Поїдемо в Кетроси (нині Довжок) і, можливо, ще буде якийсь пуд хліба, то купимо, бо цього року буде недород". Вони поїхали на другий день коровами на базар і купили ще мішок кукурудзи. А в липні було видно вже, що врожай дуже мізерний.

А ще мама влітку поїхала в село Велика Севаст'янівка до своїх родичів (це Черкаська область, Христинівський район), і вони мамі дали півмішка пшона. Була в нас ще корова, а це була дуже велика підмога, щоб пережити голод. Звичайно, годувати було дуже важко, годували соломою, листям з дуба, але потроху молока було. Кип'ятили видоєне молоко, всипала бабуся в нього жменю кукурудзяної муки, добавляли трохи води, а потім

розливали по мисках кожному потроху. А іноді бабуся варила на молоці пшоняну кашу. Це була в той час велика розкіш. Ось про пригоду з такою кашею хочу переповісти. Одного разу ми прийшли з мамою зі школи і застали перелякану і заплакану бабусю. Вона розповіла, що варила обід, а коли витягла з печі горщик з кашею, щоб її помішати, в хату зайшов один односельчанин Степанчук Олександр. Він часто приходив до нас попросити чогось, щоб поїсти. У нього померла дружина, діти, залишився один хлопчик і він. Я пам'ятаю цього дуже вискаженого чоловіка з жовтим обличчям і якимось дуже особливим поглядом. Він був ще горбатим, малим зростом. Коли Олександр побачив, що бабуся вимішує ложкою цю молочну пшоняну кашу, він кинувся до печі, щоб забрати горщик з кашею. Бабуся не встигла навіть опам'ятатись, як він протяг руки до цього горщика. Вона злякалася і стала кричати. Але він схопив ножа з столу і сказав бабусі, якщо вона не віддасть йому кашу, то він перед нею заріжеться. Тоді бабуся віддала йому кашу.

Він не діждався навіть, щоб вона охолола, став її їсти. З'їв усю кашу, а тоді скинув з себе кожушану безрукавку, кинув бабусі, сказав, що це в обмін на кашу, і втік. Була ще рання весна, було ще прохолодно на вулиці, але Олександр віддав останнє, що мав, хоча бабуся просила його забрати ту безрукавку. Коли повернувся дід з роботи, почув цю історію, взяв Олександрові його безрукавку, кілька картоплин і відніс йому додому. Ось до чого доводив людей голод. Олександр вижив і потім не раз просив у моїх дідів пробачення за ту кашу.

Пам'ятаю, як кожен ранок, як тільки піднімемось, через поріг переступали просити чого-небудь голодні діти. Ми їм давали по картоплині, іноді по чашці молока, бо й самі жили в проголодь. Люди міняли у відчаї за миску муки килими, подушки, різні речі, навіть хати.

Обличчя голоду, як і обличчя війни, страшне.

Дітям, що відвідували школу, варили так званий "суп". На чотириста з лишнім дітей варили у десятилітровому котлі цей суп. До води додавали 3-4 кілограми кукурудзяної крупи і 0,5 л олії. Зринають і нині у пам'яті оті довгі черги дітей з алюмінієвими мисочками в руках. Діти мовчки ждали своєї черги, щоб отримати один черпак цього „кандьору" (так називали той суп), випивали його, а тоді йшли додому. Дуже мінялася кількість дітей в класах. На початку навчального року учнів було стільки, що сиділи по трьох за партою, але це було до перших морозів, як тільки

починались морози, кількість дітей різко зменшувалась, бо не було ні одягу, ні взуття. А тому було так, що в один клас той самий учень ходив два-три роки для того, щоб перейти до наступного.

Звичайно, колгосп здавав у ці роки поставку державі, але причиною голоду 46-47 років в основному були засушливі роки, низькі в наслідок цього врожаї, відсутність кормів для скоту.

За роки війни були спалені всі ліси, всі дерева в селі, бо опалювати домівки не було чим. Палили сухі бур'яни, потроху соломи, ліпили кизяки.

Наслідком цього був сталінський план перетворення природи. Ось ці лісопосадки, які ми маємо нині, садили вже в 1948-49-50 роках, щоб захистити поля від суховіїв. Шкода, що їх потроху вирубують нині".

Івчук Алла
(м. Вінниця)

СВІДЧЕННЯ ПРО ГОЛОДОМОР 1932-33 РР. ЖИТЕЛІВ ЛИПОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ

***Криворука (Нагорна) Ганна Демидівна* – с. Троща.**

Я, Криворука Ганна Демидівна, 1925 року народження, народилась і виросла в с.Троща, а з 1984 року проживаю в с.Лукашова Липовецького району Вінницької обл.. Маю освіту 7 класів. Сімя моя була великою: Федорка, Мотра, Лєна, Ялина, Ганна (я), Міша, Федір, Микола. Як то кажуть – справжня українська родина.

Батька звали Нагорний Демид, а матір – Олександра. Батько помер в 1932 році від голоду, а мати з 8 дітьми залишилася сама. Було дуже важко.

В колгосп ми вступили відразу, як і всі в нашому селі. Перечити мама боялась. Тих, хто перечив владі попадав під слідство, а далі суд… отож, коли всі вступали (весною 32-го) вступили і ми. При цьому у нас забрали: 3 га. Орної землі, трактор і вузли до нього, ткацький верстат, пару волів, сані, воза, пару коней, насіннєве зерно, всю картоплю, приховане сало з діжкою, 2 мішки круп… З нашого великого господарства залишився город, хата і 2 корови (оскільки наша сім'я була багатодітною, то корови і город не забрали).

Мати ходила на роботу у колгосп, де їй ставили за день паличку – трудодень. А потім за тиждень давали 300 грам хліба або муки. Отак було! Живи як хочеш!

Часто було, коли мати получить той пайок, а ввечері прийдуть активісти і заберуть. Люди голодували – їжу забирали в них і несли на «красний тік», де воно все гноїлося.

Літом 1932 року перед Маковеєм в нас активісти знайшли мішок з ячменем, який був схований у сіні. Партійці хтіли його спалити, щоб більше нічого там не ховали. Мати впросила – було чим годувати наших корів.

Голодували, але вижили завдяки молоку. Мати вдоять корову і нам по крушці наллє, а остальне – на продаж несуть. За виручені гроші купували крупи і муку. Так ми перебивались. Було таке, що нічого цілими днями не їли – не було що. На той час, як казали мати, в нашому селі вже померло чимало людей.

Літом було краще: тепло, зелень якась, корови краще доїлися. Ми терли листя вишні, додавали трішки картоплі і пекли такі бліни. А весною їли бруньки липи і білої акації. Було таке, що із гнилої картоплі бліни робили, коли нічого іншого не було. На колгоспні поля люди боялися йти і щось брати. Була одна пішла – за 6 колосків дали три роки виправних робіт (звали її Гонися), її 4-ро дітей віддали у дитячий будинок. Вона повернулась назад додому, але здоров'я вже не мала.

Гонисю судили за 6 колосків, а тих хто людей вбивав і їв не судили, лише одну. В нашому селі було декілька випадків канібалізму

Одна жінка – звали Дуня (казали на неї Йосипиха) – зарізала якогось чоловіка із їла. Ярина померлих їла, яких приносила з кладовища. Була така баба Катя, що жила у центрі села – вона зловила і з'їла троє дітей, але чиїх не пам'ятаю. Від постійного голоду одна молодиця порубала свою дитину і мала їсти та на неї хтось заявив. Прийшли поліцаї і заставили її варити, а потім повели її селом. Вона йшла і плакала. В руці було відро з якого виднілася дитяча нога. Її судили.

32-33 роки з моєї старечої пам'яті навіть зараз не йдуть. Часто ще сниться щось з того страшного періоду. То було велике горе. Де ще стільки померло людей від голоду. А голод той був штучний. Влада намагалась нас стерти на порох.

Кавун (Близнюк) Анна Федотівна **– с. Струтинка.**

Я, Кавун Анна Федотівна 1925 року народження жителька с.Струтинка Липовецького району Вінницької області. Виросла в родині хліборобів.

Батько Кавун Федот Іванович 1897 року народження і мати Кавун (Середа) Фросина Павлівна мали 4-ро дітей, я була третьою дитиною. Під час голодомору мені було 7 років, але пам'ятаю все. Очі закрию, а голодні і опухлі люди пере очима.

Як тільки почали створювати бригади «активістів» то стало багато злодіїв. Вигрібали ті злодюги все: від муки до вареної їжі, не гребували і господарським начинням.

Щоб спасти сім'ю – мати ходила на заробітки у с.Лозувату до євреїв , де виконувала домашню роботу.

Мій батько був отримав пропозицію вступити до активістів, але відмовився, бо був чесним сільським головою. На другий день вони винесли все з нашої клуні: насіннєве зерно, картоплю, діжу із салом, огірками; вивели коней і забрали весь реманент, 2 га землі відчужили. Город і корова залишились за нами. ми голодували, як і багато хто в нашому селі. Був випадок канібалізму – зарізали молоду жінку Ганну Броніславівну (не пам'ятаю хто). Від голоду багато вмирало. Так в мого чоловіка Кавуна Семена Олексійовича померли батько, мати (Югина), брат Олексій. Такою ж голодною смертю померли Гуменюк Ярина, Лапінська, Костушенко – це що я знаю. Хоронили їх на старому кладовищі у брацькій могилі.

На моїх очах, звинувативши в антирадянській політиці, забрали на Соловки односельчанина Притулу Микиту.

Печена наруга над українським людом, над смертю замордованих односельчан, над брацькою могилою коли чую, що в Україні не було Людомору. Був. Був.

Щур (Ситник) Віра Ульянівна **– м. Липовець.**

Щур (Ситник) Віра Улянівна 1920 року народження, жителька м. Липовець Вінницької області.

Під час Голодомору 32-33 рр. я проживала в смт.Липовець нині м. Липовець. Мій батько в 1930 році пішов у колгосп, але був арештований. Хату у нас забрали. Та ще й осінню 1932 р. були страшні дощі і недорід. Мама ходила на бойню збирати падаль, але померла 22 березня 1933 року. А 9 квітня помер й батько, якого випустили. Після них залишилося п'ять дітей.

Старша сестра була на лікарні. Менша – в колгоспі. Я в радгоспі у с.Трощі, носила воду на буряки. Весною їли щавель і лопухи. Ходила з Надькою на лікарю. За те, що носила воду в

Трощі давали 200 грам муки. Та все ж ноги пухли і лише хвостики з буряків влітку підняли на ноги.

Не пам'ятаю, скільки померло. Біжить… Впав… Помер. Зайшов один ночувати і під штандартами вмер. Жінка його забрала. Черепахи, жаби їли.

Пам'ятаю, як опухла мама лежала на печі, а батько на припічку. Найменша Настя лементувала: «Дайте їсти, я хочу їсти!». Було терли хрін і вмирали. Після смерті батьків написали братові, який був у армії. Він приїхав і витребував пайок – півпуда кукурудзи крім того, я ходила в третій клас, де давали хліб з чаєм.

На цвинтарі біля комбікормового заводу є дві могили. Добре пам'ятаю, як Федоренко Онуфрій ґаблями вантажив н підводу трупи і возив туди.

Вимерли Ситники Андрій і Марія, з ними двоє діток. В Процишиних двоє дітей померло. Біля нас померла Шарунець Марія. І вісім сімей Вірних повмирали. Знаю, в дома говорили, що міліція зловила двох, які несли голови дітей… Якось ми чистили картоплю – прибіг чоловік і лушпиння в рот, в рот…

Люди вмирали щодня. Онуфрій Федоренко кинув ще живого Лосиць кого Грішу до ями… «Все одно йому вже, а я получу пайку хліба за нього. Чого це я буду ще раз їхати?» Григорій кричав, що ще живий, але той не зважав і прикопав ще живого. Пам'ятаю, як Павлуцька Наташа у сусідки Явдохи наїлась молочаю. Він був гіркий і вона заплакала. Чоловік її вдарив у висок і забив. Страшно було виходити на вулицю. Довкола ходила голодна смерть.

Не забувається мені 33-й рік – рік, коли морили людей голодом. То справжній був Людомор, бо урожай був, але його забрали до грама, залишивши людей пухнути і помирати голодною смертю.

Паламарчук (Конопко) Марія Денисівна **– с.Попівка.**

Паламарчук (Конопко) Марія Данилівна 03.07.1926 року народження с.Попівка Липовецького району Вінницької області.

Я була тоді ще невеликою, у 33-му було шість років. Але пам'ятаю як люди мерли, їли ми малими листя з гички буряків. Качани товкли не з зернами, а з стеблами і робили млинці. Знаю, що людей не пускали на двір. Я цілий день сиділа зачинена, як батько й мати йшли в поле. Люди мерли… Бачила , як одна жінка і свекруха несли на рядні чоловіка, там якось до кінців ноги прив'язали і волокли, а голова йому ото так і тарабанила по

грудках. Так і зволокли на цвинтар. Тоді бачила чоловік свою жінку теж на цвинтар завіз.

Мати одного сина думала, що вже помре, навіть яму викопала на нього, а той ще живий був. Але їздила підвода і забирала тих, хто вже вмирав. Тай мати каже, то давай покладемо його – він все одно помре, а яму викопали, ще хтось заляже в яму. І його поклали в цю яму. Він ще дихав. Але вона казала, що мені січуть його не шкода, бо хтось ще заляже в яму, тоді що робити? Та як вже намолотили жита, намололи й напекли хліба тай каже: «Так мені його шкода, може б він і жив, то ми його живого закопали».

Сусіди були, то всі вимерли: батько й мати, два дорослих сини, дівчинка і хлопчик. Один найменший син Петро прийшов і каже: «…дайте мені закропитися, хоч бурячка дайте мені…» Тай дали, він почав гризти і вийшов з дядькового обійстя і пішов до свого, й там помер.

Жили біля нас в сусідстві сім'я Кіндратюка Юхима, їх було шістьох: батько й мати, дочка розвідниця, парубок і двоє менших дітей. То зразу було нічого. Але коли мої батьки посадили картоплю, то вони стали вишпортувати і їсти. І перестали шпортати, коли там уже не було нічого.

Коло нас був великий вигін, а там поросла кропива, то Кідратюки понаривають її оберемками тай варять і їдять. Пізніше сусід питав у мами: «Що ще вони (Кіндратюки) щось щовечора носять з поля мішками?». А вони ходили на цвинтар через поле. То як закопають мершого як небудь, що аж ноги видно, то ті підуть ввечері і розкопають тай варять і їдять. Пізніше вже не могли носити мерших, то виповзуть на подвір я тай пасуться на буряні. Отак ці Кіндратюки всі шестеро і померли.

На другому кутку було дві сестри і вони зарізали дочку і з'їли за що їх судили. Одна потім прийшла з тюрми, а друга ні.

Був один чоловік, який ловив дітей казали на нього «Ганьок». Ловив дітей, які ще не зовсім вихудли і їв. Голод тоді був страшний. Я тоді нікуди не ходила, боялась щоб не зловили. І нас в селі багато вимирало… Цілими сім'ями…

Сім'я моя була невелика: батько, мати і я, то теж все їли. Але Боже борони щось таке (людей не їли ні тваринок). Їли гичку, лободу, кропиву, проте якось видряпались…

В 47-му, наприклад, було легше, бо можна було піти на заробітки, а в 32-33 рр. ні. В Кіндратюка Василя померла жінка, потім він, два сини зостались і дочка.

Нас вигнали з нашої хати в 30-му році і все забрали. Батько був каліка. Мати робили. Все забрали в колгосп: коняку, корову, вівці, свині, хату. Назад крім хати нічого не дали. Ми ще просиділи в хаті від 30 до 34-го року. Але ходили грабувати нас по п'ять раз на день. То шукали штриками – це активісти, де може щось сховано чи закопано…

Сиділи в своїй хаті до 34-го року. Прийшли знов оті активісти і знов вигнали і йди куди хоч. А пам'ятаю, прийшли надвечір, а батько сидів під хатою згорблений. Важко йому було сидіти. Це був прийшов сільський чоловік Гуменюк Дмитро та його за плечі і на дорогу випхав і сказав іти. А ми з матір'ю були в хаті, то той Гуменюк до хати, матір за руку і каже йди звідси, у вас хату забирають. Нічого було робити. Мати за мене тай на дві. Активіст хату закрив, а нам куди хоч іди. Була осінь, вечір на дворі, де ж дітися? Куди підеш? Люди бояться приймати на ніч, бо приймуть, а взавтра вже і їх з хати виженуть. Але пішли до маминого батька, який сидів у кам'яній хаті, тому що його теж вигнили. З города ми нічого не взяли, бо не дали, хоча був засаджений. Проте батько латав чоботи і таким чином заробляв якійсь копійки. Щоб хоч можна було купити бурячка і якийсь борщ зварити. Вторгували грошей на пуд бурячків і мати пішли до одного дядька, купити. Тільки принесли і поставили як тут приходить один активіст Вадим Карпо (його вже немає). Прийшов і завдає собі на плече цей мішок і йти, а мати пояснює, що то вона собі взяла на борщ. А він д неї: «А ти де взяла? Як у тебе города немає?» Отак він той пуд буряків і забрав собі додому.

Пізніше мати ходила на заробітки до Вінниці. В одного хату побілить, в другого город посапає та інше… Так і заробляли: картоплі, круп, грошей…якісь харчі.

Ще ходила в Липовець на заробітки. Прийдуть, відпочинуть, а коли ноги стухнуть – то знову йдуть. Дуже пухли ноги від мішків і дорога була далека. Так і ходили бо нічого було робити.

Два роки города нам не давали. Потім дали – то посадили трішки картоплі і ще чогось.

Ми дев'ять раз переходили з хати в хату – ходили по опустівши хатах. Побілимо, наведемо лад, а там і господар з'являвся. І так ходили поуки мати не подали заяву у колгосп, тоді згодом узяли на роботу різноробочою. Стало краще жити, бо мати заробляли. Адже батько був калікою і прожив до 1941 року. Тоді ж німці дійшли до нашого села, влада змінилась і господарі в яких відібрали активісти стали повертатись у свої домівки.

Повернулись і ми – то батько хоч у своїй хаті помер. Зазнала я ще багато, як у 32-33 рр. створила наша влада навіть у Німеччині у 1943 році я не бачила. Чужі люди, фактично вороги, ставилися краще, ніж рідні українці і росіяни…

Відробила я там два роки у графа, його і не бачила; жити можна було, їсти давали 3 рази. А в нас у 32-33 роках свої ж останнє відбирали і собі додому волокли. Там на камінні такі врожаї, а в нас кажуть врожаю не було у 32-му. Було все, але створили такі умови, що жити люди не могли і вмерти спокійно теж.

Ми помирали з голоду… не забуду це ніколи. А нащадки нехай теж пам'ятають.

***Гемба Ксенія Афанасівна* – с. Нападівка.**

Весною 1937 року вночі прийшли люди у формі НКВС і сказали моєму батькові, що в будинку шукатимуть самогон. Самогону вони не знайшли. Деталей я не пам'ятаю – мені було в ту пору 13 літ. Батька ці люди забрали в сільську раду. Після того ми його більше не бачили. Приблизно через місяць до нас прийшли знову люди з НКВС з місцевим жителем і почали забирати речі з дому. Забрали спочатку з хліва корову, потім швейну машинку, шафу, столи, лавки… І в цей же день розібрали хлів, матеріали з нього і корову відправили в колгосп.

Через деякий час ми дізнались, що батько знаходиться у в'язниці у Вінниці. Після війни прийшов нам папір, що батько помер у тюрмі неосудженим.

***Іванченко Южим Михайлович* – с. Богданівна.**

Моя мама Іванченко Пилина Полікарпівна багато пережила (народилась 1888 року, померла 1968 року). Але особливо запам'ятала 1930 – й рік, коли почалася колективізація. Батько помер за 5 літ до нього. Він був ковалем і залишив гарну хату нам під металевим дахом. Там жила мати з вісьмома дітьми.

Коли почалась епідемія розкуркулення, то вибирали беззахисних. До них попала й мати, хоча не мала землі. Голова сільради відправив матір в Липовець, а звідти – в Бердичівську тюрму. Через два тижні розібрались, що мати не куркулька, і вона приїхала додому.

Та хата вже була розібрана ще тоді вночі, через день послали матір працювати на радгосп, а дід Полікарп порадив викопати землянку. Там жили пів року, - а далі вісім місяців у – халабуді. Лише у війну я збудував нормальну хату, яка й стоїть донині. Тоді

ж забрали двох коней, воза, плуга, культиватора, скриню, хліб, полотно, розвалили погріб. Все присвоїли «активісти».

***Завальнюк (Притолюк) Зінаїда Василівна* – м. Липовець.**

Я – дружина репресованого Завальнюка Максима Юхимовича, пам'ятаю, що мого чоловіка арештували 26 березня 1933 року. Просидів він 6 місяців і його за недоказаністю, що скоїв злочин, випустили. Працював він у колгоспі на різних роботах. А в 1934 році поставили обліковцем. І під час обміру виконаної колгоспниками роботи на полі, його люди почали питати, чи будуть давати на трудодні рапс. Він сказав, що повинні давати, тільки засиплять на посів, залишать на харчі і трохи дадуть людям.

І от такі слова не сподобались деяким правлінцям, і його знову арештовують. Це було в серпні 1937 року. Через три дні, як забрали мого чоловіка, підпалили мою хату. Я залишилась з чотирма дітьми на попелищі, старшому – сім років, меншому не було й року.

Лобода Інна
(м. Вінниця)

СПОГАДИ ОЧЕВИДЦІВ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР. СЕЛА ОБОДІВКИ ТРОСТЯНЕЦЬКОГО РАЙОНУ

Спогади *Козоріз Ганни Дмитрівни,* жительки с.Нова Ободівка, 1922 року народження.

«Під час голодомору 1932 – 1933 років я була ще маленькою дівчинкою. Моя мама померла, коли мені було 2 рокит, а у 9 я залишилася без батька, з мачухою. Пам'ятаю , що жили ми дуже бідно, не мали ні корови, яка могла бути годувальницею для сім'ї, ні свиней. Тому, коли почався голод і у селян позабирали все зерно, харчі(приходили представники влади зі зброєю і витрушували все з мішків, горщиків, забирали картоплю, буряки з городу) ми змушені були їсти корінці з лопухів, дикий часник, липу, лободу, збирали на полях насіння з якихось грубих квіток, що мало форму горошків, перетирали його на борошно. А коли зацвітала акація, то ми кидались на той цвіт, як бджоли на мед., їли його і навіть варили щось схоже на суп.

Моя мачуха працювала в колгоспі і деколи приносила з поля буряки – висадки. Обібравши їх, варили чи пекли. А через дорогу жили чоловік і жінка Криніцькі, дуже бідні люди. І коли мама оббирала ті буряки, вони з жадністю хапали ті шкаралупи і їли їх ,

не мивши, з болотом. Та пізніше ці люди все ж таки померли. Померла і моя молодша сестра. Помер і інший сусід, брат Дарки Дикарки. Людей повимирало дуже багато, падали від голодної смерті на ходу. Сільська рада виділила підводу, померлих забирали і вивозили в спільну могилу. Було таке, що мерців привозили, а могила вже закопана, бо поховали там вже інших людей. На могилах клали хрести, але під час Великої Вітчизняної війни, коли було сутужно з паливом, їх повитягали та палили ними в хатах, щоб зігрітися. Тепер вже ніхто точно не пам'ятає, де саме поховані люди – жертви голодомору. Могили розсунулись і зрівнялись з землею. Знаю, що це десь на старому цвинтарі.

Спогади *Процишиної Анастасії Лукіївни,* жительки села Ободівка, 1923 року народження.

Місце запису: с. Ободівка, Тростянецького району Вінницької обл.

Запитання:

1. *Чи пам'ятаєте Ви, що був голод?* – Так, пам'ятаю.
2. *Які, на вашу думку, могли бути причини голоду?* – Влада конфіскувала урожай.
3. *Якщо відбирали у людей вирощене в полі, то хто це робив?* – Бригада органів влади з 5 чоловік.
4. *Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховане зерно?* – Так винагороди були.
5. *Як відбувалася конфіскація продуктів і запасів?* – Безпідставно, бо документів ніяких не було.
6. *Які методи покарання застосовували до людей?* – Побиття та арешти.
7. *Чи мали зброю ті, хто ходили відбирати хліб у людей ?*– Часом мали.
8. *А як люди боронилися?* – Люди не боронилися, вони тільки плакали.
9. *Чи можна було хоч щось приховати?* – Не можливо.
10. *Хто і скільки ревізорів приходили до хати?* – 5-6 чоловік з сільської ради приходили із довгими загостреними палицями і шукали їжу.
11. *Чи давали їжу тим, хто працював у колгоспі?* - У обід давали по тарілці кулішу.
12. *Чули про закон про»п'ять колосків?» Що це таке?* – За збирані колоски садили у тюрму, били. У нас у селі були такі випадки.

13. *А чи дозволяли збирати у полі залишки врожаю?* – Не дозволяли.

14. *Хто охороняв поля, комори з конфіскатом ?* – Ланові.

15. *Чи хотіли йти добровільно йти в колгосп?* – Були і добровольці.

16. *Чи змушували йти до колгоспу і як саме?* – Так змушували, людей били і розкулачували.

17. *А скільки разів на день і коли саме приходили ревізори?* – Щодня.

18. *Коли почали помирати люди?* – Почали помирати з весни 1932 року.

19. *Що було з сиротами? Ними опікувалася влада?* – Ніхто ними не опікувався.

20. *Хто не голодував у селі і чому?* - Комуністи, бо їм кожного місяця давали пайки.

21. *Чи ділилися продуктами один з одним?* – У кого була корова, той і давав молоко сусідам, родичам; а так то ні.

22. *Які засоби вживали до виживання?* – Люди живилися бур'яном.

23. *З яких дерев вживали листя, кору?* – Вживали листки вишні та акації.

24. *Яких тварин їли?* – Що могли зловити, те і їли.

25. *Чи можна було щось купити чи виміняти?* – Купити не можливо. А от виміняти у євреїв одяг чи посуд можна було.

26. *Чи був голод в містах?* – У містах голоду не було.

27. *Скільки людей вимерло у селі?* – Люди у селі мерли, та відомостей про це немає.

28. *Чи були випадки канібалізму у селі?* – Одна жінка зарізала свою дочку і зварила її, а потім тушу продавала, але її пізнішу засудили.

29. *Де і хто хоронив померлих?* – Люди самі хоронили померлих, збирали їх на вози і викидали в яр.

30. *Кого Ви вважаєте винним у всьому?* – Вважаю винними владу та комуністів.

Спогади *Гордузенка Михайла Феодосійовича* та *Гордузенко Надії Савівни,* жителі села Мала Стратіївка, 1933 та 1938 року народження.

Місце запису: с. Мала Стратівка вул. Леніна 335, Тростянецького району Вінницької обл.

Запитання:

1. *Чи пам'ятаєте Ви, що був голод?* – Пам'ятаємо із розповідей батьків.

2. *Які, на вашу думку, могли бути причини голоду?* – Влада конфіскувала урожай.

3. *Якщо відбирали у людей вирощене в полі, то хто це робив?* – Партія давала указ, а сільські поліцаї забирали.

4. *Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховане зерно?* – звісно були.

5. *Як відбувалася конфіскація продуктів і запасів?* – Їх ніхто не контролював, що хотіли те і забирали.

6. *Які методи покарання застосовували до людей?* – Людей зачиняли у в'язницях.

7. *Чи мали зброю ті, хто ходили відбирати хліб у людей ?*– Може і була, та ніхто її не бачив.

8. *А як люди боронилися?* – Як могли, плакали, плакали, кричали, знімали руки до Бога, та нічого не допомагало.

9. *Чи можна було хоч щось приховати?* – Ні, куди б не сховали – все одно знайдуть і заберуть..

10. *Хто і скільки ревізорів приходили до хати?* – Їх звали сільські поліцаї, було приходили по 4 – 5 чоловік..

11. *Чи давали їжу тим, хто працював у колгоспі?* - Деяким давали, деяким ні.

12. *Чули про закон про»п'ять колосків?» Що це таке?* – Звісно чули. Це означало, що якщо людина вирве п'ять колосків на полі – буде сидіти у в'язниці 5 років.

13. *А чи дозволяли збирати у полі залишки врожаю?* – Не дозволяли, їх били і примушували відносити назбиране у колгосп.

14. *Хто охороняв поля, комори з конфіскатом ?* – Охоронці.

15. *Чи хотіли йти добровільно йти в колгосп?* – Люди змушені були іти.

16. *Чи змушували йти до колгоспу і як саме?* – Їх били , знущалися над непокірниками, як самі хотіли..

17. *А скільки разів на день і коли саме приходили ревізори?* – Найчастіше приходили вдосвіта, а так то ходили , коли кому заманеться. Були випадки, коли приходили по 5 разів на день..

18. *Коли почали помирати люди?* – Почали помирати коли закінчувалися продукти.

19. *Що було з сиротами? Ними опікувалася влада?* – Держава ними не опікувалася, на них не звертали увагу.

20. *Хто не голодував у селі і чому?* - Ті, які були більш забезпечені і брали взятки.

21. *Чи ділилися продуктами один з одним?* – Ніхто ні з ким не ділився, бо не було чим.

22. *Які засоби вживали до виживання?* – Їли все, що попадало під руки..

23. *З яких дерев вживали листя, кору?* – Їли корінці з рогози, листя з акації, вишні, бузини, шукали гнилу картоплю.

24. *Яких тварин їли?* – Хрущів, ворон, кротів, горобців.

25. *Чи можна було щось купити чи виміняти?* – Ні, не можна було.

26. *Чи був голод в містах?* – Не знаємо.

27. *Скільки людей вимерло у селі?* – Померло дуже багато людей . відомостей про це немає.

28. *Чи були відомі випадки канібалізму у селі?* – Відомі.

29. *Де і хто хоронив померлих?* Вивозили на тачках чи на ряднах і кидали у яр.

30. *Кого Ви вважаєте винним у всьому?* – Держава була винна…

Спогади *Черниченка Івана Самойловича,* житель села Нова Ободівка, 7 жовтня 1928 року народження.

Місце запису: с. Ободівка, Тростянецького району Вінницької обл.

Запитання:

1. *Чи пам'ятаєте Ви, що був голод?* – Пам'ятаю.

2. *Які, на вашу думку, могли бути причини голоду?* – Недород, все забирала влада, загонила людей в колгоспи.

3. *Якщо відбирали у людей вирощене в полі, то хто це робив?* - Керівництво – люди з села.

4. *Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховане зерно?* – Не знаю.

5. *Як відбувалася конфіскація продуктів і запасів?* – Назначені від сільської ради ходили із залізними шпичками і прошпигували кожен сантиметр у хаті, на подвір'ї і на городі .

6. *Які методи покарання застосовували до людей?* – Висилали на Соловки, розкулачували, люди змушені були жити у будці біля церкви.

7. *Чи мали зброю ті, хто ходили відбирати хліб у людей?*– Ні, ходили без зброї.

8. *А як люди боронилися?* – А як боротися? Прийшли пошпигали шпичками і все позабирали.

9. *Чи можна було хоч щось приховати?* – Ні не можна було, все забирали до останньої крихти.

10. *Хто і скільки ревізорів приходили до хати?* – Це були переважно люди від органів влади у кількості 2 – 4 чоловік.

11. *Чи давали їжу тим, хто працював у колгоспі?* - Давали раз на добу.

12. *Чули про закон про»п'ять колосків?» Що це таке?* – Чув. Це за один колосок давали по п'ять років ув'язнення.

13. *А чи дозволяли збирати у полі залишки врожаю?* – Боже спаси!

14. *Хто охороняв поля, комори з конфіскатом ?* – Люди з села, кого назначать.

15. *Чи хотіли йти добровільно йти в колгосп?* – Ні, не хотіли, хто ж хоче віддати своє, нажите.

16. *Чи змушували йти до колгоспу і як саме?* – Змушували, обіцяли, що скоро буде комуна, будуть платити.

17. *А скільки разів на день і коли саме приходили ревізори?* – По кілька разів на день, поки щось не знайдуть, а коли хотіли тоді і приходили: і в день, і в ночі.

18. *Коли почали помирати люди?* – Коли кому прийшла пора.

19. *Що було з сиротами? Ними опікувалася влада?* – Ні, виховувала рідня.

20. *Хто не голодував у селі і чому?* - Ті, хто служив владі.

21. *Чи ділилися продуктами один з одним?* – Ні, чим ділитися як нема нічого?

22. *Які засоби вживали до виживання?* – Наш тато працював в МТС, щодня видавали буханку хліба. мати на скрині порівну поріже на всіх, а ти як хоч: хоч зараз їж, а хочеш через тиждень. У нас було 6 соток городу. А у сусіда - 60. тому бігав красти сходи буряків, а з них мати варила похльобку. Тато займався рибальством, мав кужіль, пряв собі та людям сітки. На ніч покладе сітку, спіймає 2 – 3 кг. риби, віднесе до жида, купить стакан солі чи крупи, а мати зварить їсти.

23. *З яких дерев вживали листя, кору?* – З берези сік, липу перетирали, пекли млинці.

24. *Яких тварин їли?* – Всіх підряд, навіть котів.

25. *Чи можна було щось купити чи виміняти?* – Ні, не було за що.

26. *Чи був голод в містах?* – Ні, в містах голоду не було.

27. *Скільки людей вимерло у селі?* – Більше померло, аніж залишилося, та хто тоді рахував?

28. *Чи були випадки канібалізму у селі?* – Не чув.

29. *Де і хто хоронив померлих?* – Один одного, або призначені від сільради.

30. *Кого Ви вважаєте винним у всьому?* – Владу.

Науменко Анна
(м. Вінниця)

ГОЛОД 1932-1933 РР.: НА МАТЕРІАЛІХ КАЛИНІВЩИНИ

Є такі злочини які всюди й завжди, згідно зі всіма можливими законами, від початку світа уважаються без ніякого сумніву за злочин. І їх будуть вважати такими так довго, допоки людина буде людиною. [1]

Хоч із кожним роком все далі відходять у минуле ті голодні 1932-1933 роки. Але пам'ятають Калинівчани і жителі Калинівського району те страшне лихоліття.

Маємо не лише свідчення очевидців які мають велике значення для відтворення умов життя, стану населення Калинівського району. На той важкий період, а й збірники опублікованих документів і матеріалів, зокрема це – праця Винокурової [2] та Рудича [3], в якій надруковані документи обласного районного значення, де містяться дані по Калинівському району. Та статті Ланового [4], стаття "Людиномор 33" [5], які містяться в районній газеті Прапор перемоги де публікувалися свідчення очевидців і опубліковані документи. Мета даної статті проаналізувати і узагальнити опубліковані документи і матеріали вміщені у різних виданнях.

Підготовка та хід посівної компанії у 1933 році нагадувала ситуацію, що склалася у попередньому 1932 році, але вона набагато ускладнювалася тим, що голод вже став господарем в селах. Так як в селянських засіках, спорожнілих до зернини, не було навіть мишей. Люди доїдали картоплю і буряки, гарбузи і квасину.

Останні осінні місяці 1932 року прозванні народом, "гарбузинь". Грудень 32-го і січень-лютий 33-го дістали назву "пухкутень". Весняні місяці 1933 -го року залишились в пам'яті подолян під назвою "капутень" [6].

Уже із червня 1932-го року спостерігаються рішучі настрої людей, щодо виходу з колгоспів. Про що йдеться у доповідній записці до Вінницького обкому КП(б)У від 30 червня 1932 року. [7] Селяни почали подавати заяви про вихід з колгоспів, мотивуючи це тим, що їм не дають хліба, а ще й забирають той, що вони самі мають. Вже у липні 1932 року в деяких колгоспах на ґрунті голодовки частина колгоспників, які вважались зразковими починають прямо контрреволюційні виступи. Так як уже на той час 30-35% буквально голодують, ще частина уже сильно недоїдає.

Голод не перебирав, не звертав уваги на соціальну чи національну приналежність, стать чи вік – всіх підряд заганяв у могилу. Із спецповідомлення Вінницького облвідділу ДПУ від 19 січня 1933 року дізнаємося про факти голоду в Калиновському районі. [8] Йдеться про с. Гущенці, де зафіксовано 22 голодуючих із бідняків-середняків. А в с. Писарівка два випадки голоду. В Сальнику 8 випадків голоду одноосібників, в яких було проведено вилучення хліба, як у тих котрі не виконували плану хлібозаготівлі. В с. Савники зафіксовано 28 опухлих сімей колгоспники і 56 одноосібників. Як бачимо, був чіткий поділ при фіксації голодуючих- на колгоспників і тих хто не вступив у колгоспи. До них і претензій було більше, хліб вилучали частіше.

У січні – лютому, люди знесиленні злиднями і знущаннями ходили мовчазні, наче німі.

Науменко Анна Антонівна, жителька с. Н. Гребля Калиновського району, 1922-го року народження розповідає: “В багатьох опухали ноги, набрякало обличчя, в дітей роздувалися животи, всихали ручки, ніжки ставали тонкі, як патички – страх було на все дивитися”.

За лютневими даними ДПУ в Гущенцях, Жигалівці, Сальнику, Яневі, Антонополі голодувало близько 80 сімей, з них основна частина припадає на одноосібників, котрі не засіяли свої землі в 1932 році і колгоспники, котрі мали незначну кількість трудоднів. В Яневі, наприклад, голодували сім’ї Панковецького Якова та Лісового Прокопа. Тому не дивно, що невелика насіннєва допомога, виділена одноосібному сектору, відразу ж була пущена селянами на їжу. Для того щоб якось прискорити темп посівних робіт серед одноосібників Калинівський РПК вдався до ряду репресивних заходів. Згідно його постанови від 23 квітня 1933 року у селян, що злісно відмовлялися сіяти, повинні були відбиратися тягло на час посівної та садибна земля і застосовуватись в крайніх випадках, виселення. [9]

Весна не забарилася в селянських оселях вичерпувались останні запаси, в березні становище селян ще погіршилось, голод охопив все більше і більше сімей. В доповідній записці до обкому "О продовольственных затруднениях в Калиновском районе" [10] йдеться про те, що по 20 населених пунктах голодує до 850 господарств, голод відчувають до 3000 чоловік, або ж 35% всього сільського населення Калинівського району, померло від голоду 350 людей. Зазначається, що найбільша кількість смертних випадків по району припадає на чоловіків і на дітей 8-12 років, і значно менше на людей старших 40 років а також на жінок.

Так, за 1932 рік по Калинівському району померло 1325 чоловік, а за 2 місяці 1933 року – 300 чоловік.

Із Калинівки у березні 1933 року доповідали, що у селах з'явилось багато бездоглядних дітей. Що свідчить про важкий продовольчий стан населення, про підвищення смертності.

Пам'ятає цей важкий період Стасенко Параска Дем'янівна, жителька с. Н. Гребля Калинівського району: "Замість їжі використовували лушпиння картоплі, жом, бур'ян, макух, робили ляпці з гнилої минулорічної картоплі..." Жахливе "меню" страв, але люди були раді і цьому, аби вижити.

Із доповідної записки обласної оздоровчої комісії про стан продовольчих труднощів і Вінницькій області від 17 травня 1933 року [11] відмічено й Калиновський район, який був віднесений по ступеню ураженості до першої групи районів, в яких відмічається масова ураженість недоїдання.

Йдеться також про випадки людоїдства і трупоїдства на ґрунті голоду – 7 випадків у Калинівському районі. Від голоду в людей порушувалась психіка, матері втрачали материнський інстинкт, голодний шлунок робив з людей канібалів, примушував їх йти на самий страшний злочин. Із спец. повідомлення Вінницького облвідділу ДПУ від 25 квітня 1933 р. [12] йшлося про те, що в с. Пилява колгоспниця Глуханюк Текля зарізала своє дитя і використала в їжу. В с. Котюженці сином колгоспника С. Бабейко 18 років, вбитий хлопчик 10 років, який просив милостиню, м'ясо було застосоване в їжу. Страшні факти, але правда того страхітливого лиха 1932- 1933 років, коли навіть встигали хоронити і копати яму, копали для всіх. Тієї весни злидні злетілися звідусіль, з усього світу. Всюди голод, кругом смерть.

Голодомор, немов чума, пронісся над Поділлям. Тільки Калинівщина зареєструвала 1332 випадки смерті у 1932 році, а в 1933 році – 7182, а на 1 листопада 1934 року – 979 чоловік.

Отже, бачимо, що стан мешканців Калинівського району був вкрай важким, події того періоду – страшні, а втрати – безповоротні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Трагедія голодомору на Вінниччині 1932-33 років. Вінниця, 2003. – С. 3; 2. Винокурова Ф. А. Голод 1932-1933, 1946-1947 рр. Вінницька область. Документи і матеріали. Вінниця, 1998; 3. Рудич Ф. М. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків мовою документів. К., 1990; 4. Лановий І. Документи свідчать // Прапор перемоги. – 2003. – 9 квітня ; 5. Людомор 33-го: трагедія українського селянства // Прапор перемоги. – 2003. – 12 лютого; 6. Шульга І. Г. Голод на Поділлі, Вінниця, 1993. – С. 134; 7. Лановий І. Вказана праця. – С. 3; 8. Винокурова Ф. А. Вказана праця. – С. 89; 9. Лановий І. Їсти, їсти, їсти... // Прапор перемоги. – 2003. – 12 лютого. – С. 3; 10. Винокурова Ф. А. Вказана праця. – С. 90-92; 11.Рудич Ф. М. Вказана праця. – С. 510-511; 12. Винокурова Ф. А. Вказана праця. – С.93.

Осипенко Оксана
(м. Вінниця)

СПОГАДИ ПРО ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР. ЖИТЕЛІВ С. МЕТАНІВКА, ТЕПЛИЦЬКОГО Р-НУ

Пастушенко Марфа Василівна. За роки голодомору в селі вимерло 950 чоловік. 1932 рік видався не урожайним, загинуло багато урожаю. Почалося безжальне викачування в селі хліба. Забирали навіть посівне насіння. В селі почався голод. Ходили комсомолки Щиголь Єлизавета, Фросинка по селі і відбирали в людей останнє зерно. Документів на це вони, думаю, не мали, бо ніхто їх і нікому не показував. Тих, хто не підчинявся, били. На нашому кутку жила дівчина Маруся, вона збирала в полі колоски, бо ж їсти хотіла, то її так побив Охрименко за те, що вона бідна і померла від того. Ходили активісти, так називали тих, хто ходив по хатах, з жилізними шпичками і шукали скрізь. Люди ховали, хто де міг: і в печі замаслювали, і в землі закопували. Тим, хто йшов до колгоспу, давали по 300г. хліба, а в полі годували із котла, якоюсь баландою. А люди їли все, листя з липи, берестка, коріння кульбаби. Бевзи мама з сином заманювали людей, різали їх і їли, потім їх забрали активісти.

Рогач Ликера Онисіївна. Голод в селі почався вже у 1932 році, рік був не урожайним, але ж не настільки. Люди, які не хотіли йти в колгосп добровільно, в них насильно забирали

корови, свині,в хатах тримали, щоб ніхто не бачив. А зерно ховали хто де міг, і в печі замаслювали і в землі закопували, але «активісти» все знаходили і забирали до останньої зернини, і одяг, який був теж забирали.

Їли собак, черепах, горобців, листя з липи й берестка.

Жінки, які ще могли ходити, з мізерними остатками одежі, ходили в Бершадь, міняли хустки, кожухи, свитки-на віджимки брали спірт. Спіртом зганяли тухлятину, а з віджимів браги і листя пекли пляци, жолуддя в лісі збирали, терли його і їли. Їли і людей. На «джоївці» жила жінка Параска, вона їла дітей, навіть своїх хлопчиків поїла. Знайшли в неї підвал, а там голови дитячі. Їх забрали «активісти» і відвезли в Теплик.

Панянчук Марфа Пантелеймонівна. У 1932-1933 р. спеціально було допущено загибель врожаю в колгоспі. Вже в березні 1932 році в селі було опухлих до 30 сімей. Вперед вмирали бідні. Причому вмирав часто голова сім'ї і залишав напризволяще жінку і дітей.

В людей забирали все до останньої зернини. В селі діяла «Чорна мітла», так люди прозвали активістів, що ходили по хатам. Людей били, заставляли різне покарання. Дівчата пасли вівці – Масюк Їлина, Сірак Зінаїда і збирали колоски, то дядько рідний Їлини, Калень побив їх і загнав у воду конем, вони застудилися і померли. Зерна приховати не можна було. Свої люди шукали в своїх людей, ті хто шукав, їсти не хотіли. Штрикали залізними палицями стіни в хатах, в печах по городі, в стрісі.

Помню, як мама викопала яму біля тину і сховала в неї трохи проса, я над ямкою встановила пательню, коли побачила проходить комісія, почала швидко тіпати коноплі,. Почали шукати в хаті на печі, в клуні, але так нічого і не знайшли. Просо нас від голоду і врятувало.

Гринюк Варвара Гаврилівна. У нас у селі, в роки голодомору, не дозволяли навіть колосків збирати. Навіть було таке, що скільки колосків узяв, скільки років і дадуть. Василина Билан, взяла 7 колосків, то її і 7 років тюрми дали.

Не можна було збирати колоски, охороняли поля, комори. Коваль Калень був обїжчиком полів. Люди їли листя з липи, корінці кульбаби. Померлих від голоду хоронили на цвинтарі. Дід Тодот копав ями. Для звезення померлих на цвинтар був назначений їздовий - Гринюк Платон, йому було 47 років. Був дуже безжалісним до людей. Викидав на віз людей, які ще дихали, щоб не їхати за ними другий раз. А односельчанка Ганна

Ставінська, біля ями на цвинтарі чіплялася за люшню, але він її кинув у яму ще живою. А хто ще міг, мав сили, самі відвозили своїх родичів на цвинтар, то на тачці, на драбині, а то так волокли.

Ховали людей у загальних ямах, по багато душ.

Панянчук Марфа Пантелеймонівна.

- Чи пам'ятаєте Ви,що був голод у 1932-33р.?

Так, 1932 рік видався не урожайним, загинуло багато урожаю. Почалося безжалісне викачування в селян хліба. Забирали навіть посівне насіння, необхідне для врожаю наступного року. В селі почався голод.

- Хто відбирав у людей вирощене в полі?

Комсомолки: Щиголь Єлисавета, Фросинка.

- Чи ті, що відбирали мали якісь документи на збирання продукції?

Думаю що не моли, бо їх ніхто нікому не показував.

- Чи застосовували до людей покарання, побиття, арешти, висилання?

Так, били людей, дітей. На нашому кутку була дівчина Маруся, вона збирала в полі колоски, то її так побив Охрименко (голова колгоспу) за це, що вона і померла від того.

- Чи мали зброю ті, що ходили відбирали хліб у людей?

Ходили з жилізними шпичками. А люди ніхто протів не міг сказати.

Їх приходило і двох і трьох чоловік.

- Де ховали продукти?

Хто де міг, і в печі замаслювали, і в землі закопували.

- Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу?

Давали по 300г хліба, крупи давали, в полі годували із котла.

- Чи забирали одяг, худобу?

Все забирали, хустки забирали, а потім жінки пізнавали свої хустки в тих, що забирали. Настасія Павлова довго не ходила в хустці, а потім об'язалась на весілля, Фота впізнала свою хустку підбігла і здерла з голови свою хустку.

- Що таке закон про «5 колосків»?

В нас було таке, скільки взяв колосків, скільки років і дадуть. Василина Балан взяла 7 колосків то її і 7 років дали. Не можна було збирати колоски. Об'єждчик був Калень Коваль він і охороняв поля, комори.

- Чи хотіли люди добровільно йти в колгосп?

Дехто хотів, а то й не хотіли, насильно забирали в людей корови.

Люди ховали свині, корови в хатах тримали, щоб ніхто не бачив, бо зараз же донесуть.

Люди почали помирати в 1932 році.

- Що було з малими сиротами?

У селі в нас був патронат, їх туди забирали, годували їх там.

В селі не годували тільки активісти, в Цвігун Дем'яна була перемурована хата на затилках і там засипано було повно зерна.

- Що споживали в їжу з рослин?

Їли листя з липи, берестка, коріння кульбаби.

- *Чи відомі Вам випадки людоїдства?*

Так, на "джоївці" жила жінка Параска, вона їла дітей, своїх поїла хлопчиків, бачили, що в неділю вона повела його на ярмарок, по дорозі вбила і з'їла. Просила мою маму, що та зайшла до неї, а та в підвал, а там багато голів дитячих. Її забрали наші активісти і відвезли в Теплик.

- *Де і хто хоронив померлих від голоду?*

Хоронили на цвинтарі. Дід Тодот копав ями, а то самі відвозили на тачці, на драбині, а то так волокли.

- *Чи згадують і поминають померлих від голоду?*

Так, поминають і на "Проводи", і в церкві на кожній службі поминають.

- *Кого ви вважаєте винним у загибелі багатьох людей?*

Власть винна. Я так думаю, що штучний голод був зроблений.

Рогач Ликера Онисіївна.

- Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932-33 р.?

Да, спеціально було допущено загибель врожаю в колгоспі. Вже в березні 1932 році в селі було опухлих до 30 сімей. Вмирали вперед бідні. Причому вмирав часто голова сім'ї і залишав на призволяще жінку і дітей.

В людей забирали все до останньої зернини. В селі діяла «Чорна мітла», так люди прозвали активістів, що ходили по хатах.

- Чи застосовували до людей покарання?

Дуже били. Дівчата пасли вівці Масюк Ілина, Сірак Зінаїда і збирали колоски, то дядько рідний Ілини Калень побив їх і загнав у воду конем, вони застудилися і померли .

-Чи можна було приховати трохи зерна? Хто і як шукав продукти?

Свої люди шукали в своїх людей, ті хто шукав. Їсти не хотіли. Штрикали залізними палицями стіни в хатах, в піч, по городі, горшках, в стрісі.

Помню, як мама викопала трохи проса, я над ямкою встановила петельню, коли побачила що ходить комісія, почала швидко тіпати коноплі. Почали шукати в хаті, на печі, в клуні і так нічого і не знайшли. Просо десьто нас і врятувало.

-*Чи дозволяли у полі збирати колоски?*

Ні, не дозволяли, все до одного колоска потрібно було здавати в колгосп. А їли собак, черепах, горобців.

-*Чи можна було купити щось у місті чи виміняти?*

Жінки, які могли з мізерними остатками одежі, ходили в Бершадь. Обмінювали хустки, кожухи, свитки на віджимки тину, а з віджимків браги з листям пекли пляци. Ще жолуддя в лісі збирали, терли його і їли.

-*Чи відомі вам випадки людоїдства у селі?*

Бевзи їли, мама з сином Ригором заманювали людей, різали і їли.

Цвігун Дарка вирвалась від них і втікла. Потім їх кудись забрали.

-*Де і хто хоронив померлих від голоду?*

Вмирали сім'ями, кутками. Для звезення померлих на цвинтар був визначений їздовий Гринюк Платон. Йому було 47 років. Він був безжалісним до людей. Викидав на підводу людей, які ще дихали, щоб не їхати за ними другий раз, а селянка Ганна Ставінська біля ями на цвинтарі чіплялась за люшню, але він її кинув у яму ще живою. Ховали у загальних ямах, по багатьох душ.

-*Чи поминають померлих від голоду в церкві?*

Наша церква Успенської Божої матері відноситься до Московського патріархату. На кожній службі поминають померлих від голоду. Я розповідала своїм дітям, онукам про голод, але дай Боже, щоб цього більше не повторилось ніколи. Зараз власть гинача, жити добре, а тоді, то всьо власть робила.

Стаєна Вікторія
(м. Вінниця)

СПОГАДИ ЖИТЕЛІВ М. КОЗЯТИН ПРО ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР.

Грабовська Марія Олександрівна **1922 р.н., жителька м. Козятин, вул. Гайдара №61.**

«Тут, де я зараз проживаю – це моя батьківщина. Батько, Кашперовецький О., працював у вагонному депо, мати-у колгоспі. Крім мене в сім'ї було ще двоє дітей. Я була найменша. Під час голодомору 1932-1933 рр. ми не дуже голодували. Батько на роботі отримував пайок – хліб і завжди нам намагався принести шматочок «від зайчика»,а частину з'їдав сам. Коли пайок не давали, мама теж не мала, що дати йому на роботу.

Пам'ятаю, що варили суп з лушпайок картоплі і кропиви. У сусіда були жорна, а мамі в колгоспі давали трохи зерна, тому на тих жорнах мололи і з тієї круп'янки теж варили суп. Головою колгоспу був тоді Абрамюк М., дуже добрий чоловік. Він посприяв тому, що від нашої садиби не відрізали землю. Я пам'ятаю, що на нашій вулиці лежали труни людей. Не знаю що то були за люди. Загалом, нам було легше жити, ніж сусідам».

Ковальова (Поліщук) Ірина Юстинівна**, 1927 р.н. м. Козятин, вул. Пушкіна №11**

«Я народилася в селі Перемога Козятинського району. Під час голодомору 1932-1933 рр. померли мої дві сестри, поховали їх в одній могилі. Пам'ятаю: вони лежали посеред хати, розпухлі від голоду.

Ми з сестрою ходили збирати по городах гнилу картоплю, буряки, їли лободу, кропиву. Пам'ятаю, як приходили озброєні люди і висипали з горщиків крупу, забирали все до останньої крихти. Якось мама побачила, що до хати йдуть чужі люди, зібрала кілька хусток, сховала нам за пазухи і наказала бігти з хати. В мене були такі розпухлі ноги, що я не могла ступити і кроку. Старший брат пішов з дому в пошуках їжі і пропав безвісти.

Час від часу в село приїжджала підвода, на яку забирали труни, а іноді і напівживих людей. Один чоловік знайшов сили злізти з тієї підводи і прожив ще довге життя.

Шкільнюк Ганна Семенівна, **1923 р.н., жителька м. Козятин, вул. Жовтнева №41.**

«Пам'ятаю, що того року був непоганий урожай, якого вистачило б на прожиття. Але почали організовувати колгоспи і ,щоб зламати опір селян, винайшли ефективний метод-штучний голодомор. Єдина надія залишалася на худобу, яку, на щастя, не забрали. Я знайшла на городі морквину і зварила для себе і сестер молочну кашу з моркви. Одного дня наша молода сусідка розповіла, що в сусідньому селі мати зварила власних дітей. Ми з сестрою дуже злякалися, що і наша мама нас з'їсть. Ми сховалися на горищі, але коли мама прийшла із заробітків, то розплакалась, пригорнула нас до себе і сказала, що такого ніколи не зробить».

Славута Віра Панасівна, **1919 р.н., жителька м. Козятин, вул. Чайковського №41.**

«Коли був голод, наша сім'я жила по вулиці Садовій. В сім'ї було четверо дітей: Панасія, Василина, Петро, Віра. Батьків не було, вони вмерли ще раніше. Ми жили самі і хазяйнували. Була корова, допомагали сусіди.

Я ходила копати городи людям, там збирала гнилу картоплю, потім розводили у воді і варили таку юшку. Літом 33-го в річці було багато риби-кобликів, це теж спасало. Одна дівчинка, з якою ми разом ловили рибу, тут же ковтала рибу сирою. Я приносила рибу додому і варила. Рибу не чистили від нутрощів. Інколи пекли на цеглинах. Діти не були членами колгоспу і тому в них відібрали землю, але, коли ми вступили в колгосп, то віддали частину землі. Таким чином, була присадибна ділянка.

Я ходила в городню бригаду сіяти огірки і, коли ніхто не бачив, їла насіння. Головою колгоспу тоді був Абрамюк М. він не трусив людей, але і не давав нічого. Для тих, хто працював у колгоспі, варили юшку. До столової за мискою юшки могли йти всі голодні.»

Ялина-Дреліховська Світлана
(м. Вінниця)

СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР. У ПІЩАНСЬКОМУ РАЙОНІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Голодомор в Україні 1932-1933 рр. є катастрофою і тяжким злочином XX століття планетарного характеру. Геноцид було сплановано вищим більшовицьким партійним керівництвом радянської держави і реалізовано в УРСР через її апарат на місцях.

Командно-адміністративна система з її заходами в сільському господарстві вела справжню війну проти власного

народу, проти селянства. Хлібороби стали безправними колгоспниками-кріпаками держави позбавленої можливості користуватися результатами власної праці.

Голодомор у моєму рідному Піщанському районі Вінницької області був таким же страшним як і в інших районах області і регіонах України. У даній статті ми маємо намір показати перебіг голодомору в селах Піщанського району за спогадами очевидців, використавши праці відомих вчених, архівні матеріали, а також дослідження місцевих краєзнавців.

З даної проблеми важливими і цінними є праці С.Кульчицького [1], М.Савченка [2] .Великий внесок у дослідження причин перебіг і наслідків голодомору 1932-1933 рр. зробив І.Шульга [3]. Його праця "Гірка правда" присвячена вивченню цієї проблеми, зокрема у Піщанському районі. Рясніють повідомленнями про голодомор обласна преса, піщанська районна газета "Піщанські вісті". Пишуть краєзнавці, очевидці і свідки тієї трагедії. Тут слід виділити дослідження В. Брендуляка [4], О. Безносюка [5], Г. Лихацької [6] та інших.

Отже, тема голоду хоч і є достатньо напрацьована у масштабі України і області зокрема, проте вона потребує більш ретельного регіонального опрацювання і дослідження.

Голод 1933 року був, як ми нині знаємо, не випадковим. Архівні документи стверджують, що в кінці лютого 1933 р. голод охопив всю територію Поділля, зокрема і мого рідного Піщанського району. Не було села в якому б щоденно не з'являлися все нові випадки опухання і смерті людей. Документи заперечують наклепницькі твердження секретаря обкому партії Чернявського що, мовляв голодують ледарі [7]. В селах Батрацьке, Гонорівка, Рудницьке, Чорномин, Баштанків Піщанського району голодували сім'ї, у яких вироблено більше 200 трудоднів. В інформації за 4 квітня 1933 р. говорилося про те, що в області багато людей харчується лушпайками, половою, різним падлом, що вже виявлені пухлі, є випадки смерті. В Піщанському районі настрій "пораженческий" [8], хліба в колгоспах немає. Колгоспники з примусу продали зароблене зерно згідно з зустрічним планом державі, а тепер голодують. В селах Бурківці, Трибусівка, Зарубинці люди збираються групами по 20 -30 чоловік щоденно відправляються на станції Рось, Зарубинці, а звідти їдуть до Москви, Калуги, там купують хліб, а деякі залишаються на роботу, а потім сім'ям надсилають пакунки.

Згадують очевидці, ***Безносюк Олексій Карпович*** 1926 року народження, житель села Гонорівки Піщанського району.

1933 рік… Мені було сім років. Пухлі ноги і руки від голоду. Батько з матірю пішли з рідного села, куди очі дивилися, рятуючись від голодної смерті та арешту. Я залишився зі старенькою бабусею, яка кожного дня варила здоровенний казан кандьору, і ми їли той кандьор не тільки вдень, а й вночі, бо голод не давав спати. Кандьор – це відро води, ложка солі, кілька шматочків напівгнилого буряка, інколи одна-дві ложки кукурудзяних круп, кропива, лопухи, кульбаба. І така їжа кожного дня. Все, що потрібно для кандьору, збирав я, бо бабуся не могла згинатися. В неї темніло в очах і вона падала [9].

Михальчук Ганна Лук'янівна, 1913 року народження, жителька села Трибусівки Піщанського району.

Почалося 32 року. Ходила бригада по дворах і забирала зерно, все забирала, аж з горшків. Добували й картоплю, закопану на насіння. Почався голод. Вже зимою 1932-1933 року люди мерли. В сусіда, Красноголового Василя, померло два сини і дві дочки (Таня і Віра). У Красноголового Павла – вся сім'я (дівчина Віра, два хлопці – Іван та Петро). Прийшли з сільради виконавці, їх на підводу склали, викопали яму і всіх в одну яму. Члени комнезаму витрусили зерно, але потім і вони померли від голоду.

Моя двоюрідна сестра Дунька дуже бідувала. Вона в 33 році народила дитину. Вона сама йде на роботу, бо там давали 200-300 грамів муки, посадить у дворі дитину (півтора року) на цілий день, і воно пасеться – їсть спориш.

За день помирало по 9-10 чоловік.

Мій чоловік Лук'ян робив тоді в шляхбуді з конем. Давали за день дві буханки хліба і висівки. Він мені наказував, щоб я приходила до нього, бо він не міг витримати, щоб той весь хліб не з'їсти, а в дома ж – діти. Ще й чужі приходять, просять, лементять допомогти, і ми мусили ділитися.

Настали жнива. Люди виминали колоски, але зерно ховали в пазуху щоб не видерли. Вдома скоренько на жорнах роздирали і варили казан супу. Діти виїдали, але вони були виснажені, ще хотіли їсти, шкребли казан.

Здохлі коні люди роздирали, йшли з раднами, приносили й їли. Ішла в їжу гичка й трава. На кутку помер Харитон з жінкою. Лишилося двоє дітей: дівчина й хлопець. Хлопець помер, то дівчина його, поки прийшли, об'їла.

Бондарук Василь взяв жінку з Чернятина. То вона розказувала, як зарізала свою дитину : “Я беру дитину на цеберчик, а воно питає : “Що ти будеш, мамо робити?” – “Нічого, нічого”. Сусід через вікно побачив, що вона щось смажить. Коли прийшли –вона запихається, їсть. Їй дали три роки. Коли вона призналася чоловікові, він її не захотів знати” [10].

Кирищук Костянтин Іванович, народився 1921 року в селі Болган Піщанського району.

Довго тривожила мене і тривожить думка про голод 1933 року. Вину історія кладе на Сталіна та його підручних Молотова і Кагановича. Вічне прокляття їм від українського народу.

Весна тридцять третього… Мені в той час було дванадцять років. Братів я не мав. Було чотири сестри, одна загинула з голоду. На моїх очах загинув з голоду і мій батько. Мати померла за три роки раніше. Варили лободу і кропиву, за цим і жили. Ноги опухали і блищали. Я спасався тим, що пас корову в сусідки, пив молоко. Двір заріс високим бур’яном. В ньому часто були невідомі трупи. Хто мав трохи сили, закопував ці трупи, як скотину. Люди ходили по полях і викопували торішню гнилу бараболю, пекли з неї балабухи. Хто сильно опухав, рухатись уже не міг, чекав смерті. Коли я згадую цю голодну весну, хочеться плакати за рідними, за близькими, за всіма людьми, хто потерпів від цієї страшної трагедії. Груди мої наповнюються гнівом і обуренням проти злочинів, заподіяних моєму народові [11].

Отже, дані свідчення є доказом того, що штучно організований голодомор – одна з найстрашніших трагедій в історії українського народу і один з найбільших злочинів сталінщини перед українством. Ми не можемо і не сміємо мовчати про це. Мертві вже не можуть розповісти про муки голодної смерті, яких вони зазнали. Тому обов’язок живих – сказати правду про ті події за них, донести її до наступних поколінь.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кульчицький В. Голодомор 1933 рр. – сторінками історії. // Історія України. – 2008. - №9. – С. 4-7; 2. Савченко М. Голодомор 1932-1933 рр в Україні. // Історія України. – 2008. - № 13. – С.6-9; 3. Шульга І. Гірка правда: нарис історії Подільського селянства. – Вінниця, 1997; 4. Брендуляк В. Ми так довго про цих мовчали…// Поділля. – 1996. – 10 серпня. – С. 2; 5. Безносюк О. Пам’ятаю страшне лихоліття // Піщанські вісті. – 1993. – 29 червня. – С.2; 6. Лихацька Г. 25 квітня. – День пам’яті…// Піщанські вісті – 1993. – 9 квітня. – С. 2-3; 7. Шульга І. Вказана праця. – С. 73; 8.Там само. – С.29; 9.Безносюк О. Вказана праця. – С. 2; 10. Лихацька Г. Вказана праця. – С. 2; 11. Там само. – С.3.

Франчук Валерій Олександрович
(м. Хмельницький)

Ще у далекому дитинстві моя сива матінка відкрила “скриню пам’яті” на самому дні якої, десятки років жило і живе те страхіття. Їй повною мірою випало та страшна участь, яка забрала не одну добру душу, покалічила не одну долю.

Свідчить Франчук-Кобилянська Марія Броніславівна, 1918 року народження, жителька села Зелена, тодішнього Антонінського повіту, Кам’янець-Подільської губернії (тепер Хмельницька область, Красилівський р-н).

- Вже осінь 1932 принесла багато біди … Ширяли, мов круки, по хатах активісти … – слово обірвалось, мати і тепер боялась про таке говорити.

- Та потім прийшов той чорний 1933 рік … – Мати на мить зупинилась, і замовкла, немов поринула в ті страшні роки, коли була малою, далі продовжила, – особливо нестерпним стало життя, коли прийшла весна 1933р. Ми, сину, вижили завдяки добрій душі вчительки. Звали її по сільському Антонька – раніше наш батько щороку в неї молотив гречку. Вона в подяку за добру роботу дала йому висівки, і то просила не варити, а розмочувати у воді і так їсти, щоб нічим не запідозрити сільських активістів-душогубів.

- З молодої зелені лопухів запарювали клейку масу і так , як могли, спасалися. – Я фізично відчуваю, як мамі тяжко згадувати.

- От одної весняного дня, ми, діти, з мамою на город щось нарвати для себе; а там, в цибулі, сидять сусідські дітки. З рота у них йде піна зелена. Наїлись вони тої цибулі, одне вже вмерло, сидячи, а друге дитя ще було живе, хоч спасти вже не змогли, померло …

Від почутого жаху в мене на мить перехопило дух – я не міг і слова сказати. Мати сиділа тихо, а з очей лилися великі краплі сліз. Я обняв її, приголубив, заспокоїв, ми ще трохи посиділи мовчки і мама продовжила страшну сповідь людини, яка чудом залишилась живою.

- Рвали ми, сину, ще нестиглі, зелені ягоди бузини і лебеду, все це змішували, добавляли води – виходила така страва …

- Сусідка в безпам’ятстві від голоду добила свою ще живу дитину і зварила, щоб вижити … Та й сама скоро померла, бо зійшла з розуму …

Моя мала стверджує, що цей голодомор був створений антилюдською системою, представники якої начисто забирали всі

харчові припаси селян, включаючи навіть приготовлену їжу із тарілок і горнят. Боже борони, щоб було чути звуки працюючих жорен! Тоді приходили активісти, розвертали піч і стіни в пошуках схованого зерна. То були і чужинці, і свої, сільські …

І знову сльози на маминих очах, сльози і в моїх теж. Але я прошу ще і ще маму розповісти про той злочин, хоч сил немає слухати, щоб запам'ятати та передати іншим, що пережили наші люди.

- Сидимо ми якось на призьбі, чуємо з дороги біля тину стогін, дивимося – а це сусід, який ледве чутним голосом каже: „Бронику, дай хоч раз гомелясу, а то помру", – і якось дивно те говорить – аж в нього губи, клеєм, що на вишнях виступає, склеєні. Спасався тим клеєм та помер.

Мати якось обм'якла, мов хотіла відірватися від тої пекельної пам'яті, та як відірвеш життя прожите в тому жаху?! Тихо продовжила: - Не можу, сину, більше про цю біду говорити, бо ніякого часу не вистачить і сили ніякої не хватить все те пережити знову. Бо ж і 46-й страшний, і 47-й ми теж дуже тяжко пережити, мали загинути, та, видно, Божа сила нас для чогось зберегла…

Зі слів своєї матері Франчук Марії Броніславівни почув цю страшну сповідь-свідчення і записав Франчук Валерій Олександрович 24 січня 2002 року.

СПОГАДИ ОЧЕВИДЦІВ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР.: ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ

(спогади зібрані студентами Хмельницького інституту МАУП у 2007 р.; матеріали упорядковано та підготовлено до друку старшим викладачем кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Парандій В.О.)

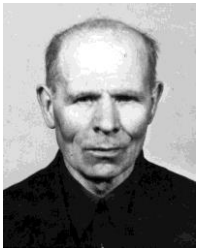

ЯЩУК В.І.
Народився 2 серпня 1912 року.
Житель с. Нестерівці
Дунаєвецього р-ну
Хмельницької обл.
(записав у 2007 р. Антошков Анатолій)

Мені зараз 95 років, але я на жаль дуже добре пам`ятаю ті страшні дні, місяці, коли всі думки зводилися до одного: їсти, їсти …Мені тоді було 20 років. Голод нестерпно мучив моє, безсиле тіло. Сім`я наша була багатодітна. Мої батьки працювали у колгоспі, там їм давали їсти баланду – вариво із висівок, дерті, горохового борошна; вони завжди брали з собою відеречко щоб і нам щось принести. Кожному діставалось по кілька ложок, але через деякий час й це перестали давати. Що робити? Нам татко десь дістав насіння цукрових буряків. Мололи його в жорнах, домішували в те борошно кислого жому і пекли млинці. Вони були бридкі, наче з тирси але голод – не пан…

Я згадую… коли прийшла весна, наша їжа трохи урізноманітнилась, бо вже з`явилась лобода, кропива, липове листя. Хоча їсти вже було більше, мати почала пухнути. Щоб урятувати сім`ю, тато взяв все золото мамине яке в неї було і поїхав на Кубань а мене залишив біля неї. Коли через тиждень він повернувся, то мама від радості не могла знайти двері, щоб йому відчинити. Татко привіз кілька пудів кукурудзи, паляницю хліба і кілограм п’ять борошна. Тоді це для нас було велике свято. До нас приходили сусіди, родичі, (татко мій був, дуже добрий) і ми з ними також ділилися. А тут, на щастя ще й отелилася корова. Так ми вижили, врятувались від голоду. Допомагали й родичам, але всіх ми не змогли врятувати, голод забирав все більше і більше людей…

Тяжко було дивитися на односельчан, які пухли і падали мертвими на дорозі. Дві підводи щодня їздили по вулицях і забирали мертвих, звозили їх до великої ями. Щоб більше

вмістилося, то ще й притоптували. Були і випадки людоїдства, про які навіть не хочеться згадувати – то найжахливіші плями нашої гіркої історії: голод перетворював нас на звірів.

Я б ніколи не хотів, щоб ще колись подібне повторилося в нашому житті.

З моїх слів записано вірно:

БУРЯК Лідія Миколаївна
Народилася 19 травня 1927 року
у м. Хмельницькому
(записала у 2007 р. Войтович Юлія)

У 5-6 років мене застали злі часи голодомору. Для того, щоб вижити я із своєю сестрою були змушені самі шукати собі їжу. Жили ми тільки з мамою і їй було важко. Тата забрали під Полтаву робити на чужі землі через те, що не хотів віддавати останню їжу активістам, які постійно приходили і забирали все, що в нас було. Основною їжею були лісові ягоди, терен, глід, лушпайки від картоплі, перемелене насіння, робили страви з кукурудзи в переміш з травою, варили борщ з лободи, замість жиру іноді використовували віск. Ще робили фрамугу і малай, але це ми їли дуже рідко, і це було за щастя. Люди бачили ягоди і бігли один наперед одного, хто сильніший той забирав більше. Глід – це червоні ягоди, стебло їх дуже колюче, а кожен хотів зірвати собі якнайбільше ,тому всі руки від них були окровавлені. Усі діти ходили по полях в пошуках зерна, крали по одному колосочку. Усю їжу закопували щоб ті не вкрали чи не відібрали. Крали і свої, бо вижити хотіли всі. Було й таке ,що люди бачили як вовки роздирають коней, кидались відганяти вовків, щоб забрати м'ясо. Не дивлячись на те, що це було м'ясо коня, люди їли його і давали його їсти своїм малим дітям.

Люди на стільки були залякані, що поряд завжди носили з собою ніж або сокиру.

Були різні села: були бідніші, були багатші. У дуже бідних селах були випадки коли люди їли людей. Люди самі вмирали від голоду, пухли від голоду, падали від безсилля. По дві підводи мертвих вивозили хоронити, а закопували усіх в одну яму.

З моїх слів записано вірно:

ВАВРАШКО Іван Петрович
Народився у 1923 році
у с. Ясенівка
Ярмолинецького р-ну
Хмельницької обл.
(записала у 2007 р. Білик Люба)

Пережив ті роки в час свого дитинства. Коли почався голодомор я закінчив 3-й клас. Сім'я моя була на той час не велика: батько, мати, брат і сестра. Настала весна, усі люди почали засівати поля. Мій батько Петро висіяв майже усе зерно, залишилось тільки 25 кілограм ячменю. Перший раз ходили уповноважені з залізними штирями і протикали землю, стріхи, шукаючи таким чином зерно та інші зерна і навіть бараболю. Але в нас нічого не знайшли, бо мій батько заховав його в ямі на подвір'ї. На другий день батько вже не боявся він думав що більше не прийдуть і поставив зерно до комори. Тоді тато побачив що їх ходить біля восьми чоловік. І мій батько переховав у хату в припічок. У печі закрив соломою, а самий головний Коваль Гаврило крикнув:

- Перевірте ще раз.

- І всі почали протикати залізними загостреними штирями і один із них крикнув:

- О, здобич, пашня є в мішку. А мій брат почав плакати і просити.

- Дядьку не забирайте! Нам не буде що їсти! Він крикнув – Замовкни!

І забрав зерно.

Я тоді вже закінчив третій клас. Пішов до колгоспу у найми пасти вівці. Кожного дня мені давали літер зварених Белки з гороху або з пшениці і 200 грам хліба, 2-рази в день. Один літр я сам з'їдав,а другий я приносив додому. Мама варила юшку з зелені і добавляла Белки і так вечеряли. За ціле літо я заробив 97 трудоднів. За трудодні мені дали 4 кг 850 гр. пшениці.

Одного разу восени, коли я пас вівці на полі, то теребив колоски пшениці, а зерно висипав в кишеню. Один із уповноважених - Бирко Василь побачив і висипав з кишень все зерно в стерню.

Восени 32-го року дали план до двору, заплатити 400 рублів з сім'ї. Мати продала все що було в хазяйстві, а в вечері батько заніс усі гроші в сільську раду. За столом сиділи близько восьми

чоловік уповноважених. Він поклав на стіл гроші і один із них прибрав їх у свою кишеню. Інший тим часом написав заяву про сплату грошей і наказав поставити підпис. Батько підписався. Цей чоловік зачитав заяву в якій була інформація не про сплату, а про те, що батько і вся його сім'я відтепер є працівниками колгоспу.

В селі панувала голодна смерть. Не тільки у нас вдома, а й в усьому селі. Забрали не тільки хліб, а й бараболі з погреба. На початку 33-го року ми продали корову. Половину вартості віддали грошима, а іншу половину харчами. На отримані гроші, склавшись із сусідом, ми придбали на дві сім'ї іншу корову.

Ще хочу розповісти про одну сім'ю, яка жила на Дубині в панській хаті де проживав Дідик Юрко. У нього була жінка і четверо дітей. Протягом 32-33 рр. він не вступив до колгоспу. У 33-му році він зібрав із свого поля зерно і звіз усе додому на подвір'я. Коли його не було вдома, до нього приїхали уповноважені і забрали все цінне із будинку і зерно на подвір'ї. Мій батько Петро був тоді їздовим. Його направили забрати це зерно і розвезти по домівках уповноважених. На другий день Дідик прийшов у сільську раду, щоб отримати документ про конфіскацію хліба, а у відповідь почув лише погрози: «Якщо будеш нагадувати нам про це, посадимо в тюрму!!!».

Мені дуже тяжко згадувати про минулі роки.

З моїх слів записано вірно

ГНИДА Марія Михайлівна
Народилася у 1922 році
смт. Нова Ушиця
Хмельницької обл.
(записала у 2007 р. Долуман Марина)

У бою люди гинуть швидко, вони борються, їх підтримує товариська солідарність і почуття обов'язку. Я бачила як люди вмирають на самоті, поступово, вмирають страшною смертю, без усякої думки виправдати свою самопожертву в ім'я справи. Їх загнали в пастку і залишили там вмирати з голоду, кожного в своїй хаті. Політичне рішення, ухвалене в далекій столиці за столами конференцій чи банкетів.

Найстрашніше, коли це були маленькі діти, висохлі, мов скелети. Кінцівки їх звисали з роздутого живота. Голод стер з наших облич усі сліди дитинства, перетворивши на замордованих

примар, і лише в очах ще лишився відблиск далекого дитинства.

Страшна була весна 1933 року. По селу їздила підвода і збирала по дворах мертвих людей. Були такі дні, що з однієї хати в один день виносили по шість душ. Деякі сім'ї ховали рідних у садку чи в кінці городу. Купи зерна і картоплі, зібрані на залізничних станціях для вивезення в Росію, гнили просто неба. Але охорона не підпускала до них голодуючих селян. В окремих випадках люди, яких ще не зовсім покинули сили, наважувалися на штурми зерносховищ. Їх розстрілювали!

З моїх слів записано вірно : Теч-

ГРУБАК Марія Петрівна
Народилася 14 серпня 1922 року
В с. Лісові Грінівці
Хмельницький р-он
(записала у 2007 р. Машнова Анастасія)

На той час коли почався голодомор мені виповнилось 10 років. Сім'я наша жила взагалі-то у достатку, хоча й багатством не вирізнялись. У батьків нас п'ятеро було, 4 доньки та один син. Наш батько був доволі гарним столяром, ось й цим заробляв на життя. Одного ранку, ще коли тільки почало світати, прийшли до нашого будинку, й можна сказати так, «розкуркулили». Забирали все: дерев'яні дошки, столярний інструмент, їжу, навіть бочку з квашеними яблуками, так як вона була занадто велика та винести з будинку її не змогли, то просто перевернули на проході. Яблука котились по вулиці, де стояли голодні діти, але брати їх було заборонено, під страхом смерті. Обібравши нас до «мотузки», вигнали на вулицю. Ось так ми й залишились без житла.

Ми тинялись від хати до хати, просячись на нічліг. Світ не без добрих людей, дехто допомагав а дехто боячись за своє життя відправляв далі. А моя старша сестра зі своїм чоловіком та двома дітками проживали у селі Климашівки. Їхня сім'я також було розкуркулена. Щоб заробити якусь їжу її чоловік був змушений працювати в наймах, але одного разу повертаючись додому з маленьким клуночком харчів, його перестріли та забили до смерті й забрали зароблену їжу.

У той час у моєї сестри помер й маленький син – він спух від голоду. У часи великого голодомору траплялися навіть випадку канібалізму. У селі Климашівка жінка з'їла свого сина, яку я знала особисто. На той час їжі було мало, соромно сказати, але ми їли навіть жуків-«рогоносців», аби не вмерти з голоду. Збирали лузгу з кукурудзи, ходили на поле збирати дикий часник. Одного разу навіть жінка мене сильно побила лиш за те, що вона також хотіла збирати той дикий часник. А також ходили на далеке поле ,під страхом смерті, яке знаходилось за 12 кілометрів від села, та збирали гнилу картоплю. Ночували під скиртою, а ранком повертались додому, ледве доходячи, адже я також спухла, й зовсім не мала сили. Мати картоплю мила та варила їсти, та ще пекла хлібчики з перетертої кукурудзяної лузги. Багато людей гинуло у той страшний час. Мій батько помер від голоду, рятуючи нас, відаючи нам свою частку їжі. У ті суворі часи навіть не дотримались звичаїв. Людей ховали без гробів, по перше не було де взяти дерева, та й головною причиною було те, що не було сили майструвати ті труни, людей грузили на підводи та вивозили за межі села.

Після смерті батька, наша сім'я розпалась. Так як мати не могла вигодувати всю сім'ю. Ми пішли в найми до євреїв, у місто, та за шматок хліба виконували будь яку роботу. Саме тому ми й залишились живі.

З моїх слів записано вірно :

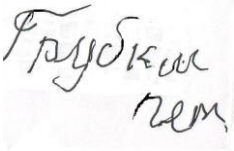

ГУЦАЛЮК Лікора Миколаївна
Народилася у 1904 році
с. Чернелівка
Красилівський р-н.
Хмельницька обл.
(записала у 2007 р. Янкова Ірина)

1924 року переїхала в Шрубків, бо вийшла заміж. А 1933-го уже мала трос дітей, але й бігала на колгоспну роботу, бо там давали пайок. Хоч він нас не рятував. Врятував нас від голодної смерті мій чоловік, Петро Григорович, який ходив по селах майструвати. За харчі. Знаєте, Маруся моя не пухла, а старий, Парася, Стьопа пухли. А я дуже висохла.

Чоловікових батьків з хати виганяли активісти, а нас не чіпали. У мене якраз город був коло цвинтаря, то я бачила на власні очі, як хоронили мертвих. Викинули з хури і поїхали. Після цього злітаюлись ворони, викльовали очі мертвим.

Хто мав совість і силу, той ходив закопувати своїх односельчан. Тетяна Польова, Гапочка Теплого і я не раз брали лопати. Копаємо яму і кидаємо мерців. На нашу жіночу долю випадало всякої роботи. Не доведи Господи, пережити подібне іншим.

На роботі давали невеликий шматок хліба і то не завжди. Норму не кожного разу виконувала, бо бігала годувати дитину. Якось сиджу на порозі з дитиною, але бачу, йде мій сусід Олекса Березніцький, бригадир. Несе буханку хліба на долоні і хизується з мене: «Бачиш, я буду хліб їсти, а ти того та того (по-глупосному)». Отаке творилось. Мені не дасть пайок, Гапочку Теплого зобидить, так перебивається на чужому хлібові. А тим часом 1933-й рік забрав од нас назавжди мого семирічного синочка Стьопу, чоловікового найменшого брата. Померла чоловікова бабка Явдоха. Вона пішла у Меджибіж і там на базарі купила холодець. Принесла додому стала їсти і побачила в ньому дитячі пальці з нігтями. Після такого прикрого випадку бабуня захворіла, нічого не їла і померла, а за нею невдовзі померли чоловікові батьки.

На всіх Петро робив домовини. Розбирав для цього клуню. Самі все робили, ніхто не допомагав, бо в кожного своє горе. Клали домовину на тачку і везли на цвинтар, а там закопували.

З моїх слів записано вірно

КАЛАШНІК Георгій Данилович
Народився 10 червня 1915 року
в с. Дубінка
Чорнобаївського р-ну
Черкаської обл..
Ветеран Великої Вітчизняної війни, учасник бойових дій. *(записала у 2007 р. Малінська Інна)*

Важка доля та важкі випробування випали на моє життя. Своїх батьків не пам’ятав ніколи, вони померли рано. Із своїх близьких пам’ятаю тільки дві старших сестри, Варку та Олену. Олена була заміжня і жила в селі під Черкасами. А Варка працювала у наймах, у пана в Черкасах. З дитячого будинку я втік

ще малим хлопчиком. Податись нікуди було і я вирішив шукати сестру Варку. При вході на базарі слідкував за нею, коли вона приходила за продуктами. Підійти до неї не міг, бо знав, що з собою мене не візьме ніколи, тому що виженуть її з панського будинку. Від голодної смерті врятувала мене сестра, крадькома підгодовуючи під ворітьми.

Нелегким було сирітське дитинство, та ще важчими були юнацькі роки, а особливо 1932-1933. Повернувшись у рідне село, нічого доброго там не застав, оскільки з мого будинку мене вигнала рідна тітка, яка була не задоволена моїм поверненням. Продуктів харчування не було ніяких, на полях збирав трухляву гнилу картоплю і їв її. Найстрашнішою була зима, тому що з їжі у селі було забрано все до останньої зернини. З приходом весни їли траву, лободу та листя бересту. Крім їжі в людей забирали останню одежину, шукали гроші. Хоч люди, які мали якусь копійку, самі несли свої «скарби» в колгосп, щоб хоч якось відтягти голодну смерть, аби в надії вижити. У селі я бачив людей, які втрачали людську подобу. Вони вже нічого не просили, а просто лежали під стінами та парканами спухлими колодами. А ще мені дуже запам'яталися черги за хлібом, який був як тирса. Інколи вони тягнулися в кілька кілометрів і в них люди просто помирали. Діти і дорослі проходили вулицями села, обминаючи ще не підібрані трупи.

З моїх слів записано вірно

КЛІМОВА (дівоче прізвище Палічук)
Зінаїда Миколаївна
Народилася у 1926 році
в с. Немиренці
Городоцького р-ну
Хмельницької обл..
Учасник Великої Вітчизняної війни
(записала у 2007 р. Малінська Інна)

Була я ще малою, але пам'ятаю все, так ніби було це вчора. У батьків нас було двоє, я і молодший брат. Батько працював у млині, тому жили ми непогано, але хата у нас була дуже малесенька і розвалювалась. Батько приносив додому пересівки із зерна і мати крадькома вночі з них робила млинці. Та це тривало недовго. Коли приходили виконавці влади, то по селі зчинився

лемент та крик. Металевими штирями вони протикали печі, солому, землю на подвір'ї, шукаючи глечики з зерном. Коли не знаходили продуктів харчування, забирали все, що потрапляло їм під руки. Так у нас забрали дошки, які батько придбав, щоб підперти падаючу хату. Їх забрали на будівництво магазину в колгоспі, а моїх дідуся і бабусю було вигнано на вулицю, тому що їхню хату розібрали для потреб колгоспу.

По вулицях ходили опухлі люди. Помирали просто під тином. Страшно згадувати тих людей, у яких по опухлих ногах стікала юшка.

Мати розповідала, що розкуркулювати у нас не було чого, крім тих нещасних дощок та кількох глечиків висівок, але і те забрали. Рятувалися коржами із товченого проса та лободи, а також варили листя з береста.

З моїх слів записано вірно

КУХАР (дівоче прізвище Козловська) Ніна Володимирівна
Народилася в листопаді 1918 року
в с. Вишнівчик
Чемеровецького р-ну
Хмельницької обл.
(записав у 2007 р. Войтович Олександр)

У 1932 р. до села Демківці прибули два «двадцятитисячника» - Гончарук та Родіонов. До них приєдналось кілька представників з району та декілька голів з нашого села. Вони почали ходити по всіх людях та збирати все, що було зв'язане з хлібом. З хати в хату ходили «бригади», забираючи все до квасолини чи навіть будь якої крупинки. Якщо хтось з селян приховував трохи зерна чи якоїсь небудь їжі, чи то на городі закопували, чи то по хаті ховали, бригада знаходила це все і не тільки відбирала, а ще й могла добряче набити ту людину яка сказала, що в них нічого нема. Траплялося таке, що відібране зерно не потрапляло в державу, а перебувало в хаті кожного з збирачів, які шантажували багатьох попухлих з голоду дітей, щоб вони видали де в хаті чи в кого з сусідів є десь захована їжа. Діти на той час за крихту хліба все розповідали, але як не дивно вона обіцяного не отримували. А самі збирачі кидали збіжжя на землю і топтали ногами. Як і діти, так і дорослі ледь на їх очах не померали з глоду, але вони дивилися на це – так і не допомагали

ніякій з сімей. На зиму 1932-33 рр. село залишилося без зерна, і майже без половини його жителів.

Весна наступила голодною, страшною. Люди стали їсти все, що тільки можна.

Діти, хто ще мав силу, лазили на любі дерева що розквітали поблизу, щоб наїстись листя. Моя мама вже спухла від голоду на що було дуже боляче дивитись. Через декілька днів її не стало, слідом за нею поховали і батька. Я з братом, залишилися круглими сиротами. Вижити помогли люди. За підрахунками очевидців, у с. Вишнівчик, де проживало на початку 1930-х рр. десь 1 000 жителів, померло голодною смертю приблизно 310 душ.

З моїх слів записано вірно:

ЛЕВКІВ Василь Овксентійович
Народився у 1922 році
с. Шрубків
Летичівський р-н.
Хмельницька обл.
(записала у 2007 р. Степанова Тетяна)

Нас із сестрою голодний 1933-й залишив сиротами. Мені ледь виповнилось 11 років, а я вже з батьком змушений був працювати біля коней в полі, бо там хоч яку-небудь юшку давали.

Свідчу, як до нас в хату увірвались активісти: Гуцалюк Дмитро, Тимчук Василь, Починок Кіндрат, Гуцалюк Антон. В хаті пусто, один вітер гуляє. Активісти заглядали по всіх кутках. В одному із них знайшли пляшку з сім'ям. Вони хотіли забрати її. А я з голодного пересердя вцілив цією пляшкою Алілуї (Гуцалюку Антону) в голову та й утік в садки.

Голодна смерть зморила маму – Левкову Пелагію, тата – Овксентія Юхимовича і бабку Югину. Тато померли прямо в полі, то я їх сам привіз на хурі додому.

Після цього сестра Ярина (1928 р.н.) у Насті Починчихи бавила дітей. А мене материна сестра Ганка Грициха, віддала у Головчинецький інтернат, де я виховувався аж до 1940 року. Незабаром відправили в цей інтернат сестру. А колгосп хату розвалив, дерево забрав для своїх потреб.

З моїх слів записано вірно:

МОРДВІН Єлізавета Дмитрівна
Народилася у 1919 році
с. Кугаївці
Кам'янець-Подільської губернії
Зараз проживає в с. Юрківці
Чемеровецького р-ну
(записав у 2007 р. Ніколаєв Роман)

Було мені 14 років як нашу сім'ю застав голод. Згадувати страшно, моторошно…

Так сталося, що залишилась сиротою, тому на виховання взяла мене татова сестра. Не просте сирітське життя і голод. Сім'я була велика: дід, баба, тітка, дядько та їх четверо дітей.

Працювали в колгоспі всі, праця була страшна, а заробітку – хліба черствого з відходів. Дядько ходив на заробітки за Збруч. Пам'ятаю як сусідська сім'я вимерла від голоду та тифу уся. Нас же рятували дядькові заробітки та горобці, які ловив дід. Та дуже скоро в селі не було ні котів, ні собак, ні горобців. Ходили чутки, що по других селах були випадки людоїдства, тому тітка не дозволяла своїм дітям виходити в село (вони були молодші за мене). Друга моя тітка жила в сусідньому селі, то розказувала що батько убив наймолодшу доньку щоб прогодувати старших п'ятеро дітей. Люди переповідали різне, але не хотілось вірити, що людина від голоду могла таке робити.

На все життя запам'ятала «сяке-таке їдло»: бурда, бовтанка, пляцик, баланда.

Забрав голод з моєї сім'ї бабу та двоє братів. Здається, що більше ніколи не було в моєму житті такої зими з страшними морозами, снігами і голодом. Постійно хотілось їсти.... І на сьогоднішній день в мене залишилась ця жадоба до страв. Здається я так і не можу наїстися.

Запам'ятався віршик, який тихенько між собою розказували люди:

Ні корови, ні свині -
Тільки Сталін на стіні
Він указує рукою куди їхать за мукою.

Родилась сиротою і так все життя прожила сиротою. Не було в мене дітей... і хіба вони могли бути ... голод 33-го, війна, Німеччина, голод 46-го. Не дай Боже сьогоднішнім дітям так прожити, не дай Боже…

З моїх слів записано вірно

МУРИК Володимир Васильович
Народився 1908 року
в с. Круті Броди
Ярмолинецького р-ну
Хмельницької обл..
Ветеран Великої Вітчизняної війни
(записала у 2007 р. Бадикова Юлія)

У моїй сім'ї було четверо дітей. Старшим був я, на той час мені було 24 роки, а наймолодшій сестрі, Антоніні, лише 9 років. Я був в сім'ї за старшого, тому що росли ми без батька, він помер дуже рано. Наша сім'я була не заможна, жили ми бідно.

В ті роки був скоєний страшний злочин сталінського режиму, він був спровокований радянським керівництвом з метою масового вступу селян до колгоспів. Ті плани здачі хлібу були дуже великими. У 1932 році настали страшні часи про які страшно згадувати. Діти дома постійно плакали, бо хотіли їсти, як страшно коли не можеш допомогти матері, братикам, маленькій сестричці. Я був дуже розсудливим і весь час намагався заспокоїти сім'ю. Ми збирали залишені у полі колосочки. Якось один із братів знайшов нірку польової миші, а у ній пів пригорщі зерна – це було велике щастя, кожна зернинка була на вагу золота. Пам'ятаю, я наказав братові сховати зерно і нести додому, тому що люди божеволіли від голоду і могли відняти у нас все до останньої зернинки. До цього часу я згадую ті роки зі сльозами на очах,хоч і все минуло, але слід в душі залишився назавжди…

З моїх слів записано вірно:

НАЗАРОВА Євгенія Семенівна
Народилася у 1923 році
с. Фельштин (Гвардійськ)
Хмельницький р-н
(записала у 2007 р. Дерепа Тетяна)

В ті часи люди аби вижити до нового врожаю, їли гниляки, варили лободу, вживали коріння дерев, тирсу, визбирували посіяне насіння. Бували випадки, що хазяї їли своїх улюблених домашніх жителів, а ще страшніше було,

коли батьки їли своїх дітей. Діти, як мурахи кидалися на посіви, визбирували по зернині горох... Селяни міняли все, що можна було виміняти, на шматок хліба, йшли в пошуках роботи за баланду. Багато дітей залишилося без батьків. Які після цього також дуже швидко гинули, звичайно, були діти які і виживали, але це були одиниці, вони в більшості жебрали. Взимку люди били горобців, їли мишей і котів, але і це не допомагало. Страх, як не любили багатіїв, а ними були ті, що мали поживитися. У моєї родини була одна корівка, яку в нас не відібрали, як це робили з іншими, тому завдяки їй ми вижили. У нас в селі жила дуже добра жіночка, яка страх, як любила дітей, тому кожного дня до неї прибігали хлопчики та дівчатка, вона завжди мала для них щось, чим вони могли поласувати.

Кожного дня по вулиці їздила підвода, яка збирала мерців по селі та хоронили їх в одну яму. Голод у містах та селах був страшний. Трупи померлих валялися по вулицях під тинами, в ровах, по дорозі до лісу, куди виснажені голодом мешканці ходили рвати гороб'ячий щавель. Багато людей туди не доходили та помирали, так і не втамувавши голоду. Кожного дня помирало 4-5 чоловік, а то і більше. Коли люди помирали, їх навіть не хоронили за обрядом, бо не було як. Практично ніхто не робив поминки.

З моїх слів записано вірно:

НАКОНЕЧНА Килина Созонівна
Народилася у 1924 році
в с. Аркадієвці
Хмельницького р-ну
Хмельницької обл.
(записала у 2007 р. Наконечна Вікторія)

Дуже велике горе було, дуже багато людей вимерло. Пухли з голоду, вимирали, не було кому хоронити, по кілька днів лежали в своїх хатах.

Почалося це тоді, як пішли розкуркулювати, але ж не тільки куркулів, а усіх підряд. У людей забирали все, що було: зерно, худобу, картоплю, дрантя; розбирали хліви, клуні. Люди плакали, кричали, але на них не звертали уваги. І всіх називали куркулями. І якби ж то чужі забирали, а то ж свої, сільські люди. І ще до того ж

обзивали куркулями й погрожували, хоч знали, як тяжко все людям діставалось.

В нас теж забрали корову, курей, подушки, була одна нова хустка - і ту забрали. Тоді почали ховати те, що залишилось, в лісі. То й там знаходили і забирали.

Люди почали вмирати, не було що їсти. Їли котів, собак, ракушки, їли траву. У нас у селі рвали листя й цвіт з липи, сушили, топтали і пекли з нього хліб. Тільки то не хліб був... Хто й посадив картоплю, то врожаю з неї не зібрали, бо вишпортували її, крали.

Люди рятувалися, як могли. Хто мав силу ходити по заробітках, той вижив, а хто був старий, не мав сили - вмирали. Мати теж ходила. За день давали шматочок хліба, такий, як сірникова коробка. Вже як ішли додому, дали по три кілограми цукру.

Ходять люди на роботу, плачуть, їсти нема що, руки і ноги пухнуть. Ну правління колгоспу рішає варити що-небудь гаряче. І варять вижаний суп, на полудень люди йдуть з роботи і беруть гарячий суп. Мати з'їдять трохи, а решту мені несуть, а я їх так виглядала. Так ми й вижили.

А пам'ятаю, якось з мамою навибирали на горі в поросі квасолі, може, зо дві склянки. Мама побачила в вікно, що йдуть ті "комісари". Хутенько зсипала квасолю в горщичок, залила водою, поставила в піч, неначе варить. Думаєте, врятували квасолю?Еге, від них врятуєш! Висунув горщик з печі, вилляв воду, а квасолю забрав. Живу і думаю про це. Скільки літ минуло, а не забувається...

З моїх слів записано вірно: Наконечна

САДОВА Ганна Олексіївна
Народилася у 1920 році
в с. Іванківці
Сатанівського р-ну
(зараз Городоцького) Кам'янець-Подільської
обл. (зараз Хмельницької)
Учасник Великої Вітчизняної війни.
(записав у 2007 р. Горун Юрій)

Сім'я в нас була не велика: мати, брат і я. Батько наш загинув у громадянській війні. Жили бідно, але порівняно з тим що нас чекало - жили ще добре. Почалося все з того, що почали

арештовувати людей. Я пам'ятаю в 1932 році з нашого села забрали дуже багато людей. Це такі як Фай Василь, Нич Катерина, Радьо Текля, Зуб Пилип, Римар Данило. Мені важко згадати всіх, але їх було біля сотні молодих, здорових, яких забрали, і майже ніхто не повернувся. У людей був страх. Виходячи на вулицю, люди боялися «добридень» сказати.

Я не знаю чому, але не було, що їсти. Ми так важко працювали, а їсти все рівно не було що! Людей забирали і допитували. Заставляти здавати золото, якого ми ніколи не мали і не бачили. Ходили і вигрібали все, сховати не вдавалося нічого. Згадую одного разу брат заховав пшеницю під стріху, але все рівно найшли, а брата сильно побили. Люди були дуже голодні, деякі навіть пухнули. Наше село межує з Тернопільською областю. Кордон проходив за 3 кілометри у лісі. До 1939 року Тернопільщина не входила до складу Радянського Союзу. Люди там жили заможніше, і не голодували. Наші селяни під страхом смерті, таємно, ночами переходили кордон і там вимінювали за прядиво, кожухи, та багато інших цінних речей зерно. А дехто ходив і збирав милостиню. Люди ходили на роботу голодні, а працювати доводилося дуже важко. В обідню пору привозили суп (ми її баланда називали). Кожен брав з дому посуд, для того щоб зі своєї порції баланди відлити і принести додому голодним дітям. Ми теж голодували, але не так як інші. Наша мати працювала у колгоспній коморі, і деколи її вдалося приносити трохи зерна. А ось сусіди наші у яких було семеро дітей, Господи! Які ж вони були голодні, спухлі. Брат мій був щирий і милосердний. Украде тієї каші, щоб мама не бачила, занесе сусідами, для самих маленьких.

Біля п'ятдесяти людей померло у нашому селі від голоду, у найважчому для села 1933 році. Пам'ятаю, що з нашої вулиці помер: Варцаба Григорій, Топорівський Філімон, Шаркова Марія, Замський Петро, та багато інших.

З моїх слів записано вірно:

САМКОВ Ілля Андрійович
Народився 17 липня 1921 р.
с. Хролин
Хмельницька обл.
Ветеран Великої Вітчизняної війни
(записала у 2007 р. Нечипорук Юля)

Мені був одинадцятий рік. Жили ми не бідно, але й не багато. Мали хату, город біля хати, деяку худобу. Дітей нас було п'ятеро: мій старший брат – Сашко, слідуючим народився я, а потім було троє сестер: Настя, Єва та Надя. Сестри були маленькі, а Сашко на два роки старший за мене. Пам'ятаю рік тоді був врожайний, пшениці було багато. Я вже був гідний, щоб біля хати у городі працювати. Все тоді вродило: картопля, овочі, інша городина. А потім пам'ятаю почали ходити люди у формах по селі держслужбовці, з ними й прийшла біда. В селян забирали все нажите тяжкою працею. Поки дійшла черга до нашого маєтку мати з батьком намагалися сховати якнайбільше їжі, бо сім'я була велика. Та ми не знали, як вони шукатимуть. Коли прийшли до нас, то забрали усю городину, всю худобу. Завчасно почувши про прихід цих людей, ми закопали частину зерна, та деяку частину врожаю картоплі. Але обшук тривав довго і ретельно. Держслужбовці були навчені. В них із собою була така довга палиця із загостреним кінцем. Вони її опускали у землю, шукаючи закопане, так вони пройшлись по городу та по маєтку. Під піччю стояло маленьке горнятко квасолі, було там не більше жменьки, і його висипали у кишеню. Знайшли все окрім того, що батько закопав і замаскував під стежкою. Ця невеличка схованка недовго підтримувала нас. П'ятеро дітей постійно просили їсти і хтось вночі відкопував наш запас. Та дуже скоро нічого не залишилось.

Нам тоді ще пощастило, жили ми не багато. Хто в селі вважався куркулем або паном, тим було непереливки. Їх виганяли з хат, домівки грабували і зпалювали. Проводився постійний контроль. І ось ці сім'ї разом з маленькими дітьми сиділи на вулиці, надіючись на допомогу своїх односельчан. Але захистити їх ніхто не мав права, влада погрожувала такою ж карою. Ці люди вмирали найпершими.

Зараз страшно згадати, які ми були. Тіло маленьке, руки, ноги худі, зморщені шия та обличчя, а живіт великий та блискучий. Ми пухли з голоду, вся наша сім'я. Коли їжі не стало зовсім, я з братом відшукував різний бур'янець, корінці рослин і

листочки з дерев. Сестрички, наймолодші, вижили за рахунок того, що мати годувала їх своїм молоком. Та це також не довго продовжувалось: мати вихудла, дуже змарніла. Найтяжчим випробуванням у той час для мене стала смерть мого брата. Сашко помер. Поховали.

Рік був врожайний. Вся пшениця згнила на складах. Називалось це тоді: «Закрома государства». Потім були колгоспи, хто не вступав – висилався у Сибір. Сім днів на тиждень батьки працювали у колгоспі на державу, звідти нам нічого не давали. Вночі ми усією сім'єю працювали у себе на городі. Жити тоді вже стало легше, обшуки припинились, та Сашка нам ніхто не поверне.

З моїх слів записано вірно:

СТАВІНОГА Юхим Васильович
Народився 8 травня 1922 року
с. Козачках
Летичівського р-ну
Хмельницької обл.
(записала у 2007 р. Площинська Вікторія)

В 1938 році закінчив Козачанську семирічну школу, а в 1941 році Снітовецьку середню школу Летичівського району. В рідному селі проживав у період голодовки 1932-1933 років. Я добре пам'ятаю той тяжкий час. Мені виповнилося тоді 11 років, навчався у початковій школі. Всіх учнів годували обідами, варили нам гречані галушки, скромно звичайно, проте від голоду ніхто не помер. В той час головою колгоспу в с. Козачках був Чумак. Завдяки цій людині не тільки школярі забезпечувалися харчуванням, але й колгоспники, які працювали в полі, чи в інших місцях. Їм вивозили гороховий суп, хліб. Відпускали додому пайки навіть непрацездатним. Отже в нашому селі люди не терпіли від недостатків. Тепер можна почути із засобів масової інформації таке, що в Україні немає жодної родини, яка б не втратила під час голоду когось і з родичів. У моїй родині було більш як 60 рідних, і після голодомору всі залишилися живі.

Під час війни брав участь в боях в складі військ І і IV Українських фронтів. Після закінчення війни дальшу службу проходив у Славуті, працював у штабі дивізії. З серпня 1952 року і до цього часу живу в с. Іванківцях Хмельницького району.

Протягом 40 років був директором Іванковецької середньої школи. Під моїм керівництвом побудовано сучасне приміщення школи.

Маю урядові нагороди, ветеран війни і педагогічної праці. Інвалід війни І групи.

З моїх слів записано вірно

ТРАЧУК Варвара Філипівна
Народилася у 1919 році
в с. Карачаївці
Віньковецького р-ну
Хмельницької обл.
(записав у 2007 р. Церковний Андрій)

О! Ті часи я ніколи не забуду! То був страшний період, коли нічого було їсти, і була сурова погода. Люди щоб хоч щось поїсти ходили по полях і збирали картоплю, хоча вона вся була померзла та гнила, але їли і таке, бо взагалі нічого не було. По хатах жебраки ходили з торбинами, просили милостиню, щоб їм хоч щось подавали на прожиття. Діти пухли з голоду, померали під заборами. Як їх ховали, то було не полюдськи: як померали в драптячку, зовсім без одягу, або ледь зодягненими, навіть бувало таке що і те з них знімали; далі викопували ями і навіть не по одному а по двоє, троє кидали на одне місце. Аж згадувати зовсім не хочеться.

А також у нашому селі, і не тільки, ходила така група людей, як їх тоді називали «бригада» на чолі з головним на селі і збирали всі крупи та хліб з хати. Потім самі його їли вдома. Навіть бувало таке що знущалися з дітей, що ті й тоді померали від голоду. То й їх було важко назвати людьми. Як хто не намагався ховати їжу від «збирачів», всеодно вони вештались по хаті і те знаходили. Якщо знайшли, то мало того що забрали, та ще й так могли побити, що людина залишиться на вік калікою. Мій чоловік сховав мішок жита на горі. Спочатку його розкидав по підлозі, а потім накрив сміттям, сіном, лахміттям, та взагалі усім чим було. А на той важкий час і декілька крупинок могло врятувати людину. Ну і до нашої хати дійшла черга віддавати усе що мали з їжі. Ми спочатку казали що нічого нема, поки вони самі не полізли на гору і не знайшли те борошно, ось тоді мій чоловік отримав декілька раз по спині палицею, та й так його побили, що Боже борони комусь

такого лиха.

Ті часи мало хто зараз з очевидців хотів би пригадувати, та й мені прийшлось не солодко. Але я скажу, що наша сім'я не дуже сильно голодувала, а це завдяки вигадкам чоловіка, та ще й нашу частину області не дуже сильно зачепило голодомором. В нас була худоба, тому і якесь трохи молочко пили, і то всеодно хотіли їсти ...

Не дай Боже на сьогоднішні часи знову такого голоду, я навіть найгіршому ворогу такого не побажала б!

Одним словом страшні то були часи.

З моїх слів записано вірно : Трагук

ЧЕРНИШ (дівоче прізвище Салабанська)
Марія Володимирівна
Народилася у 1918 році
в с. Давидківці
Хмельницького р-ну
(записала у 2007 р. Двойнос Яна)

Я народилася і жила в селі Давидківці. В 1932-1933 роках село було обіжене, корова у сімей була одна на двох, кінь один на дві родини. У ті часи були активісти, на наше село їх було троє (одного з них було прізвище Гот). Вони ходили по селах і забирали у людей майно, тоді не було визначено скільки і, що люди мали здавати. Активісти забирали ті речі, які вважали, що для селян вони зайві (наприклад, якщо у тебе дві хустки, то одну ми заберемо). У ті часи був дуже неврожай на полях, колгоспи не були ще сформовані, а контрактацію потрібно було віддавати (хліб возили в місто).

У батьків нас було четверо: я, два брати Петро і Іван, і молодша сестричка. Батько мій був неграмотний, тому в селі не зміг знайти роботу. Він забирає нашу сім'ю із села Давидківці, в колгосп у селі Іванківці. Там нашу мати садять у в'язницю. Чесно кажучи ми вижили завдяки цій в'язниці. Там мамі давали пайок, який вона передавала через мене сім'ї. В ті часи нашій сім'ї не було що їсти, тому ми раділи цим маленьким шматочкам хліба. Загалом, я з старшим братом Іваном стали на норму і обробляли 10

соток буряка, а молодший Петро, 1925 року народження, став на 10 соток проса. Коли я з Іваном закінчувала свою норму, то ми завжди допомагали Петрові. За це ми мали три буханки хліба. Цим і жили. З нами також жила бабуся, яка ніде не працювала. Тоді в колгосп батька не взяли, тому що він був розкулачений. І тому батько пішов працювати в міську єврейську школу сторожем. Згодом мати випустили, і вона доїла корів і доглядала за кіньми, які тримав директор єврейської школи, де працював батько. В цей час мені було 14 років.

Вдома в нас не було городу, нам його не дали. І ми зробили город на тому місці де стояв сарай. У ті роки не було заробітної плати.

Тато залишився працювати у місті, а згодом забрав туди цілу сім'ю, залишивши мене з бабусею, якій на той час було 90 років. Бабуся рвала сливи, а я їх вранці несла на базар і продавала по 5 карбованців відро, а якщо поштучно 1 сливка – 1 копійка. В 1938 році померла бабуся. На цей час мені було 20 років, і сільський вчитель запропонував мені йти на вчительські курси. Закінчила я їх через рік і потрапила до Лисанівської середньої школи, де викладала математику для 5-7 класів. Вчителювала я 36 років. З 1975 року на пенсії.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Мельник Сергій Іванович – Хмельницький міський голова

Білий Леонід Григорович – кандидат педагогічних наук, директор Хмельницького інституту МАУП.

Слободянюк Петро Якович – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області

Високопреосвященніший АНТОНІЙ – Митрополит Хмельницький і Старокостянтинівський, керуючий Хмельницьким єпархіальним управлінням, кандидат богослов'я

Байдич Віктор Григорович – заступник Хмельницького міського голови

Вавринчук Микола Пророкович – кандидат політичних наук, доцент, заступник голови Хмельницької обласної державної адміністрації з гуманітарних питань

Маркова Світлана Василівна – кандидат історичних наук, доцент, перший проректор Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту

Погорілець Олег Григорович – директор Державного історико-культурного заповідника "Меджибіж"

Пивоварова Євгенія Миколаївна – начальник управління культури, туризму і курортів Хмельницької ОДА

Сердунич Любов – член Асоціації дослідників голодоморів в Україні, член Всеукраїнської спілки краєзнавців, член Національної спілки журналістів України, смт. Стара Синява Хмельницької області

Яхницька Світлана Іванівна – директор музею історії міста Хмельницького

Єсюнін Сергій Миколайович – провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, здобувач Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка

Чабан Катерина Анатоліївна – спеціаліст управління культури, туризму і курортів Хмельницької облдержадміністрації

Авсієвич Алла Валеріївна – доктор філософії в галузі права, в.о. завідувача кафедри комерційного та трудового права Хмельницького інституту МАУП

Дацюк Олександр Анатолійович (Протоієрей) – Секретар Хмельницького єпархіального управління, завідувач кафедри теології та українського православ'я Хмельницького інституту МАУП

Ковальчук Оксана Леонідівна – викладач кафедри психології та соціально-гумагнітарних дисциплін Хмельницького інституту МАУП

Парандій Валентина Олександрівна – старший викладач, завідувач Економіко-правового коледжу при Хмельницькому інституті МАУП

Причишин Сергій Максимович (Протоієрей) – викладач кафедри теології і українського православ'я Хмельницького інституту МАУП, Хмельницька єпархія УПЦ

Трембіцький Анатолій Михайлович – кандидат історичних наук, Хмельницький інститут МАУП

Юшкевич Вікторія Олександрівна – викладач кафедри українознавства і культури Хмельницького економічного університету

Франчук Валерій Олександрович – працівник Державного архіву в Хмельницькій області

Антошков Анатолій – студент Хмельницького інституту МАУП

Бадикова Юлія – студентка Економіко-правового коледжу при Хмельницькому інституті МАУП

Безносюк Таїса – студентка інституту філології й журналістики ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Білик Люба – студентка Хмельницького інституту МАУП

Блажко Інна – студентка магістратури, Інститут історії, етнології і права ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Бондарчук Олена – студентка інституту іноземних мов ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Бондарчук Олена – студентка інституту іноземних мов ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Войтович Олександр – студент Економіко-правового коледжу при Хмельницькому інституті МАУП

Войтович Юлія – студентка Хмельницького інституту МАУП

Горун Юрій – студент Економіко-правового коледжу при Хмельницькому інституті МАУП

Двойнос Яна – студентка Економіко-правового коледжу при Хмельницькому інституті МАУП

Девдера Катерина – студентка інституту філології й журналістики ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Дерепа Тетяна – студентка Хмельницького інституту МАУП

Долуман Марина – студентка Хмельницького інституту МАУП

Дяченко Максим – студент магістратури, інститут історії, етнології і права ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Журавська Ганна – студентка Хмельницького інституту МАУП

Івчук Алла – студентка інституту історії, етнології і права ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Корлюга Ольга – студентка інституту історії, етнології і права ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Коцеруба Алла – студентка інституту філології й журналістики ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Кошевіцька Ірина – студентка магістратури, інститут історії, етнології і права ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Лисюк Володимир – студент магістратури, інститут історії, етнології і права ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Лобода Інна – студентка інституту філології й журналістики ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Маланчук Аліна – студентка магістратури, інститут історії, етнології і права ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Малінська Інна – студентка Економіко-правового коледжу при Хмельницькому інституті МАУП

Машнова Анастасія – студентка Економіко-правового коледжу при Хмельницькому інституті МАУП

Наконечна Вікторія – студентка Економіко-правового коледжу при Хмельницькому інституті МАУП

Науменко Анна – студентка магістратури, інститут історії, етнології і права ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Нечипорук Юля – студентка Економіко-правового коледжу при Хмельницькому інституті МАУП

Ніколаєв Роман – студент Хмельницького інституту МАУП

Одобецька Олеся – студентка магістратури, інститут історії, етнології і права ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Осипенко Оксана – студентка інституту філології й журналістики ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Осяк Ірина – студентка Хмельницького відділення Київського Національного університету внутрішніх справ ННІЗДН

Павлюк Наталія – студентка інституту історії, етнології і права ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Площинська Вікторія – студентка Економіко-правового коледжу при Хмельницькому інституті МАУП

Романюк Тетяна – студентка інституту історії, етнології і права ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Савкова Дар'я – студентка інституту філології й журналістики ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Стаєна Вікторія – студентка інституту філології й журналістики ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Степанова Тетяна – студентка Хмельницького інституту МАУП

Сушинський Владислав – студент інституту історії, етнології і права ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Ходаківська Людмила – студентка інституту філології й журналістики ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Церковний Андрій – студент Економіко-правового коледжу при Хмельницькому інституті МАУП

Ялина-Дреліховська Світлана – студентка магістратури, інститут історії, етнології і права ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Янкова Ірина – студентка Хмельницького інституту МАУП

Збірник наукових праць
Випуск 3

Голодомор 1932-1933 років в Україні: причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка. // Збірник наукових праць. Випуск 3. – Хмельницький: ХІ МАУП, 2009. – 286 с.

Державний архів Хмельницької області
Здано в набір 21.02.2009. Підписано до друку 21.02.2009.
Гарнітура Times. Друк офсетний. Папір офсетний. Тираж 300 прим.